

SIYASET BİLİMİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KAMU YÖNETİMİ

ALANINDA ULUSLARARASI
TEORİ, ARAŞTIRMA VE DERLEMELER

Ekim 2023

EDİTÖR

PROF. DR. HAKAN ALTINTAŞ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2023

ISBN • 978-625-6450-97-4

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.serüvenyayınevi.com

e-mail: serüvenyayınevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

SİYASET BİLİMİ, ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KAMU YÖNETİMİ

Alanında Uluslararası Teori, Araştırma ve Derlemeler

Ekim 2023

Editör

PROF. DR. HAKAN ALTINTAŞ

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

KENTSEL KAMU POLİTİKASI ÜRETME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DEKİ DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ ÖNEMİ

Fatih ÇAM..... 1

Bölüm 2

RUSYA'DA EKOLOJİK DÜŞÜNENİN ÖNCÜ TEMSİLCİLERİ

Selcen ÖZKAN..... 21

Bölüm 3

21. YÜZYILIN HEGEMONYA MÜCADELELERİNDE OLASILIKLAR VE BLACKWATER-WAGNER ÖRNEĞİNDE ÖAŞ'LERİN ROLÜ

Menderes ALPKUTLU 39

Bölüm 4

UZAY, TİCARİ UYDULAR VE ULUSLARARASI HUKUK

Mehmet Erkan KILLIOĞLU..... 63

Bölüm 5

ENTELEKTÜELLERİN POLİTİK ROLÜ ÜZERİNE "ESKİ" VE "YENİ SOL" İÇİNDEKİ TARTIŞMALAR

Sanem YAMAK..... 81

Bölüm 6

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE YÖNETİŞİM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Seda ÇANKAYA KURNAZ 109

Bölüm 7

SİBER DİPLOMASİ VE SİBER DİPLOMASİDE BAZI ULUSLARARASI SORUNLAR

Nabat GARAKHANOVA..... 127

Bölüm 8

AYDINLANMA VE İDEOLOJİ: KISA BİR DEĞERLENDİRME

Ziya Kıvanç KIRAÇ 153

Bölüm 9

EMPERYALİZMİN YAPISAL TEORİSİ ÜZERİNDEN GÖÇÜN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Berna AKSOY ÖZCAN, Indira PHUTKARADZE 167

Bölüm 10

POLİHÖRİSTİK MODEL BAĞLAMINDA SÜVEYŞ KRİZİ VE MISIR'DA KARAR ALMA SÜRECİ

Ayşe KÜÇÜK, Tuğçe KAFDAĞLI KORU 187

Bölüm 11

ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKALARI

Zehra DOĞAN..... 207

Bölüm 1

KENTSEL KAMU POLİTİKASI ÜRETME SÜRECİNDE TÜRKİYE'DEKİ DÜŞÜNCE KURULUŞLARININ ÖNEMİ

Fatih ÇAM¹

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, fcam@gelisim.edu.tr, 0000-0002-5815-5617

Giriş

Düşünce kuruluşları (think tanks) son yıllarda kent temelli kamu politikası üretme süreçlerinde oldukça etkili bir aktör/model olarak varlıklarını hissettirmektedirler. Bu kapsamda çalışmanın başlıca amacı düşünce kuruluşlarını sınıflandırmak ve onların yapı ve karakteristiklerini belirlemek olarak özetlenebilir. Ayrıca, düşünce kuruluşlarının Türkiye'deki çalışma alanları ile kamusal iş ve fonksiyonlarına da odaklanılmaktadır. Düşünce kuruluşlarının Türkiye'de ilk ortaya çıkışı 1960'lı yıllara rast gelmektedir. Ancak gelişim süreçleri 1980'li yılların başlarına tarihlendirilmekle birlikte asıl etkinliklerini 1990'lı yıllardan itibaren devlet, özel ve sivil sektörde ve yerel yönetimleri ilgilendiren alanlarda göstermeye başlamışlardır.

Politika üretme süreçlerinde siyasetçilere, kamu bürokrasisine ve piyasa eksenli karar alma mekanizmalarına doğrudan ya da dolaylı etkileri bir yana düşünce kuruluşları özellikle soğuk savaşın sona ermesinden itibaren uluslararası ilişkiler alanında etkisini gösteren birer aktör durumuna gelmişlerdir. Son yıllarda, dünya genelinde bir düşünce kuruluşu patlamasının varlığından söz etmek mümkündür. Benzer biçimde Türkiye'de de 1990'ların sonundan başlayarak günümüze kadar ulaşan birçok düşünce kuruluşu ortaya çıkmıştır. Düşünce kuruluşlarının kamusal karar alma mekanizmaları içerisinde yaygınlaşmasına rağmen, birkaç çalışma dışında Türkiye'de ilgili alana odaklanan akademik çalışmanın yeterli oranda bulunmadığı fark edilmiştir. Bu gerekçeyle, Türkiye'de düşünce kuruluşlarının tarihsel art alanı ve gelişiminin incelenmesiyle birlikte aynı evren içerisinde yerel yönetim birimleri ve kentler üzerindeki politika uygulama ve karar alma süreçleri üzerindeki etkileri anlaşılmaya çalışılmıştır. Kimi yazarlara göre Türkiye'de bir düşünce kuruluşu kültürünün henüz oluşmadığı öne sürülse de genel küresel yaklaşım ya da akımlara hızlı refleks gösterme alışkanlığına sahip Türkiye'nin düşünce kuruluşu yaratma konusunda yükselen bir grafiğe sahip olduğu görüşü kabul edilebilir. Sıralanan platformlardaki gittikçe artan önemi nedeniyle genelden özele düşünce kuruluşlarının ortaya çıkış nedenleri ve yerel/kentsel kamu politikalarını etkileme süreçlerinin anlaşılması ya da açıklanması çalışmanın ikincil amacıdır. Bu çerçevede dünyada ve Türkiye'de düşünce üretim kuruluşlarının tarihsel ve kavramsal art alanları, faaliyet alanları, örgütsel ya da mali yapıları ile politika üretim süreçlerinde oynadıkları roller referans alınmıştır.

Yöntem olarak, açık veri kaynakları üzerinden birincil veriler derlenirken, düşünce kuruluşlarının Türkiye'deki varlığı ve faaliyetleri hakkında yapılmış olan araştırmalardan elde edilen bilgiler ikincil kaynaklar olarak tasnif edilmiştir. Araştırmanın evreni Türkiye'deki mevcut düşünce kuruluşları olması nedeniyle ülke genelinde önde gelen ya da görece daha eski kuruluş tarihine sahip spesifik kuruluşların örnek olarak sunulması imkanı değerlendirilmiştir. Böylelikle, düşünce kuruluşlarının örgütlenme modelleri, politik

sahadaki pozisyonları, teknoloji temelli yeniliklerle iş görebilme kapasiteleri, gördükleri/görmedikleri destekler ve değişkenler aktarılmıştır.

Kavram olarak düşünce kuruluşu, başlangıçta da ifade edildiği üzere, politika yapım sürecindeki aktörlere belirli konularda oluşturulmuş yayınlar veya konferanslar yoluyla bilgi aktaran örgütlerdir. En genel ifadeyle bilginin ortaya çıkarılması, işlenmesi ve sunulması düşünce kuruluşunun teknik anlamda uzmanlaşması ve güç kazanması anlamına gelmektedir. Gündemin belirlenmesi ve kamuoyu dikkatinin belirli sorun ve alanlara yönlendirilmesinde oynamış oldukları kilit rol ile ayrıca düşünce ve strateji kuruluşlarını birer politika analiz aktörü olarak değerlendirmek mümkündür. Yakın geçmişe kadar öncelikli görev alanları merkezi idarenin ihtiyaç duyduğu bağımsız nitelikte yarı resmi bilgilerin üretilmesi olarak tanımlansa da günümüzde hizmet sunulan alanın genişlediği düşünülmektedir. Devlet erkinin asli görevlerine çekilmesiyle birlikte hizmet sektöründe öncü rol oynayan yarı özerk yapıdaki yerel yönetimler merkezi idarenin sahip olduğu fonksiyon alanına yerleşmeye başlamıştır. Tespit edilen gelişmeler ışığında düşünce kuruluşlarının da kent yönetiminde yerel yönetimlerle olan ilişkisi daha belirgin ve yıllık hizmet takvimlerine koşut bilgi üretimleri biçiminde gerçekleşmektedir. Merkezi idarenin aksine seçilmiş kent yönetiminden sorumlu yerel yönetim birimleri görev süreleriyle bağlantılı olarak hizmet planlama, geri bildirim ya da kamuoyu yoklamalarından akademik bilgi üretimine kadar geniş bir yelpazede bilgiye ihtiyaç duymaktadırlar. Kent idaresinden sorumlu olarak yerel yönetimler, model almak ya da politika transferi için açık kaynak veri erişiminin yeterli olmadığı durumlarda politika belirlemek için düşünce kuruluşlarından profesyonel destek almaktadırlar. Türkiye’de örneğin 5393 sayılı yasanın getirmiş olduğu düzenlemeler kapsamında yerel yönetim birimleri bünyelerinde kurmuş oldukları çok unsurlu kent konseylerinin ürettiği bilgiler de yine birer düşünce kuruluşu çıktısı gibi sahadaki ihtiyacı karşılamaya çalışmaktadır.

Örgütlü yapılar olarak tanımlanan düşünce kuruluşları çoğunlukla sivil toplum kuruluşları biçiminde faaliyet yürütürler. Ancak hükümet içinde resmi-yarı kamusal kuruluşlar ya da özerk birimler, siyasi partilerin parti enstitüleri ya da ilişkili vakıflar, kar amacı güden ticari şirketler şeklinde varlıklarını sürdüren düşünce kuruluşları da mevcuttur (Stone, 2007). Özgür ve yenilikçi düşünceler üretebilmenin önemli bir ön koşulu olarak ekonomik özerklik düşünce kuruluşları için önem arz etmektedir. Merkezi ve yerel yönetimlerin dışında piyasa temelli işletmelerle doğrudan ilişki içerisinde bulunan düşünce kuruluşlarının bağımsızlığı siyasi ve mali dinamiklerin belirlediği izlek üzerinde şekillenmektedir. Genel kabul gören görüşe göre Türkiye’de ve dünyada düşünce kuruluşlarının güvenilirliğini belirleyen en temel unsur maddi ve ideolojik özgürlük olarak tanımlanmaktadır. Serbest piyasa koşullarının şekillendirdiği, yerel hizmetlerin patlama yaşadığı bir dönemde

Türkiye'deki yerel yönetimler için nitelikli bilgiye olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Parti programlarına uygun davranmaya eğilimli yerel yönetimlerin siyasi temsilin arka planda tutulduğu, vatandaş odaklı ve gerçekçi kamu politikalarını oluşturabilmesi için özerk yapıda düşünce kuruluşlarının sayısının artması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Elinizdeki araştırma kapsam bakımından düşünce kuruluşlarının genelden özele bir yaklaşımla açıklamayı tercih etmektedir. Daha sonra düşünce kuruluşlarının tarihsel ve kavramsal, örgütsel ve mali art alanlarının genel bir analizi yapılmıştır.

Düşünce Kuruluşlarının Ortaya Çıkışı

Düşünce kuruluşlarının köklerini yöneten-yönetilen ayrımının dünya üzerinde ortaya çıktığı tarihe kadar eskiye götüren görüşe göre politik yetki sahiplerine (iktidara) danışmanlık hizmeti sunmak, profesyonel anlamda bugünün düşünce kuruluşlarının işlevinden farklı değildir. Fakat geçmişteki tekil uygulama yerini, birçok alandaki uzmanın birlikte çalıştığı kurumsal nitelikteki örgütlü yapıya terk etmiştir.

Bazı bakımlardan ulus devletin ortaya çıkışı, sanayi devrimi veya kentleşme de düşünce kuruluşlarının form değiştirmesine, gelişmesine ön ayak olmuştur. Bu konuda yapılan literatür taramasında düşünce kuruluşlarının tarihsel süreç içinde ilk kez nerede, hangi koşullarda ve hangi formda ortaya çıkmış olması üzerine ortak bir görüşün bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte batı dünyasında düşünce kuruluşunun modern tanımına uygun bir örneğini teşkil eden 1884 tarihli Fabian Derneği¹, hatırı sayılır oranda kaynakta ilk olma özelliği ile özdeşleştirilir.

Sanayi devrimi sonrası süreçte entelektüel alanın başat aktörleri ve düşünce adamlarının açtığı patikada ilerleyen bu kuruluşlar kıta Avrupası'nın sosyo-ekonomik gelişimine koşut olarak ilerleme kaydetmişlerdir. Üstelik bu gelişimi, belli alanlara ayrılarak farklılaşan biçimler halinde algılayan politik iktidar odakları, düşünce kuruluşlarını kendi güç aygıtları olarak kullanmışlardır.

Düşünce kuruluşu kavramı, ilk kez, İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde asker/sivil uzmanların uygun stratejiler geliştirmek için buldukları fiziki mekânı isimlendirmek maksadıyla, Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) kullanılmıştır. 20. yüzyıl ile birlikte ABD'de yirmi civarında düşünce kuruluşu ortaya çıkmıştır. 1950'lerden sonra bu sayı büyük miktarda artmış ve düşünce kuruluşları başta Amerikan dış politikasının belirlenmesinde hükümet dışı birer aktör olarak yönetenlerin politik kararlarına etki etmişlerdir. ABD'de 1927 yılında kurulan Brookings Enstitüsü, bugün bilinen formdaki düşünce kuruluşlarının doğuşunu temsil etmektedir. Düşünce kuruluşları

¹ Fabian Derneği, devrimci yöntemler yerine tedrici ve reformist yollardan demokratik sosyalizmin ilkelerini ilerletmeyi amaçlayan Britanyalı sosyalist harekettir. Kuruluş tarihi: 4 Ocak 1884, Detaylı bilgi için bknz. <https://g.co/kgs/bA8gqh>

arasında ayrıcalıklı bir yere sahip olan bir diğer önemli bir örnek ise ABD’de ilk olarak Hava Kuvvetleri bünyesinde 1946 yılında kurulan RAND corporation’dır. Kendisinden sonra gelen birçok kuruluşa kaynaklık ettiği için kendisine “ana RAND” adı verilmektedir (Yıldız vd, 2013).

Pek tabii, düşünce kuruluşları devlet erkinin var olma amaçlarına hizmet etmekten başka amaçlarla da ilgilenmişlerdir. Soğuk Savaş’ın bitmesiyle dünyadaki düşünce kuruluşu anlayışı ve algılaması da büyük oranda değişmeye başlamıştır. Çevresel sorunlar, insan hakları, küreselleşme ve politik ekonomi gibi konular düşünce kuruluşlarının çalışma sahalarına girmeye başlamıştır (Karabulut, 2008). Düşünce kuruluşları alanında araştırma yapan birçok uzmanın üzerinde çoğunlukla fikir birliği sağladığı bir konu ise bu örgütlerin her bakımdan en fazla varlık gösterdiği ülkenin ABD olduğudur.

Düşünce Kuruluşlarının Genel Amaçları ve Yaygınlaşması

Düşünce kuruluşları ile ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli noktalardan birisi onların dünya üzerinde giderek daha fazla yaygınlaşmalarıdır. 2002 yılında yayınlamış olduğu bir çalışmada² McGann, bu sayının yaklaşık olarak 5000 civarında olduğunu ifade etse de CEO World magazine³ tarafından 2020 yılının en başarılı 100 düşünce kuruluşunun sıralandığı listeye bakıldığında bu sayının tüm dünyada 6500 olduğu görülmektedir. Asıl dikkat çeken nokta ise geçmişten gelen gelenekçi yapıya uygun biçimde bu rakamın 1835’i sadece ABD’de bulunmaktadır. Sıralamada Çin 435, Birleşik Krallık 288 ve Hindistan 280 düşünce kuruluşu ile ilk dördü oluşturmaktadırlar.

Sıklıkla ifade edildiği üzere düşünce kuruluşlarının politika oluşturma sürecinde diğer paydaşlar üzerinde önemli bir etkisi vardır. Hal böyleyken düşünce kuruluşları hakkında yapılmış olan bilimsel çalışma sayısı oldukça azdır. Birçok sosyal bilim alanında olduğu gibi düşünce kuruluşları alanında da ABD, literatüre kaynaklık etmektedir. Örneğin Türkiye’de düşünce kuruluşlarının gelişimi görece yenidir ve yaklaşık olarak 1980’lerde başlamaktadır. Günümüzde Türkiye’de uluslararası nitelikte olduğu kabul edilen düşünce kuruluşu sayısı sadece 36’dır⁴.

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, Avrupa ve ABD’de özgür düşüncenin kendine daha fazla alan bulabilmesi için uygun koşulları yaratmıştır. Bu dönemde düşünce kuruluşlarının sayısı bahsi geçen coğrafyada önemli ölçüde artmaya başlamıştır. Ancak bu artış tahmin edileceği gibi liberal demokrasilerde sınırlı kalmıştır. Öte yandan birkaç on yıl sonra Soğuk Savaş, süper güçlerin çekişmeleri ve az gelişmişlik meselelerinin şekillendirdiği 70’lerde

2 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. James G. McGann, “Think Tanks and the Transnationalization of Foreign Policy”, U.S. Foreign Policy Agenda: An Electronic Journal of the U.S. Department of State, Cilt:7, Sayı:3

3 <http://ceoworld.biz/2017/01/31/100-influential-think-tanks-world-2017/>

4 http://insamer.com/tr/turkiyedeki-dusunce-kuruluslari_157.htm

başta dış politika, güvenlik ve kalkınma alanlarında çalışmalar yapan enstitüler yaygınlaşmaya başlamıştır. Kalkınma ve barış alanlarında çalışmalar yapan düşünce kuruluşlarının doğuşu da bu döneme rastlamaktadır. Başlıcaları; Finlandiya, ABD, İngiltere, Avustralya ve Kanada olmak üzere bu dönemde iç siyaset sorunlarına hitap eden politika enstitülerinin sayısında ciddi artışlar gözlenmiştir. Bu dönemde, Batı Almanya ve Hollanda’da büyük ve görece mali kaynakları sağlam siyasi partilere bağlı düşünce kuruluşları ortaya çıkmıştır. Bunlara ek olarak, İskandinavya’da ve gelişmekte olan ülkelerin bir kısmında, öncelikli hedefi iç politikaya hitap etmek olan ve devlet yapısı içinde yer alan düşünce kuruluşları kurulmuştur (Bağcı ve Aydın, 2012).

Düşünce kuruluşlarının temel faaliyetleri ve fonksiyonlarıyla ilişkili olarak farklı görüşler mevcuttur. McGann’e göre, politikaların formüle edilmesine yönelik olarak düşünce kuruluşları (think tank’ler) genellikle yedi kategori üzerinden tanımlanmaktadır:

Tablo1: Düşünce Kuruluşlarının Kategorileri

Kategori	Tanım
Özerk ve Bağımsız	Herhangi bir çıkar grubundan veya bağışçıdan önemli ölçüde bağımsızdır ve faaliyetlerinde ve finansmanında hükümetten özerktir.
Yarı Bağımsız	Hükümetten bağımsızdır ancak finansmanın çoğunu sağlayan ve düşünce kuruluşunun faaliyetleri üzerinde önemli etkiye sahip olan bir çıkar grubu, bağışçı veya sözleşme kurumu tarafından kontrol edilir.
Devlete Bağlı	Hükümetin resmi yapısının bir parçası.
Yarı Devlet	Yalnızca devlet hibeleri ve sözleşmeleriyle finanse edilir, ancak hükümetin resmi yapısının bir parçası değildir.
Üniversiteye Bağlı	Bir üniversitedeki politika araştırma merkezi.
Siyasi Parti Bağlantılı	Resmi olarak bir siyasi partiye bağlı.
Kurumsal (Kar Amaçlı)	Bir şirkete bağlı veya yalnızca kar amacı güden faaliyet gösteren, kar amacı güden bir kamu politikası araştırma kuruluşu.

Kaynak: McGann, James G., “2020 Global Go To Think Tank Index Report” (2021). *TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports*. 18. https://repository.upenn.edu/think_tanks/18, p.14

Düşünce kuruluşlarının 20. ve 21. yüzyıldaki büyümesinin nedenleri McGann tarafından şu şekilde sınıflandırılmıştır;

- Bilgi ve teknolojik devrim.
- Ulusal hükümetlerin bilgi üzerindeki tekelinin sona ermesi.
- Politika sorunlarının artan karmaşıklığı ve teknik niteliği.
- Hükümetin boyutunun arttırılması.

- Hükümetlere ve seçilmiş yetkililere duyulan güven krizi.
- Küreselleşme ve devlet ve devlet dışı aktörlerin büyümesi.
- “Doğru biçimde, doğru ellerde, doğru zamanda” zamanında ve kısa bilgi ve analize duyulan ihtiyaç (McGann, 2021).

Düşünce Kuruluşlarının Dünyada Etkileri

Politika üretim sürecinde dolaylı ya da doğrudan etkide bulunan düşünce kuruluşları önemli birer aktör olarak görülmektedirler. Özünde düşünce kuruluşlarının kendi alanlarındaki uzmanlık niteliklerini çıktılar olarak kamuoyu ile paylaşması, fikirlerini mevcut ya da olası politikaları desteklemek için kullanması genel var oluş amaçları olarak değerlendirilmektedir. Üzerinde birçok tartışmalar bulunsa da prensipte düşünce kuruluşları bu süreçte bağımsız ya da kar amacı gütmeyen kuruluşlar olarak kabul edilmektedirler. Bu özerk yapı onları, organizasyonel bağımsızlık, araştırma ajandalarını kendi kendine belirleyebilme, politika odaklılık ya da profesyonellik gibi niteliklerle ön plana çıkarmaktadır. Düşünce kuruluşları, politika üretim sürecinde uzman tavsiyesi ve özellikle teknik bilgi gerektiren konularda faaliyetin merkezine yerleşmektedirler.

Düşünce kuruluşlarının 2020 yılına ait dünya ölçeğinde dağılım istatistiklerine bakıldığında, bölgelere göre küresel dağılımın Kuzey/Güney Amerika ve Avrupa lehine geliştiği görülmektedir. Aynı dağılıma esas toplam sayıların da karşılaştırmalı analiz bakımından değerli veriler sunduğu öne sürülebilir. Tablo haline sıralanan bölgeler arasında think tank kuruluşlarının dağılımının; 2932 Avrupa, 2397 Kuzey Amerika, 3389 Asya, 1179 Güney ve Orta Amerika, 679 Sahra altı Afrika, 599 Ortadoğu ve Kuzey Afrika şeklinde sıralandığı görülmektedir. Toplamda ise bu sayının 11175 olduğu görülmektedir.

Şekil1: Dünyadaki Düşünce Kuruluşlarının Bölgelere ve Düşünce Kuruluşu Sayılarına Göre Küresel Dağılımı 2020

REGION	NUMBER OF THINK TANKS
EUROPE	2932
NORTH AMERICA	2397
ASIA	3389
SOUTH & CENTRAL AMERICA	1179
SUB-SAHARAN AFRICA	679
MIDDLE EAST & NORTH AFRICA	599
TOTAL	11175

Kaynak: McGann, James G., “2020 Global Go To Think Tank Index Report” (2021). TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. 18. https://repository.upenn.edu/think_tanks/18, p.43

Yukarıda genel biçimde listelenen ve dünyada dağınık halde faaliyet gösteren bu düşünce kuruluşları ürettikleri fikirleri karar alıcı elitlere ve vatandaşlara ulaştırmak için çeşitli yöntemler benimsemişlerdir. Bu yöntemler arasında konferans ve seminerler düzenlemek, üniversite vb. yerlerde dersler vermek, yazılı ve elektronik medyada görünürlüklerini arttırmak gibi çalışmalar bulunmaktadır. Bunun yanında düşünce kuruluşları araştırmalarının basımını ve dağıtımını sağlamak ve sanal ortamda kendi web sitelerini oluşturmak gibi değişik yöntemler de geliştirmişlerdir.

Bu çalışmalarını yürüten düşünce kuruluşlarının kamu politikalarını üç farklı tarzda etkilemeye çalıştıkları görülmektedir. Bunlar; atmosferik etki, hükümetlerin kısa ve orta vadeli gündemlerini etkileme ve son olarak uygulanan politikanın detaylarına şekil vermek için mikro-politika araştırması yapmak şeklinde gelişmektedir (James, 2000).

Atmosferik etki, siyaset temelinde hâkim düşünce iklimini etkilemeyi

amaçlar ve sonuçta politika yapımcıların ele aldığı çerçeve kısmen veya tamamen değişir. Bahsedilen düşünce iklimini etkilemek aynı zamanda politikaları etkilemek için de kullanılan uzun vadeli ve dolaylı bir yöntemdir. Bu süreçte düşünce kuruluşları öncelikli hedef gruplarına, yasama ve yürütme organları ile ulusal ve bölgesel düzeydeki bürokratlar ve politikacıları koyarlar. Bu arada önemli bir farktan bahsetmek uygun olacaktır. *“Düşünce kuruluşlarının lobi grupları ve benzeri oluşumlardan temel farkı, doğrudan lobi faaliyeti yürütmekten ziyade entelektüel argümanlar ve analizler yoluyla politikaları etkilemeye çalışmalarıdır. Dolayısıyla, düşünce kuruluşları politika tartışmalarında yeni fikirler ortaya koymak için “politika toplulukları” içinde yer almak isterler”* (Stone’dan aktaran Bağcı vd, 2012). Dünya genelinde düşünce kuruluşlarının sayısında azalmanın olduğu bir sürecin varlığı da gözden kaçırılmamalıdır. McGann’a göre son dönemde dünya çapında kurulan düşünce kuruluşlarının sayısındaki azalmanın bazı nedenleri vardır.

- Yeni teknolojilerin, pazarlama ve iletişim stratejilerinin benimsenmemesi
- Geleneksel olmayan rekabet kaynaklarını anlama ve bunlara yanıt vermede başarısızlık.
- Düşünce kuruluşlarına giderek düşmanlaşan siyasi ve düzenleyici ortam,
uzmanlar ve politika tavsiyeleri.
- Kamu ve özel bağışçıların politika araştırmalarına ayırdığı finansmanın azaltılması.
- Fikirlere ve kurumlara yatırım yapmak yerine kısa vadeli, projeye özel finansmana yönelik kamu ve özel bağışçı eğilimi.
- Kurumsal kapasitenin gelişmemiş olması ve değişime uyum sağlayamama.
- Hukuk firmalarından, kâr amacı güden danışmanlık firmalarından, 7/24 elektronik medya ve hukuktan kaynaklanan rekabetin artması.
- Amacına ulaşıp faaliyetlerini durduran kurumlar (McGann, 2021).

Dünya Genelinde En İyi 25 Düşünce Kuruluşu

1. Brookings Institution, (United States)
2. Council on Foreign Relations, (United States)
3. Carnegie Endowment for International Peace, (United States)
4. Chatham House (AKA The Royal Institute of International Affairs),(United Kingdom)

5. Amnesty International, (United Kingdom)
6. RAND Corporation, (United States)
7. Center for Strategic and International Studies, (United States)
8. Heritage Foundation, (United States)
9. Transparency International, (Germany)
10. Peterson Inst. for International Economics (FNA) Institute for International Economics, (USA)
11. International Crisis Group, (Belgium)
12. Cato Institute, (United States)
13. American Enterprise Institute for Public Policy Research (AEI),(United States)
14. International Institute for Strategic Studies, (United Kingdom)
15. Centre for European Policy Studies (CEPS), (Belgium)
16. Human Rights Watch, (United Kingdom)
17. Woodrow Wilson International Center for Scholars, (United States)
18. Bruegel, (Belgium)
19. Adam Smith Institute, (United Kingdom)
20. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), (Sweden)
21. Open Society Institute, (Hungary)
22. Urban Institute, (United States)
23. Center for Global Development, (United States)
24. Chinese Academy of Social Sciences (CASS), (China)
25. Fraser Institute, (Canada) (McGann, 2022).

Türkiye'deki Düşünce Kuruluşları⁵

İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)'in 2017 verilerine göre Türkiye'de uluslararası ölçekte dikkate değer bulunan düşünce kuruluşu sayısı 36'dır. McGann tarafından yapılan çalışmaya göre ise Türkiye'de bulunan düşünce kuruluşlarının sayısı 53'tür (McGann, 2021).

Diğer taraftan, Tunus'ta 38, Filistin'de 44, Peru'da 32, Nijerya'da 46, Romanya'da 54, Gana'da 37, Hollanda'da 57, Bulgaristan'da 33 düşünce kurulu-

⁵ Bu konuda Yıldız vd'nin Türkiye genelinde seçmiş oldukları on düşünce kuruluşuna ilişkin yapmış oldukları çalışma, alan yazını için değerli bir katkı olarak görülmektedir. Bknz. Yıldız, METE, Mehmet Zahid SOBACI (Ed). Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, İlgili Bölüm: 9, Adres Yayınları, Ankara-2013

şu faaliyet göstermektedir. Türkiye’de düşünce kuruluşlarının tarihi çok eskiye gitmemektedir. Bunun nedeni “oldukça genel bir ifadeyle” siyasal ya da bürokratik karar alıcıların bu örgütlerin üreteceği bilginin ve kazandıracığı entelektüel görüşün değerine inanmaması olarak özetlenmektedir. Ancak bu algı sistemli ve işlenmiş düşünceye olan ihtiyacın -özellikle soğuk savaş döneminden sonra- artmasıyla yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Bir başka ifadeyle, kısa süre öncesine kadar düşünce kuruluşlarının ürettiği bilgiye talep olmadığı veya az olduğu gerekçesiyle pazar arzı da sınırlı kalmıştır. Öyleyse, 2000’li yıllardan sonra Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının, kendi ölçüğünde, artmasının sebebi nasıl açıklanabilir?

Dünya genelinde işleyen bir kural Türkiye özelinde de gerçekleşmiştir. Buna göre, düşünce kuruluşlarının önemi toplumsal, siyasal ve ekonomik değişim dönemlerinde artmaktadır. Sonuç olarak bu dönemlerde düşünce kuruluşlarının sayısı da artmakta ve daha etkili hale gelmektedirler (Yıldız vd.-2013).

1961 yılında Nejat Eczacıbaşı tarafından kurulan Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, Türkiye’deki ilk düşünce kuruluşu olma özelliğini taşımaktadır. O dönemde Türkiye’de farklı konularda tartışma ortamlarının yaratılmasına öncülük etmiş ayrıca yaptığı çalışmalarla ülkenin karar organlarına yardımcı olmaya çalışmıştır. 1990’lardan itibaren ülkenin içinde bulunduğu dönemsel dinamikler bunların çok daha ötesinde çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Böyle bir ihtiyaç karşısında Konferans Heyeti’nin mevcut yapısının üzerine yeni bir oluşum kurulmasına karar verilmiş ve Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti’nin ismi 1994 yılında Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) olarak değiştirilmiştir (TESEV, 2022).

Devam eden süreçte Türkiye için öncü niteliğinde kuruluşlar kurulmaya devam etmiştir. Bunlara sırasıyla, 1969 tarihli Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM), 1974 tarihli Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, 1974 tarihli Dış Politika Enstitüsü (DPE), 1995 tarihli Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM), 1999 yılında kurulan Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) örnek gösterilebilir. Türkiye günümüzde geniş faaliyet alanlarına yayılmış düşünce kuruluşlarına ev sahipliği yapmaktadır.

Türkiye’de düşünce kuruluşlarının ortaya çıkışını belirleyen başlıca faktörler şu şekilde sıralanabilir: İlk olarak, Türkiye’de öncü düşünce kuruluşlarının neden 60’lı yıllarda doğduğu Stone ve Garnett’in anayasa değişikliği argümanı ile açıklanabilir. 1960 askeri darbesine müteakiben yürürlüğe giren 1961 Anayasası özgürlükler bakımından önemli bir yere sahiptir. Bilhassa örgütlenme ve ifade özgürlüklerinin anayasal garanti altına alınması ve siyasi özgürlük, bu tip kuruluşları hayata geçirmek isteyenleri cesaretlendirici bir adım olarak ifade edilmektedir. İkincisi, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)’nin

kuruluşu ve planlı ekonomiye geçişin bir sonucu olarak Türkiye’de iş çevreleri kendi görüşlerini hükümetlere ve devlet kurumlarına taşıyacak yeni kanallar arama yoluna gitmişlerdir. Son olarak, Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)’na tam üye olmak amacıyla 1963 yılında Ankara Anlaşması’nı imzalararak ekonomik ve toplumsal gelişmeye yönelik siyasi tercihte bulunmuş ve Türkiye ile AET arasında ortaklık bağı kurulmuştur. Ortaklık ilişkisinin başlamasıyla Avrupa bütünleşmesi içinde yer almak isteyen Türkiye kendini ekonomik, sosyal ve teknik alanlarda çözüm bekleyen sayısız sorunla karşı karşıya bulmuştur (Bağcı ve Aydın, 2012).

Babur’a göre ise; “Türkiye’de düşünce kuruluşları yarım yüzyılı geride bırakarak özellikle konjonktürün elverişli olduğu 2000’li yıllardan itibaren sayı ve etki bakımından önemli bir aktör haline gelmiştir”. Yapılan çalışmalar neticesinde sivil toplum kuruluşu statüsüne sahip 55 düşünce kuruluşunun varlık gösterdiği aktarılmaktadır. Entelektüel anlamda etkisi olan dönemin de şekillenmesinde rol alan süreç politik, ekonomik, toplumsal grupların düşüncelerinin yaygınlaştırmasına yol açmaktadır (Babur, 2021). Bu noktadan hareketle Türkiye’de düşünce kuruluşlarının yaygınlaşmasının 1960 sonrası ve 2000 sonrası şeklinde iki grupta ele alınması da yerinde olacaktır.

Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının sorunları için şunları söylemek uygun olacaktır. Öncelikle Türkiye’de henüz bu kuruluşların ürettiği bilgiye karşı duyulan ilgisizlik tam olarak aşılamamıştır. Ülke genelinde veya temsilcilikler vasıtasıyla geniş bir alanda kurumsallaşmamış ve yetersiz mali kaynaklar nedeniyle ihtiyaç duyulan uzman istihdamı gerçekleştirilememiştir. Bunlara ek olarak Türkiye’de düşünce kuruluşları için hukuki statü eksikliği mevcuttur.

Yapı ve İlişkiler Bakımından Düşünce Kuruluşları

Hem dünyada hem de Türkiye’de düşünce kuruluşlarının araştırma ve politik analiz yapması onların temel işlevleri arasında sayılır. Ancak bunların yanı sıra halk eğitimi; konferans, seminer vb. toplantılar düzenlemek; ağ faaliyetlerinde bulunmak; web sitesi oluşturmak; hazırladığı ürünleri pazarlamak; kitap, dergi vb. bir dizi yayın faaliyetinde bulunmak; görsel ve yazılı basın için uzman yorumu sağlamak; toplumun bütün kesimlerinin siyasi konularda tartışmalarını temin için forum işlevi üstlenmek, sivil toplumun güçlenmesine ve politika oluşturma sürecine katılımına katkı sağlamak gibi farklı işlevler de üstlenmişlerdir (Bağcı ve Aydın, 2012). Düşünce kuruluşları; faaliyet alanlarına göre bu işlevlerden bazılarını veya hepsini üstlenebilirler. Ancak, işlevleri konusunda aralarında ciddi farkların olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Bu kuruluşlarda çalışan uzman kişilerin siyasi kadrolarda veya bürokraside önemli konumlara gelebildiği ve söz sahibi olabildiği ve böylece doğrudan yönetim alanına dâhil olabildiği vurgulanmaktadır. Bu durum son

derece doğaldır. Birçok kuruluş özel sektörle bağları olmadan ya da çok zayıf olarak, daha çok kamu kurumları ile iletişim halinde doğrudan politika geliştirmede önemli bir konumda olmayı hedeflediklerini ifade etmektedirler. Bazı özel amaçlı kuruluşlar (örneğin KA-DER), kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konusunda siyaseti ve siyasal iktidarı etkilemeyi hedeflese de, genel olarak kamu politikası süreçlerinde ya da siyasette doğrudan aktif rol üstlenme konusunda sorunlar yaşadıklarını belirtmiştir.

“Türkiye’de düşünce kuruluşlarını sınıflayan Arslan, bazı devlet kurumlarında ve bakanlıklarda yer alan araştırma ve etüt merkezlerinin yanı sıra en yaygın düşünce kuruluşu tiplerinin üniversiteler, sendikalar ve vakıflar bünyesinde kurulan araştırma merkezleri ve forumlarla, vakıf, dernek vb. şeklinde sivil toplum örgütü olarak örgütlenmiş düşünce kuruluşları (Arı Hareketi, Liberal Düşünce Topluluğu gibi) olduklarını saptamıştır”(Gül ve Yemen, 2015).

Yıldız vd. tarafından incelenen Türkiye’deki on düşünce kuruluşunun hangi faaliyet alanlarında aktif olduklarına bakıldığında, oldukça geniş bir çalışma aralığı üzerine yoğunlaşmış oldukları görülmektedir. Örneğin, bu kuruluşların dış politika, ekonomi, yönetim ve kamu yönetimi reformu gibi alanlarda faaliyet içinde oldukları görülmektedir. Çeşitlilik ise bu konular altındaki başlıklarda yürüttükleri projelere veya işbirliği yaptıkları diğer yapı veya kuruluşlara göre oluşmaktadır.

Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının bir diğer önemli faaliyeti de gelecekte bu alanda bulunmayı arzulayan kamu politikası analizcilerinin yetiştirilmesi için sertifika ve staj programlarının icra edilmesidir.

Türkiye’de faaliyet gösteren düşünce kuruluşlarının çoğunluğu dernek ya da vakıf olarak örgütlenmeyi tercih ederken siyasi yelpazedeki yerleri çeşitlilik göstermektedir. Dernek ya da vakıf olarak kurulmanın bazı avantaj ve dezavantajları mevcuttur. Vakıf modeli bir kuruluşta mali kaynakların daha fazla olması ve kâr amacı güdülmemesi söz konusu iken dernek olarak örgütlenmek nispeten daha kolaydır. Vakıf olarak kurulmanın bir avantajı da Vakıflar Genel Müdürlüğü’nden ayrılan bütçeden pay alınabilmesidir.

Diğer yandan Türkiye’deki düşünce kuruluşlarının gelir kaynakları incelendiğinde TUBİTAK, bakanlıklar, yerel yönetimler, şirket veya uluslararası kuruluşlar için oluşturulan projelerden gelen gelirlerin ağırlıklı olduğu görülür. Genel itibarıyla düşünce kuruluşlarının karşı karşıya kaldıkları en büyük sorun finansman sorunudur. Bu kuruluşlar üye aidatları, yayınlardan elde edilen gelirler ya da bağışlarla ayakta kalamadıkları için sponsor desteğine veya devlet desteğine ihtiyaç duyarlar. Ancak bu destek onların harcamalarını karşılamaktan çok uzak küçük miktarlardır. Bütçeden doğrudan ayrılan bu küçük payın yanında artık kaldırılmış olan Başbakanlık Tanıtma Fonu’ndan bazen düşünce kuruluşlarına destek sağlandığı görülmektedir.

Ancak bu yardımların varlığının düşünce kuruluşlarının özerk yapıları üzerine pek olumlu etkide bulunmadığı tartışma konusudur.

Tablo2. Yıldız vd. tarafından incelenen düşünce kuruluşları arasında aktif faaliyet yürütenler

Kuruluş (Alfabetik)	Kuruluş Yılı	Merkezi	Siyasi Eğilimi	Örgütlenme Biçimi
DPE	1974	Ankara	Liberal	Vakıf
ESAM	1969	Ankara	Muhafazakâr Milli Görüş	Dernek
ORSAM	2009	Ankara	Belirtilmiyor	Vakıf
SAM	1995	Ankara	Belirtilmiyor	Diğer (Bakanlığa Bağlı Düşünce Kuruluşu)
SDE	2009	Ankara	Muhafazakâr Demokrat	Vakıf
SETA	2005	Ankara	Muhafazakâr/Demokrat	Vakıf
TEPAV	2004	Ankara	Liberal	Vakıf

Bu düşünce kuruluşlarının yanı sıra Türkiye’de faaliyet gösteren diğer başlıca düşünce kuruluşlarını da şu şekilde sıralayabiliriz;

Tablo3. Türkiye’de Faaliyette Bulunan Bazı Düşünce Kuruluşlarına Ait Alfabetik Liste

İsimleri ve Kısaltmaları
ARGÜDEN Yönetişim Akademisi
Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM)
Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM)
İstanbul Politikalar Merkezi (İPM)
Karadeniz Stratejik Araştırmalar Merkezi (KASAM)
Küresel İlişkiler Forumu
Liberal Düşünce Topluluğu (LDT)
Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)
Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)
Türkiye Ekonomik, Siyasal ve Stratejik Araştırmalar Merkezi (TESAM)
Uluslararası Stratejik Tahlil ve Araştırmalar Merkezi (USTAD)

Kentsel Kamu Politikaları Üretme Sürecinde Düşünce Kuruluşlarının Yeri ve Önemi: Güncel Uygulama Örnekleri

Yeni kamu işletmeciliği (NPM), yerel/merkez ilişkilerinin yanı sıra yerel yönetim/STK ilişkilerinde de yeni bir bakış açısının kapılarını aralamış durumdadır. Kriz zamanlarında (deprem, sel, büyük ölçekli yangın vb. doğal afetler) merkezi idare içerisinde yer alan asli kurumların reaksiyon verme süresi uzadığında ya da eksikliği hissedildiğinde yerel idareler ile sivil toplum kuruluşları arasında doğal bir işbirliğinin geliştiği ve oluşan hizmet boşluğunu doldurulduğu gözlemlenmiştir. Nitekim 6-7 Şubat 2023 tarihli yıkıcı depremlerle birlikte söz konusu simbiyotik ilişkinin sahadaki varlığı kendini

gösterme fırsatı yakalayınca ülke genelindeki tüm STK'lar zaman kaybetmeden bölge içerisinde yer alma yarışına girmişlerdir. Karşılıklı ihtiyaçlar teorisine uygun bu ilişkinin toplum ayağında yerel yönetimlerin halk tabanlı demokratik yapısı sürecin canlı ve doğal ilerlemesinde başlıca gerekçe olarak ifade edilebilir. Düşünce kuruluşları açısından bakıldığında da aslında meselenin politika üretme sürecinden bir adım daha öteye gittiği ve “alınan dersler” başlığı altında merkez veya yerel idarelerin uygulamalarında görülen eleştirel noktaların kamu ile paylaşıldığı görülmüştür. Düşünce kuruluşları sahip oldukları geniş bilgi birikimi ile birlikte dünyadan ve iyi uygulamalardan devşirdikleri örnekleri yerel seviyede politika yapıcılarla paylaşarak varlık nedenlerine uygun hizmetler vermişlerdir. Çeşitli amaçlarla kurulan düşünce kuruluşlarının güncel yaklaşım ve uygulamaları devam eden satırlarda aktarılmaya çalışılmıştır.

Türkiye özelinde varlık gösteren düşünce kuruluşlarının tüzük, amaç ve kamuya açık bilgilendirme misyonlarına yakından bakıldığında kamu yararı olarak ifade edilen sosyal bilinci yüksek bir toplumsal hizmet yaklaşımının varlığına rast gelinmektedir. İçerik ve söylemlerde başvurulan “kamu”, “kar amacı gütmeyen”, “adanmışlık” ya da “vakıf” sözcüklerinin sıklıkla kullanılması bu iddiayı destekler nitelikte örnekler olarak sunulabilir. Öte yandan aynı içerik ve söylemler kapsamında yer alan “Eğitim”, “Araştırma”, “Yayınlar”, “İletişim”, “Konferans”, “Ödül/Burs”, “Savunuculuk” gibi etkinlik ifade eden sözcüklerin de yine kamusal hizmet yaklaşımına referans olabilecek nitelikte örnekler olduğu öne sürülebilir. Düşünce kuruluşları genel olarak misyon ve vizyonlarını hayata geçirirken temel bazı toplumsal hizmet alanlarında ürünler, etkinlikler ortaya koymaktadırlar. Bunlar çoğunlukla; dijital ya da basılı yayınların yanı sıra sertifikalandırılmış eğitim programları, gençlere yönelik eğitimler veya STK'lar özelinde bilgilendirme raporları şeklindedir. Toplumsal yapının hayat bulduğu çok katmanlı kent yaşamı içerisinde kültürel değerlerin korunması, sanat kurumları ve eserlerinin himaye edilmesine aracılık etmek ya da doğrudan korunmasında rol almak vakıf nitelikli düşünce kuruluşlarının belirgin amaçları arasında yer almaktadır.

Düşünce kuruluşları için kuruluş amaçları bakımından belirgin bir alana odaklanarak iş görmek söz konusu “pazardaki” görünürlüğü ve farklılığı ortaya koymak bakımından benimsedikleri bir yöntemdir. Örneğin, demokratik bir toplum geleneğinin kent yaşamında geliştirilmesi amacını kamuya açık olarak duyuran bir düşünce kuruluşu kuruluşlar yelpazesindeki yerini belirginleştirmiş olmaktadır. Ya da özel mülkiyet, piyasa ekonomisi ve haklar temelinde çalışmalar yürüttüğünü ifade eden bir diğer kuruluş etkinlik alanının sınırlarını hizmet almaya aday olanlara duyurmuş olmaktadır. Amaç ya da kapsam her ne olursa olsun bu yapıların akademik, bilimsel ya da felsefi art alanını destekleyen bir ortak akıl grubunun desteğiyle ilerlediklerini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Kadrolarında yer alan çoğunlukla akademik ni-

telikli şahısların yanı sıra iş dünyasından ya da devlet ve özel sektörden eski bürokratlardan oluşan düşünce insanları tarafından söz konusu misyon ve vizyon yerine getirilmektedir.

Hem ulusal hem de uluslararası ölçekte faaliyet yürüten düşünce kuruluşları bir yönüyle köprü vazifesi görmektedirler. Yerel seviyede hizmet sunan belediyeler, belediye birlikleri ve büyük yapıları derneklerin kök ilişkilerine bağlı olarak uluslararası bağlantılı beşeri uzantıları bu kuruluşların çalışma alanına girmektedir. Devlet destekli örnekleri kadar sivil inisiyatifle iş gören bazı düşünce kuruluşları sınır aşan ilişkilerde kültürel coğrafyanın genişlemesine katkı sağlamaktadırlar. Bölgesel işbirliklerinden, kardeş kent uygulamalarına, uluslararası nitelikli belediye birliklerinin desteklenmesine kadar bir dizi etkinliğin desteklenmesinde fikri katkı sunmaktadırlar. Ticari, toplumsal ve kültürel etkileşimin yolunu açan bu uygulamalar Türkiye'nin bölgesel ve küresel bir aktör olması yolunda önemli atılımlar olarak değerlendirilebilir. Türkiye genelinde faaliyet gösteren bazı düşünce kuruluşları varlık nedenlerini açıklarken kimi zaman politika üretme niteliğinin de ötesinde ülke sathında beyin gücünü gerçekleştirmek gibi misyonlarından söz etmektedirler. Düşünen, sorgulayan, yenilikçi perspektifte genç akademik kişilerin yetiştirilmesinde öncü rolde bulunan bu düşünce kuruluşları farklı platformlarda sağladıkları burs, yurt içi ve yurt dışı eğitim olanakları gibi desteklerle söz konusu beyin gücü geliştirilmesi işlevini yerine getirmektedirler.

Sonuç

Dünya üzerindeki kuruluş ve yayılma süreleri göz önüne alındığında Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının yaklaşık yirmi yıllık geçmişi oldukça kısa görünmektedir. Bu sebeple Türkiye'deki düşünce kuruluşlarının henüz gelişme safhasında olduklarını söylemek yanlış olmaz.

Bu durum her alanda politikalar geliştirip farklı kaynaklara yol gösterecek olan fikirleri üreten, uzak görüşlülük yaratan düşünce kuruluşları için geçerlidir. Bu bakımdan hükümet olanaklarından düşünce üretim kuruluşlarına sahici nesnel oranlar dâhilinde destek sağlanması, böylelikle bu kuruluşların gerektiği şekilde kurumsallaşmalarına yardımcı olunmalıdır. Türkiye'de geleneksel biçimde sadece dış politika değil, ekonomi, çevre, sağlık, bölgesel ve yerel kalkınma, kentleşme, kentsel büyüme vb. alanlarında da strateji oluşturulması için devletin düşünce kuruluşları oluşturulmasına ön ayak olabileceği değerlendirilmelidir. Ayrıca ülke genelinde farklı illerde de bu tür düşünce kuruluşlarının açılması mümkün hale getirilebilirse, ülkenin tüm beyin kaynaklarının bu fikir üretme yarışına olumlu anlamda katkı sunabileceği düşünülmektedir. Üniversitelerin bu tür kurumlarla işbirliği (öğrencilerin staj yapmalarının teşvik edilmesi vs) yapması belki de daha genç ve dinamik araştırmacıların yetişmesine büyük katkı sağlayabilecektir. Bir düşünce kuruluşunun optimum ölçütlerde kabul edilebilmesi için, de-

mokratik ülkelerdeki önemli örneklerde olduğu gibi, siyasi konular hakkında şeffaf, açık, çoğulcu bir şekilde inceleme ve değerlendirme yaparak ülkenin ve dünyanın daha doğru gelişmesine katkıda bulunulması beklenmektedir. İşlenmemiş bilginin salt bir değer olmaktan çıktığı çağımızda, diğer kurum ve kuruluşlarda olduğu gibi, düşünce kuruluşlarının de belirli etkiler altında kalmadan bilgiyi bağımsız bir biçimde ele alıp fikir üretmesi beklenmektedir.

Zaman ilerledikçe bağımsız ya da yarı bağımsız düşünce kuruluşlarının etkinlikleri Türkiye’de düşünce kuruluşu kültürünün oluşmasında önemli bir yere sahip olacaktır. Devletle iltisaklı düşünce kuruluşlarının sayıca azlığı, etkinliklerinin çoğunlukla sık sık değişen yöneticilerinin vizyonuna bağlı oluşu gibi etkenler bu kültürün şekillenmesinde yeterli etkiye sahip olamayacağı göstermektedir. Türkiye’de üniversitelerde birçok araştırma ve strateji merkezi bulunmakla birlikte bunların aktif olanlarının sayıca azlığı, bu kültürün oluşumuna katkısını ciddi anlamda sınırlamaktadır. Dış kaynaklı düşünce kuruluşlarının Türkiye bağlantılarının faaliyetleri üzerinde zaman zaman kamuoyunda oluşan şüpheler, bu kuruluşların, bu hususta etkin rol oynamalarını sınırlamaktadır. Sonuç olarak, Türkiye’de düşünce kuruluşu kültürünün şekillenmesinde en büyük rol, güçlenen sivil toplumla birlikte bağımsız ve yarı bağımsız düşünce kuruluşlarına düşmektedir.

Bu bağlamda yerel yönetimlerin ve ülke sathında kurulmuş olan kalkınma ajanslarının da en az merkezi idare kadar inisiyatif olarak kendi illeri veya bölgelerini ilgilendiren konularla ilgili olarak yeni düşünce kuruluşlarının kurulmasına destek sağlaması ve önceden kurulmuş olan düşünce kuruluşlarına kendi şehirlerinin gelişimi bağlamında eser, proje, staj programları geliştirilmesi yönünde destek sunması uygun olacaktır. Bu yönde atılacak her adım yerel yönetimin kendi geçmişi ile geleceği arasında kurulacak bir fikirsel köprünün gelişimini sağlayacaktır. Genç nesillerin geçmişten gelen kentsel, sosyal, kültürel yönetsel tecrübenin yanında dünyada bulunan iyi uygulama örneklerini anlayarak özümsemesine de yol açacak olan bu uygulama birçok ülkeye örnek olacak bir çalışmaya dönüşme potansiyeline de sahiptir.

Ulusal ve uluslararası anlamda fikir üreten düşünce kuruluşlarının varlığının yanında halka en yakın hizmet birimi olan yerel yönetimlere dair fikir üretecek düşünce kuruluşlarının varlığı da önemsenmelidir. Bu anlamda çalışmada yer verilen ulusal ve uluslararası anlamdaki düşünce kuruluşlarının yapıları ve çalışma sistemleri incelenerek en uygun olanları veya uygulanan modeller üzerine gidilerek daha uygun karma bir modelin benimseneceği bir veya birkaç yapının oluşturulması önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Argüden Governance Academy, <https://argudenacademy.org/en/about-us/about-the-academy/>, Erişim Tarihi 15.01.2022
- Babur, M. M. (2021). Bir temsil alanı olarak Türkiye’de düşünce kuruluşları. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(1), 1-19.
- Bağcı, HÜSEYİN. Aziz AYDIN. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE DÜŞÜNCE KURULUŞU KÜLTÜRÜ. “Türkiye’de Stratejik Düşünce Kültürü ve Stratejik Araştırma Merkezleri”, Nobel Yayıncılık, Ankara-2012.
- Başkent Ankara Strateji ve Eğitim Derneği Dernek Tüzüğü, 2022, <https://baskentstratejiinstitusu.org/wp-content/uploads/2021/03/BASE-Dernek-Tuzugu2.pdf>, Erişim Tarihi 22.02.2022
- Ceoworld Magazine, <http://ceoworld.biz/2017/01/31/100-influential-think-tanks-world-2017/> erişim tar. 06.01.2018
- Centre for Economics and Foreign Policy Studies (EDAM), <https://edam.org.tr/hakimizda/>, Erişim Tarihi 03.01.2022
- Center for Economic, Political and Strategic Research (TESAM), <https://tesam.org.tr/hakkimizda/>, Erişim Tarihi 04.01.2022
- Center for Eurasian Studies, AVİM, <https://avim.org.tr/en/Menu/About-AVIM>, Erişim Tarihi 12.02.2022
- Global Relations Forum, <https://www.gif.org.tr/about/about-grf>, Erişim Tarihi 10.02.2022
- Global Relations Forum, Studies, <https://www.gif.org.tr/studies>, Erişim Tarihi 10.02.2022
- Dış Politika Enstitüsü, <https://foreignpolicy.org.tr/about/>, Erişim Tarihi 03.01.2021
- Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM), 2022, <http://www.esam.org.tr/index.php>, Erişim Tarihi 22.02.2022
- Fabian Society. <https://g.co/kgs/bA8gqh> erişim tar. 05.02.2021
- Gül, HÜSEYİN, Aysun YEMEN. Kamu Yönetiminde Değişimin Yönü Ve Etkileri, Kamu Yönetiminde Değişimin Yönü ve Etkileri (Kayfor 13 Bildiri Kitabı), “Türkiye’de Düşünce Kuruluşlarının Kamu Politikası Süreçlerindeki Rolü Ve Etkisi”. Konya-2016
- Istanbul Policy Center, <https://ipc.sabanciuniv.edu/tr/hakkimizda> Erişim Tarihi 25.02.2022
- Istanbul Policy Center, History, <https://ipc.sabanciuniv.edu/tr/tarihce> Erişim Tarihi 25.02.2022
- İnsani Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER). http://insamer.com/tr/turkiyedeki-dusunce-kuruluslari_157.htm, Erişim tar. 06.01.2021

- James G. McGann, “Think Tanks and the Transnationalisation of Foreign Policy”, U.S. Foreign Policy Agenda: An Electronic Journal of the U.S. Department of State, Cilt:7, Sayı:3
- Karabulut, BİLAL. “Dünyada ve Türkiye’de Think Tank Kuruluşları: Karşılaştırmalı Bir Analiz” Think Tank Institutions in the World and Turkey: A Comparative Analysis. Akademik Bakış. Cilt 4,Sayı 7. Kış-2010
- Karadeniz Stratejik Araştırmalar Merkezi (KASAM), <https://kasam.org/hakkimizda/>, Erişim Tarihi 17.01.2022
- Liberal Düşünce Topluluğu, Association for Liberal Thinking (ALT), <http://www.liberal.org.tr/sayfa/ltd-hakk%C4%B1nda,1.php>, Erişim Tarihi 22.02.2022
- McGann, James G., “2020 Global Go To Think Tank Index Report” (2021). TTCSP Global Go To Think Tank Index Reports. 18. https://repository.upenn.edu/think_tanks/18, Erişim Tarihi 17.01.2022
- McGann, James G., The Global Go To Think Tanks 2010 (2010). The Leading Public Policy Research Organizations In The World, The Think Tanks & Civil Societies Program. https://i.unu.edu/media/unu.edu/news/2792/2010thinktankindex_unu-edition.pdf Erişim Tarihi 17.01.2022
- Center for Middle Eastern Studies (ORSAM), <https://www.orsam.org.tr/tr/anasayfa/>, Erişim Tarihi 12.01.2022
- Simon James,” Influencing Government Policy Making”, Banking on Knowledge: The Genesis of the Global Development Network, ed. Diane Stone, (Londra ve New York: Routledge, 2000) s.163.
- Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA), 2022, <https://www.setav.org/>, Erişim Tarihi 23.02.2022
- Stratejik Araştırmalar Merkezi (SAM), 2022, <http://sam.gov.tr/default.tr.mfa> Erişim Tarihi 22.02.2022
- Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 2022, <https://www.sde.org.tr/> Erişim Tarihi 22.02.2022
- Turkish Economic and Social Studies Foundation (TESEV), <http://tesev.org.tr/tesev-bugune-nasil-geldi/> Erişim Tarihi 07.01.2022
- Turkish Economic and Social Studies Foundation (TESEV) <https://www.tesev.org.tr/tr/turkiye-ekonomik-ve-sosyal-etudler-vakfi/tarihce/> Erişim Tarihi 07.01.2022
- Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM), <https://tasam.org/tr-TR/Kurumsal/Profil>, Erişim Tarihi 10.02.2022
- Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV), <https://www.tepav.org.tr/tr/>, Erişim Tarihi 13.01.2022
- Uluslararası Politika Akademisi (UPA), <http://politikaakademisi.org/> Erişim Tarihi 22.02.2022
- International Strategic Analysis and Research Center (USTAD), http://www.ustad.org.tr/?page_id=2, Erişim Tarihi 25.02.2022

Yıldız, METE, Mehmet Zahid SOBACI (Ed). Kamu Politikası Kuram ve Uygulama, Yıldız, METE. Dilek ÇELİK. Nurtaç ARSLAN. Leyla ÇİFTÇİ. Serdar ELDEMİR. Sinem SİNANGİL. “Kamu Politikalarında Düşünce Üretim Kuruluşlarının Rolü, Genel ereve ve Türkiyeden Örnekler”, Bölüm 9, Adres Yayınları, Ankara-2013

Bölüm 2

RUSYA'DA EKOLOJİK DÜŞÜNCENİN ÖNCÜ TEMSİLCİLERİ

Selcen ÖZKAN¹

---

¹ Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğretim Üyesi. <https://orcid.org/0000-0001-9638-9724>. selcenozkhan24@hotmail.com
Birinci Petro döneminde Petersburg İmparatorluk Bilim Akademisi Başkanı da Moskova doğumlu ve Alman kökenli fizikçi **Laurentius Blumentrost** (Rusça: Лаврентий Лаврентьевич Блументрост; 8 Kasım1692 – 14 Haziran 1755)'dur.

Siyasi, askeri, ekonomik bakımdan kuvvetli bir Avrasya devleti olarak XVIII. yüzyıldan itibaren tarih sahnesindeki yerini alan Çarlık Rusyası ile İkinci Dünya Savaşından sonra iki kutuplu dünya düzeninde bir kanadı teşkil eden Sovyetler Birliği'nin süper güç olmasında bilim politikaları ve uygulamalarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu yazımızda, Rus Çarlık İdaresi, Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonunda bilim geleneğini ve özellikle ekolojik düşüncenin öncüleri sayılan doğa bilimcilerini ve onların araştırmalarını, tarihi-biyografik açıdan genel çizgileriyle değerlendirmeye çalışacağız.

Çarlık idaresinde XVIII. yüzyılda Rusya'da, cephede kazanılan savaşlar ve gittikçe genişleyen ülke topraklarındaki ham madde kaynaklarının tespiti, elde edilmesi ve işlenmesinin arka planında, ciddi bir bilimsel planlama sonucu emsalleriyle yarışabilen askeri ve yatırım malları teknolojisindeki gelişmeler ve buna paralel olarak tarımda, sanayi ve endüstrideki artan üretim dikkati çekmektedir. Bunda, Çar Birinci Petro döneminden itibaren başlatılan bilim, teknoloji ve endüstrileşme çabası ve politikasının payı büyüktür (Kvaşnin: 2021: 208-223). Bu amaçla Çar Birinci Petro, 1697-1698 yıllarında Almanya, Hollanda, İngiltere ve Avusturya'ya ziyaretlerde bulunmuş; Avrupa'ya bağımlı olmaması için ülkesine Batılı bilim adamlarını davet ederek doğa bilimleri başta olmak üzere diğer alanlarda araştırmalar ve çalışmalar yapılmasını sağlamıştır (Akbaba. 2022: 618-619). Petro, beş defa görüştüğü Alman filozof *Gottfried Wilhelm Leibniz*'in tavsiyesine uyarak 1714 yılında bilim ve eğitimi teşvik amacıyla Petersburg'ta "*Kunstammer/Kunstkamera*" olarak adlandırılan "*Museum Imperialis Petropolitani*"'yi kurduştur (Akbaba, 2022:619-620). Çoğunlukla Alman kökenliler olmak üzere pek çok bilim adamı ve kâşif, Rus meslektaşları ve ilmi yardımcılılarıyla İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti (Императорскаго Русскаго Географическаго Общества), Rusya İlimler Akademisi, Petersburg Üniversitesi, Moskova Üniversitesi, İmparatorluk Arheografi Komisyonunda görev almışlar ve bu devasa ülkenin öncelikle fiziki coğrafyasını; ovalarını, dağlarını, ormanlarını, steplerini, ırmak, göl ve denizlerini, bütünüyle tabiatını uzun yıllar süren seyahatlerle dolaşarak yeraltı-yerüstü zenginliklerini keşfedip ayrıntılı raporlar ve projeler hazırlamışlardır (Ünal, 2015: 634).

St. Petersburg'taki, Rusya İlimler Akademisi Kütüphanesinde yöneticilik yapan Strasburg doğumlu *Johann Daniel Schumacher* (1690 – 1761), pek çok Alman bilim adamının bu ülkeye gelmesinde aracılık etmiştir. Çarlık rejiminin kalkınma hamlelerinde, İngiliz, Fransız ve Polonya kökenlilere göre Katolik olmayan Protestan iyi eğitilmiş, Alman bilim adamlarının ödemeleri zaman zaman aksasa da cazip sayılabilecek bir maaşla görevlendirilmelerinin rolü büyük olmuştur. Söz konusu ilmi araştırma gezilerinde merkezi idare tarafından uygulanacak politikalara esas olmak üzere, bilim adamları, aynı zamanda beşeri coğrafyayı da ihmal etmeden etnik yapıları ve onların yaylak-kışlak şeklindeki hayat tarzlarını, tarım, hayvancılık, avcılık ve balıkçılık

gibi geçim kaynakları hakkında da etraflı incelemelerde ve tespitlerde bulunmuşlardır.

Rusya'da çarlık döneminde toprakların ve madenler dâhil ülke servetlerinin asıl sahibi *knyazlar* veya *çarlar* idi. Ancak Çarlık rejimi, kolonizasyon politikaları gereği yeni kazanılan topraklara Rus nüfusun göç edip yerleşmeleri ve çok çocuk dünyaya getirmeleri halinde onlara, işletme hakkı ve muafiyet de dâhil vergi imtiyazlarıyla teşvikler veriyordu. Ayrıca, Rus devletinin kurulduğu batıdaki şehir, kasaba ve köylerde, haydutluk, gasp, hırsızlık, cinayet gibi suç işleyerek huzuru bozanlar ile yerli kavimler, göçle gelen bu soylu sınıf için zorunlu ve ucuz iş gücü olarak onların hizmetine tahsis edilmişti. Bu tür iskân politikalarıyla Rus Çarlığı, zaten nüfus bakımından pek fazla yoğunluk arz etmeyen Sibirya ile Kazakistan sahasının kuzeyinde, hatta bütünüyle Batı Türkistan'ın Rus ana karasına eklenmesinde demografik bakımdan çok fazla bir dirençle karşılaşmamıştır¹. XVIII. ve XIX. yüzyılda, İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz ve İtalya gibi sanayileşmekte olan ülkeler, Afrika ve Amerika kıtalarında yeni ham madde, sömürge ve pazar arayışındayken son iki yüzyılda kazandığı son derece bakir topraklarının yer üstü ve yer altı zenginliklerini işlettiği takdirde, Rusya'nın Batıya karşı daralan ekonomisini kolaylıkla da bu yolla canlandırması mümkün olabilecekti (Ünal, 2015, 618-619). Bu politikaların araştırılıp uygulanmasında önemli rol oynayan Alman bilim adamlarından ilk başta sayılması gereken doğa bilimcisi **Daniel Gottlieb Messerschmidt** (Rusça: Да ниэль Го тлиб Ме ссершмидт; 16 Eylül 1685 – 25 Mart, 1735) gelmektedir. Messerschmidt'in, Moskova'dan doğuya doğru 1719 yılında başlayan ve sekiz yıl süren seyahati tam bir ilmi sefer şeklinde geçmiştir.

Esasen bugünkü Polonya hudutları içinde kalan ve eski bir Alman şehri olan Danzing (Leh dilinde: Gdańsk)'te doğan Messerschmidt, Jana ve Halle'de tıp öğrenimi görmüş, tıbbî bilim eğitiminin temeli olarak beyinler üzerine çalışmasıyla doktora derecesi almıştır. Ancak o, çok yönlü bir bilim adamıdır. Coğrafya, botanik, zooloji gibi doğa bilimlerinin yanı sıra, etnoloji, ant-

1 “Rusya'daki ağır şartlardan, ekonomik sıkıntılardan, toprak köleliğinden kaçan insanlara yol vererek üç asır içinde Sibirya ülkesini bir Rus memleketi haline dönüştürmüştür. Sibirya'ya göç eden Ruslar, konumları, statüleri, göç sebepleri bakımından dört gruba ayrılmaktadır (Ünal, 2015: 634)”: “Bunlardan ilki “*Slujilie Lyudi*” olup Merkezi Çarlık idaresi tarafından bölgeyi yönetmek üzere gönderilen voyvodalar ve diğer askeri yetkililer ile onların ailelerinden müteşekkil Sibirya'ya ilk yerleşen soylulardır. İkinci grup “*Paşennie Lyudi*” denilen ve hükümet tarafından Sibirya topraklarının kolonizasyonu için iskân edilen asıl yerleşimci köylü ve tarım ile uğraşan ahalidir. Üçüncü grubu “*Gulyaşie Lyudi*” adı verilen çeşitli iş kollarında ağır çalışma şartlarından ve toprak köleliğinden kaçan ve içlerinde soygunculuk, yağmacılık ve macera peşinde koşan serseriler ve çeşitli suçlardan arananların da bulunduğu, yeni bir umut olarak Sibirya'ya göç eden insanlar oluşturmaktaydılar. Dördüncü grup ise yoğunluğu bir hayli fazla olan “*Ssilnie Lyudi*” şeklinde adlandırılan siyasi sürgünlerdi (Ünal, 2015: 634). Bütün bu gruplara, Sovyetler Birliği döneminde kolhoz ve sovhozlar kurulurken mülkiyetindeki küçük taşınmazlarla az sayıdaki at, sığır, koyun ve kümes hayvanlarını vermek istemeyen ve siyaset ile bir ilgisi olmayıp kendi geçimini sağlayamayacağını düşünen insanları da ilave etmek gerekmektedir.

roploji, arkeoloji ve tarihle de ilgilenmiştir. Gençlik yıllarında bilim tarihine merak sarmış, Danzing’te Johann Philipp Breyne (1680–1764) kurduğu botanik, paleoantolojik, entamolojik ve zoolojik materyallerin yer aldığı müzede çalışmıştır (Troelstra, 2016: 299). Bazı kaynaklarda Danzing şehrinin Birinci Petro tarafından zapt edilmesiyle Petersburg’ta inşa edilen Kunstkamera Müzesinde görevlendirildiği ifade edilse de aslında onun, Çarın davetiyle 9 Nisan 1718 tarihinde Petersburg’a geldiği kaydedilmektedir (MacGregor, 2018: 397-398; Vermeulen, 2016). Ayrıca, 1718 yılının Kasım ayında nadir türde olan tıbbi bitkiler toplamak ve üzerinde çalışmak üzere Birinci Petro tarafından Sibirya’ya gitmekle görevlendirilmiştir. Moskova’dan 5 Eylül 1719 tarihinde yola çıkan Messerschmidt, Nijniy Novgorod, Khlynov, Solikamsk, Turinsk, Tumen yoluyla Sibirya’ya ulaşmış; Tobolsk, Tomsk, Kuznetsk, Abakan, Krasnoyarsk, Açinsk, Sayan Dağları, Mangazeya, Aşağı Tunguska, Irkutsk, Nerçinsky şehir ve yörelerini dolaşmış ve seyahat ettiği rotaların zenginliklerini gösteren atlaslar hazırlamıştır (MacGregor, 2018: 398-399).

O, bir doğa gözlemcisi olarak XVIII. yüzyılın başındaki bu seyahatinde Sibirya’nın bitki ve hayvan varlığı ile yerli halklar hakkında gözlemlerde bulunmuş, sayısız notlar almış, hatta bir mamut kazısı yapmış, elde ettiği bilgileri kaydetmiştir. Messerschmidt’in, Sibirya’daki faaliyetlerine, İsveç-Rus savaşında Poltova’da esir düşerek Sibirya’ya sürülen İsveçli harita subayı yüzbaşı **Philip Johan von Strahlenberg** de katılmıştır. Bugünkü Hakasya’da, Abakan bölgesinde iki genç bilgin araştırmalarını sürdürürken 31 Aralık 1921 tarihinde Messerschmidt’in yanına bir Kazak köylü gelir ve bazı yazılı taş ve heykellerden bahseder (Ercilasun, 2016: 346-347). Bu karşılaşma Türk kültürü için de son derece önemli bir keşfin de ilk habercisi olmuştur. Böylelikle taşlara oyularak yazılmış olan ve bu keşfin üzerinde 174 yıl geçtikten sonra okunabilen Türkçe Yenisey Uybat ile Yenisey Tes Yazıtları bulunmuş olur.²

Bir deri dosya içinde 202 yapraklık seyahat notlarında 359 tür bitkinin 1290 örneği, 229 mineral numunesi ve 260’den fazla memeli hayvan hakkında bilgi veren. Messerschmidt, 1728 yılının Şubat ayında Petersburg’a döndüğünde Çar Birinci Petro ölmüş, bir süre sonra yerine Çariçe Anna İvanovna geçmiştir. Kendisine daha önce 500 ruble maaş ödeneceği vaadedilmişse de düzenli ödeme alamadığı gibi, 1735 yılında Petersburg’ta yoksulluk içinde ve-

2 Dr. Daniel Gottlieb Messerschmidt, “1722 yılının Ocak ayının ilk günlerinde Yenisey’e dökülen Uyat Irmağı’nın kollarından Bey Nehri kıyısında Çarkov köyü yakınlarındaki bir tepeliğin üstünde 53.5 derece kuzey enlemiyle 90,5 derece doğu boylamının kesiştiği yerde 3,20 metre yüksekliğinde yere yatık bir taş görür. Üzerinde tuhaf yazılar bulunan bu taş, Yenisey yazıtlarından Üçüncü Uybat Yazıtıdır. Messerschmidt, Abakan şehrine dönünce, yüzbaşı Philip Johan Tabbert’te (von Strahlenberg) heyecanla bu keşfini anlatır. İki arkadaş yeni taşlar bulmak ümidi içinde merakla araştırmalarına devam ederken yine bir Kazak köylüsünden insan boyundaki bir taş heykelin haberini alırlar. Yüzbaşı Tabbert birkaç yardımcısı ile birlikte 1722 yılının 24 Ocağı’nda Yenisey’i atlarla geçerek Tes Irmağı kıyılarına gelir. Burada yüzü doğuya dönük, 1.76 metre boyunda bıyıklı, yaşlı bir adam heykeli vardır. Heykelin arkasında yine o tuhaf yazılar vardır. İkinci olarak keşfedilen bu taş Yenisey-Tes Yazıtıdır (Ercilasun, 2016: 346-347).”

fat etmiştir. Hanti Mansi'de hatırasına bir heykel dikilmiştir. Gezi notları, asistanları tarafından Rusça tutulurken, o seyahat araştırmalarını Almanca kaydetmiştir. Onun notları, 1962 ve 1977 yılları arasında beş cilt halinde basılmıştır.

Birinci Petro'nun görev verdiği Batılı denizci, coğrafyacı ve kâşiflerden biri de Danimarkalı **Vitus Jonassen Bering** (Иван Иванович Беринг)'dir. Vitus Jonassen Bering(5 Ağustos 1681 – 19 Aralık 1741), Çarlık donanmasında kaptan subaylığının yanı sıra haritacı ve kâşif olarak önemli hizmetlerde bulunmuştur³. Bering'in düzenlediği Birinci (1725-1730)⁴ ve İkinci Kamçatka Keşif Gezisi(1733-1743)⁵ sadece coğrafi keşiflerle sınırlı kalmamış, heyette bulunan pek çok bilimsel disiplinden akademisyenler Sibiryaya ve Uzakdoğu'ya dair değerli materyaller elde etmişlerdir. Ohotsk Denizi ve Kamçatka'dan Alaska'ya ulaşmak için fırtınalı sularda yelkenlileriyle güçlüklerle mücadele ederken hastalanarak hayatını kaybeden bu kâşifin anısına Bering Denizi ve Boğazı ile bazı adalara adı verilmiştir. Bu bilim adamlarından içinde, İkinci Kamçatka İlmi Seferine doğa bilimci, **Johann Georg Gmelin** de (1709-1755) katılmış ve Sibiryadan pek çok bitki ve hayvan örneklerine dair bilgiler kaydetmiştir. Almanya'daki üniversite şehri Tubingen'de dünyaya gelen ve çok genç yaşta Petersburg'a giden Gmelin'in Sibiryaya seferi bir hayli maceralı geçmiştir. İdil'den Tomsk'a geçen Gmelin, oradan Krasnoyarsk, Irkuts, Baykal Gölü, Çin hududu boyunca bitki ve hayvan örnekleri toplamış, bir kısmının çizimlerini yaptırmış, yerli kavimler, coğrafya ve jeolojiye dair elde ettiği verileri günü gününe yazıya geçirmiştir. ([https://plants.jstor.org › stable Gmelin, Johann Georg \(1709-1755\) on JSTOR - Global Plants, Erişim Tarihi: 21.06.2023](https://plants.jstor.org/stable/Gmelin, Johann Georg (1709-1755) on JSTOR - Global Plants, Erişim Tarihi: 21.06.2023)).

Johann Georg Gmelin, 1736 kışında Yakutsk şehrinde Bering ile buluşmuş ne yazık ki çıkan bir yangında topladığı örnekler, kitapları ve bütün gezi ekipmanları yanmıştır. Bunun üzerine Gmelin, beş yıl boyunca Angara ve Tunguska Irmakları etrafında, Kan ve Tuba ırmakları arasındaki çölde, Hakasya'da, Yenisey boylarında, Baraba Bozkırlarında yeniden bitki ve hayvan

3 *Vitus Jonassen Bering'e*, Ruslar tarafından *İvan İvanoviç* adı verilmiş ve birçok kaynakta adı bu şekilde anılmıştır.

4 Vitus Jonassen Bering, *Birinci Kamçatka Keşif Gezisine* 13 Haziran 1728 tarihinde Kamçatka yarımadasından çıkmıştır. Ağustos ayında Bering Denizi'nden Kuzey Buz Denizi'ne geçmiş Sibiryanın Arctic Okyanusu kıyılarının haritalarını yapmış, ancak kötü hava şartları yüzünden dönmek zorunda kalmıştır.

5 *Vitus Jonassen Bering, İkinci Kamçatka Keşif Seferine* 4 Haziran 1741 tarihinde kendisinin kaptanlığında *Aziz Peter* ile *Aleksey Çirikov*'un sevk ve idaresindeki *Aziz Paul* adlı iki yelkenli gemi ve mürettebatın yanı sıra çeşitli alanlardan katılan bilim adamlarıyla çıkmıştır. Fırtınaya yakalanan gemiler birbirinden ayrılmıştır. Bering, arızalanan gemisiyle 20 Ağustos'ta Alaska Körfezine girmiş, Alaska'nın, güney batı sahillerini görmüşler ve daha sonra adı Bering olarak değiştirilen Aleutian adalarına ulaşmışlardır. Bir süre sonra gemileri, çıkan fırtınalarla enkaz haline dönüşmüş ve Bering, halsizlik ve bacaklarda kanamalara yol açan c vitamini eksikliğinin sebep olduğu skorbut hastalığına yakalanmış ve orada vefat etmiştir.

türlerine dair örnekler toplamış; tarih, etnografya, meteoroloji, astronomiyle ilgili materyaller derlemiştir. Gmelin, 1743 yılında Petersburg'a dönmeden önce, Ural Dağları'nın çaprazında maden araştırmalarında bulunmuş, Karadeniz ve Akdeniz'den daha düşük rakımda olan Hazar havzasını incelemiş ve yerleşik halkla ilgili etnolojik, etnografik ve antropolojik malzeme toplamıştır. Profesör olarak görevini sürdüren Gmelin, devrinin bütün şartlarına rağmen Sibiry'a'nın Tabiat Tarihi hakkında kendisinin tuttuğu notlardan bitkilerle ilgili olanları yayımlamış; bu yayınıyla büyük bir etki uyandırmıştır. *Sibiryaya Florası (Flora Sibirica)* adını altında 1747 ile 1769 yılları arasında yayımlanan çalışmada 1178 bitki türü hakkında bilgi kaydedilmiş ve ayrıca bunlardan 294'ünün de resimlerine yer verilmiştir. Çalışmalarından dolayı Gmelin'in XVIII. yüzyılın önemli ekologlarından biri olduğu rahatlıkla söylenebilir (Kruta, 1972: 427-429).

Georg Wilhelm Steller, Vitus Jonassen Bering'in İkinci Kamçatka ilmi seferine katılan Alman asıllı zoolog, botanikçi genel anlamda doğa bilimcilerden bir diğeridir. Almaya Bavyara Windsheim'da, 10 Mart 1709 tarihinde doğan Georg Wilhelm Steller(Soyadı Stöller veya Stohler) Wittenberg ve Halle Üniversitelerinde teoloji, tıp ve tabii bilimler öğrenimi görmüş, 1734 yılında Berlin'de botanik sertifikası almış, aynı yılın kış başlangıcında Petersburg'a giderek önce Rus ordusuna hekim olarak girmiş, bir süre Novgorod'da Başpikopos yanında fizikçi olarak çalışmış ve Messerschmidt ile tanıştıktan sonra doğa bilimlerinde ilerlemeye karar vermiştir. Rusya'nın uzakdoğudaki arctic deniz araştırmaları hakkındaki ilk bilgileri Daniel Gottlieb Messerschmidt'ten öğrenen Steller, onun ölümünden iki yıl sonra 1737 yılında Rusya İmparatorluk Bilimler Akademisininin tabiat tarihi üyeliğine atanmıştır⁶. Vitus Jonassen Bering'in, *İkinci Kamçatka Keşif Seferine* katılmayı kabul eden Georg Wilhelm Steller, 1738 yılının Ocak ayında Uzakdoğu Rusya'daki Kamçatka yarımadasına gitmek üzere yola çıkmıştır. 1741 yılının Mart ayında hazırlıklarını tamamlayan heyetle birlikte denize açılmışlardır. Aynı yılın yaz ayları sonunda Alaska kıyılarına ayak basan ve araştırmalarda bulunan ilk Avrupalı kâşif, zoolog ve botanikçi Georg Wilhelm Steller olmuştur (Britannica <https://www.britannica.com> › Georg W. Steller, zoologist and botanist, Erişim tarihi: 12.06.2023) .

Steller, kışı orada geçirmiş ve şiddetli fırtınalarda parçalanmış gemilerinin yerine yaptıkları bir botla arkadaşlarıyla birlikte Kamçatka'ya dönmüşlerdir. Moskova ve Peterburg'a ulaşmadan 14 Kasım 1746 tarihinde Rusya Çarlığı'nın Tümen şehrinde hayatını kaybeden Georg Wilhelm Steller'in "*Deniz Memelileri (The Beasts of the Sea (De Bestiis Marinis))*" adlı kitabı, 1751 yılında basılmıştır. O, Uzakdoğu seyahatinde deniz fokları(deniz aslanları, deniz inekleri), deniz samurları, kuş ve bitki örnekleri hakkında gözlemler

6 Georg Wilhelm Steller, Daniel Gottlieb Messerschmidt'in 1735 yılında ölümünden iki yıl sonra onun dul eşi ile Brigitta Messerschmidt ile evlenmiştir (Britannica <https://www.britannica.com> › Georg W. Steller, zoologist and botanist, Erişim tarihi: 12.06.2023).

yapmış bilgi ve numuneler toplamıştır. Onun yaptığı yayınları ve çalışmalarını kendisinden sonraki bilim adamlarına önemli bir ufuk açmıştır(Shoshani: 2005: 92).

Rus bilim tarihinde XVIII. ve XIX. yüzyılda başka bir gezegene gitmek kadar hayati riskler barından *Kamçatka İlmi Seferine* doğa bilimciler ve diğer bilim alanlarından katılanların yanı sıra, Alman asıllı **Gerhard Frederick Müller** (1705-1783) ile **Johann Eberhard Fischer** (1705-1783) adlı iki tarihçiyi de burada kaydetmek gerekir⁷. Bunlardan Sibirya tarihinin babası sayılan, hayatını tarih araştırmalarına adanmış ve Petersburg İmparatorluk Bilimler Akademisi'ne 1731'de üye seçilen Profesör Gerhard Frederick Müller, 1733-1744 yılları arasında on yıl süreyle on üç milyon km²'lik bu devasa Sibirya coğrafyasını at sırtında dolaşmıştır. O, Ural-Altay kavimlerinden Sahalar, Samoyedler, Ostyak, Yakut, Yukagir, Evenki, Koryak ve Tunguzlar hakkında kıymetli bilgiler ve etnografik malzemeler toplamıştır(Akbaba, 2022: 620). Onun bizzat alanda gözlem, mülakat ve derleme çalışmalarına dayanarak kalemeye aldığı dört ciltlik *Sibirya Tarihi (İstoriya Sibiri)* kitabı ile diğer eserleri Sibirya'nın tarihi, ekonomik ve kültürel şartlarının yanı sıra doğa bilimleri açısından da ilginç bilgiler ihtiva etmektedir(Maier 1981: 219-240). Johann Eberhard Fischer de Sibirya bölgesinde Rus coğrafyasının ıslahı ve şekillenmesinde arkeolojik ve tarihi dönemlerin tespitine dair önemli katkıları olan çalışmalar gerçekleştirmiştir (<https://www.prlib.ru › node Президентская библиотека имени Б.Н. Ельцина Siberian history from the very discovery of Siberia until ...> Erişim tarihi: 12.06.2023).

Rusya'nın egemenliğine geçen Ural Dağları'ndan başlayıp, Kuzey Doğu Buz Denizi'nden Ohotsk, Japon Denizi'ne kadar olan muazzam coğrafyanın atlaslarının hazırlanması konusunda Birinci Petro(Pyotr) döneminden önce çalışmalar kısmen yapılmıştı. İlk coğrafya atlası Boyar Semyon Ulyanovich Remezov tarafından Tobolsk'a düzenlediği ilki 1664 daha sonra 1884-1688 yıllarındaki ziyaretlerde hazırlanmış ve Moskova'daki Sibirya Kronikleri içinde yer almıştır.⁸ Bilimler akademisinin kurulması, ülke coğrafyasının imkân ve kaynaklarının tespiti, yeni atlasların hazırlanması Çariçe Anna İvanovna'nın yönetiminde olduğu yıllarda da devam etmiştir. Bu dönemdeki ünlü Rus coğrafyacı ve tarihçi **Vasili Tatışev** (1686-1750)⁹ ile fiziko kimyacı, şair, doğa bilimci ve dilbilimci **Mihail (Mihaylo) Vasilyeviç Lomonosov** (1711-1765), Rus Çarlığı topraklarının bütünüyle fiziki, beşeri ve ekonomik

7 Gerhard Frederick Müller, *Kamçatka İlmi Seferi Heyetinde* bulunmasına rağmen Yakutsk'ta hipokondriya hastalığına yakalanmış ve Kamçatka'ya gidememiş; dolayısıyla deniz seferlerine de katılamayarak 8 Ağustos 1743 tarihinde St. Petersburg'a dönmüştür(Akbaba, 2022: 24-26).

8 Bu çalışma, Almanya Vestfalyada doğmuş ve Leipzig Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra davet üzerine Petersburg'a giderek Rus vatandaşlığına geçen tarihçi Gerhard Frederick Müller tarafından Sibirskiy Prikaz Arşivi'nde bulunmuştur.

9 Vasili Tatışev, Strobon'dan itibaren Asya ile Avrupa'yı Don Irmağı'nın ayırdığı düşüncesine karşı çıkmış ve Asya ile Avrupa'yı Ural Irmağı'nın ayırdığını, dolayısıyla "Avrupalı ve medeniyet telakisi"nin daha doğudan başlanması fikrini öne sürmüştür(Semushin, 2015: 306).

haritalarının ayrıntılı şekilde hazırlanmasında büyük gayret göstermişlerdir. Tatişev'in 1755 yılında bölgelerin kaynaklarına dair iki coğrafya kitabı yayımlanmıştır. V. Lomonosov, 1742 yılında aynı zamanda teorik bir eser olan *Yerin Tabakalarını* kaleme almıştır. (Luce-Andrée Langevin, <https://www.britannica.com> › Mikhail Lomonosov | Erişim tarihi: 16.06.2023).

Sibiryaya çalışmaları, İkinci Katerina döneminde büyük bir Sibiryaya Keşif Heyeti'nin kurulmasıyla yeniden canlanmıştır. Birinci Petro'nun Rus İmparatorluğu için uyguladığı Batılı bilim adamlarından yararlanma ve böylelikle ülkesinin askeri, bilimsel, ekonomik açıdan geliştirme stratejisini İkinci Katerina da sürdürmüştür. Hatta, İkinci Katerina dönemi için "Rusya'nın yeni ve hızlı Batılılaşma dönemi" denilebilir. Bir taraftan okullaşma ile eğitime önem veren Çarıç Katerina, diğer yandan matbaanın ve yayınevi kurmanın devlet tekelinden çıkarılması ve ticarileşmesiyle yaygın eğitimin de gelişmesini sağlamıştır¹⁰. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX yüzyılın ilk yıllarında Rusya'nın bilim hayatında iz bırakan Alman asıllı araştırmacılarından biri de **Peter Simon Pallas**'tır (1741–1811). Berlin'de doğan ve tıp eğitimi gören Pallas'ın bilimsel çalışmalarında zooloji, botanik, etnografya, coğrafya, jeoloji, dilbilim ve tarihin hekimlikten önce geldiğini ifade etmek yanlış olmaz. Rusya'ya gitmeden önce de Avrupa'da yaptığı çalışmalarla adını duyuran Pallas, 1767 yılında İkinci Katerina'nın daveti üzerine Rusya Bilimler Akademisi'nde araştırmacı olarak göreve başlamıştır (Bostan, 2022: 66). Diğer Batılı bilim adamları gibi Pallas'ın da ilk işi, Kuntskamera'da zooloji koleksiyonu üzerinde çalışmak olmuştur. Petr Simon Pallas başkanlığında içlerinde doğa bilimciler, etnograflar, astronomların da bulunduğu Petersburg İlimler Akademisi üyeleri ve öğrencilerinden oluşan oldukça kalabalık heyet, ilmi gezi maksadıyla 1768'de Sibiryaya yola çıkmıştır. Sibiryaya, Arktik tundra, sonsuz gibi görünen stepleriyle gerçekten her biri beş-on yıl arasında sürse de üç-beş ilmi seyahat ve gözlem ile keşfi mümkün olmayan genişlikte bir coğrafya idi. Dolayısıyla Peter Simon Pallas'ın ve heyetinin henüz pek çok yönüyle sınırlarını koruyan bu coğrafyayı daha sağlıklı biçimde haritalandırmak, bitki örtüsü ve hayvan varlıklarını sistematik şekilde incelemek, madenlerini, su kaynaklarını, bölgenin iklim şartlarını tespit edip raporlar hazırlamak olmak üzere geniş bir iş yükü bulunmaktaydı (Parker, 1973: 10). Ayrıca, buradaki halkların nüfusları, inanç ve dilleri, yerleşim birimleri, ekonomileri, doğum, evlenme ve ölüm gibi geçiş törenlerine dair âdetleri, etnografyaları gibi pek çok husus da onun araştırmaları kapsamında değerlendirilmiştir. Pallas'ın 1771-1776 yılları arasındaki gezi notlarını Almanca olarak "*Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs*" adıyla üç cilt halinde yayımlamıştır(-Bostan, 2022: 66)¹¹. Onun on ciltlik Latince Zooloji kitabı dikkate değer bir çalışmadır. P. S. Pallas, "Zoocografiya"sında 151 memeli ile 425 kuş türünün

10 İkinci Katerina döneminde sekiz binden fazla kitap basılmıştır(Özkan, 2022: 311).

11 Petr Simon Pallas'ın çalışmaları, Rusçada "1773-1788 yılları arasında üç cilt beş kitap ve bir atlas olarak "Puteşestvie Po Raznim Provinntsiyam Possiyskoy İmperii" adıyla yayımlanmıştır(Bostan,

yaşama biçimlerini, sayılarını, koloni davranışlarını, biyolojik münasebetlerini ayrıntılı şekilde açıklamıştır (Parker, 1973: 62-115).

Bilimde Batı modelini takip etmenin sonucu olarak XVIII. yüzyılda başlayan Rus aydınlanması, sözü geçen yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyılda Çarlık idaresi için Rus kökenli önemli sayıda bilim ve sanat adamları kadrolarının yetişmesini sağlamıştır. Hatta XIX. yüzyıl, Ruslar için pek çok alanda altın asırdır¹². İkinci Katerina'nın Çarlık yönetiminin eğitim, kültür ve bilime verdiği önem basın hayatı ve doğa bilimlerinde **Grigoriy İvanoviç Spasskiy** gibi bitmez tükenmez araştırma heyecanı ve çabası taşıyan bir şahsiyeti de ortaya çıkarmıştır. Spasskiy, ilk Rus knyazlıklarından(князь “prens, kral”) biri olan Ryazan'a bağlı Yegoryevsk'te koyu Ortodoks Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarındaki teolojik eğitimin yanı sıra Latince, Almanca, Fransızca ve Latince öğrenmiş, şiir ve felsefeye merak duymuştur(Özkan, 2022: 311). Moskova İl idaresinde 1799 yılında kâtip memur olarak iş hayatına başlamış; bir yıl sonra maden işleri birimine geçmiş; üç yıl çalıştıktan sonra gönüllü olarak Sibiy'a gitmiştir. Burada pek çok araştırma gezisine (ekspedisyona) katılmıştır. 1804'te, Krasnayorsk ve Kuznetsk'te görevlendirilerek topografik ve ekonomik bilgiler derlemesi istenmiştir(Özkan, 2022: 311). Sibiry'da Kolivan-Voskresensk maden işletmelerinde yöneticik yapmış, daha sonra buradan Zmeinogorsk'a geçerek maden çıkarıma işiyle meşgul olmuştur. Spasskiy, 1805'ten itibaren on iki yıl kaldığı Sibiry sahasında pek çok konuda araştırmalar yapmış, bilgiler toplamıştır. Grigoriy İvanoviç Spasskiy Petersburg'a döndükten sonra, 1818 yılından itibaren her yıl dört sayı olmak üzere altı yıl aksatmadan yayın hayatını sürdüren Sibirskiy Vestnik dergisini çıkarmıştır. Sibirskiy Vestnik'in bütün sayıları tamamıyla Sibiry araştırmalarına hasredilmiştir. Bu dergi ona büyük şöret sağlamış, İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti'nin ve İmparatorluk Rusya Eski Eserler ile Tarih Cemiyeti'nin asli üyesi, Arkeoloji-Nüvizmatik Cemiyeti'nin muhabir üyeliğine seçilmiştir. *Sibirskiy Vestnik* 1824 yılından itibaren *Aziatskiy Vestnik*'e bırakmıştır(Ünal, 2015: 631).

Toprakları bakımından dünyanın en büyük ülkesi olan ve en doğudaki Viladivostok ile en batıdaki Kaliningrad(eski adı Könisberg) arasında on bir saat fark bulunan Rusya'nın coğrafyasında siyasi, bilimsel ve ekonomik bakımdan keşfedilecek pek çok zenginlik mevcuttu. Dolayısıyla Rus Çarlığı'nın başta Almanlar olmak üzere Orta ve Batı Avrupalı bilim adamları ve kâşifleri ülkesine davet ile veya gönüllü olarak katılmaları XIX. yüzyıl ile

---

2022: 66).

12 Eserleri dünya klasikleri arasına giren XIX. yüzyılda Aleksandr Puşkin, Nikolay Vasilyeviç Gogol, Mihail Yuryeviç Lermontov, İvan Turgenyev, Anton Pavloviç Çehov, Fyodor Dostoevsky, Lev Nikolayeviç Tolstoy gibi roman, hikâye ve şiir türlerinde eser vermiş yazarlar ile müzik alanında Petr İlyiç Çaykovski (1840 - 1893), M. A. Balakirev, Aleksey Borodin, Nikolay Rimskiy – Korsakov gibi dünyaca tanınmış besteci ve kompozitörler yetişmiştir(Sultanova, 2012: 193).

XX. yüzyılın başlarında da devam etmiştir. XIX. yüzyılda gönüllü olarak Rus hizmetine giren denizci ve doğa bilimci kâşiflerden biri de **Ludwig August von Hagemeyer**'dir. Ludwig August von Hagemeyer (Rusça: Леонтий Андрианович Гагемейстер/Leonty Andrianovich Gagemeyster); Baltık Almanlarına mensup bir ailenin çocuğu olarak 16 Haziran 1780'da Drusti'de doğmuştur. Gagemeyster, Pasifik Okyanusu'nda keşif gezilerinde bulunmuş; birinci kaptanlığını yaptığı Neva adlı gemisiyle Atlas ve Pasifik Okyanuslarını geçmiştir. 1808-1809'da Alaska kıyılarında keşif gezisine çıkmış, Kuzey Pasifik Denizi'ni bir baştan, diğer başa katetmiştir. Gagemeyster, denizlerde dünyanın etrafını dolaştığı seferlerinden ilkinde Alaska'daki Tlingit adlı yerli kabileden ele geçirilerek Sitka adıdeğiştirilip Rus göçmenlerin yerleştiği Novo Arhangelsk (Rusça: Ново-Архангельск/şimdi Amerika Birleşik Devletlerinde: *New Archangel Town*)'ten başlamıştır. Sözü geçen Novo Arhangelsk'in Rus valisi Aleksandr Baronov'un Rus Amerikan şirketinde Gagemeyster, ikinci yönetici olarak çalışmıştır ([https:// Ludwig von Hagemeyer.. | Military Wiki - Fandom Erişim Tarihi: 10.09.2023](https://Ludwig von Hagemeyer.. | Military Wiki - Fandom Erişim Tarihi: 10.09.2023)).

Araştırmacı ve kâşif kişiliğine sahip doğa bilimcilerde olduğu gibi, o yıllarda meşakkatli ve tehlikeli taraflarına rağmen bilim adamlarına Sibiryaya gidip araştırma yaparak dönmek Rusya'da, hatta Avrupa'da büyük itibar kazandırılıyordu. Gagemeyster da Petersburg'a döndükten bir süre sonra Sibiryaya gitmek üzere yola çıkmıştır. 1812- 1814 yılları arasında İrkutsk iken bir gemi inşa ederek dünyanın en geniş temiz su kaynağına sahip iç gölü olan Baykal Gölü'nde bir yakadan, karşı yakaya ulaşmıştır. Gagemeyster'in üç ciltlik *Статическое Обозрение Сибири /Statıçesкое Obozrenie Sibiri* adlı eseri Sibiryaya sayısal veriler ve bütün yönleri ile genel bir bakışı anlatır. Bu kitabın ilk cildine Sibiryanın ırmak, göl, ova, orman, tundralar ve dağları ile iklimi, yeraltı ve yerüstü kaynaklarına, kısaca fiziki ve ekonomik coğrafyasına ayrılmıştır. İkinci cilt, burada yaşayan yerli kavimlerin etnik özelliklerine, yaşama biçimlerine beşeri coğrafyasına hasredilmiştir. Üçüncü cilt ise Rus hâkimiyetinde Sibiryanın yönetim yapısı, dini faaliyetler, eğitim ve kültür uygulamaları ve mali durum hakkında bilgileri ihtiva etmektedir (Ünal, 2015: 630). Leonty Andrianovich Gagemeyster, 24 Aralık 1833 tarihinde Petersburg'ta vefat etmiştir.

Çarlık Rusyası 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın yıkılışından sonra otuz yıl içinde doğuya doğru büyümüş onbir milyon km²'lik bir alanı işgal ederek Japon ve Ohotsk Denizine ulaşmıştı. Birkaç yüzyıldan bu yana sürdürülen Çarlık idaresinin kolonizasyon politikaları uygulamaları sonucu nüfusu gittikçe azalan yerli kavimlere reva görülen eritme siyaseti ilk defa Petersburg'ta 1876'da yapılan Oryantalistler Kongresinde birkaç bilim adamınca dile getirilerek vicdani bir hareket başlatılmıştı. Bu harekete katılan ve Petersburg'ta henüz öğrencilik yıllarında karşı çıkararak takibata maruz kalarak tutuklanan

ve sürgüne gönderilen Nikolai Mikhailovich Yadrintsev¹³ ile Grigori Nikolaevich Potanin'i aynı zamanda ilk çevreci aktivistler olarak gösterebiliriz. Sibirya'da doğan Yadrintsev ve Potanin, bölgeyi bütünüyle dolaşmışlar, etnolojik tetkikler yapmışlardı. Onlara göre Ruslar, bölgede ve tarihte bulunmadıkları zamanlarda, Ural-Altay kavimlerinin muhtemelen taşlara kazınmış yazılı kültürlerinin olabileceği ve köklü geçmişlerinin Rus kültürüne dönüştürülmesi çabaları insanlık mirasının tahribatıydı. Sibirya'nın yerel kavimler de dâhil Sibiryalılar tarafından yönetilmesini ve kaynakları yağmalanan bölgelerin gelirlerin o bölgelere harcanması, üretilen hiçbir malın bölge dışına çıkarılmaması ile ilgili fikirleri otoriter yönetime karşı dönemine göre dikkate değer çıkışlardır. Yadrintsev'in 1892'de kaleme aldığı "Сибирь Как Колония в Географическом, Етнографическом и Историческом / (Coğrafi, Etnografik ve Tarihi İlişkiler Açısından Bir Koloni Olarak Sibirya)" adlı eseri bu hususlara satır aralarında temas etmektedir. XVII ile XVIII. yüzyılda Sibirya'dan elde edilen ürünlerin yüzde yetmiş ve seksenini yabancı av hayvanlarından elde edilen kürkler teşkil etmektedir. Madenlerin keşfi, balıkçılık ve tarım ürünleri Çin ile ticaretin artmasıyla gelişen alanlar olmuştur(Alan, 1989: 10-11).

Sibirya'ya gelen ilk Rus kafileri, yerli kavimlere çok acımasız davranmışlar, ağır işkenceler ve katliamlar yapmışlardır. XIX yüzyılın sonunda bu konuda ayrıntılı bir araştırma yapıp, tespit ettiği hususları kaleme alan P. N. Butsinskiy'e göre Sibirya'ya gelen Rus görevlilerin en çok yaptığı işlerin başında yerli kadınları bir meta gibi pazarlamalarıdır (Feyzrahmanov, 1998: 124). Ruslar ayrıca yerli Sibirya Türkleri (Hakas, Altay, Tıva, Şor ve Saha Türkleri) ile Ural kavimlerine(Samoyed, Evenki, Koryak, Çukçi) "yasak" denilen verginin karşılığı olarak evlerine dönmeden günlerce ırmak ve ormanlarda (tayga) kürk hayvanı avlamaları idi. Bunun için çok ağır, insanlık dışı işkenceler ve baskılar yapmışlardır. Rus valiler, subaylar ve diğer idareciler, boy beylerini, kam ve toyonları(=şaman) rehin alıp pıranga ve kelepçe ile bağlamışlar, ancak istedikleri miktarda kürk getirirlerse serbest bırakmışlardır(Kvaşnin: 2021: 208-223).

Theodor Von Middendorff(*Aleksandr Fyodorovich Middendorff*), Wilhelm Radloff (Vasili Vasilyeviç Radlov) gibi Rus vatandaşı olmuş Alman veya Grigori Nikolaevich Potanin, Alexander, Vasili İvanoviç Verbitski, P. N. Butsinskiy gibi Slav ve Rus asıllı daha pek çok bilim adamı ve kaşif, farklı alanlarda çalışmış olsalar da hazırladıkları sözlükler, mitolojik, antropolojik ve etnolojik incelemeler, edebiyat, müzik, coğrafya, yer ve deniz bilimleri kitap ve makaleleri ile Rusya'daki ekolojik araştırmalara öncülük etmişlerdir. XIX.

13 Nikolai Mikhailovich Yadrintsev'in Türk kültürü bakımından en önemli keşfi, 18 Temmuz 1889 tarihinde Moğolistan'da Orhon Irmağı vadisinde araştırmalar yaparken Ulaan Baatar'a 400 km mesafede Koşo Çaydam Gölü yakınlarında 47,5 derece kuzey enlemi ile 103 derece doğu boylamının kesiştiği yerde Köktürk Devleti'nin kahramanlarından Költigin Abidesi ile bir km. mesafede Bilge Kağan Abidesini bulmuş olmasıdır (Ercilasun, 2016: 349).

yüzyıl ile XX. yüzyılın başında toprak biliminin öncüsü Vasili Vasilyeviç Dokuçayev (Васи́лий Васи́льевич Докуча́ев); botanikçi, ormancı ve coğrafyacı Aleksandr Porfiryeviç Borodin (Александр Порфирьевич Бородин); böcek ve parazit bilimci(entomologist, parasitologists) Nikolay Alexandroviç Holodkovskiy(Николай Александрович Холодковский); anatomist, fizikçi ve sosyal reformcu Peter Franzevich Lesgaft (Пётр Францевич Лесгафт) gibi Rus bilim adamları ise kitap, makale ve diğer çalışmalarıyla modern bilimsel çalışmaların ilk teorilerini hazırlamışlardır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde artık Rusya, ana karası ve denizlerinde pek çok problemi halletmiş, atölye ve fabrikalarında işleyecek ham madde kaynaklarına sahip, ancak bunları batıya taşımak için ulaşımda yeni atılımlar yapması gereken konumdaydı. Temeli 1891 yılında atılan 9297 km. uzunluğundaki Trans Sibirya yolunun da 1905'te tamamlanmasıyla ülkenin en doğu ucundan batıdaki merkezlere ulaşımın sağlanmasıyla ekonomik ve sosyal kalkınmada Çarlık İdaresi ve Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında önemli mesafe katedilmiştir(Demir, 2013: 483).

Rusya, XVIII. ve XIX. yüzyılda ülkenin bütün toprak ve sularında gerçekleştirilen ilmi seyahatler, coğrafyadaki keşifler, deniz araştırmaları Üniversiteler ve Bilimler Akademileri ve çeşitli Enstitülerde yapılan çalışmalar ile bilimin bütün dallarında önemli birikim sağlamıştı. Dolayısıyla Rus asıllı bilim adamlarının da bilimsel çalışmaları, yeni buluşları veya teorileri farklı ülkelerdeki yayınlarda dikkate alınacak, artık Batılı meslektaşlarıyla yarışabilecek seviyeye gelmişlerdi. Ekoloji'nin bir bilim dalı olarak 1866 yılında Alman bilim adamı Ernst Haeckel tarafından adlandırılmasını takip eden süreçte bu bilim dalının dar ve geniş anlamda ortaya çıktığı alanların da terimleştirilmesi gerekiyordu. Canlı ve cansız bütün varlıkların birlikte karşılıklı alışverişte bulunarak sürdürdükleri; besin ve enerji paylaşarak bir hayat döngüsü sağladıkları *ekosistem* terimini, her ne kadar İngiliz ekoloğu Sir Arthur G. Tansley 1935 yılında bilim dünyasına duyurmuşsa da konuyla ilgili ilk görüşlerden birini ortaya koyan Rus bilim adamı, Georgy Fedorovich Morozov'u da kaydetmek gerekmektedir. Esasen ekosistem terimine kaynaklık eden çalışmalar XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında gün yüzüne çıkmıştı. Hatta İngiliz ekoloğ Charles Elton, *Hayvan Ekolojisi* adlı eserinde yapılan çalışmaların geniş bir özetini vermiş ve toplu olarak değerlendirmişti (Özkan, 2022: 24). “Alman araştırmacı Karl Mobius, 1877’de denizlerdeki istiridye gibi omurgasız dip organizmalarının oluşturduğu topluluğa “biyosönüz” adını vermiştir. Amerikalı biyolog Stephen Alfred Forbes, 1887’de “Bir mikrokozmoz olarak Göl (The Lake as a Mikrokozmoz)” adını verdiği göl ekosistemlerinin bir bütün oluşturduğunu, araştırmalarıyla kanıtlamıştı(Odum ve Barret, 2012: 18; Kışlalıoğlu-Berkes, 2012: 38-39). Morozov ise, “*Лес как явление географическое*(Coğrafya Fenomeni olarak orman), St. Petersburg, 1914)” adlı kitabında ormandaki ağaçları, sadece bir görün-

tü yığını değil, kendi aralarında etkileşimin yanı sıra toprak ve atmosferi de etkileyen coğrafyaya ve biyolojiye ait bir fenomen olarak tanımlamıştır (<https://www.encyclopedia.com> › ... Morozov, Georgy Fedorovich, Erişim Tarihi: 09.09.2023). Morozov'un "biosenoza" şeklinde adlandırdığı bitki topluluklarını daha sonraki Rus ekologlar "geobiocoenosis/jeobiyosönoz" şeklinde terimleştirmişlerdir (Özkan, 2022: 24).

Rusya'nın kuzeyinde ve Sibirya'da bulunan ormanları, dünya ormanlık alan örtüsünün %20 den fazlasını oluşturmakta, yerel halka ve nesli tükenmekte olan vahşi hayata ev sahipliği yapmaktadır. Dolayısıyla ormancılık, orman işletmesi ve orman ekonomisi ile ilgili bilimsel araştırmalar Rusya'da gelişmiştir. Sözü geçen **Georgy Fedorovich Morozov** ormancılık alanında öncü isimlerden biridir. Rusya'da doğan Morozov, Palovsk askeri akademisinden ön topçu teğmeni olarak mezun olduktan sonra, Letonya'da, Daugavpils kalesinde görevlendirilmiştir. Orada genç bir öğrenci grubunun takip ettiği derslere o, gönüllü olarak katılmıştır. Morozov, Daugavpils'te sürgün olarak bulunan ve sözü geçen öğrencilere liderlik eden Halkın İradesi Hareketine mensup O. N. Zandrok ile karşılaşmış ve ondan bir hayli etkilenip ordu subaylığından ayrılarak bilim alanında ilerlemeye karar vermiştir. Halk ile en yakın temas kurbileceği alan olarak doğa bilimlerinden ormancılık ve ziraat yükseköğrenimini düşünmüştür. Önce Petrovskaya'da Tarım Akademisine devam etmiş; Zandrok'un zorunlu sürgünlük süresini doldurup Petersburg'a dönmesinden sonra Morozov da Petersburg'a gelip Zandrok'un geniş bilimsel çevresiyle tanışmıştır. Burada Ormancılık alanında yükseköğrenimi görmeye yönelmiş ünlü Rus botanikçi ve fizyolog Kliment Tirzayev'in çalışmalarını okumuş, botanikçi Prof. İvan Partheniyeviç Borodin ile anatomist, fizikçi ve sosyal reformcu akademisyen Peter Franzevich Lesgaft'ın akademideki ve evinde verdiği özel derslerden yararlanmışır. Ormancılık Enstitüsünü 1894'te bitirmiş, Vorenzeh Valiliği'nde Herenovk ormanlarını muhafaza memuru ve ormancı öğretmen olarak atanmıştır. O burada kuru ve kumlu toprakta ormanın muhafazası için pek karmaşık problemlerle yüzyüze gelmiştir. Onun ilk çalışması "*Kuraklığa Karşı Çam Ağaçlarıyla Mücadele*" adlı makalesi 1896 yılında yayımlanmıştır. 1896 yılında yurt dışına, Almanya ve İsviçre'ye giderek Münih Üniversitesi ile Eberswalde Akademisinde orman işletmesi ve orman ekonomisiyle ilgili dersleri takip etmiştir.

Morozov, 1899'da toprak biliminin Rusya'da yerleşmesini sağlayan hocası Dokuçayev'in "Toprak Bilimi ve Orman" adlı çalışmasının tamamlamaya teşebbüs etmiş ve bir makale olarak yayımlanmasını sağlamıştır. Daha sonra o, özel bir bilimsel disiplin olarak orman işletmesi ile ormancılığın teorik temellerinin atılması ve orman ekonomisi kurulmasını teklif etmiştir. Morozov'un çalışmaları, orman idaresi ve işletmeleri için teorik akılcı bir temel ortaya çıkartmıştır. Onun teorisine göre "*Orman*, ayrıntılı genel biyolojik öneme sahip her bir organizmanın diğeri ve dış dünya ile ilişkile-

rini saygıdeğer bir istikrarla, ancak karmaşık biçimde sürdürdüğü yekpare bir organizmadır”. Morozov, orman basitçe ağaçlar toplamı değildir; o kendi başına bir topluluk, ağaçların herbirinin diğeriyle çok yönlü ilişkide olduğu bir kurum, bir arada yükselen, hiçbirinin kendini yalnız bir varlık olarak görmediği harika bir başarılı bir sistemdir. Böylece orman, sadece bir ağaç yığını değil, aynı zamanda bitkilerin ve hayvanların kendi aralarında dış dünya ile etkileşimde oldukları geniş bir adaptasyon topluluğudur. Morozov, katı bir Darwinist idi. Ona göre orman evrende, değişmeyen bazı homojen türler gibi değil, fakat zaman içinde her orman topluluğu, yaşayan her canlı gibi ileriye doğru gelişme eğilimindedir. Orman üzerindeki araştırmaları onun Petersburg Üniversitesine 1901 yılında profesör olarak atanmasını sağlamış ve 1904 ile 1919 yılları arasında *Lesnoy zhurnal*/Orman Mecmuasının editörlüğünde bulunmuştur. O, ormancılık hakkında düzenlenen kongrelerde görev almış, Rusya’da davet edildiği her bölge ve şehirde ormancılara konferanslar vermiş ve 1917 yılına kadar Ormancılık Enstitüsünün başkanlığını yapmıştır. Morozov, çalışmalarını bitkiler, hayvanlar, toprakların bulunduğu coğrafyadaki çok yönlü ilişkilerine göre incelemiş, böylece fitososyoloji, fitobiyoloji, fitocoğrafya, biyocoğrafya ve ekoloji ve ekosistemler ile ilgili modern araştırmaların temelini atmıştır. 1920 yılında 53 yaşında Kırım’da hayatını kaybetmiştir (<https://www.encyclopedia.com> › ... Morozov, Georgy Fedorovich, Erişim Tarihi: 09.09.2023).

Sonuç

Çarlık Rusyası’nın XVIII. yüzyıldan itibaren Avrasya’da önemli bir devlet haline gelmesinde ve onun devamında kurulan Sovyetler Birliği’nin süper güç vasfını kazanmasında bilim alanındaki politikaların ve bu politikaların uygulamaya konulmasının önemli rolü olmuştur. Bu çalışmada Rus Çarlık idaresi, Sovyetler Birliği ve Rusya Federasyonu’ndaki ekolojik araştırmalara öncülük eden bilim adamlarının faaliyetleri değerlendirilmiştir.

Rusya’da doğa bilimleri alanında ilk kayda değer araştırmalar, Çar Birinci Petro’nun teşvik ve himayesinde gerçekleşmiştir. Petro’nun 1697-1698 yıllarında Almanya, Hollanda, İngiltere ve Avusturya’ya yaptığı ziyaretlerde bu ülkelerdeki Batılı bilim adamlarını Rusya’ya davet etmesi, doğa bilimleri başta olmak üzere, bütün bilim dallarında önemli çalışmaların yapılması imkânını yaratmıştır. Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz’in tavsiyesi ve teşvikiyle Çar Birinci Petro, akademisyen eğitimi, bilimsel araştırmaların planlanıp sistemli şekilde yürütülmesi, alan çalışmalarından elde edilen sonuçların ve materyallerinin saklanması ve sergilenmesi için Petersburg’ta “Museum Imperialis Petropolitani”yi inşa ettirmesi bilimsel çalışmalara hız kazandırılmasını sağlamıştır. İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti, Rusya İlimler Akademisi, Petersburg ile Moskova Üniversitelerinde görev alan Alman kökenli ve Rus pek çok bilim adamı ve kâşif, yıllar süren ilmi gezilere çıkarak uygulanacak politikalara esas olmak üzere Rusya’nın, tabiat varlık-

ları, fiziki coğrafyası, yerüstü ve yeraltı kaynakları, ülkede yaşayan ve Rus olmayan kavimlerin dilleri, inançları, yaşama biçimleri, ekonomileri ve etnografyaları hakkında araştırmalar yapmışlar; topladıkları kıymetli bilgi notlarını ve dokümanları rapor ve projelere dönüştürerek ilgili kurumlara sunmuşlardır.

Sibirya'ya *Daniel Gottlieb Messerschmidt*'in 1719'da başlattığı ilmi seferleri, Rusya'nın ana karası ve denizlerinin imkân, risk ve fırsatlarını belirlemek amacıyla Rus hizmetine giren *Danimarkalı* *Vitus Jonassen Bering*'in Birinci ve İkinci Kamçatka İlmi Gezileriyle sürmüştür. Ural Dağlarının doğusundan Bering, Ohotsk, ve Japon Denizine kadar yaklaşık on beş milyon km²'lik bu devasa alana, sonraki yıllarda ekolojik düşüncenin öncüleri olan *Peter Simon Pallas*, *Ludwig August von Hagemeister*, *Nikolai Mikhailovich Yadrintsev* gibi bilim adamlarından *Georgy Fedorovich Morozov*'a kadar daha pek çok doğa bilimci, kıt imkânlarla, güçlüklerle katlanarak, hayatları pahasına araştırmalarda bulunmak üzere saha araştırmalarına çıkmışlardır. Çalışmamızda, Rusya'da faaliyet göstermiş bahse konu doğa bilimciler hakkında tarihi biyografik yöntemle panoramik bilgi sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akbaba, Yusuf, (2022), “Sibiryaya Araştırmalarının Unutulan Öncüsü: Gerhard Friedrich Müller”, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları*, IV(8), ss.617-624.
- Bruno, Andy, (2007), “Russian Environmental History: Directions and Potentials”, *Explorations in Russian and Eurasian History*, 8(3), pp. 635-650 .
- Bostan, Başak Perçin (2022), “P. S. Pallas’ın Seyahatnamesinde Kalmuklar ve Kalmukça Sözcükler”, *Türkbilim*, 43: 65-104.
- Britannica <https://www.britannica.com> › Georg W. Steller, zoologist and botanist, Erişim tarihi: 12.06.2023.
- Demir, Sedat, 2013, “Vladivostok Demiryolu Hattı ve Rusya Ekonomisi”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5(2), s. 483.
- Ercilasun, Ahmet Bican, (2016), *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Derghâh Yayınları
- Feyzrahmanov, Gabdelber, (1998) “XVII. Asırda Batı Sibiryada ve İdil-Ural’da İstiklal Savaşları”, (Çeviren: Hatice Şirin), *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi IX*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları s. 117-133.
- Gagemeyer Yu. A. (1854), *Statistiçeskoe Obozrenie Sibiri*, I, Sanktpeterburg.
- <https://www.encyclopedia.com> › ... Morozov, Georgy Fedorovich Erişim Tarihi: 09.09.2023.
- Karakulak, Mesut (2019), “ Haydut ve Devlet: Yermak’ın Batı Sibiryaya Seferi”, *Çanakka-le Araştırmaları Türk Yıllığı*, Güz 17 (27) s. 273-296.
- Kışlahoğlu, M. Ve Berkes, F. (2012). *Çevre ve Ekoloji* (13. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kruta, V. (1972), “Gmelin, Johann Georg”, *Dictionary of Scientific Biography*, 5: 427-429.
- Kvaşnin, Yuriy, (2021), “Yurak-Samoyeds: Problems of Ethnic Identification”, *Арктика и Север / Arctic and North* 44, pp 208-223.
- Luce-Andrée Langevin, <https://www.britannica.com> › Mikhail Lomonosov | Erişim tarihi: 16.06.2023.
- Maier, Lothar, (1981), “Gerhard Friedrich Müller’s Memoranda on Russian Relations with China and the Reconquest of the Amur” *The Slavonic and East European Review*, Vol. 59, No. 2 (Apr., 1981) pp. 219-240 (22 pages) JSTOR <https://www.jstor.org> › stable
- MacGregor, Arthur, (2018), *Naturalists in the Field: Collecting, Recording and Preserving the Natural World from the Fifteenth to the Twenty-First Century* BRILL; Illustrated edition
- Semushin, Dmitry, (2015), “Yarım Kimliğin Oluşmasının Yolu - Rusya’nın Tarihi-ne Avrupa Merkezci Bir Yaklaşım (Rus Tarihinin Yeni Eğitim Konseptinin

Analizi”, (Çeviren: Nigar Meherremova Cengiz), *Turkish History Education Journal/Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4 (2), 304-317.

- Odum, E. P.- Barret, G. W. (2012). *Ekolojinin Temel İlkeleri*(Çeviren: Kani Işık) Ankara: Palme Yayınları.
- Özkan, Murat, (2019), “Sibir Araştırmalarına Dair Bir Rus Mecmuasının Tetkiki: ‘Sibirskiy Vestnik’”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (45): 307-332.
- Özkan Selcen, (2022), *Çevrenin Korunması ve Çevre Sorunlarının Azaltılmasında Ekolojik Akımların Rolü: Kamu Kurumları Örneği*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Parker, R. C. (1973). *Contributions of Peter Pallas to Science and Exploration in Russia. (Master of Art in History)*. Portland State University. Portland.
- Shoshani, J. (2005). “Hydrodamalis”. In Wilson, D.E.; Reeder, D.M (eds.). *Mammal Species of the World: A Taxonomic and Geographic Reference (3rd ed.)*. Johns Hopkins University Press. p. 92.
- Sultanova, Aynur, (2012), “Rus Beşlerinin Eserlerinde Oryantalizm Akımı”, *İdil Dergisi*, 1(5) S. 188-197.
- Ünal, Fatih, (2015), “Çarlık Döneminde Rusların Sibiryaya Araştırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research* VIII(41),
<https://www.prlib.ru> › node Президентская библиотека имени Б.Н. Ельцина Siberian history from the very discovery of Siberia until ... Erişim tarihi: 12.06.2023
- Troelstra, Anne S. (2016), *Bibliography of Natural History Travel Narratives*, KNNV Publishing;
- Vermeulen, Han F. (2016), *Before Boas. the genesis of ethnography and ethnology in the German Enlightenment*. Lincoln & London, University of Nebraska Press,
- Wood, Alan, “Avvakum’s Siberian Exile: 1653-641” *The Development of Siberia People and Resources*, Editors: Wood, Alan - French, R. A. Publisher: Palgrave Macmillan London.

Bölüm 3

21. YÜZYILIN HEGEMONYA MÜCADELELERİNDE OLASILIKLAR VE BLACKWATER-WAGNER ÖRNEĞİNDE ÖAŞ'LERİN ROLÜ

Menderes ALPKUTLU¹

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, SBMYO/Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü,
malpkutlu@adiyaman.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4292-9136

Giriş

Tarihe ismi geçmiş neredeyse her bir devlet, lider ve insan sayısınca güvenlik hikayesinin deneyimlendiği söylenebilir. Bu anlamda kadim devlet yapısında yöneten ve yönetilen ilişkisinin köklü değişim geçirdiği kavşakların birkaçı da Rönesans, Reform, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi olaylar üzerinden şekillenmiştir. Bu akışta pek çok klasik değerın adım adım “imgeler, göstergeler, tüketilebilir” semboller üzerinden karşılık görmeye başladığı (Baudrillard, 2013: 230) son iki asırda ise insan ve güvenlik ilişkisi bir hayli yenilenmiştir. Bu dinamizmin parçası olan iki genel ve bir Soğuk Savaş ile her üç gelişmenin tortuları üzerinden şekillenen siyasal, ekonomik ve sosyolojik koşullarda meydana gelen 11/9 Olayı ise küresel güvenlikte apayrı bir dönemin kapısını aralamıştır. Bu aralıkta, güvenlik hizmetinde şekillenen tedarik yöntemlerinden biri de ÖAŞ formülü olmuştur. Özellikle son çeyrek yüzyılda küresel sisteme entegre edilen sektör, sadece kamu hizmeti sunmakla kalmamış, bazı ülkelerin uluslararası alandaki şaibeli iş(lem)lerinde spatula görevi de gör(dürül)müştür. Bu özde zaman zaman yükselen, kimi zaman ise dinen sektörel tartışmaların odağında ise bir dönem ABD (2000-2010), son on yılda ise Rusya (2010-23) ismi yer almıştır. Özellikle Afrika, Ortadoğu, Kafkas ve Balkan coğrafyalarında sürdürülen operasyonlarda rol alan ÖAŞ’ler, zaman zaman dahil oldukları hukuksuz güç gösterisiyle güvenliği ihlal edilen yerel toplum manzaralarına da yol açmıştır. Bu durumda yerli halkın veya bir küme silahlı grubun, ÖAŞ’lere ve destek veren hükümetlere yönelik nepotik ve ekonomik güç nispetinde karşıt refleksi ise bölgede patlak veren güvenlik olaylarını iyice dramatize etmiştir. Aslında mazinin farklı dönemlerinde de örnekleri gösterilebilen bu tür gerilimler, zaman zaman beliren babacan lider inisiyatifleriyle bir dengede tutulabilmişse de modern akışta bu araç da önemli oranda ortadan kalmıştır. Böylece, ÖGS’ler ile karşıt yerel savaşçılar arasında gelişen derin çatışmaların önünü daha fazla açılarak bölgesel krizler iyice derinleşmiştir.

Bu durumda bilhassa “güvenlik duygusunun sonsuza dek kaybolduğunu hissettiren” 11 Eylül Olayı kritik rol oynamıştır (Dempsey, 2010: 2). Zira bu gelişme, bir yandan da ABD’nin “güvenlik seçkinleri[ne]” yönelik bir mesaj olarak okunmuştur (Ercan, 2013: 106-107). Öteki taraftan ise aynı gelişme, ABD’nin, kendi karşıtlarını dizayn etmede yeni bir senaryo olarak görülmüştür. Hatta aynı hadise, kimi düşünürlerce ise köklü değişim eğilimi gösteren 21’inci yüzyılın müttefiklik veya bağımlılık ilişkisinde keskin bir yol ayrımı olarak değerlendirilmiştir. Gelişen ve geri kalmış ülkeler penceresinden ise konu, bir tarafça “yeni sömürgeciliğin” başlangıcı, bir diğer taraftan ise mevcut düzenin gerilemesinde kavşak nokta olarak okunabilmiştir. Bu çerçevede ÖAŞ’ler, sonraki zaman akışında da “kuytuda kalıp dokunulmamış” (Zabcı, 2004: 21/24) coğrafyalardaki netameli ilişkileriyle dikkatleri üzerlerine çekmeye devam etmiştir. Bilhassa gelişmiş bazı ülkelerin geri kalmış ülkelerdeki

faaliyetlerinin yol açtığı vekalet savaşları ve sonuçları, sürecin dinamosunu oluşturmuştur.

Bir bakıma bu realiteye güncel tepki tarafı da olan Çin, Rusya ve Türkiye üçlüsünün Batı'ya dönük meydan okuyucu tavırları ise alternatif güç/ler sendromuyla konunun hem de jure hem de defaktosuna yön verir ağırlıktadır. Son yıllarda artan bir ivmeyle Batı'da kaygıya yol açan bu gerçek, aba altından sopa gösterircesine, ABD'nin üst düzey askeri yetkililerince de "yeni bir döneme girildiği ve bu sürecin dünyayı genel bir savaşa sürükleyebileceği iddialarıyla karşılık görmektedir (<https://birikimdergisi.com>, 2017). Nitekim son günlerde ABD genel kurmay başkanının "üç kutuplu dünya" çıkışıyla yeni güç iddiasında olan bazı Ortadoğu ülkelerinin çabalarının; söylemlerini ve vizyonlarını desteklediği demeci de bu durumu doğrular mahiyettedir (Milley, 2023).

Bu eksen de ilerleyen metnin genelinde ÖGŞ'lerin kriz-fırsat ilişkisine ışık tutularak çeşitli bulgulara ulaşılmaktadır. Kısaca bunlar, doğrudan ve dolaylı olarak aşağıdaki satırlarda da sıralanmaktadır. Bu çerçevede ÖAŞ'ler, iş tanımının da bir gereği olarak kişi, kurum ve hükümetlerin beklentisine göre esneklik gösterebilmektedir. Bu durum, şirketleri, zaman zaman evrensel hukuk dışına da itebilmektedir. ÖAŞ'lerdeki bu sıkıntı, küresel hesaplaşmaların doğrudan bir konusu olmadıkça ise gelişmiş ülkelerce görmezlikten gelinmektedir. Dolayısıyla sektörün, kendisine rol model olabilecek bir ÖAŞ tasarımına ihtiyacı olduğu anlaşılmaktadır. ÖAŞ başlığında gelişmekte veya cari küresel düzene meydan okuyan ülkelere doğan sorumluluklarla birlikte fırsatlar da düşmektedir. Bu çerçevede bilhassa son çeyrek asırda dünya liginde kendine üst sıralarda hedef koyan Türkiye'nin de 21'inci yüzyıl vizyon ve misyonuyla ÖAŞ'ler arasında tesis edebileceği pozitif ilişki, ona yeni imkanlar yaratabilecektir.

Teorik, şekil ve içerik olarak ise bu çalışmada, "medeniyetler çatışması" tezi ile dünya kamuoyuna deklere edilen ortalama beş asırlık Batı hegemonyasının özel askeri şirketler (ÖAŞ) bağlamında analizi yapılmaktadır. Bir taraftan da geleceğin resmine ilişkin yeni bir tez girişiminde de bulunmaktadır. Bu çerçevede beliren metnin argümanı, ÖAŞ'lerin, genellikle gelişmiş devletlerin misyon ve vizyonuna pozitif, diğerlerinin güvenliğine ise negatif yansıdığı noktasında düğümlenmektedir. Bu eksen de çalışmanın içeriği ise genel olarak ilgili literatür ve ilişkili basın-medya kaynaklı veriler ışığında şekillenmektedir. Bu zeminde vücut bulan çalışmanın hipotezi, "21'inci yüzyılın yeni düzen arayışlarında beliren risk, tehdit ve tehlikeleri azaltacak nitelikte özgün bir ÖAŞ modeli, onu geliştirenlere, alternatif medeniyet yürüyüşünde önemli fırsatlar taşıyabilir." cümlesiyle paylaşılmaktadır. Tümevarım yöntemiyle ilerleyen metnin sonunda ise, çalışmanın varsayımını destekler şekilde, "ÖAŞ'ler, güçlü bir mesleki ve hukuki zemine oturtulduğunda, finans zengini kişi ve hükümetlerin, yoksul toplumları sömürme aracı olmaktan

sıyırılarak küresel huzur iklimine önemli katkılar sağlayacaktır.” bulgusuna ulaşılmaktadır.

Kısaca, ister Graham T Allinson’un varsayımıyla “Tukidides Tuzağı” olarak okunsun, ister insan, devlet ve dünya ilişkisinin kaçınılmaz bir sonucu görülsün, güvenlik, küresel yaşam döngüsünün güç geçişlerinde kilit rolünü korumaktadır (Tokatlı, 2023: 465). Nitekim 21’inci yüzyılın tüm barışçıl söylem, kuram ve örgütlenmelerine rağmen, küresel yeni güç mücadelelerinin en dostane görsellerinin arkasında bile yumuşak ve sert çatışmaların oluşu da bu tespiti teyit etmektedir. Bu çerçevede her geçen gün genişleyen güvenlik hadiselerinin popüler enstrümanlarından biri de ÖAŞ olmaya devam etmektedir. Haliyle bu çalışma sonunda “ÖAŞ’ler, insan ve dünya huzuru önceliğiyle, hukuki ve mesleki misyon ve vizyonlarını yenileyip risk altındaki toplum ve devletler için de şeffaf, hesaplı ve etkin bir koruma aracına dönüştürülmeleri halinde ancak küresel ve yerel çapta itibarlı bir koruma aracına dönüşebilirler” varsayımı ileri sürülmektedir.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Güvenlik, yaşam hakkı başta olmak üzere, insanın doğuştan veya sonradan sahip olduğu her türlü imtiyazın tehdit ve tehlikeden uzak olmasını içerir. Bu bağlamda özel güvenlik ise kişinin veya grubun kendi bütçesiyle karşıladığı güvenlik tedarik yöntemlerinden biridir (Alpkutlu, 2019: 26-27). Modernite başlangıcından geriye sardırılan tarih şeridinde bakıldığında bu ihtiyacı gerekli kılan tehditler, genellikle doğa olayları, hayvan saldırıları ve düşman topluluklarından gelen taziyeler olmuştur. Bu dönemlerin savunma araçları olarak ise genellikle insan gücüyle kullanılabilen taş, sopa, bıçak, mızrak ve kılıç gibi araç gereçler kullanılmıştır. Nitekim Antik Dönemden Modern Döneme uzanan zaman aralığını ele alan kaynaklar da kadim devletlerin bir hayli benzer güvenlik ve savunma anlayışına sahip olduğunu gösterirler. Orta Çağ ve müteakip saman akışında ise gittikçe savaş, isyan, cinayet ve darbe gibi terimlerin öne çıktığı insan ve devlet odaklı risk, tehdit ve tehlikeler ağır basmaya başlamıştır. Son iki asırda ise geleneksel tehdit ve tehlikelerin önemli bir kısmının yerini, tahribat gücü yüksek teknolojiyle donatılan kaos, savaş ve çatışmalar almaya başlamıştır (Dedeoğlu, 2008: 287).

Bu noktadan modern güvenlik ve koru(n)ma ihtiyacına tekrar göz atıldığında genellikle akıl, mantık, teknoloji ve imkan ürünü bir korunma refleksi belirmektedir. Nitekim şu satırlara kadar hakkında kısa bilgi aktarılan geleneksel güvenlik ve emniyet hizmeti, Orta Çağ’da zorbalık ve dayanışma ağırlıklı yani toplum ve lider performansına göre de farklılıklar göstermiştir. Modernite öncesi güvenlikte ortak nokta görünen konu ise kişinin, savaş hallerinde devletin (bugünkü anlamıyla ordunun), barış hallerinde ise önemli oranda kendi güvenliğinin sağlayıcısı olmasıdır. Genellikle savunma ve saldırının birlikte anıldığı bu dönemlerde bekçilik olarak ifade edilen güvenlik

anlayışına da rastlamak mümkündür. Özellikle, Roma ve Osmanlı örneğinde, kadim toplumlarda karşılığı olan bu uygulamaya Orta Çağ Hollanda'sında da rastlamak mümkündür. Nitekim "Amsterdam halkının emniyetini garanti etmek için görevlendirilen "Gece Gözetleyicilerinin/Bekçilerinin", 1911 yılına kadar, güvenlik tedarikinde bir yöntem olduğu ileri sürdürmüştür (De Waard, 1999: 146-147).

Yarı resmi, yarı gayri resmi tarafı olan bu uygulamanın yanında, kimi toplum ve dönemlerde ise haydutlardan da yararlanarak korunma yoluna gidilmiştir. Hatta MÖ 5'inci yüzyılda rakiplerini sindirmek için yüzlerce haydut kiralayanlar politikacılardan söz edilir. Yine sözü edilen dönemler için "sadece aptalların, vasiyetini yapmadan akşam yemeğine çıktığını" ("Only a fool would go out to dinner without having made his will.") ifade eden cümleler de bu dönemlerin güvenlik resmini berraklaştırmaktadır (Dempsey, 2010: 2-5). Kıta, bölge ve toplumlara göre değişkenlik gösteren bu durum, genel olarak, modern iç güvenlik teşkilatının şekillenmeye başladığı 19'uncu yüzyıla kadar etkisini sürdürmüştür. Bu akışta modern ilk örnekleri oluşan ÖAŞ'ler, çok geçmeden 21'inci yüzyıla uzanan düzen arayışlarının da aktörleri arasında yer almıştır. Bu dolayında Foucault da "savaş kurum ve düzenin arkasındaki motordur" ifadesiyle bu dinamizmin altını çizmiştir. Ancak, yeni düzen arayışlarında topyekûn savaşların en son ve zor seçenek görülmesi, ÖAŞ'lerin süreçteki pozisyonunu etkilemiştir. Nitekim modern akışta da "...savaş erki de orduya indirgenemez...aynısını yapmak için tüm yöntemlerini kullanır." paradigması da bunu gerektirmiştir (Neocleous, 2014: 30). Bu dolayında, bir grup eski SAS gazisinin WatchGuard International firmasını (1965) kurmasıyla Avrupa merkezli ÖAŞ eğilimi artmıştır (www.securitydegreehub.com, 2022). Emekli askerlerin de dahil olduğu bu gibi adımlarla Avrupa'da hızla genişleyen özel askeri güvenlik, dünya genelinde farklı ülke örnekleriyle özel mülklerin yanı sıra birçok kamu hizmetinin de korunmasında rol almıştır. Bu çerçevede özel askeri güvenlik, dünden bugüne ekonomik, personel ve hizmet hacmiyle dünyanın bir grup ülkenin uluslararası politikalarında roller üstlenmiştir.

Nihai olarak, insanın ve toplumların güvenlik ihtiyacı ve mücadelesi, kesintisiz bir aksiyona karşılık gelir. Bu güzergahın modern evresinde ise insanın, insan dışındaki varlıklardan kaynaklanan klasik tehditlere karşı zaferi kesinleşince, insan kaynaklı soyut risk, tehdit ve tehlikelerin önü daha fazla açılmıştır. Son iki asırlık zaman diliminde ise sınırsız güvenlik felsefesiyle azımsanmayacak bir grup insan ve devlet, güvenlik şemsiyesine ÖGŞ'leri de dahil etmiştir.

1.2. Özel Askeri Güvenlik Olgusu

Tarih okumalarından anlaşılmaktadır ki ilk insan topluluklarında güvenlik tedarigi, ağırlıklı olarak insanın kendisi ve birlikte hareket ettiği grup

dayanışmasıyla giderilmiştir. Bu durum, tarihin akışında yaşanan dönemlere göre değişkenlik göstererek Orta Çağ'a ulaşmıştır. Orta Çağ'la birlikte asırlarca kamu hizmeti olarak sunulan güvenlikte kişi bazlı dış kaynak kullanımını başlayınca hizmetteki devlet tekeli yavaş yavaş azalmaya başlamıştır (De Nevers, 2010). Orta Çağ'da bugüne benzer ilk formu şekillenmeye başlayan özel askeri güvenlik, Erken Modern Dönemle birlikte ağırlıklı olarak Batı paradigmasına göre dönüşüm seyrine girmiştir. Bu akışta bir dönem İngiltere'si ile Hollanda'sının Hindistan'daki şirketleri tarafından başlatılan (1600'lü yılların öncesi ve sonrası) uygulamalar örnek gösterilebilir. Bu olgunun veya hizmetin zeminini ise “savaşız ticaret, ticaretsiz savaş olmaz” felsefesi beslemiştir (Alpar, 2023). Bu dönemde sektörün ilkleri olarak gösterilen uygulamalara “1830'lu yıllarda Amerika'da atlı posta arabalarının korunması” misyonu öncelik/eşlik etmiştir (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği [TOBB], 2014: VII). Sektörün Amerika kıtasındaki oluşum seyrini resmeden bu tutum, 19'uncu yüzyılda çıkan isyanın da etkisiyle ilerleyen zamanlarda daha fazla güçlenmiştir.

Bilhassa İngiltere, Fransa ve Osmanlı örneğinde eş zamanlı ve benzer formda profesyonel polis örgütlenmelerine geçilmesi, iç güvenlikte yeni bir dönemin kapısını açmıştır (Dempsey, 2010: 3/44-46). Bu şekilde güvenlik-savunma örgütlenmesinde başlayan profesyonelleşme, ilerleyen zamanlarda özel güvenliğin de akışını etkileyerek iş hacmi artırmıştır. Nitekim bu açılım, modern yaşam kalitesinin koşullarından biri görülecek şekilde ilerleyerek 2020'li yıllara ulaşmıştır (Göküş, 2011: 81). Bu eksende 2020'li yıllarda da çok sayıda ülkede görev şekli ve sahası genişlemeye devam eden özel güvenliğin “görünür yönü” (visible aspect), belki de önceliği, gözetleme (watch), koruma, kollama, lojistik ve eğitim desteğiyle güvenlik sahasına yansımıştır (Shearing ve Stenning, 1982: IX).

Nitekim sektör, hâlâ elektronik sistemlerden üst düzeyde yararlanarak anlık gelişen yeni tehditlere yönelik üretilen çözümlerin parçası olmaya devam etmektedir (Kurtul, 2015). Ne var ki bu birikime bir grup sektör işverenlerinin hızlı ve kapsamlı kâr beklentisi eklenince, kimi ÖAŞ'ler güvenlik ortamından ziyade kaygı ve korku ortamına yol açmıştır (Alpkutlu, 2017). Buna bir de kimi zengin devlet ve bireylerin sektöre yönelik “var olandan ziyade, var olması gerekenin arayışı” (Dedeoğlu, 2008: 286) eklenince sektör; kişiye ve devlete özgü şifte standartlı arz-talep ilişkisiyle de anılır hale gelmiştir. 21'inci yüzyılda da sayıları artış eğiliminde olan ÖGŞ'ler, kimi örneklerinde bir dönem korsanları ile paralı askerlerinin yaptıklarını hatırlatır deneyimler de üretmeye başlamışlardır.

Konuya bir kez daha olumlu aşıdan bakıldığında ÖAŞ'lerin bilhassa personel eğitimi, lojistik destek sağlama ve operasyonel ordulara öncü kuvvet olma rolleri öne çıkmaktadır. Nitekim, konuyu ele alan farklı kaynaklar, özel/askeri güvenliği uluslararası arenada da bir tür “özel polislik” ve “kâr amaçlı

polislik” kavramlarıyla da açıklayarak bu algıyı genişletmişlerdir (Cunningham vd., 1990: 1-2). Bu çerçevede de ÖAŞ’ler; para ve değerli maden taşımacılığı, sel, kaza ve yangın gibi doğal ya da insanî tehlikelere karşı roller de üstlenmişlerdir. Aslında bu politika, 1960’lı yıllar ve sonrasında, ABD ve Kanada başta olmak üzere, birçok Batı ülkesinde de karşılık bulmuştur (Shearing and Stenning 1983: 493). Bu çerçevede “Pinkerton, Wells Fargo ve Brinks” (www.wellsfargo.com, 2015 ve Jonston’dan akt. Haspolat, 2012: 114) gibi firmalar da sektörde öncü kuruluşlar arasında gösterilmişlerdir. İsviçre ve İngiltere gibi Avrupa’nın bazı ülkelerinde de benzer kuruluşları olan sektör (Yetim 2015), bir yandan da liberal ekonominin bir başlığı olarak değerlendirilmiştir.

Bu ekseninde ABD ve Rusya ordusu ile ÖAŞ’ler arasındaki ilişki, önemli düzeyde sektörün popüler imajını etkilemiştir. Bu dolayında devlet orduları ile ÖAŞ’ler arasında zaman zaman yaşanan gerginlik de resmin bulanık taraflarını oluşturmuştur. Yine ABD ve Rusya ÖAŞ’leri, istenilen nitelikte ve etikte faaliyet göstermedikleri ve başarılarının üstlenildiği gerekçesiyle de bu tartışmaların parçası olmuşlardır. Diğer yandan ilgili bazı devlet orduları da bu şirketlerin sahadaki faaliyetlerini yetersiz ve hukuksuz görerek/gösterecek sektörü hedef alabilmişlerdir. Bu özdeki düellolar zaman zaman ABD ve Rusya orduları ile ÖAŞ’leri arasında patlak veren örtülü operasyonlara da yol açmıştır (Strom, 2010).

Kısaca, ÖAŞ’ler; ABD ve Rusya gibi devletlerin sektörle ilişkisi üzerinden dünya genelinde gittikçe bozulan bir imaja sahiptir. Özellikle bu iki devletin bazı ÖAŞ’ler eliyle faaliyette buldukları coğrafyalarda hukuku ihlal tutumları, sektörün olumlu taraflarını da gölgelemiştir. Nitekim 21’inci yüzyılda da ÖAŞ’lerin devletlerle olan ilişkisi bir hayli değişken ve görecelidir. Zira bu hizmetten yararlanan kişi, örgüt ve devletler, sahip olduğu değerler ve kullanabildiği maddi imkân oranında sektörle ilişki kurmaktadır. Bu dolayında dünya genelini etkileyen stresli gelişmelerin aktörlerin arasında dünyanın finans zenginlerinin de ismi geçebilmektedir. Bu bağlamda olası bir savaşta dünyanın ilk 100 veya ülkelerin ilk 10 zengininin (www.forbes.com, 2023 ve www.dailysabah.com, 2020) takınacağı tutum ve ÖAŞ’ler ile kuracağı ilişkisi, yarınların güvenlik atmosferini de belirleyecek niteliktedir.

1.2.1. ÖAŞ’lerin Pratiği ve Teoriği

Modern hayat sisteminde para ve siyasi gücü olan kişi ve kuruluşların, genellikle kâr ve itibar uğruna, ilgi gösterdiği kuruluşlardan biri de ÖAŞ’lerdir (Alpkutlu, 2019). Modern akıştaki ortalama iki asırlık mazisi gösterilebilen ÖAŞ’ler, kamuoyunun dikkatine “paralı savaşçılar” söylemi üzerinden taşınmıştır. Özellikle ABD ve Rusya örneğinde ülkelerin iç ve dış politikalarında baskı aracı olarak da kullanılan bu şirketler, genellikle “paralı asker” nitelemesiyle servis edilmektedir (<http://ssdergiler.com/tr>, 2020). Hatta bu şirketlerin yetki aşırılığı, denetimlerindeki yetersizlikler ve izin başlıklarının

daki tartışmalı yanları, her geçen gün daha yüksek tonda tepki toplayabilmektedir. Bu konuda kimi analistler ise sektörü, taşeron firmalar adına lisanslı öldürücüler (licensed to kill), kirli ellerin kanıtı (evidence of dirty hands), sağ elin ne yaptığını bilmeyen sol el (the right hand not knowing what the left hand is doing) şeklinde de değerlendirmiştir. Sektör, son on yılda ise vekalet savaşları gölgesinde huzur ve güvenlikleri baltalanan veya baltalayan ülkeler bağlamında gündem olmaya devam etmiştir.

Sektöre yaklaşımda biraz daha geriye gidildiğinde, Allan Pinkerton ismi, demiryolu sevkiyatında koruma hizmeti işleviyle (19'uncu yüzyılın ortaları) ön çıkmaktadır (www.pinkerton.com, 2015 ve Derdiman, 2010: 23). Benzer çizgide Philip *Sørensen* ailesi de kurtarma ve koruma hizmetleriyle Danimarka ve İsveç gibi Avrupa ülkeleri üzerinden adından söz ettirmiştir (<http://www.g4s.cn>, 2015). Yine, ulaşım ve dedektifliğe yoğunlaşan American Express, para taşımacılığına yoğunlaşan Brinks (1891), hırsızlığa karşı ilk alarm sistemini kuran Edwin Holmes (1858) ve yangın kontrolüne yönelik alarm sistemi işine öncülük yapan Baker şirketleri de ismi öne çıkan kuruluşlardır (Yılmaz, 1994: 104; Tiyek, 2001: 47; Alpkutlu, 2017). Bugün de DynCorp, CACI International, ArmorGroup, Global Security, Control Risk Group, Aegis, Military Professional Resource Inc (MPRI), Securitas ve BAE Systems gibi şirketler, küresel özel askeri-güvenlik sisteminin vitrinini oluşturmaya devam etmektedir (Neocleous, 2012: 119-121; Avant, 2008: 442). Özellikle kendini yönetme ve kaynaklarını kullanabilme sorunu olan bölgelerde boy gösteren bu şirketler, Ortadoğu coğrafyasına daha fazla ilgi göstermiş ve göstermektedir. Bu bağlamda, 28.000'den fazla özel güvenlik görevlisi (31 Mart 2011), farklı şirketler aracılığıyla Afganistan, Irak ve Arabistan yarımadası gibi bölgelerde istihdam edilmiştir (Shearer, 2012). Genelde ABD menşeli olan bu şirketler, söz konusu coğrafyalarda eğitim hizmeti ve lojistik destek ve personel odaklı askeri katkı gibi başlıklarda görevler üstlenmişlerdir (Shearer, 2012: 2-3).

ÖGŞ'lerin uygulamadaki resmini literatüre ve kamuoyuna aktarmada ise genellikle Private Security Advisory Council (PSAC), Law Enforcement Assistance Administration (LEAA), The Private Security Task Force (PSTF), RAND Rapor(u)ları ve Hallcrest Survey gibi araştırma kuruluşları ve çalışmaları öne çıkmıştır (Cunningham vd. 1990: 238-39). Bu gibi akademik çalışmalar, ÖGŞ kaynaklı sorunlu olayları soruşturma, devriye ve alarm sistemlerini takip ve kontrol ve "suç önleme ve belirleme (Crime prevention and detection)" (Wildhorn'dan akt. Strom vd., 2010: 14/2-2) şeklindeki başlıkları ele almışlardır.

Özetle, ÖAŞ'lerin iş hacmi, küresel düzen arayışları ile buna uyumlu ticaret hacmine göre değişkenlik göstermiştir. Bu çerçevede küresel hamleleri olan kişi ve devletlerin sektöre ayırdıkları kaynak da çoğunlukla artarak değişmiştir. Bu açıdan, ABD, "serseri devletler ile teröristlerden" gelen tehditleri

bertaraf etme söylemiyle sektöre yüksek meblağda kaynak ayırmıştır (Zabcı, 2004: 22) Örneğin, bu ülke, 2002 bütçesinde güvenliğe ayırmış olduğu 20.6 milyar doların 12.36 milyar dolarını, 11/9 saldırısı sonra gelişen ek önlemlere ayırmıştır. Örneğin, ABD inisiyatifindeki sektör cirosu (2008), yüzde yüzden fazla artışla, ortalama 60 milyar dolara ulaşabilmiştir (Hakim ve Blackstone 2009: 1). Son çeyrek yüzyılda ise küresel mücadeleye daha fazla dahil edilen ÖAŞ'ler, bir taraftan da fütursuzca kullanılan bir enstrümana dönüşerek ülkeler arası gerilimlere sebebiyet vermiştir.

1.2.2. ÖAŞ'lerin Büyümesi ve Görevleri

ÖAŞ'lerin kısa mesafe izi sürüldüğünde yollar, ağırlıklı olarak gelişmiş birkaç Batı ülkesine çıkmaktadır. Batı'nın yayılım politikasıyla da uyumlu görünen bu uygulama, genellikle ticaret kanallarının ve ekonomik diğer hamlelerin güvenliği (özellikle kolonileştirilen bölgeler) açısından da önemsenmiştir. Bu tutumun yansımalarından biri de menfaat çatışmaları veya savaşları olmuştur. Nitekim ÖAŞ'lerin bu ilişkisi üst perdeden anıldığı ilk olaylar olarak Vietnam Savaşı ile Irak ve Afganistan operasyonları öne çıkmaktadır. Konuyu biraz daha açmak gerekirse, Kore (1950-1953) ve Vietnam Savaşları (1964-1971) ile Çöl Kalkanı ve Çöl Fırtınası (1990-1991) operasyonlarında ABD'ye lojistik ve personel desteği veren ÖAŞ'ler, sınırı aşan operasyonların vazgeçilmezi pozisyonuna yükselmiştir. Özellikle sektörün, Vietnam Savaşı'ndaki etkinliği, ÖAŞ'lerin "gölge güç" (shadow force) sıfatıyla karşılık görmesine yol açmıştır (Isenberg, 2009 ve David, 2009). Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yıkılmasıyla ise küresel güç oluşunu dünyaya ilan eden ABD'nin soyunduğu dünya jandarmalığı misyonu (Brzezinski, 2014: 21-26) bir derece daha güçlenmiştir.

Tabii olarak, ÖAŞ'lere yönelik bu ilgi, bir yandan da sektöre sağlanan silah ve diğer ekipmanda değişikliğe yol açmıştır. Bu dolayında ÖAŞ'ler; Yugoslavya, Irak ve Afganistan'daki görevler başta olmak üzere, pek çok operasyon veya çatışma sahasında tam otomatik taarruz tüfeği, makineli silahlar, keskin nişancı tüfeği ve roketatar gibi araçlarla donatılmıştır. Böylece, sektörün rutin denilebilecek faaliyetlerinde dahi havan topu, el bombası, geri tepmeli tüfek, taşınabilir füze ve roketlerin kullanımı artmıştır. Hatta bir dönem, bu ticaretin artarak yılda 7.1 milyar doları bulduğu da kaydedilmiştir. Bu silahların ihracatçıları olarak ise İtalya, Almanya, Brezilya, İsviçre, İsrail, Avusturya, Güney Kore, Belçika, Rusya, İspanya, Türkiye, Norveç ve Kanada gibi ülkelerin ismi öne çıkmıştır. Hatta bu ülkelerin her yıl 100 milyon doların üzerinde silah ihraç ettikleri de iddialar arasında yer almıştır (www.togf.org.tr, 2013).

Nihai olarak, ÖAŞ'lerin yaklaşık on yıl önce ulaştığı 202 milyar dolarlık (2010) cirodan da sektörün çektiği ilgi anlaşılabilir (Avant, 2008: 441). Yine, İsviçre'de Cenevre Üniversitesi Uluslararası Mezunlar Enstitüsü ve Kalkın-

ma Araştırmalarının çalışmaları da bu gidişatı doğrulamıştır. Yine bu rapora göre, aynı dönem, dünyada kayıtlı özel güvenlik görevlisi sayısının, yüzde 200 ile 300 oranında artışla 20 milyonu bulduğu belirtilmiştir. Nitekim Hollanda özel güvenlik sektörünün yakın bir dönemi içeren hızlı büyüme tablosu da (1981-1997) bunu teyit etmektedir ((De Waard, 1999: 150-152/154). Açıkçası kıta ve ülkelere göre de farklılıklar gösteren ÖAŞ ilgisi, bilhassa Latin Amerika, Afrika ve Ortadoğu’da artış göstermektedir. Bu durum, sektörde çalışan başına düşen silah sayısıyla Avrupa’daki çok sayıda şirketten veya ülkeden de fazla olabilmektedir (www.togf.org.tr, 2013).

1.2.3. Blackwater ve Wagner Örnekleri

İkinci Dünya Savaşı neticesinde oluşmaya başlayan Soğuk Savaş Dönemi, ÖAŞ alanını da etkilemiştir (Dönmez, 2007). Bu çerçevede Kafkaslar, Ortadoğu, Uzakdoğu ve Körfez ülkeleri, sektörün adım adım yoğunlaştığı faaliyet coğrafyaları olmuştur. Suudi Arabistan başta olmak üzere, Arap ülkelerinin enerji ve “rejim güvenliği” (regime security) (Jackson, 2010) başlıklarında sektöre ayırdığı finansal kaynak, ÖAŞ’lerin de iştahını kabartmıştır. Ancak bu gibi faktörlerden kaynaklı sektörel ilgi, bir yandan da bazı şirketlerde hukuki zafiyetlere yol açmıştır. Hatta konu, kimi şirketler üzerinden, savaş ve çatışma hallerinde kullanılan silahların savunma amaçlı kullanılıp kullanılmadığı tartışmasına da dönüşmüştür (www.togf.org.tr, 2013). Özellikle ABD menşeli bazı şirketlerin (PMCs), Afganistan ve Irak başta olmak üzere, görevlendirildikleri coğrafyalarda ölçsüz veya kontrolsüz güç kullanımıyla insan hakları ihlalleri (1990-2010 arası), bu tartışmaların göbeğinde yer almıştır (Percy, 2009: 59 ve Krahmman, 2005: 104-106). Bu çerçevede denetime ve yönetim hiyerarşisinde özdenetime kapalı sorunlar, sektörün dünya genelindeki imajını da olumsuz etkilemiştir (Abrahamsen ve Leander, 2015 ve De Nevers, 2010: 219-21). Nitekim bir dönemler “dünyanın en korkutucu birliklerinden biri görülen Blackwater şirketi, “eğitilmiş askeri personel ve askeri donanım kullanıyor” (www.sabah.com.tr, 2015) sloganlarına rağmen, hukuk ihlalleri yapan şirket imajından kurtulamamış, isim değişikliğine gitmiştir. Hatta bu ekseninde ÖAŞ liderleriyle işveren hükümet yetkilileri arasında çıkan tartışmalar, meseleyi, bir nebze de olsa devlet-ÖGŞ bunalımına da dönüştürmüştür. Bu çerçevede DynCorp’un Yönetim Kurulu Başkanı (Chief Executive Officer/CEO) Paul Lombardi’nin “Bizsiz savaşabilirdiniz, fakat o zor olacaktı, çünkü biz hâlâ işin içindeyiz ve bizi süreçten uzaklaştırmanız zor olacak” ifadesi, literatürdeki veya akıllardaki yerini korumaktadır (Isenberg, 2009: XII ve 1-2).

Diğer yandan, kimi düşünürler ise sektörü ve taşeron firmalarını (PMS-Cs), operasyonel devletlerin dış güvenlik politikasında hukuk ve etik sınırları aşan amaçlarını bir tür deşifre etmenin aracı görerek onları savaş zamanlarının etik aktörü olarak kabul etme eğilimindedir (Carmola, 2010). Elbette tüm ÖAŞ’leri bu şekilde değerlendirmek mümkün değildir. Nitekim bu pa-

rametrede ismi öne çıkan kimi şirketler de lanse edildiği gibi hukuku ihlal eden görüntüler vermekten imtina etmiş kuruluşlardır. Zira bu hassasiyete sahip ÖAŞ'ler, ülkelerine karşı sorumlulukları ve sözleşme imzaladıkları ülkede tekrar görev alabilme isteğiyle hukuksuz ve etik olmayan tutumlardan çekinmişlerdir (Krahmann, 2005: 104-105). Bu şirketler, yalnız gerçek veya tüzel kişiliklere hizmet sunmakla kalmamakta, aynı zamanda hükümetlere lojistik ve uzmanlık gerektiren başlıklarda da çeşitli hizmetler satmaktadır. Aşağıda sıralan bu şirketlerden bazısı, 1990'lardan itibaren hızla alan genişleterek dünya özel güvenlik pastasından da en büyük payı almaya çalışmıştır. Örnek olarak: Pinkerton Government Service, International Intelligence Limited, ACADEMİ Company, TSU Protection Services, ICTS International, Northbridge Services Group, Triple Canopy, Unity Resources Group, Senaca Group, Prosegur, Aegis Defence Services, The Brink's Company, GK Sierra, CACI International, KBR, Booz Allen Hamilton, Control Risks, Corps Security, GardaWorld, Defion International, ICTS Europe, AlliedBarton, Chubb Fire&Security, Andrews International, Asia Security Group, Securitas AB, Group4Security (G4S) ve Erinys International sıralanabilir (www.security-degreehub.com 2015, ve Alpkutlu, 2017).

21'inci yüzyıl dünyasında ise bu zeminde üzerinde ABD, İngiltere, İsrail ve Rus menşeli çok sayıda ÖAŞ dünyada faaliyet yürütmektedir. Bunların görev sahası ise çoğunluğu Afrika, Asya ve Güney Amerika coğrafyalarıdır. Bunlardan ismi en fazla ön plana çıkan şirketlerden ikisi de Blackwater (Kuruluş tarihi: 1996) ve Wagner (Kuruluş tarihi: 2014) kuruluşlarıdır (Alpar, 2023). Özellikle 2000'li yıllara damga vuran bu şirketin Irak ve Afganistan coğrafyalarındaki faaliyetleri bir hayli eleştiri konusu olmuştur. Şirket özellikle insan haklarına ve hukuka aykırı eylemleriyle de gündem olmuştur. Nitekim bu eylemlerinden biri de 17 sivilin öldürülmesi (2007) olayıdır. Benzer şekilde son on yılda ismi öne çıkan Rus menşeli şirket Wagner ise Afrika'daki şaibeli faaliyetleriyle öne çıkmıştır. Bu şirket de özellikle Ukrayna'daki aksiyonları ve isyan girişimiyle ÖAŞ olgusunu tekrar uluslararası gündeme taşınmasına yol açmıştır (Taneja, 2023 ve Gafarlı, 2023).

Daha açık bir cümleyle, 2000'li yılların başında ABD'nin Ortadoğu ve Kafkaslardaki politikalarında ismi anılan Blackwater krizi, Rus ordu yönetimine yönelik başarısız Wagner isyanıyla (23.6.2023) güncellenmiş gözükmektedir. Ağırlıklı olarak Wagner lideri Prigojin ismi üzerinde uluslararası kamuoyuna aktarılan bu olay, "...hukuksal boşluğun bulunduğu bir alanda varlık sürdüren ve kâr öncelikli çalışan özel global askeri şirketleri" yeniden tartışma konusu yapmıştır (Zabcı, 2004: 22). Bahse konu gelişme, bir kısım basın ve medya kanalları üzerinden yayımlanan "silahlı isyan, ihanet ve arkadan bıçaklama" demeçleri üzerinden geliştirilen spekülatif yorumlarla Rusya'yı aciz gösterme atağına da dönüştürülmüştür (www.bbc.com, 2023 ve www.reuters.com, 2023). Bir diğer açıdan, Prigojin İsyanı, Osmanlı Dev-

leti'nde gelişen Mehmet Ali Paşa olayıyla da benzerlikler taşımaktadır. Zira bu olayda Paşa, Yunan isyanının bastırılmasındaki yararlıklarından ötürü kendisine vad edilen Girit ve Mora valiliklerinin verilmediğini ileri sürerek merkezi yönetime başkaldırmıştır (Kocaoğlu, 1995: 195-198). Dolayısıyla geleneksel ve modern dönem diyalektiğiyle bu iki olayın Türkiye-ÖAŞ penceresinden de berrak bir optikten okunması, Türkiye ÖAŞ yapılanmasının geleceği için de önem arz etmektedir.

Elbette konuya çok daha dar açılardan da bakmak mümkündür. Şöyle ki Rusya, bir dönem, Osmanlı'nın, kendi paşasına karşı düştüğü zor duruma benzer şekilde, iki asır sonra Prigojin İsyanı karşısında epey kötü duruma düşmüştür. En hafif tabirle, bu iki olaydan ilki, Osmanlı'nın, ortalama iki asır arayla gelişen ikincisi ise Rusya'nın imajını sarsarak caydırıcılığı zayıflamış devlet ordusunu resmetmiştir. Ancak, Rusya kamuoyu nezdinde bu olay, ağırlıklı olarak Ukrayna Savaşında planları tutmayan” Batılı kuvvetlerinin”, Rusya'nın güvenlik politikasını baltalayan bir eylem olarak da okunmuştur (Avrutina, 2023). Her hâlükârda şunun altı çizilebilir ki Prigojin'in, “Moskova'ya ilerliyoruz çıkışı”, “şehre 200 kilometrelik mesafeye ulaşıldığı” (www.reuters.com, 2023) ve bu ismin suikasta uğradığı haberleri (www.nytimes.com, 2023), genel olarak lider, siyaset, bürokrasi ve ÖAŞ diyalektiğinde trajik bir resim sunmuştur.

Sonuç itibariyle, son çeyrek asırda ABD ve Rusya ikilisinin sektörlerle olan bulanık ilişkisi, konunun hem “de jure”si hem de “de facto”sunu belirlemiştir (Jinks, 2003; 83; Carmola, 2010). Bu çerçevede ÖAŞ'ler hem küresel sistemin, ülkelerin ekonomik ve demokratik düzeyine göre, değişkenlerinden biri görünümünü korumaktadır. Özellikle 20'nci ve 21'inci yüzyılın hayata soktuğu global risk, tehdit ve tehlikeler, ÖAŞ'lere olan ilgiyi artırmıştır. Bu ilgiyi en fazla gösteren ülkeler olarak ise ABD ve Rusya olmuştur. Ne var ki ABD'nin Blackwater üzerinden darbe yiyen ABD-ÖAŞ ilişkisi, Wagner isyanı olarak tarihe geçen olay üzerinden ise Rusya-ÖAŞ ilişkisini farklı bir zemine kaydırmıştır. Aslında bu gelişme/ler, bir yandan da “ÖGŞ gibi paramiliter güçler, küresel veya lokal boyutta yasal düzen veya huzur karşıtlarının eline geçtiğinde ne gibi risklerle karşı karşıya kalınır?” sorusuna da kısmen yanıt olmuştur.

1.3. Türkiye'nin Vizyonu ve ÖAŞ Misyonu

Türkiye gibi vizyonu ve misyonu dinamik olan ve olması gereken bir ülkenin kritik noktalarından birini de güvenlik oluşturmaktadır. Nitekim son çeyrek yüzyılda da can alıcı hamleleri güvenlik ve savunma ağırlıklı yürüyen Türkiye'nin, içinde olduğu ÖGŞ arayışı da bu resmin bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye, ÖAŞ olgusuna 23 emekli subay ve astsubay tarafından (28 Şubat 2012) teşkil edilip, 8015 sayılı Türkiye Ticaret Sicil Gazetesi'nde yayınlanarak faaliyetlerine başlayan SADAT (Uluslararası Savunma Danışmanlık İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.) ile giriş yapmıştır (sadat.com.tr,

2023 ve Aktaş, 2011). Bu hamlenin çok sayıda sebeplerinden biri de Türkiye'nin önalıcı güvenlik paradigmasına ÖAŞ'leri de eklemleyerek elini rahatlatma arayışıdır (Alpkutlu 2019). Türkiye'nin iki binli yılların başından bu yana Kafkaslar, Ortadoğu ve Balkanlarda karşı karşıya kaldığı bol stresli uluslararası ilişkiler de bu gereksinimi tetiklemiştir. Bilhassa bu zaman akışında yaşanan Arap Baharı ve bazı komşu ülkelere sıçrayan politik kaos olayları, Türkiye'nin iç güvenliğini de olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda özellikle Mısır, Suriye ve Irak coğrafyalarında yaşanan çalkantılar, 2020'li yıllarda dahi ülkenin iç ve dış güvenliğini etkileyen kritik gelişmeler arasında sıralanmaktadır (Oktav, 2013: 73/76). Benzer parametrede, ABD'nin Ortadoğu ülkeleri ile bölgede desteklediği bazı terör örgütlerinin, Türkiye aleyhtarı hamleleri, ÖAŞ'lere olan ihtiyacı iyice büyütüştür (Alpkutlu, 2019).

Bu çerçevede, Türkiye'nin kuzey ve kuzeybatı coğrafyasında karşı karşıya olduğu tazyik de konun önem derecesini artırmaktadır. Özellikle Ukrayna üzerinden bir yıldan fazla bir süredir devam eden Batı-Rusya mücadelesi, Türkiye periferisinde stresli yeni bir hat oluşturmuştur. Hatta bu gerilim, her an nükleer güç gösterisine dönüşme riskiyle Türkiye'yle birlikte dünyayı da tedirgin edecek boyutlara varmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin ÖAŞ olgusunu, daha sürecin başındayken, güçlü bir vizyon ve misyonla şekillendirilmeyi fevkalade önemli kılmaktadır. Bu çerçevede, Osmanlı deneyimi olan uç beylikleri ve akıncı deneyiminden de ilham alarak tasarlanmış ÖGŞ zinciri, Türkiye savunma hattına oldukça yararlı katkılar sağlayabilir. Zira böyle bir hamleyle bir taraftan dost-kardeş ülkelerin güvenlik ve korumasına daha yumuşak bir formülle katkının önü açılırken, diğer yandan da ülkenin iç güvenliğini tehdit edebilecek harici unsurların önü yerinde kapatılmış olur. Aksi takdirde, üstünkörü bir yaklaşımla niceliği öncelenmiş yeteneği ve yasal alt yapısı bulanık ÖGŞ pratiğiyle ise küresel nitelikte hedeflere katkı sağlamak zordur. Nitekim dünyanın farklı coğrafyalarında bir tür derebey mantığıyla hareket eden çok sayıda ÖGŞ de de bu realiteyi doğrulamaktadır.

Kısaca, Türklerin son dört asırdır aleyhinde gelişen Batı ile olan mücadelesi, kimi zaman aleni, zaman zaman ise örtük sürdürülmüştür. Bu durum, şayet, sadece bir güvenlik ve savunma meselesi olsaydı, şüphesiz üstesinden gelinmesi daha kolay olabilirdi. Ancak, meselenin temelinde eğitim-güvenlik ilişkisi olan asırlık bir zihin ve ruh değişimi olduğundan, çözüm arayışlarında daha ağır şekilde mesafe alınmıştır (Alpkutlu, 2022). Nitekim Osmanlı Türkiye'si de 17'nci yüzyıldan itibaren içine girdiği bu derin resesyondan çıkmanın yolunu, ağırlıklı olarak güvenlik meselesi görmüş ve hamlelerinde yeterince başarılı olamamıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin de bundan sonrası adına içinde olduğu teknoloji hamlelerinde nitelikli eğitim-öğretim desteği can alıcı pozisyonunu korumaktadır. Nitekim 2050'li yıllara doğru zaman hızla akarken olası bir küresel derbide iç güvenlik birimleriyle ÖGŞ'lerin senkronize güç birliği, 21'inci yüzyıl Türkiye'sinin küresel tezlerine bir ko-

ruma şemsiyesi sunacaktır. Ancak bu hamlenin genel bir eğitim hamlesiyle yeterince desteklenmemesi halinde ise ne yaptığını gör(e)meyen vatandaş kümesinde genişleme olacaktır. Bu ise toplumun kendi kendine zarar vermesi anlamına gelecektir. Elbette böyle bir durum, Türkiye küresel çapta askeri güç olsa da yeterince saygın, millî ve caydırıcı devlet olmasının önünde bariyerler oluşturacaktır. Bu noktanın iyi görülmesi ve bu çizgide ÖAŞ personelinin de orduyu da rahatlatarak şekilde, çok yönlü nitelikli eğitim-öğretimle donatılması, geleceği kotarmada kritik bir kazanım olacaktır. Aksi taktirde ve uzun vadede Türkiye ÖAŞ'leri de ABD ve Rus menşeli veya destekli şirketlerinin düştüğü hatalara düşmekten ve ülkeyi zor durumlara düşürmekten, kendini koruyamayabilir.

Sonuç ve Öneriler

İnsan; biyolojik ve psikolojik açıdan iyi ve kötü arasında ani, hızlı ve sürekli geçişkenlikler gösterebilen esnek bir canlıdır. Devlet ise bu türün lider özlü kişilikleri tarafından yapılandırılan benzersiz bir örgütlenmeye karşılık gelir. Bu dolayında devlet, tarih akışının uzun bir kısmında değişen içerik ve yöntemlerle hukuk ve güvenlik imtiyazını üstlenerek meşru ve gayrimeşrunun yegâne karar vericisi olmuştur. Bu ilişki zincirinde önderlik yeteneği öne çıkan kişiler, devlete; devletler, güç kaynaklarına göre toplum (lar)a ve toplumlar ise erdem düzeyine göre dünyaya yön vermiştir. Bu anlamda Türkler de tarih akışının azımsanmayacak bir zaman diliminde, lider ve halk dayanışmasının doğurduğu sinerjiyle, farklı kıtaların huzur ve güvenlik sağlayıcısı istisna toplumlardan biri olmuştur. Nitekim Selçuklu ve Osmanlı devletleri örneğinde de Türklerin yerküreyi düzene sokma deneyimleri, farklı uluslarca, istisna zaman dilimleri görülmüştür. Türklerin yazdığı bu hikâyeyi sadece güvenlik paradigmasıyla (fetih ve kılıç gücü) okumaya çalışmak ise yanılıya açık bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu tür kadim başarılar, güvenliğin de içinde şekillendiği insan odaklı nitelikli bir eğitim/medeniyet anlayışıyla ancak gerçekleştirilebilmiştir. Nitekim 16'ncı yüzyılın sonlarından itibaren Türk-İslam medeniyetini şekillendiren öğelerin aşınmaya başlamasıyla ise bu süreç tersine dönmüştür.

Piramit: Kişi ve Devletlerin ÖGŞ'lerle İlişki Düzeyleri

Kaynak: *Bu pramit, yazarın kendi tasarımıdır.*

Genel olarak, Türklerin tarih yapıcılığından çekilmesi veya dışına itilmesi olarak da okunan bu süreçle ters orantılı şekilde egemenlik sahasını genişleten Batı uygarlığı ise o süreçle beraber dünya düzenin yeni aktörü olmaya soyunmuştur. Hızla o dönemin dünya düzeninde keskin değişime kapı aralayan bu geçiş, Batı'dan Doğu'ya artan bir ivmeyle devlet ve insan yaşantısında ve güvenlik ihtiyacında da ciddi bir dönüşüme yol açmıştır. Zamanla ÖAŞ'lerin de parçası olduğu bu döngü, özellikle son iki asrında "sıcak, ılık, soğuk ve vekalet" gibi sıfatlarla anılan gergin uluslararası ilişkilere de zemin hazırlamıştır. Öyle ki modern dünyanın dar bir insan-devlet kümesi için fırsat, geniş bir kümesi için ise bol krizli bir akış olarak okunan devrin kriz başlıklarından biri de ÖGŞ'ler teması olmuştur. Nitekim yakın zamanda patlak veren Wagner-Rusya gerginliği de siyaset, bürokrasi ve ÖAŞ diyalektiğinde yeni bir sürecin kapısını aralamıştır. Tarih ve tekerrür perspektifiyle Osmanlı sultanı II Mahmut Dönemi'nde cereyan eden Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a yürüyüşünü de anımsatan bu olay, halihazırda da dünya kamuoyunca anlaşılmaya devam edilmektedir. Bu iki güvenlik olayının yansımaları üzerinden 21'inci yüzyılın yeni güç mücadelelerini ve ÖAŞ ilişkisini ele almak gerektiğinde ise yandaki piramitte görüldüğü gibi kabaca dörtlü bir sıralama ortaya çıkmaktadır.

Yandaki bu piramidi biraz daha açmak gerekirse, piramidin tepesindeki lider ve devletler, ÖAŞ'lerin küresel boyutta politika belirleyicileri ve ihale vericileri olabilir. Piramidin bir altındaki yönetici ve devletler, bölgesel baz-

da ÖAŞ kurucuları ve işverenleri görülebilir. Piramidin ortası ise yerel çapta ÖAŞ'leri mobilize eden hizmet tedarikçisi ve alıcısı kişi ve devletleri temsil edebilir. En alt basamakta ise ÖAŞ'lerin güvenlik ve koruma faaliyetlerinde, iç güvenliğin nitelikli uygulanmadığı, coğrafyalarında operasyon yürütülenler veya ÖAŞ'leri yeni bir baskı aracı kılan kişi ve devletleri gösterebilir. Daha açık bir ifadeyle, piramidin üstten ilk iki kategorisindeki kişi ve devletlerin güvenlik beklentisi veya küresel vizyonları, onları ÖGŞ olgusunda aktör kılmaktadır. Hatta bu iki kategori, alttaki diğer iki kişi ve devletin ÖGŞ bağı-nı da belirleyebilmektedir. Nitekim 2020'li yıllarda da yukarıda sıralanan ilk iki grup ülke ve kişi, ÖAŞ'lerin işvereni konumundayken, alt kategorideki diğer ikisi ise genellikle insan kaynağıyla sektöre personel ve istihdam sahasıyla katkı sağlamaktadır. Bu dolayında, bir kez daha genel savaş senaryolarının da konuşulduğu yeni düzen arayışlarında dünyayı olasılık beklemektedir. Bu bunlar:

a. Batı Eksenli Hegemonyanın Devamı

Bilhassa son üç asırda dünyanın azımsanmayacak bir coğrafyasında güvenlik olaylarının planlama, uygulama ve sonuçlandırılmasında Batı ülkeleri belirleyici olmuştur. 21'inci yüzyılda da bu düzenin devamı için verilen mücadeleden galip gelme ihtimallerinden biri de yine Batı Bloku'dur. Nitekim bu olasılığın gerçekleşmesi için ekonomik, askeri, nükleer ve konvansiyonel güç parametrelerinde neredeyse her yöntemin mübah görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu meyanda geliştirilen çabaların veya direncin kavşak noktalarından ikisi ise 11/9 (uluslararası) ve 15/7 (ulusal) olaylarıyla yakın tarihe yansıtılmıştır.

Açıkçası, Batı-Doğu fark etmeksizin, dünya genelinde son çeyrek yüzyılda yaşanan onlarca siyasi operasyon da bu sürecin devamı niteliğinde görülebilir. Bilhassa son yıllarda Türkiye'nin/Türklerin de Batı'nın müesses nizamına karşıt bir tonlamayla Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlarda meydan okuyucu söylem ve savunma hamleleri, bu cephede yeni bir hat açmışa benzemektedir. Bu çizgi de Türkiye'nin özellikle son 10 yılda benimsediği politik diskur ve askeri hamleler, dost ülkelerini dahi yeni tercihlere sevk etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin diplomatik ve ekonomik ilişki içinde olduğu ülkelerin zaman zaman ansızın siyasal ve ekonomik istikrarsızlığa sürüklenişi de sürecin bir parçası görülerek şaşkınlığa yol açmamaktadır. Dolayısıyla, ÖAŞ penceresinden de bu seçeneğe bakıldığında, mevcut paradigmayla işletilen sistemin, pürüzsüz ve alternatifsiz bir küresel düzen isteyen Batı lehine sürdürülme ihtimali hâlâ ağırlığını koruduğu söylenebilir.

b. Çok Kutuplu Dünyanın İyice Belirginleşmesi

Tarihe kayıt düşülmüş devletler arası mücadeleler, genellikle bir taraf için egemenlik ve güvenlik getirirken, diğer taraf için ise çözülmeye ve yıkıma yol açmıştır. İnsanın yönetme arzusu ile çıkar arayışının da acı bir tezahürü olan kazanma mücadelesi ise bu süreçte itici güç olmuştur. Nitekim

bu realite, 2020’li yılların kriz ve kaos içeren olaylarına da damga vurmaya devam etmektedir. Yeni dünya düzeni söylemleriyle siyasal ve akademik alana da yansıyan bu durum, adeta son beş asrın tortusu üzerinden yeni bir hegemonya mücadelesini de beraberinde taşımaktadır. Özellikle Batı odaklı müesses nizama karşı geliştirilen bu arayışlar, son çeyrek asırda ise Çin, Rusya ve Türkiye ekseninde yeni meydan okumalara yol açmıştır.

Açıkçası, kısa vadede galip ve mağlubun yeterince açık anlaşılmasının güç olduğu bu seçeneğin dünyayı etkisi altına alması durumunda yarınlara ilişkin öngörülen küresel belirsizlik artacaktır. Böyle bir konjonktür, bugünden, bir grup devlet ve insan için Batı hegemonyası dışına çıkmak için bir fırsat görülürken, karşıt tarafta konumlanan bir diğer küme insan ve devlet tarafından ise “En kötü yönetim yönetimsizlikten iyidir” savıyla karşılık bulabilmektedir. Haliyle, 21’inci yüzyıl küresel akışında da Batı erimeye devam ederken yol açtığı boşluk ise etkili bir makas değişimiyle telafi edilmezse bir tür İlk, Orta, Yeni ve Yakın Çağ karması kaotik gelişmeler barındıran güvenlik ikilemi dünyayı daha yakından takip edebilir. Bu da Doğu-Batı sentezi bir deneyim olarak küresel veya dijital derebeyliklerin veya ayanlık vari oluşumların dünyayı daha fazla esir alması anlamına gelebilir. Olası bu durumda önü açılacak küresel düzensizlikte ise istek, haz, korku ve kaygı yüklü anlık yaşamların artarak yarınlardan beklentinin de iyice zayıflaması kaçınılmaz olur.

c. Yeni Bir Hegemonya Olasılığı: Türkiye İhtimali

Rusya, Çin ve Türkiye üçlüsünün dillendirdiği alternatif finansal, askeri ve ticari söylem ve eylemlerinin Batı tarafından tehdit görüldüğü aşıkardır. Hatta bu ülkelerin, özellikle son çeyrek yüzyılda içine girdiği yeni güvenlik-savunma konseptleri, Batı’yı hedef alan bir meydan okuma görülerek terdirginliğini artırmaktadır. Bu bağlamda zaman zaman nükleer tsunamiye dönüşme senaryolarının da eşlik ettiği Batı-Doğu arasındaki düellolar, geleceğin daha da stresli, hatta krizli geçebileceğinin de ipuçları niteliğindedir. Nitekim bu koşullara daha fazla angaje olan her iki taraf, ÖAŞ’leri de örtülü çekişmelerine veya operasyonlarına daha fazla dahil ederek süreci kendi lehine çevirme çabasında bir görüntü vermektedir. Genel olarak Batı ve Doğu’nun kadim güçlerinin de dahil olduğu küresel düzen arayışlarının sonunda ise hangi tarafın galip geleceği çok parametrelili bir çabıyla ilişkili gözükmektedir. Bu cepheden görünen güncel manzaraların birinden anlaşılana da şu ki böyle bir eforun odağında yine eğitim-öğretim kaynaklı insan kaynağının belirleyici olacağıdır. Bu dolayında Batı daha temkinli ve deneyimli davranarak zihinsel, ahlaki ve teknolojik hamleleri tercih ediyor görünmektedir. Ağırlıklı olarak Asya ve Avrasya Blok’u olarak da nitelendirilebilecek ülkeler ise üzerlerindeki ekonomik ve askeri baskıyla baş etmek zorunda kalmaya çalışan bir resim ortaya koymaktadır. Bu da demektir ki dünyaya yön verecek yeni bir medeniyetin önünün açılması, Batı’nın -tabii mümkünse- eğitim ve

bilimde gerileyişi, rakiplerinin ise eğitimde devrim niteliğinde bir hamleyle ekonomik ve güvenlik gücünü yenileyişiyle mümkün olabilir.

Bu çizgide mevcut küresel manzaraya daha yakından bakıldığında, Batı medeniyetinin hükümlerliliğini o kadar da kolay bırakacağı olası görülmemektedir. Nitekim halihazırda da Batı, egemenliğini ağırlıklı olarak eğitim kaynaklı beyin ve bilim gücüyle tahkim ederek ekonomik, teknolojik ve güvenlik imtiyazını sürdürme telaşında gözükmemektedir. Hatta Batı bu gücünün sürekliliği için bir yandan da rakiplerinin eğitim ve güvenlik sistemlerine yön vermektan, diğer yandan ise onların beyin ve beden gücünü, kendine transfer ederek, kullanmaktan da geri durmamaktadır. Bu dolayımnda dijital imkanlar, internet ve sanal araçlarda da üstünlüğünü koruyan bu blokun, bu araçların tasarımsal yan etkileriyle ise rakip ülkelerin gençliğini bir tür zihin, ruh ve ahlak bunalımına sürükleyici hamleleri, sürecin belki de en gizemli taraflarıdır. Bu nedenle, Batı, bu paradigmasını sürdürdüğü veya ona gerçek anlamda alternatif bir irade de gelişmediği müddetçe küresel pozisyonunu başkasına bırakması bir hayli zordur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin gerileyiş öyküsünde de birkaç asrı bulacak şekilde maruz kaldığı eğitim ve kültür daralması, iç-dış güvenlikte de önü alınamaz gelişmelere yol açarak uzun denilebilecek bir sürüklenişe kapı aralamıştır. Bir bakıma Batı'nın yükselişiyle yaşıt olan Türklerin bu gerileyiş serencamı, dönem dönem Türkiye tarafında da bir beka meselesi görülerek 2000'li yıllara da aktarılmıştır. Dolayısıyla, 21'inci yüzyıl Türkiye'si de bu kadim denklemi, bilhassa eğitim-çocuk ilişkisinde, iyice anlayıp çözerek geleceğin büyük devletini veya sürdürülebilir medeniyetini inşaada işini kolaylaştırabilir.

Daha açık bir cümleyle, şayet Türkiye 21'inci yüzyıla damgasını vurmak istiyorsa hem dünyanın hem Türkiye'nin hem de Türk-İslâm coğrafyasının dününü ve mevcut resminin iyi okunmak durumundadır. Bu okumanın güvenlik olgusu bağlamında ÖAŞ ayağına yansıtılması ise hem iç hem de dış güvenlikte önemli fırsatlara kapı aralayabilir. Çünkü, ancak böyle bir kavrayışla desteklenen ulusal bir vizyon, misyon, kaynak ve imkân oranında güçlü ve huzurlu toplum düzeyine eş anlı ulaşma da mesafe alınabilir.

Ne var ki Türkiye'nin son çeyrek yüzyılda kısa aralıklarla değişen eğitim politikaları, genel olarak huzurlu ve güvenli toplum ihtiyacını karşılamada henüz yeterli gözükmemekten uzaktır. Bu durum ise son yıllarda, savunma teknolojileri başta olmak üzere, bazı başlıklarda çağın düzeyiyle uyumlu hamleler yapan bir ülkeye pek yakışır gözükmemektedir. Özellikle iç güvenlikte gündemden düşmeyen ceraim-asayiş haberleriyle artan can sıkıcı güvenlik içerikli fotoğraflar da bu savı doğrular boyutlardadır. Bir ihtimal ki ülke yöneticileri veya eğitimde politika yapıcılar, eğitim ve kültürde keskin bir hamleyle ülkeyi kalkındırmaya kalkışmanın uzun erimli ve zorlu oluşunda ötürü, dar bir küme insan gücü üzerinden savunma hamlesini tercih etmiş olabilirler. Ya da asırlık meydan okumaların, firesiz kalitede yönetim kapasite-

tesisi ve devamlılığı gerektirmesi, savunma ve saldırı endeksli kısa vadeli sert güç hamlesini birinci tercih kılmıştır. Daha kolay gibi görünen bu seçenek, toplumun milli benliğini ve dinamiklerini zedeleyemeyecek seviyede tutulduğunda, keskin dönüşümlere koruma şemsiyesi olması bakımından, çeşitli avantajlar barındırabilir. Ancak aynı tutum; aile ve gençlik başta olmak üzere, toplumsal değerleri aşındıracak şekilde uzatıldığında ise ciddi dezavantajlara yol açabilir. Bu olumsuz etkinin başında ise derin sosyal bunalımlar ve nesil kayıplarıyla sonuçlanan kültürel asimilasyon gelebilir. Bir tarafında da egemen güce/güçlere kısa sürede sert güç unsurlarını (güvenlik-savunma teknolojisiyle) gösterip kendini kabul ettirmeyi hedefleyen bu politika, hangi ülke tarafından benimsenirse benimsensin, nitelikli eğitim ve kültür hamlesiyle kalıcı bir stratejiye dönüştürülmediğinde ise derin hayal kırıklıklarına dönüşebilir.

Son olarak, neredeyse her devirde dar bir insan ve devlet kümesi daha rahat yaşam koşullarına kavuşurken, geniş bir insan ve devlet kümesi ise huzursuz ve güven(lik)siz öznelere dönüşebilmiştir. Ne var ki sınırlı bir zaman akışında ancak küresel çapta huzurlu güvenli dönemlerden bahsedilebilmiştir. Dolayısıyla Batı ile Doğu arasındaki güncel hegemonya arayışlarının da eşlik ettiği mevcut konjonktürde de kriz, kaos ve savaş görsellerinin öne çıktığı bir dünya düzeni hüküm sürmektedir. Bu nedenle, daha yaşanabilir dünya koşulları adına, mevcut düzeni sarsanlar dahil, pek çok kişi ve ülke, yeni tezleri sürülmeye devam edilmektedir. Bir yandan da yeni menfaatlerin domine ettiği bu arayışlarının yol açtığı ekonomik, psikolojik ve sosyolojik darlıkların yükü ise genellikle güvenlik-savunma hizmetlerine havale edilmektedir. Türkiye'nin de özellikle son yarım yüzyılda bu arayışlar eşliğinde süreçte anlamlı bir mesafe katettiği açıktır. Nitekim Türkiye'nin savunma sanayisinde "kilogram değeri 100 bin doları" bulan hava aracı/araçları tasarlama kapasitesine ulaştığı çıkışı da bu gerçeği gözler önüne serer niteliktedir. ÖAŞ'lerin de parametrelerinden biri olması gereken bu hamle, bundan sonrası adına da küresel sistemin yol açtığı hem savunma hem de taarruz durumlarında Türkiye'nin önemli bir savunma gücünü yakalanması demektir. Bu olanak ise, Anadolu coğrafyası adına, semptomları gittikçe ağırlaşan siber güvenlik risklerinin arttığı mevcut küresel konjonktürde, odaklanılan hedef ve amaçların gerçekleştirilebilmesi için adeta bir zırh görevi görmektedir. Lakin, son yıllarda en güçlü devletlerin dahi, değil en uzak ve aleni düşmanı; vatandaşı, bünyesindeki sivil ve siyasal örgütlerden dahi yeterince emin olamayışı ise, Türkiye'yi de kapsayacak şekilde, konunun eğitim ayağındaki devasa gedik dikkatleri çevirmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin de küresel veya bölgesel bazda her türlü tazyike hazırlıklı olması, demokrasininin devamı ve küresel ticaretinin risksiz şekilde sürdürülmesi adına, kısa vadede ÖGŞ'lerin de dahil olduğu güçlü güvenlik-savunma gücüne, uzun vadede ise eğitim sistemindeki toplam kalite yönetimine ihtiyacı vardır. Demek ki 19'uncu yüzyılda ABD

ile İngiltere, 20'nci yüzyılda ABD ile Rusya 21'inci yüzyılda ise ABD, Rusya, Çin ve Türkiye ilişkisinin damga vurduğu küresel mücadelede ÖAŞ'ler de öne çıkan parametrelerinden bir diğeridir. Bu dolayında, ÖAŞ'lerin yarın en fazla hangi toplumun küresel misyon ve vizyonuna katkı yapacağı ise hangi ülkenin sektöre bugün hangi özgün vizyonu kazandırdığı ve ne kadar kaynak ayırdığına bağlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abrahamsen, Rita ve Leander, Anne, (Ed.) (2015). *Routledge Handbook of Private Security Studies*, First Puhlshed by Routledge 2 Park Square, Milton Park: Abingdon, Oxon OX14 4 RN New York: Printed in the United States of America.
- Aktaş, Altan, (2011). “Güvenlikleştirme Yaklaşımı ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Anlayışındaki Dönüşüm”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, ss. 7-47.
- Alpar, Güray, (2023). “Paralı Askerler, Özel Askeri Şirketler ve Wagner Gerçeği”, (YT: 02.07.2023), Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), <https://www.sde.org.tr/analiz/analiz-parali-askerler-ozel-askeri-sirketler-ve-wagner-gercegi-analizi-33390>.
- Alpkutlu Menderes (2023). “Farklı Kuramsal Perspektiflerden Özel Güvenlik ve Özel Güvenlikleştirme”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C. 19, S. 45, ss. 483-512/ <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjt.1288284>.
- Alpkutlu, Menderes (2017). *Türkiye'nin Özel Güvenlik Politikasının Analizi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), PA/Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Alpkutlu, Menderes (2018). “Türkiye Özel Güvenlik Sektörüne Dönük Yeni Bir Hizmet Stratejisi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, S. 7(2), ss. 175-202/ DOI: 10.28956 / gbd482048.
- Alpkutlu, Menderes (2022). *Gelecek Kaygısı Bağlamında Çocuk Eğitimi ve Güvenliği: Ya da Cahilliğe Yergi*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Alpkutlu, Menderes, (2019). “Güvenlik İhracı Bağlamında Türkiye'nin Özel Askeri-Güvenlik Sistemi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, (Mayıs 2019), C. 8, S. 1, ss. 25-54.
- Avant, Deborah D., (2008). “Private Security”, *Security Studies: An Introduction*, Paul D. Williams (Ed.), Routledge, ss. 438-451.
- Baudrillard, Jean, (2013). *Tüketim Toplumu*, Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, Çeviren, (Çev.), 5. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Brzezinski, Zbigniew, (2014). *Büyük Santranc Tahtası*, Yelda Türedi (Çev.), İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Carmola, Kateri, (2010). “Private Security Contractors and New Wars: Risk, Law, and Ethics[Chapter]”, *Frontier Ethics with a Cosmopolitan Goal*, (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203856895>.
- Cunningham, W.C; Strauchs, John J. and Van Meter C. W., (1990). “The Hallcrest Report: II Private Security Trends (1970 to 2000”, Hallcrest Systems, Inc. National Institute of Justice (U.S.), <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/>.
- <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/126681NCJRS.pdf> David, Isenberg, (2009), *Shadow Force: Private Security Contractors in Irak*, Greenwood Puhlshing Group/ Praeger Security International, Westport, Connecticut and First Puhlsh: London and Printed in the United States of America.

- De Nevers, Renée. (2010). The Effectiveness of Self-Regulation by the Private Military and Security Industry. *Journal of Public Policy*, 30(2), 219-240. doi:10.1017/S0143814X10000036.
- De Waard, Jaap (1999). The Private Security Industry in International Perspective, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 7(2), 143-174 <https://doi.org/10.1023/A:1008701310152>
- Dedeoğlu, Beril, (2008). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: YeniYüzyıl Yayınları.
- Dempsey, John S., (2010). Introduction to Private Security, Linda Schreiber-Ganster (Eds), 2. Baskı, Wadsworth Cengage Learning, Printed in the United States of America.
- Derdiman, Cengiz, (2010). *Tüm Yönleriyle Özel Güvenlik Hukuku ve Kişi Hakları*, 3. Baskı, Bursa: Alfa-Aktüel Yayınları.
- Gafarlı, Orhan ve Avrutina, Apollinaria (2023). “Paralı Askeri Grubu Wagner Ne Olacak?”, Çetiner Çetin ile Habertürk Gündem, (YT.: 27 Ağustos 2023), https://www.youtube.com/watch?v=r6AjkH3944A&ab_channel=Habert%C3%BCrkTV, (ET.: 13.09.2023).
- Göküş, Mehmet, (2011). *Kamu Hizmeti: Kuram-Politika-Uygulama*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Hakim, Simon ve Blackstone, Erwin A., (Ed.). (2009), *Safeguarding Homeland Security: Governors and Mayors Speak Out*, Department of Economics Temple University, 1301 N. Cecil B. Moore Avenue, Philadelphia PA 19122-6091, Springer-Science+ Business Media, LLC: USA.
- Haspolat, Evren, (2012). *Neoliberalizm ve Baskı Aygıtının Dönüşümü: Türkiye’ de Özel Güvenliğin Gelişimi*, Ankara: NotaBene Yayınları.
- <http://ssdergilik.com/tr>, (2020). Rus “Özel” Özel Güvenlik Şirketi Wagner, (YT: 07.08.2020), <http://ssdergilik.com/tr/HaberDergilik/Rus-ozel-guvenlik-sirketi-Wagner> (et.: 28.12.2022).
- <http://www.g4s.cn>, (2015). “G4S has a heritage of more than 100 years”, <http://www.g4s.cn/en-CN/Who%20we%20are/History/>, (ET: 19 Kasım 2015).
- <https://birikimdergisi.com> (2017). “Tukidides Tuzağı ve Üçüncü Dünya Savaşı” (YT: 12 Mayıs 2017), <https://birikimdergisi.com/guncel/8322/tukidides-tuza-ği-ve-ucuncu-dunya-savasi>, (ET: 15.01.2023).
- <https://www.bbc.com>, (2023). Prigojin Ne Yapmak İstiyor? (News: Paul Kirby) (YT.: 24.06.2023), <https://www.bbc.com/turkce/articles/cnlkz1488g8o>, (ET.: 24.06.2023).
- <https://www.dailysabah.com/>, (2020). “Forbes Turkey Announces Country’s 100 Richest People, (YT: 08 Mart 2020), <https://www.dailysabah.com/business/forbes-turkey-announces-countrys-100-richest-people/news>, (ET: 11.01.2020).
- <https://www.forbes.com>, (2023). “The Real- Time Billionaires List: Today Winners

- and Losers” <https://www.forbes.com/real-time-billionaires/#2dc16c363d78> (ET: 11.01.2023).
- <https://www.reuters.com>, (2023). Rebel Russian Mercenaries Turn Back Short of Moscow ‘to Avoid Boodshed’ (YT: 24.06.2023), <https://www.reuters.com/world/europe/wagner-head-suggests-his-mercenaries-headed-moscow-take-army-leadership-2023-06-24/> (ET: 24.06.2023).
- <https://www.theguardian.com>, (2023). “Ukraine Leaders React to Political Turmoil in Russia” (News: Lorenzo Tondo and Artem Mazhulin) (YT: 24.06.2023), <https://www.theguardian.com/world/2023/jun/24/wagner-uprising-marks-beginning-of-civil-war-in-russia-says-ukraine>, ET: (24.06.2023).
- <https://www.nytimes.com>, (2023). Was Prigozhin Killed in the Plane Crash? It Will Take Time to Confirm, Milley Says, By Helene Cooper, (PD: Aug. 24, 2023) <https://www.nytimes.com/2023/08/24/world/europe/us-prigozhin-plane-crash.html> (AD:)
- Jackson, Richard, (2010). “Regime Security”, *Contemporary Security Studies*, Third Edition, (Edited by Alan Collins), Oxford University Press in the UK.
- Jinks, Derek, (2003). “State Responsibility for the Acts of Private Armed Groups,” *Chicago Journal of International Law*: Vol. 4: No. 1, Article 8. Available at: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol4/iss1/8>.
- Kocaoğlu, Mehmet, (1995). Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı (1831-1841), *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6 (6), 195-210. DOI: 10.1501/OTAM_0000000243.
- Krahmann, Elke, (2005). Security Governance and the Private Military Industry in Europe and North America, *Conflict, Security & Development* 5:2, pages 247-268.
- Milley, Mark, (2023). ABD Genelkurmay Başkanı Milley: En Az Üç Süper Gücün Olduğu Çok Kutuplu Bir Dünyadayız- 10.06.2023, *Sputnik Türkiye* (sputniknews.com.tr), (ET: 12.06.2023).
- Neocleous, Mark, (2012). *Güvenlik, Şiddet ve Savaş*, Gül Çorbacıoğlu ve Ersin Embel (Çev.), Ankara: Dipnot Yayınları.
- Neocleous, Mark, (2014). *Savaş Erki-Polis Erki*, Beyza Sumer Aydaş (Çev.), Ankara: Notabene Yayınları.
- Oktav, Özden Zeynep, (2013). Arap Baharı ve Türkiye-Körfez Devletleri İlişkileri, *Ortadoğu Analiz*, Mart (2013), C. 5, S. 51, ss. 69-78/https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/7ozden-oktav.pdf.
- Percy, Sarah, (2009). Private Security Companies and Civil Wars, *Civil Wars*, Vol. 11, No: 1, pp. 57-74.
- Shearer, Eugene, (2012). “The U.S. Government’s Employment of Private Security Companies Abroad”, Thesis of Master in U.S. Army College/PA, Carlisle Barracks, Pennsylvania/USA.
- Shearing, Clifford. D. ve Stenning Philip C. (1982). *Private Security and Private Justice*:

The Challenge of the 80s/ A Review of Policy Issues, The Institute for Research on Public Policy, 2149 Mackay Street, Montreal, Québec: Canada.

- Strom, Kevin and other, (2010). *The Private Security Industry: A Review of the Definitions, Available Data Sources, and Paths Moving Forward*, U.S. Department of Justice Report (RTI Project Number: 0212315.001.001), (ET: 26.12.2015), p. 2-2/14.
- Taneja, Kabir, (2023). *Has Wagner spelt the end of private armies?*, OBSERVER RESEARCH FOUNDATION. India. Retrieved from <https://policycommons.net/artifacts/4545123/has-wagner-spelt-the-end-of-private-armies/5368596> /on 12 Aug 2023. CID: 20.500.12592/6s02rv.
- Tiyek, Musa, (2001). *Özel ve Gönüllü Güvenliğin Türk Güvenlik Sistemine Katkısı*, Lisansüstü Uzmanlı Programı Tezi, (TODAİE): Ankara.
- TOBB, (2014). “Türkiye ÖGH Meclisi Sektör Raporu”, Ankara: TOBB Yayın No: 2014/234, Afşaroğulları Matbası/www.tobb.org.tr (ET: 15 Ekim 2015).
- Tokatlı, Seda. G. (2023). Tukidides Tuzağı Çerçevesinde ABD-Çin Rekabetinin Analizi: Teorik Bir Değerlendirme, *Akademik Hassasiyetler*, 10 (21), 459-481. DOI: 10.58884/akademik-hassasiyetler.1257645.
- www.pinkerton.com, (2015). “History”, <http://www.pinkerton.com/history>, (ET: 17.11.2015).
- www.sabah.com.tr, (2015). “En korkutucu birlikler”, (YT: 27. 03. 2015) , (ET: 7 Eylül 2023).
- www.sadat.com.tr, (2023). SADAT Savunma, <https://www.sadat.com.tr/tr/>, (ET: 12.08.2023).
- www.securitydegreehub.com, (2022). Private Security Contractors Role in Peace, <https://www.securitydegreehub.com/private-security-contractors-role-peace/> (et. 29.12 .2022).
- www.togf.org.tr, (2013). “Dünya Genelinde ÖG Sayısı Polisi Geçti” <http://www.togf.org.tr/haberdetay.asp?ID=175>, (ET: 14.11.2013).
- www.wellsfargo.com, (2015). “Privacy, security and legal”, <https://www.wellsfargo.com/privacy-security/>, (ET: 21.11. 2015).
- Yetim, Ahmet, (2015). “Temizlik ve Güvenlik Sektörü”, Ar&Ge Bülten, Eylül 2011–Sektörel&Bölgesel, ss.15-17, (YT: 17 Nisan 2012) / .
- Yılmaz, Ali, (1994). *Güvenlik Hizmetlerinin Etkinliği Açısından Özel Güvenlik Sistemi*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi ABD: İzmir.
- Zabcı, Filiz Ç., (2004). Yeni Savaşların Gizli Yüzü: Özel Askeri Şirketler, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 243, ss. 21-48.

Bölüm 4

UZAY, TİCARİ UYDULAR VE ULUSLARARASI HUKUK

Mehmet Erkan KILLIOĞLU¹

---

¹ Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, mehmeterkan@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3146-2609.

“Control of space means control of the world”¹

GİRİŞ

Uzay, askeri, ekonomik ve ticari açıdan her geçen gün büyüyen küresel bir pazar haline gelmiştir (Lambakis, 2017: 2). Uzay veya dış uzay denildiği zaman dünya atmosferinin dışında kalan hemen her şey kastedilmektedir. Bu alanın keşfi, kontrolü ve kullanımı için başlatılan uzay araştırmalarının temel amacı bu konu ile ilgili bilgi birikiminin artırılması olmuştur. Gerek bu çalışmalar gerekse de uzay kontrolü iki süper güç tarafından Soğuk Savaş ve bu dönemdeki silahlanma yarışını kazanmada önemli bir adım olarak görülmüştür (Grady, 2019; Chouhan, 2020: 67-68). Bu yüzden Soğuk Savaş döneminde iki süper güç uzay araştırmaları ve uzaya erişimi kontrol altında tutmaya çalışmış, 1980’li yıllara kadar da bunda başarılı olmuşlardır (Lambakis, 2017: 3). Ancak Soğuk Savaş döneminin sona ermesini takiben uzay, devletlerin keşif, istihbarat, izleme, acil durum yönetimi, askeri birlik kaydırmaları, göçmen kaçakçılığı, savaş suçlarının tespiti ve takibi, İHA operasyonları, GPS hizmetlerinin kamunun kullanımına açılması, uydu teknolojisinin geliştirilmesi için kullanılacak alternatif bir yol olarak görülmüştür (Stephens ve Steer, 2015: 2; Steer, 2017: 9; Lambakis, 2017: 2).

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra gerginlik ve askeri rekabet kısmen azalmış olduğu için uzayın ve uzay faaliyetlerinin ticarileşmesi ve bu alanın da özel sektör faaliyetlerine açılması konusu daha sıklıkla tartışılır hale gelmiştir. Gelişen teknoloji sayesinde milyarlarca dolar değerinde iş hacmi olan bir ticari iletişim ve uydu fotoğrafçılığı pazarı ortaya çıkmıştır (Lambakis, 2017: 2). Uydular dünya üzerindeki bir noktanın görüntüsünü aktif veya pasif sistemler yardımıyla alabilmektedir. Bu noktada elde edilen hava fotoğrafının kullanımı ve faydasını belirleyen en önemli bileşen olarak hava fotoğrafının netliğini gösteren çözünürlük konusu önplana çıkmaktadır (Black, 1999: 100). Bunun sonucunda uzaktan algılama² ve hava fotoğrafçılığı teknolojisi 2000’li yılların başlarında önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Bunda da özel sektörün bu alana yatırım yapmasının etkisi olmuştur. Bu sayede hava fotoğrafçılığı ve uzaktan algılama konusunda aşama kaydedilmiş ve üretilen veriler devletlerin de ihtiyaçlarına cevap verebilecek kalite ve yetkinliğe erişmiştir. Bu da ticari amaçlı uzaktan algılama ve askeri amaçlı yüksek çözünürlüklü hava fotoğrafı üretimi arasındaki ince çizgiyi daha da belirsiz hale getirmiştir (Black, 1999: 104). Ticari uydu pazarında yaşanan gelişmelere 2001 yılında Quickbird ve 2008 yılında hizmete giren GeoEye-1 uyduları iyi birer örnektir. 2001 yılında hizmete giren Quickbird uydusu ile 61 cm boyutundaki nesnelere bile yörüngeden gayet net gö-

1 (Wasser, 2005; Eftimiades, 2022).

2 “Uzaktan algılama, adından da anlaşılacağı üzere uzaktan, sensörler vasıtasıyla bilgi toplama metodudur” (Le, 2022).

rüntüsü alınabilmektedir. 2008 yılında hizmete giren GeoEye-1’de ise bu rakam 25 cm’ye inmiştir (Harrison ve Strohmeyer, 2022). Askeri versiyonlarına göre maliyetleri daha az olan ancak performansları makul bir seviyeye gelen ticari maksatlı uzaktan algılama uyduları siyaset yapımcılar için bazı sorunlara sebep olabilmektedir. Bunlardan ilki, özellikle askeri gizliliğin ihlal edilmesi ihtimalidir. Ticari uyduların bu kapasiteleri gizli yürütülmesi gereken askeri faaliyetlerin ifşa olmasına sebep olabilmektedir. Bazı rakip devletler askeri istihbarat ve keşif uyduları olmasa da, ticari hizmet sağlayan uydularının sağladığı hizmetleri kullanarak elde edebilme ihtimaline sahiptirler.

İkinci olarak ticari uydular sağladığı enformasyonla, siyaset plancılarının güvenlik öncelikleri ve politikası konusundaki tartışmaları ve konuları yönlendirme imkânlarını zorlaştırmaktadır. Zira ticari amaçlı uydular tarafından üretilen yüksek çözünürlükteki hava fotoğraflarına ücretini ödeyen hemen herkes rahatça erişebilmektedir (Black, 1999: 99). Bu yüzden devletler yüksek çözünürlüklü hava fotoğraflarına erişimi güvenlik sebebiyle kısıtlayabilmekte ve rakiplerinin bu verilere ulaşmasını engellemeye çalışmaktadır. Uydu operasyonlarını düzenleyen ve kontrol eden uluslararası hukuki yapı milli güvenliği korumak için pek fazla düzenleme içermemektedir bu da devletlerin kendi çözümlerini üretmek için harekete geçmelerine sebep olmakta, sıkı kontrolleri beraberinde getirmektedir (Lambakis, 2017: 2; Le, 2022). Uygulanan kontrolden ülke içindeki muhalefet ve siyasi hareketler ve STK’lar da olumsuz etkilenmektedir. Elinde teknik delil olmayan devlet dışı aktörler bu noktada ihtiyaç duydukları delilleri toplamak ve somut delil konusundaki eksikliklerini telafi etmek için ahlaki ve etik değer temelli bir söylem kullanma yoluna gitmektedirler. Ancak ticari uydular tarafından sağlanan ve ticari bir meta haline gelen hava fotoğrafları bu noktada ihtiyaç duyulan teknik veriyi sağlamaktadır. Bu veri ile güvenikleştirilen tehditlerin dereceleri ve büyüklüğü, askeri operasyonların etkinliği ve yapılan saldırının ne derecede başarılı olduğu, rakip ülkelerin silah geliştirme programları ve kuvvet kaydırmaları gibi konular da kolaylıkla tartışmaya açılabilir. Bu noktada pek çok ülke ticari uydular tarafından sağlanan bu teknik veri üzerinde artık mutlak bir kontrole sahip değildir. Ancak bu bilgiyi sağlayan ülkeler kendilerini korumak ve rakip ülkeleri zayıflatmak adına teknik bilgi üzerindeki kontrollerini sürdürmekte kararlıdır. Bu durumu Ronald J. Deibert şu şekilde açıklamaktadır: “Dünyayı uzaydan farklı yöntemlerle izleme ve haritalama imkânına sahip olan ülkeler güçlerini ispat etmiş olmaktadır.” (Deibert, 2002: 89-114).

Yukarıda değinilen bu iki tehditten ikincisi devletler açısından daha büyük önem arz etmektedir. İşte bu tehditlere değinilen bu çalışmada ticari uyduların ve sağladıkları verinin uluslararası ilişkilerdeki artan önemine dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda önce uydulardan istihbarat temininde en çok faydalanan devletlerden birisi olan Amerika Birleşik Devletlerinin

(ABD) uydu sistemleri ve makalenin de konusu olan ticari uydular hakkında bilgi verilecektir. Bu noktada başta ABD olmak üzere devletleri açmazda bırakan bir durum ortaya çıkmaktadır: Öncelikle ABD başta olmak üzere uzay araştırmalarına yatırım yapan devletler kendi askeri istihbarat, keşif ve iletişim uydularına sahip olmaya büyük önem vermektedir (Lambakis, 2017: 2). Bunun sonucu olarak yakın geçmişe kadar yüksek çözünürlüklü hava fotoğraflarının en önemli müşterisi devletler ve güvenlik kurumları olmuştur (Black, 1999: 100). Örneklendirmek gerekirse; Hava fotoğraflarına talebin ortaya çıktığı modern zamanlardaki en bilinen çatışma 1991 yılında cereyan eden Birinci Körfez Savaşı'dır. Bu savaş sırasında hava fotoğrafları ve uzaktan algılamadan yaygın bir şekilde faydalandığı için bu savaşa Birinci Uzay Savaşı adını verenler dahi bulunmaktadır (Lambakis, 1995: 417-433; Lambakis, 2017: 3; Steer, 2020: 3).

Bilindiği üzere devletlerin askeri ve istihbarat uydularının sahip olduğu yeteneklerin benzerine sahip olan ve bunlara yakın faaliyetleri yerine getiren ticari şirketler ve bu şirketlerin uyduları da bulunmaktadır ve askeri kurumlar ve diğer devlet birimleri bu ticari uyduların sağladığı hizmetleri de daha uygun bir maliyetle kullanmaktadır. Daha önce bu hizmetleri ulusal uydular sağlarken günümüzde ticari amaçlı uydular da benzer nitelik ve kalitedeki hizmeti sunabilmektedir (Black, 1999: 100). Öyle ki, günümüzde dünya çevresindeki yörüngede faal olarak hizmet veren 2.000'den fazla faal ticari uydu bulunduğu ifade edilmektedir (Steer, 2020: 6).³

Gelişen uzay araştırmaları ve sanayisi sonucunda son dönemde uzay araştırmalarına katılan ülke sayısı 30'u geçmiştir. 84 ülkenin dünyanın çevresindeki yörüngelerde 2021 yılı itibarıyla dönen 3.400'den fazla uydusu vardır (Stewart, 2020; Brunner, 2021). Açmazda bu noktada ortaya çıkmaktadır: Aynı hizmeti, belki aynı kesinlik ve netlikte olmasa da, sağlayan ticari kuruluşlar varken sadece gizlilik ve prestij için bu derecede büyük maliyetlere katlanmaya gerek var mıdır? Zira ticari amaçlı hava fotoğrafı üretimi konusunda çalışan şirketler hizmet kalitesi ve pazardaki payları, dolayısıyla da kazançlarını arttırmak için teknolojilerini geliştirmek ve daha yüksek çözünürlüklü hava fotoğraflarını daha maliyet etkin bir şekilde üretmek için çalışmakta ve rekabet etmektedirler (Gupta, 1995, 94). Bunun sonucunda sivil ve askeri hizmetlerin sürdürülmesi için gereken süreçlerde iyileştirmeler olmuş, maliyetler de daha aşağıya çekilmiştir (Brunner, 2021, 1). Ancak diğer taraftan ticari hizmet olarak sağlanan bu verilere erişim imkânının daha fazla olmakta, bu da devletlerin önem verdiği gizlilik konusunu tehdit etmektedir. Bu noktada ticari uydular ve onların sağladığı hizmetler konusunda bir yaklaşma-uzaklaşma çatışması ortaya çıkmaktadır. Bu uyduların sağladığı, örneğin hava fotoğraflarına kontrol ve sansür getirilebilir ancak bu durum sürekli olama-

3 "2021 yılı itibarıyla dünya yörüngesinde 7.389 uydu bulunmaktadır. Bunların 4.084'ü aktif, geri kalan 3.305'i ise faal değildir. 2020-2021 yılları arasında yörüngedeki uydu sayısı %27,9 artmıştır" (Eftimiades, 2022: 4).

yacağı veya eski ve düşük çözünürlüklü olsa dahi, hava fotoğrafları ve benzeri verilerin saldırgan gruplar ve terör örgütleri tarafından kullanılmasının önlenemeyeceği de açıktır. Bu duruma en güzel örnek Özbekistan İslami Hareketi'nin 2007 yılında Almanya'daki Ramstein ABD Hava üssüne yapmayı planladığı saldırı girişimi verilebilir. Saldırı planı yapan ve Saarland Hücresi adı verilen grup ikisi Müslüman olmuş olan Alman ve iki Türk olmak üzere 4 kişiden oluşmuştur. Grup saldırı hazırlığı sırasında yakalanmıştır (The Guardian, 2010; Lang, 2013: 39). Grup üsse saldırı planları yaparken ticari hava fotoğraflarını da kullanmıştır.

Bu türden bir durumun ortaya çıkmaması için ABD, Afganistan işgali sırasında önlem almaya çalışmış, ABD Savunma Bakanlığı İkonos uydusunun Afganistan merkezli tüm özel bölgelerinin hava fotoğrafı yayın haklarını satın almıştır. Zira İkonos uydusu o dönemde en net hava fotoğrafı sağlayan ticari uydulardan birisi olmuştur. Ancak bu fotoğrafların telif haklarının alınması ABD güçlerine yapılan saldırıları azaltmış mıdır, tartışılması gereken bir konudur. Bir başka deyişle bu örneklerden hareketle yüksek çözünürlükteki ticari hava fotoğrafları ve bunlardan sağlanan verinin uluslararası ilişkilere ne derece etkisi olmuştur bu çalışmada ortaya konmaya çalışılacaktır.

ASKERİ UYDULAR

Uzay araştırmaları ve Soğuk Savaş döneminin iki süper gücü arasında şiddetlenen uzay yarışı, rakip kampa karşı askeri üstünlük kurma ve bu durumu pekiştirme amaçlı olarak başlamış olduğu için uzay araştırmaları daha en başından itibaren askeri amaçlı olmuştur (Steer, 2017: 9). Bu kapsamda uzaya gönderilen askeri uydular bilgi toplamak için 60 yıldan fazla bir süredir dünya yörüngesinde bulunmaktadır (Lambakis, 2017: 8). Askeri uyduların yörüngeye yerleştirilmesi ile başlayan uzayın askerileşmesinin bir sonraki adımı olarak görülen uzayın silahlandırılması ise ortaya çıkan devasa maliyetler nedeniyle daha sonraya bırakılmıştır (Steer, 2017: 9).

Askeri uyduların kendilerinin ve yeteneklerinin sır olarak saklandığı için teknik özellikleri, yetenekleri ve görevleri bir muamma olarak kalmaya devam etmektedir. Yer ile senkronize olarak uçan (GEO) ve seçilen bir bölgeyi sürekli olarak izleme görevi verilen askeri uydular bu özellikleri ve görevleri sebebiyle zaten sınırlı miktarda olan ve acil durumlarda kullanılmak üzere saklanan yakıtını seçilen nokta üzerinde durmak için gereken manevralar sırasında kullanmaktadır. Bu da uydunun kullanım ömrünü kısaltmaktadır. Özellikle istihbarat görevlerinde kullanılan askeri uydulardan yüksek çözünürlüklü hava fotoğrafı elde etmede kullanılmaktadır. Burada genellikle aranan, olağandışı hareketler ve yapılar olmaktadır zira eski ve yeni karşılaştırmalarında veya hava fotoğrafı çakıştırmalarında bunlar kolaylıkla ortaya çıkmaktadır. (Livingston ve Robinson, 2003: 5). Ancak son yıllarda daha

hızlı gelişen teknolojinin de desteği ile geliştirilen ticari amaçlı uydular ve bunlardan sağlanan hava fotoğrafları askeri uydularinkine yakın veya eşdeğer kalite ve çözünürlükte hava fotoğrafları üretebilmektedir (Gupta, 1995: 94). Bu noktada askeri uyduların kullanım ömrünün uzatılması için ticari uydulardan faydalanma makul bir çözüm olarak ortaya çıkmaktadır. Soğuk Savaş döneminde askeri uyduların hava fotoğrafı üretme yetenekleri oldukça kıymetli olmuştur. Özellikle de 1962 yılında yaşanan U-2 casus uçağı olayından sonra tehdit edilmeden uzaydan rakip ülkelerin stratejik bölgelerinin fotoğraflanması önemli hale gelmiştir zira kullanılan ekipmanlar birkaç cm ebadındaki nesnelere bile net resimlerini alabilecek güçte olmuştur. Bu özellikleri ile de çok az şeyin gizli kalmasını sağlamıştır. Bu da iki süper güç arasındaki deşet dengesinin sürdürülmesini ve gerginliklerin tırmandırılması ihtimalini azaltılmasına yardımcı olmuşlardır. Örneğin 1973 Yom Kippur/Ramazan Savaşı sırasında Sovyetler Birliğı, İsrail karşı saldırısının Kahire ve Mısır Üçüncü Ordusuna yönelmesini önlemek için çöle uydu fotoğraflarında rahatlıkla görülebilecek şekilde nükleer başlık taşıyan Scud-B füze bataryaları yerleştirmiştir.

Soğuk Savaş döneminde istihbari değeri sebebiyle hava fotoğraflarına ticari amaçlı erişim zor ve karmaşık bir süreç olmuştur. Soğuk savaş döneminde Batılı ülkeler uzaktan algılama uydularının sağladığı görüntülere serbest erişim ve bunların dağıtımını konusunu uzunca bir süre tartışmıştır. Sovyetler Birliğı o dönemde bu uygulamaya muhalefet etmiş ve üzerinden uçulan ülkeden hava fotoğraflarının yayınlanmasından önce izninin alınması gerektiğini savunmuştur. 1980'li yılların ortalarında ticari uydulardan elde edilen hava fotoğraflarının üretimi ve dağıtımının sınırlandırılmayacağı konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Bu durumun istisnası fotoğraflanan ülkenin bu görüntülere erişiminin garanti altına alınmasıdır (Jasenthuliyana, 1992: 181; Black, 1999: 103-104).

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra bu durum değişmiştir. O zamandan bu yana Rus askeri istihbarat ve uzay programı ciddi derecede zemin kaybetmiştir. ABD ise uzayla ilgili kabiliyetlerini muhafaza etmeyi sürdürmüştür (Livingston ve Robinson, 2003: 5). Ancak gelişen teknoloji sonucunda yabancı devletler de kendi uzay araştırmaları ve sistemlerine yaptıkları yatırımları artırmaktadır. Bu da ABD açısından önemli bir tehdidi beraberinde getirmektedir. ABD Hava Kuvvetleri'nin bu konu ile ilgili yaptığı projeksiyonda 2033 yılı itibarıyla uzaydaki yabancı ülkelere ait uyduların sayısının iki katına çıkacağı öngörülmektedir. Bu gelişme de ABD açısından yeni tehditleri beraberinde getirmektedir (Lambakis, 2017: 2). Bu yüzden ABD, ticari uyduların kullanımı ile bazı milli güvenlik çekincelerine sahiptir. Zira bu uydular siber saldırılar için hem değerli bir hedef hem de saldırılarda kullanılacak araçlar olabilmektedir. İlk olarak ticari uyduların iletişim altyapısı karmaşıktır. Bu da olası saldırılar için çok fazla

imkân ve giriş noktası sağlamaktadır (Eftimiades, 2022: 12). Öncelikle uyduyu izlemek ve kontrol etmek için bir yer istasyonuna ihtiyaç vardır. Bu yer istasyonu ile uydu arasındaki iletişim ağı doğal olarak kablosuz ağ şeklindedir. Bu kanalın dışarıdan müdahale ve karışmaların önlenmesi adına şifrelenmiş olması ve sisteme girecek kişilerin yetkilendirilmiş olması gerekmektedir. Yer istasyonu da bir komuta merkezine bağlıdır. Bu merkezin internete doğrudan erişimi bulunmaktadır. Ayrıca komuta merkezinde elde edilen bilgilerin yedeklenmesi ve sisteminin yönetimi için server bilgisayarlar bulunur. Bu serverlar genellikle switch'lerle birbirine bağlanmıştır. İnternet erişim noktası ise firewall'la korunan bir router (dağıtıcı) üzerindedir. Switch'ler dışarıdan gelecek olan saldırılara karşı duyarlı değildir. Ancak aynı şeyler serverlar için söylenemez. Server bu türden saldırılara karşı oldukça duyarlıdır. Server'e yapılan başarılı bir saldırı sonrasında hem server hem de iletişim sistemi devre dışı kalabilmektedir. Server'e ulaştıktan sonra saldırının kaynağını tespit etmek de zorlaşmaktadır. Server'in kontrolü ele geçirildikten sonra uyduya istenilen emirlerin gönderilmesi gayet kolay olabilmektedir. Eğer kontrol merkezi ile yer istasyonu arasındaki hat korumalı değilse saldırı yapmak için sadece komut göndermek de yeterli olacaktır (Eftimiades, 2022: 12-13). İşte bu sayılanlar dolayı ticari uydu işletmelerinin önemli bir milli güvenlik zaafına sebep olabileceği yönünde ABD yönetiminin çekinceleri mevcuttur.

ABD açısından gerek barış döneminde gerekse de savaş zamanında enformasyon toplanması, analizi ve elde edilen bilginin gerçek zamanlı olarak ilgili birimlerle paylaşılması ülkenin savaş harekât planları açısından oldukça önemlidir (Owens ve Offley, 2000; O'Hanlon, 2000). Bu kapsamda ABD tarafından en yaygın olarak kullanılan uydular Keyhole (KH) uydularıdır. İlk kez 1960 yılında kullanılmaya başlanan KH uyduları kullanımları sırasında sürekli geliştirilmiştir. Bu kapsamda en son kullanılan uydu serisi KH-12 uydularıdır. Bu uyduların diğer adı da Advanced Crsytal'dır. Bu serinin daha gelişmiş modeli olan Future Imagery Architecture (FIA) uyduları Boeing tarafından geliştirilmektedir (Livingston ve Robinson, 2003: 5). İsmi bilinen bu iki askeri uyduya rağmen ABD'nin kullandığı diğer keşif uyduları hala sır perdesinin ardında gizlidir. Öyle ki, bu uyduların bakım, onarım ve idamesinden sorumlu olan National Reconnaissance Office (NRO) da yakın zamana kadar gizli kalmıştır. NRO'nun varlığını ABD resmen 1992 yılında kabul etmiştir. Varlığı kabul edilmiş olsa da hala NRO'nun faaliyet alanı, çalışma tarzı ve şekli konusundaki gizlilik devam etmektedir (Sullivan, 2001: A1). Keza NRO tarafından elde edilen bilgiler ve hava fotoğrafları da gizli tutulmaktadır (Livingston ve Robinson, 2003: 5).

Askeri amaçlı uyduların verilerinin sınırlı paylaşımı sebebiyle sivil ihtiyaç ve talebi karşılamak için özel sektör yüksek çözünürlüklü hava fotoğrafı çekebilen uydular geliştirme ve uzaya gönderme konusunda çalışmalar yapmaktadır (Black, 1999: 99). Özel sektörün uzaya yönelik bu artan ilgisinin

ardında yatan sebep ise çoğu ABD merkezli girişimlerden ve onların şirketlerinden oluşan yeni uzay aktörleridir. Bu grup 30 yıldan fazla bir süredir uzayın ve uzay kaynaklarının ticari kullanıma açılması için lobi faaliyeti yürütmüştür (Valentine, 2012: 1046). Bu girişimciler kendilerini bilinmeyen yerleri keşfe çıkan yeni öncüler ve kâşifler gibi görmektedirler. Bunlar olası bir felaket durumunda gerçekleştirdikleri uzay görevlerinden elde ettikleri bilgi ve tecrübe ile alternatif çözümler üretebilecekleri iddiasındadırlar (Kearnes ve van Dooren, 2017: 182). Tüm bu iddialarına rağmen yaptıkları çalışmalara devletlerin güvenlik örgütleri uzunca bir süre muhalefet etmiştir. Ancak askeri ve istihbarat örgütleri bu muhalefeti zamanla aşmış ve aşağıda sayılan üç sebepten dolayı bu konudaki gelişmelere olumlu yaklaşmayı tercih etmiştir. Bu sayılan üç sebep sırasıyla:

Birincisi, ticari uyduların varlığı ülkenin mevcut keşif kapasitesinde artış olarak görölmektedir. Soğuk Savaş döneminde bu durum daha kolay olmuştur. Zira izlenecek hedefler Varşova Paktı ülkeleri ile Ortadoğu'daki Mısır, Suriye gibi Sovyet yanlısı ülkelerle sınırlı kalmıştır. Oysa Soğuk savaşın sona ermesinden sonra bu durum ortadan kalkmış, hedefler belirli bir bölgede toplanmaktan ziyade tüm dünya geneline dağılmıştır. Bu durum sonucunda ise askeri istihbarat filosu ortaya çıkan sayısız hedefi izlemede haliyle yetersiz kalmaya başlamıştır. İşte bu noktada düşük önemdeki hedefler vb. izlenmesinde ticari uydular iyi bir destek aracı olarak görölmekte ve mevcut kapasiteye katkı olarak değerlendirilmektedir (Livingston ve Robinson, 2003: 6).

İkincisi, gelişen teknoloji sayesinde 1m netlikte hava fotoğrafı çekimine izin veren ticari uydular detaylı harita üretimi için gereken enformasyonu sağlamaktadır. 1991 yılındaki Birinci Körfez Savaşı sırasında ticari amaçlı kullanılan uzaktan algılama uyduları daha az yetenekli iken dahi, ABD Savunma Bakanlığı Fransa'nın Satellite pour l'Observation de la Terre (SPOT) ve ABD Landsat uydularından 10m çözünürlükte hava fotoğrafları satın almıştır. Bu tecrübeden sonra ABD, ticari şirketlerden hizmet alımını bir sistematığe bağlamıştır. Öyle ki 2003 yılı Ocak ayında National Imagery and Mapping Agency (NIMA), Space Imaging and Digital Global adlı ABD ticari uydu fotoğrafı tedarikçisi şirketlerden 1 Milyar \$ hizmet alımı yapmıştır (Livingston ve Robinson, 2003: 6).

Üçüncüsü, ticari uydulardan elde edilen veriler askeri uyduların yetenekleri deşifre edilmeden basınla veya müttefik ülkelerle paylaşılabilir. Bu noktada Ikonos vb. ticari uydular iyi bir çözüm sağlamaktadır. Bu yüzden özellikle ABD Savunma Bakanlığı ticari uzaktan algılama şirketlerinin gelişimine destek sağlamaktadır. (Livingston ve Robinson, 2003: 6). Ancak aynı zamanda ticari uzaktan algılama sektörünün gelişimi milli güvenlikle ilgili sorunları beraberinde getirmekte, detaylı hava fotoğraflarını rakiplerin de erişimine açık hale getirmektedir (Steinberg, 1998; Lambakis, 2017: 13).

Pek çok ABD ticari uydusu internet ve gündelik hayatla ilgili hizmetlerin sunulmasında kullanılsa da konuya milli güvenlik perspektifinden bakıldığı zaman gerek askeri gerekse de ticari uydular ABD'nin uzaydaki üstünlüğünün sürdürülmesi açısından vazgeçilmezdir (Chatters ve Crothers, 2009: 257). Zira ticari uydular gerek görüldüğünde milli güvenlik amaçlı olarak da kullanılmaktadır. Bu duruma uyduların çift taraflı kullanımı denilmektedir. Sivil ve askeri ihtiyaçlar aynı veya benzer sistemler tarafından karşılanabildiği için gerek görülen hallerde kolaylıkla birinden diğerine geçiş mümkün olabilmektedir (Lubojemski, 2019: 128-129). Uyduların bu çift amaçlı kullanımı ABD ordusunun savaş alanında üstünlük kurması için oldukça önemlidir. Zira uydu iletişiminin %80'i ve hava fotoğrafçılığı ve küresel konum tespiti gibi bazı hizmetler de ticari uydular üzerinden sağlanmaktadır. Bu da güvenlik konusunda zaafa uğrama ihtimalini beraberinde getirirse de iletişim, uzaktan algılama gibi hizmetlerde ticari uyduların kullanılması, askeri uyduların daha komplike görevlerde kullanımı için serbest kalmasına imkan verdiği için tolere edilmeye çalışılmaktadır (Hampson, 2017: 7).

TİCARİ UZAKTAN ALGILAMA UYDULARI

Uydu teknolojisindeki gelişmeler ve özelleştirmenin uluslararası ilişkiler açısından önemli etkileri olmuştur. Özellikle 11 Eylül sonrasında pek çok devlet kamuya açık alanlarda bilgiye erişimi sınırlandırma yoluna gitmiştir. Ancak Google Earth gibi uygulamalar ve ticari uydular bu sınırlandırmayı delebilmektedir (Perkins ve Dodge, 2009: 546-560; Olbrich ve Witjes, 2015: 2; Lambakis, 2017: 13). Bunun sonucunda ticari ve herkese açık hava fotoğrafları devletlerin egemenliklerini tehdit eder hale gelebilmektedir (Haas, 1992: 1-35; Antoniadis, 2003: 21-38; Cross, 2013: 137-160). Buna rağmen devletlere ait olan uzaktan algılama uydularının yerini artan oranda sivil sistemler almaktadır. Ticari uyduların standartlarını da İkonos uyduları belirlemektedir. Ancak Digital Globe'un Quickbird uydularının hava fotoğraflarının çözünürlüğünü daha fazladır ve bu da ticari uydular için yeni standart getirmiştir. 18 Ekim 2001'de fırlatılan Quickbird uydusu 61cm'ye kadar bozulmayan net bir görüntü sağlamaktadır. OrbImage adlı yine bir ABD uzaktan algılama şirketi de 2003 yılında Orbview-3 adlı yüksek çözünürlüklü hava fotoğrafı sağlayan bir ticari uyduyu yörüngeye göndermiştir (Livingston ve Robinson, 2003: 7).

ABD şirketleri bu alanda tekel haline gelmiş olsa da ilk ticari uzaktan algılama uyduları konusundaki girişimlerin kaynağı ABD dışındaki ülkeler olmuştur. Bunlara örnek olarak da Fransa'nın SPOT ve Hindistan'ın IRS sistemleri verilebilir. 1988 yılında Fransa 10 m çözünürlüğe sahip SPOT uydularını kullanmaya başlamıştır. SPOT 1,2,3 ve 4 uyduları 10 m panchromatic ve 20 m multispectral resimler üretmiştir (Black, 1999: 100). Kanada'nın Radarsat uydusu 8 m Synthetic Aperture Radar (SAR) imajları üretmiştir. Tüm bu sistemler içerisinde Quickbird ve İkonos detay yakalamada daha yeteneklidir. Radarsat farklı teknolojisi ile karanlıkta ve bulutlu havada dahi net resim-

ler çekebilmektedir. 2000 yılı Aralık ayında Space Imaging Şirketi, National Oceanic and Atmospheric Administration (NOAA) tarafından 50 cm çö-zünürlükte panchromatic ve 2 m çö-zünürlüklü multispectral resim alabilen uydu işletme ruhsatı verilmiştir. 50 cm çö-zünürlük yeryüzündeki bir mutfak sandalyesinin yörüngeden net bir resminin alınması demektir. Space Imaging bu yetenekteki bir uyduyu 2004 yılında uzaya göndermiştir. Bu tarihe kadar Space Imaging'in Ikonos uydusu ticari uzaktan algılama faaliyetlerinin gelişmesinde standart olarak kabul edilmiştir. Eylül 1999'da uzaya gönderilen Ikonos uydusu ilk 26 ayda dünya üzerindeki 20 milyon km²lik bir alanının görüntüsünü almış ve 500.000'den fazla hava fotoğrafı üretmiştir. 2003 yılı Şubat ayında yapılan basın açıklamasında Ikonos uydusunun günde ortalama 1.000 kadar hava fotoğrafı ürettiği ve bu tarihe kadar 48 milyon km²lik alanı görüntüleyerek 980.000'den fazla da hava fotoğrafı ürettiği açıklanmıştır (Livingston ve Robinson, 2003: 7).

Bu gelişmelerin ışığında Mitretek analizcisi William Staney'e göre 2005 yılından sonra Hindistan, İsrail ve Güney Kore de 1 m çö-zünürlükte hava fotoğrafı üreten uydulara sahip olacaktır. Fransa, İtalya ve Almanya da takip eden yılda benzer uydulara sahip olacaktır (Livingston ve Robinson, 2003: 8-10). Uzaktan algılama konusunda önemli isimlerden birisi olan John Baker'a göre ise 2005 yılından sonraki dönemde 30'dan fazla uzaktan algılama uydusu yörüngede faaliyet gösteriyor olacaktır. Baker bu yüzden uzay ve uzaktan algılama konusunda ABD taktik üstünlüğünün tehdit altında olduğunu ve bu alanda ABD monopolünün artık mevcut olmadığını iddia etmektedir. Bu duruma 2001 yılında Rand Corporation'ın ABD Ticaret Bakanlığı için hazırlamıŐ olduğu bir raporda dikkat çekilmiştir. Raporda yabancı ülkelere ait uzaktan algılama sistemlerinin hızla geliştiği ve mevcut sistemlerin de iyileŐtirildiđi bilgisi verilmiştir. (Livingston ve Robinson, 2003: 10) EROS, Cartosat, Kompsat 2, SPOT 3S, COSMO SkyMed, RESURS DK1 gibi bazı ticari amaçlı uydular ise elektroptik veya 1 m çö-zünürlüklü görüntü alabilmektedir. Bunlar ABD merkezli ticari uzaktan algılama uydusuna sahip Şirketlerin açık rakibidir (O'Connell vd., 2001: 57-58). Rand raporunda bu alandaki üstünlüğün devam etmesi için performans kaybı olmadan ticari ve askeri uydu boyutlarının küçültülmesi önerisi getirilmiştir. Zira ağırlığı daha az olan uyduların fırlatma ve işletme maliyetleri daha az olacaktır (O'Connell vd., 2001: 60).

KANUNİ DÜZENLEMELER

ABD Kongresi 1991 yılında Land Remote Sensing Policy Act adlı bir yasa çıkarmıştır. Yasa 1992 yılı Ekim ayında yürürlüğe girmiştir. Remote Sensing Act ticari amaçlı uzaktan algılama pazarının geleceğinin resmi kaynaklarca Őekillendirilmeye çalıŐılması demektir. Yine bu yasa ile ABD ticari uydu sistemlerinin geliştirilmesi ve pazardaki paylarının korunması için gereken kanuni altyapı oluşturulmaya çalışılmıştır. ABD bakış açısına göre Space Ima-

ging gibi ABD şirketleri pazarın kontrolünü ele geçirirse de facto olarak 1992 tarihli Land Remote Sensing Policy Act bu alanda standart haline gelecek ve kanuni düzenlemeler bu yasa ile uyumlu olarak oluşturulmaya çalışılacaktır (Livingston ve Robinson, 2003: 11). Bu da ABD'nin uluslararası ilişkilerde elini güçlendiren bir gelişme olacaktır. Bu noktada ABD 1994 yılında bir kanuni düzenleme daha çıkarmıştır: Presidential Decision Directive 23 (PDD-23). PDD-23 Başkanlık kararnamesi ABD'ye uydu fotoğrafı satışıni kısıtlama ve engellenmesi yetkisini vermiş, bu noktada yapılması gerekenleri açıklamaya çalışmıştır (Livingston ve Robinson, 2003: 11). Zira PDD-23'e göre 1m ve daha altındaki çözünürlüğe sahip hava fotoğraflarının yayınlanması, sağladıkları detaylar nedeniyle milli güvenlik açısından oldukça sakıncalıdır (Gupta, 1995: 94-125; Sweetman, 1997: 30; Florini, 1988: 103-123). Bu yüzden de uydu fotoğraflarının üretim ve dağıtımını sıkı bir şekilde kontrol edilmeli ve denetlenmelidir. Bu tutum sebebiyle PDD-23 daha sonra "Shutter Control" olarak isimlendirilmiştir.⁴ Bir nevi sansür uygulaması olan bu durumun muvazaalı bir durum ve anayasaya aykırı bir hüküm olduğu tartışmasını da beraberinde getirmiştir (Livingston ve Robinson, 2003: 11). Zira Shutter Control, ABD Anayasası'nın amir hükümleri ile de çalışmaktadır. Bu noktada uygulanan standartlar da belirsizdir zira sadece milli güvenlikle ilgili konularda veya uluslararası yaptırımlarda ve dış politika yaklaşımları söz konusu olduğunda özgürlükler sınırlandırılabilir. Bu türden durumlarda ABD ticari hava fotoğraflarına el koyabilmektedir. Ancak bu da sansür ve haber alma hürriyetinin sınırlanması anlamına gelecektir. (Livingston ve Robinson, 2003: 11-12) Bu noktada ticari amaçlı uzaktan algılama uyduları yazılı ve görsel basın bütünüleyici bir parçası olarak kabul edilecek olursa, zira uzaydaki bir kameranın yerdekenden bir farkı yoktur, bu kısıtlamanın aşılmasında yardımcı olabilmektedir. Bu durumun önüne geçmek için Shutter Control çoğunlukla kriz çıkarmayan dış politika inisiyatiflerine uygulanmıştır (Livingston ve Robinson, 2003: 12).

Afganistan işgali sırasında ABD yönetimi Shutter Control uygulamasının Anayasa'ya uygunluğu tartışmasını görmezden gelmiştir. Güvenlik konusundaki problemleri önlemek adına da muharebe alanı ile ilgili tüm IKONOS uydu görüntülerini satın almıştır. 7 Ekim 2001'de Space Imaging, NIMA⁵ ile bir anlaşma imzalamıştır ve Ikonos uydusuna Afganistan'ın hava fotoğraflarını alma hakkını vermiştir. NIMA 5 Kasım 2001'de anlaşmayı yenilemiştir. Anlaşma bir ay süreli olarak yapılmış ve 5 Aralık'ta bitmesi planlanmıştır (Livingston ve Robinson, 2003: 12). Ancak bu ihaleler de Shutter Control sistemi devreye girmiştir. NIMA ile Space Imaging arasındaki anlaşma kritik önemde olduğu için medya kuruluşlarının bu konuda yayın yapması engellenmiş-

4 PDD-23, ABD ulusal güvenliğine tehdit oluşturabilecek yüksek çözünürlüklü hava fotoğraflarının üretimi ve dağıtımını sınırlandırma yetkisini idareye tanımıştır (Black, 1999: 101).

5 NIMA, hava fotoğrafı analizi ve hedef belirleme konusunda çalışan ABD Savunma Bakanlığına bağlı bir birimdir.

tir. Keza tüm haberler milli güvenlik konusuna takılmıştır (Cochran, 2001). Bu sayede ABD Savunma Bakanlığı da yapılan saldırılarda ortaya çıkan sivil kayıpları rahatlıkla gizleyebilmiştir (Livingston ve Robinson, 2003: 13).

ABD Savunma Bakanlığı medyanın sansürlenmesinin NIMA'nın Shutter Control sisteminin ana amacı olmadığını iddia etmiştir. İddiaya göre öncelik operasyon güvenliği iken bu programın ek ve beklenmeyen getirileri olmuştur. Savunma Bakanlığına göre NIMA kontrollerinin öncelikli amacı ihtiyaç duyulan datanın hızlı ve güvenli bir şekilde elde edilmesi ve gizliliğinin korunmasıdır. Ancak ihtiyaç duyulan bir verinin mevcut olmadığı durumlarda yönetiminin Shutter Control'u gizli bir sansür aracı olarak kullanıp kullanmadığı konusu ise muallaktır (Livingston ve Robinson, 2003: 12-13). Sonuç olarak, ticari uzaktan algılama sektörü yeni bir döneme girmiştir. Daha önce km mesabesinde olan çözünürlük netlikleri günümüzde cm seviyesine inmiştir (Preston, 2001: 79-100). ABD Başkanları George Bush ve Bill Clinton dönemlerinde yapılan düzenlemelere rağmen ABD dışındaki ülkelerde de uzaktan algılama teknolojisi hızla gelişmektedir. Bu durum ülkenin milli güvenliği üzerinde ciddi etkileri olacaktır (Livingston ve Robinson, 2003: 13).

UZAKTAN ALGILAMA VE OPERASYON GÜVENLİĞİ

Operasyon güvenliği, askeri operasyonlar dâhilindeki bilgi ve enformasyonun kontrolünün sağlanması demektir. Rakip devletlerin askeri güçlerinin hareketleri, ileri cephedeki savunma pozisyonları ve ikmal hatları hakkında bilgi sahibi olunabilecektir. Ticari uydular da bunu askeri uydular kadar yapabilmektedir. Ek olarak ticari uyduların çift kullanımlı teknolojileri vardır. Toplam veriler kullanım amaçlarına göre sivil veya askeri olarak sınıflandırılabilir. Kondor-E yüksek çözünürlüklü uzaktan algılama uydusunun Rus imalatçısı NPO Mashinostroyenia sadece uydunun sağladığı resimleri değil, tüm uydu sistemini de talep olması halinde satmayı planlamıştır. Tüm sistem uydu, yer istasyonu ve roketi içermektedir. Ancak askeri kullanım, gelir getirmesi için kullanıcının hizmetine sunulmuştur. Bu konuda artan rekabet ve yol açacağı tehlikeye Rand Corporation da çalışan John C. Baker ve Dana J. Johnson dikkate çekmiş ve üç önemli risk belirlemiştir. Ikonos uydusu örneğinden hareket edecek olursak, rakip devletler Ikonos'un sağladığı hava fotoğraflarından askeri strateji geliştirmede ve planlamada faydalanabilecektir. Baker ve Johnson ticari amaçlı uydulardan elde edilen görüntülerin de askeri hareket planlarının tespitinde kullanılabileceğini göstermiştir (Baker ve Johnson, 2001: 116-117). Bu durum olası bir sürpriz saldırı için askeri yığınağı da ifşa edebilecektir. Örnekle açıklamak gerekirse 1991 yılında Iraklılar, Birinci Körfez Savaşı'nda müttefik kuvvetlerin batı kanadından yaptığı çevirme hareketine hazırlıksız yakalanmıştır. Eğer Iraklıların, Fransız SPOT uydusunun veya Landsat uydu görüntülerine erişimi olsaydı, düşük çözünürlüklü görüntülerden dahi 270.000 kişilik yığınağı rahatlıkla tespit etme imkânları olacaktır. Uzaktan algılama teknolojisinin çift yönlü doğası sayesinde meteo-

roloji uyduları dahi keşif ve istihbarat toplamada kullanılabilir. Meteosat, yerle senkronize bir şekilde uçan ve Atlantik Okyanusu Güney Amerika, Avrupa, Afrika ve Ortadoğu'daki hava durumunu takip ederek hava ve deniz araçlarına seyir bilgisi temin eden bir uydudur. Sağladığı fotoğrafların çözünürlüğü yüksek değildir yani metre veya santimetre değil kilometre netliğinde hava fotoğrafı sağlamaktadır. Bir Meteosat uydusunda izlenmesi gereken alanın büyüklüğü nedeniyle bir piksel, gerçek dünyada 2.4x2.4 km'ye denk gelmektedir.⁶ Ancak S. Gupta'ya göre bu fotoğraflarda dahi askeri birlikler ve hareketlerinin tespiti mümkün olabilmektedir (Gupta, 1992: 223).

Ticari amaçlı uydu fotoğrafı sağlayan uydulardan kaynaklanan tek tehdit bu sayılanlarla sınırlı değildir. Saldırgan devletler veya terör örgütleri bu fotoğrafları kullanarak seçtikleri hedeflere saldırı planlayabilmekte, siyasi ve askeri etkilerini artırabilmek için uzayı ve ticari uyduların sağladığı hizmetleri kullanmaya çalışmaktadırlar (Lambakis, 2017: 2). Bu fotoğrafların en büyük faydası arazide keşif sırasında fark edilme riskini azaltmalarıdır. Buradaki bir diğer önemli nokta da seçilen hedeflerin koordinatlarına erişim imkânının olmasıdır. Bunu da hava fotoğrafları, şehir rehberi, navigasyon sistem ve haritaları ile internet tabanlı olarak çalışan sayısal harita uygulamaları sağlamaktadır. Aynı imkânı GIS programları da vermektedir. Bu yüzden bu uygulamalara kısıtlamalar getirilmiş, NIMA, 11 Eylül saldırılarından sonra büyük dijital harita uygulamalarının ABD dışına satışını durdurmuştur. Afganistan ve Pakistan haritaları da o dönemde yasak kapsamına alınmıştır (Tsuruoka, 2001: A6). Ancak Baker ve Johnson bu konuda daha ılımlı düşünmektedir. Onlara göre bu sayılanlar yönetilebilir riskler arasındadır (Livingston ve Robinson, 2003: 14). Bu sayılan olumsuzluklara rağmen ticari amaçlı uydular ve onların sağladığı hava fotoğrafları vb. hizmetlerin çok büyük bir güvenlik açığı oluşturmayacağı da karşı argüman olarak öne sürülmüştür. Buna de sebep olarak askeri hareketler konusunda, arazideki durum bir çatışma halinde hızla değişebildiği için ticari uyduların istihbarat amacıyla anlık veya kısa dönemli kullanımı fazla bir fayda sağlamayacağı iddiası ortaya atılmıştır.

SONUÇ

Ticari uydu sistemleri, askeri ve siyasi planlamayı, dolayısıyla da uluslararası ilişkileri de etkilemiştir ve etkilemeye de devam etmektedir. Ticari uydu sistemlerinin kapasiteleri hızla artmaktadır ve ürettikleri çıktılar ticarileştirildiği için kullanım bedelini ödeyen herkes tarafından da kullanılabilir. Bu noktada ortaya çıkan ticari, siyasi ve askeri sorunların çözümü noktasında uluslararası hukukta gerekli gerekli düzenlemeler ve yaptırım mekanizmaları olmadığı için kanun geriden gelmekte, uluslararası hukuk piyasasının yönlendirmelerine göre şekillenmektedir. Bu durumu devletler de gereken durumlarda hızlı sonuç alma, suçlamadan kurtulma ve ticari

6 "Ikonos uydusunun hava fotoğraflarında bir piksel arazide 7,5 m denk gelmektedir" (Livingston ve Robinson, 2003: 14).

pazardaki payını artırmada kullanmaktadır. Başta ABD olmak üzere, 2020 yılı itibarıyla sayısı 13 olan uzay araştırmaları yapan ve uzaya araç gönderme teknolojilerine sahip devletler de hızlı sonuç elde etme ve mevcut askeri kapasitelerini daha az bir maliyetle artırma adına ticari uydu sistemlerine ve onların sağladığı hizmetlere yönelmekte beis görmemektedir. Ayrıca bu sayede kendi askeri ve istihbarat uydularını da daha önemli görevlerde kullanabilmek için ihtiyatta bekleyebilmektedirler. Kullanılan araçların ticari olması, bu uyduların sağladığı hizmetlerin diğer devletlerin ve devlet dışı grupların da kullanımını ve erişimine açık olduğu anlamına gelmektedir. Bu da olası bir kriz veya çatışma durumunda devletlerin kendi uyduları gibi doğrudan hedef alınmasını bir nebze zorlaştırmaktadır. Zira sağlanan hizmetlerin küresel erişimi sebebiyle hiçbir devlet olası bir çatışma durumunda diğer devletleri de karşına almak istemeyecektir. Keza ticari uyduların sağladığı internet erişimi ve GPS gibi hizmetler rakip devletler tarafından da kullanıldığı için ticari bir uydunun hedef alınması pratikte faydadan çok zarar getirecektir. Bu noktada karşımıza önemli bir sorun çıkmaktadır: Sağladıkları maliyet etkin seçenekler sebebiyle ticari uydu sistemlerine artan oranda bağımlı hale gelme. Devletler açısından önemli bir zaaf noktası haline alacak bu durumu nasıl yönetmek gereklidir? Devletler kendi uydularını kullanıma hazır tutmak ve yıpranmalarını önlemek için ticari uydulara yönelmekte ve ticari şirketler tarafından sağlanan hizmetleri rahatlıkla kullanmaktadır. Ancak bu durumun bir bağımlılık halini alması ve kullanan tarafın gücünde bir zafiyete yol açma ihtimali vardır ve bu durum bir realite olarak durmaktadır.

Günümüzde uzay araştırmaları artık iki süper gücün tekelinde cereyan eden sınırlı katılımcısı olan bir rekabet alanı değildir. Bu araştırmaların sağladığı hizmetler de sadece devletlerin kullanımına tahsisli değildir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere hâlihazırda 13 ülkenin uzaya araç gönderme imkânı vardır. Bunun yanında neredeyse tüm devletler uzaydaki ticari uydular vasıtasıyla sağlanan hizmetlere erişebilmektedir. Bu hizmetleri de özel şirketler sağlamaktadır ve uzay yarışına katılacak kadar mali gücü ve teknolojisi olmayan devletler de bu teknolojinin sağladığı imkânlardan faydalanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Antoniades, A. (2003). "Epistemic Communities, Epistemes and the Construction of (World) Politics", *Global Society*, 17(1): 21-38.
- Baker, J. C. ve Johnson, D. J. (2001). "Security Implications of Commercial Satellite Imagery," J. Baker, K. O'Connell ve R. Williamson (eds). *Commercial Observation Satellites: At the Leading Edge of Global Transparency* içinde (101-138). Santa Monica, CA: Rand Corporation and the American Society for Photogrammetry and Remote Sensing.
- Black, T. J. (1999). "Commercial Satellites: Future threats or Allies?," *Naval War College Review*, 52(1): 99-114.
- Brunner, K-H. (2021). *Space and Security-NATO's Role*. NATO Parliamentary Assembly Special Report. <https://www.nato-pa.int/document/025-stc-21-e-space-and-security-natos-role-report-brunner> (Erişim Tarihi: 17.07.2023).
- Chatters IV, E. & Crothers, B. (2009). "Space Surveillance Network Report," *AU-18 Space Primer Report*, Air Command and Staff College and Space Research Electives Seminars. Alabama: Air University Press.
- Chouhan, K. S. (2020). "Privatization of Outer-Space and Ownership: ISA as a Model of Regulation for Resource Exploitation", *CMR University Journal for Contemporary Legal Affairs*, 1(2): 67-85.
- Cochran, B. (2001). "Letter to Defense Secretary Donald Rumsfeld and Joan Mears of the National Imagery and Mapping Agency," *The Radio Television Digital News Association*. <http://www.rtnda.org/news/2001/sat.shtml> (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Cross, M. K. D. (2013). "Rethinking Epistemic Communities Twenty Years Later", *Review of International Studies*, 39(1): 137-160.
- Ronald J. Deibert, R. J. (2002). "Unfettered Observation: The Politics of Earth Monitoring from Space", W. Henry Lambright (ed.), *Space Policy in the 21st Century* içinde (89-114). Baltimore, MD: Johns HopkinsUniversity Press, 2002.
- Eftimiades, N. (2022). *Small Satellites: The Implications for National Security*. Washington: Atlantic Council Scowcroft Center for Strategy and Security.
- Florini, A. M. (1988). "The Opening Skies: Third-Party Imaging Satellites and U.S. Security," *International Security*, 13(2): 91-123.
- Grady, M. (2017). "Private Companies Are Launching a New Space Race-Here's What to 7 Expect," *The Conversation*. <http://theconversation.com/private-companies-are-launchinga-new-space-race-heres-what-to-expect-80697> (Erişim Tarihi: 29.06.2023).
- Gupta, V. (1992). "METEOSAT Imagery and the Second Gulf War," J. B. Poole ve R. Guthrie, *Verification Report 1992: Yearbook on Arms Control and Environmental Agreements*. Londra: Verification Technology Information Centre (VERTIC).

- Gupta, V. (1995). "New Satellite Images for Sale," *International Security*, 20(1): 94-125.
- Haas, P. (1992). "Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination," *International Organization*, 46(1): 1-35.
- Hampson, J. (2017). *The Future of Space Commercialization*. Washington DC: The Niskanen Center.
- Harrison, T. ve Strohmeier, M. (2022). "Commercial Space Remote Sensing and Its Role in National Security," Washington: Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/commercial-space-remote-sensing-and-its-role-national-security> (Erişim Tarihi: 19.08.2023).
- Jasenthuliyana, N. (1992). *Space Law: Development and Space*. Londra: Praeger.
- Kearnes, M. & van Dooren, T. (2017). "Rethinking the Final Frontier: Cosmo-Logics and an Ethic of Interstellar Flourishing," *GeoHumanities*, 3(1): 178-197.
- Lambakis, S. (1995). "Space Control in Desert Storm and Beyond," *Orbis*, 39(3): 417-433.
- Lambakis, S. (2017). *Foreign Space Capabilities: Implications for U.S. National Security*. Fairfax, VA: National Institute for Public Policy, National Institute Press.
- Jozef Lang, J. (2013). *The Radical Islamic Militants of Central Asia*. OSW Report. Varşova: Centre for Eastern Studies-Ośrodek Studiów Wschodnich (OSW).
- Livingston, S. ve Robinson, W. (2003). "Mapping Fears: The Use of Commercial High-Resolution Satellite Imagery in International Affairs," *Astropolitics*, 1(2): 3-25.
- Lubojemski, A. (2019). "Satellites and the Security Dilemma," *Astropolitics*, 17(2): 127-140.
- Le, H. (2022). "Commercial Remote Sensing: The National Security Dilemma," *Denver Journal of International Law and Policy*. <https://djilp.org/commercial-remote-sensing-the-national-security-dilemma/> (Erişim Tarihi: 21.08.2023).
- O'Connell, K.M., Baker, J. C., Lachman, B. E., Berner, S., Frelinger, D. ve Gavin, K. E. (2001). *U.S. Commercial Remote Sensing Satellite Industry: An Analysis of Risks*. Santa Monica, CA: RAND.
- O'Hanlon, M. (2000). *Technological Change and The Future of War*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Owens, W. A. ve Offley, E. (2000). *Lifting The Fog of War*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Perkins, C. ve Dodge, M. (2009). "Satellite Imagery and the Spectacle of Secret Spaces," *Geoforum*, 40: 546-560.
- Philipp, O. ve Witjes, N. (2015). "Earth Observation and International Security: The Role of Uncertainty in Satellite Imagery Analysis by Non-State Actors," *ESPI Perspectives*, 72. <https://espi.or.at/publications/voices-from-the-space-community/publications-of-the-former-espi-perspective-series/send/10-publications-of-the-former-espi-perspective-series/183-earth-observation-and-international-security> (Erişim Tarihi: 22.07.2023).

- Bob Preston, “Emerging Technologies: Emerging Issues for Space Remote Sensing,” J. Baker, K. O’Connell ve R. Williamson (eds). *Commercial Observation Satellites: At the Leading Edge of Global Transparency* içinde (79-100). Santa Monica, CA: Rand Corporation and the American Society for Photogrammetry and Remote Sensing.
- Steer, C. (2017). Global Commons, Cosmic Commons: Implications of Military and Security Uses of Outer Space, *Georgetown Journal of International Affairs*, 18(1): 9-16.
- Steer, C. (2020). *Why Outer Space Matters for National and International Security*. Center for Ethics and the Rule of Law, University of Pennsylvania.
- Steinberg, G. (1998). *Dual Use Aspects of Commercial High-Resolution Imaging Satellites*. Security and Policy Series Paper No.17, Ramat Gan: BESA Center for Strategic Studies, Bar Ilan University.
- Stewart, P. M. (2020). “Biden Will Have to Confront a New and Perhaps More Dangerous Space Race,” *World Policy Review*, <https://www.worldpoliticsreview.com/biden-will-have-to-confront-a-new-and-perhaps-more-dangerous-space-race/> (Erişim Tarihi: 22.08.2023).
- Stephens, D. ve Steer, C. (2015). “Conflicts in Space: International Humanitarian Law and its Application to Space Warfare,” *McGill Annals of Air and Space Law*, 40: 1-32.
- Sullivan, L. (2001). “A Peek Into Secrets Most Jealously Guarded,” *The Baltimore Sun*, A1. <https://www.baltimoresun.com/news/bs-xpm-2001-09-08-0109080254-story.html> (Erişim Tarihi: 19.08.2023).
- Sweetman, B. (1997). “Spy Satellites: The New Leap Forward,” *Jane’s International Defence Review*, 30(1): 26-32.
- The Guardian (2010). “Islamist Terrorists Planned to Blow Up US Base in Germany,” <https://www.theguardian.com/world/2010/mar/04/islamic-jihad-union-bomb-plot> (Erişim Tarihi: 13.08.2023).
- Tsuruoka, D. (2001). “Fewer Peaks, Valleys On Web Following Terror Attacks, Government Removed Online Access to Many Maps,” *Investor’s Daily*, A6.
- Valentine, D. (2012). “Exit Strategy: Profit, Cosmology, and the Future of Humans in Space,” *Anthropological Quarterly*, 85(4): 1045-1067.
- Wasser, A. (2005). “LBJ’s Space Race: What We Didn’t Know Then (Part 1),” *The Space Review*, <https://www.thespacereview.com/article/396/1> (Erişim Tarihi: 12.08.2023).

Bölüm 5

ENTELEKTÜELLERİN POLİTİK ROLÜ ÜZERİNE "ESKİ" VE "YENİ SOL" İÇİNDEKİ TARTIŞMALAR

Sanem YAMAK¹

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İİBE, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Siyaset Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-9282-5485, syamakates@karabuk.edu.tr

Giriş

Çağlar boyunca toplumsal değişimin nasıl gerçekleştiği, bu değişimde asıl failinin kim olduğu, toplumu ve toplumsal değişimi anlamak isteyenler için temel sorular olmuştur. Bu sorulara tarihin her döneminde filozoflar, teorisyenler ve ideolojiler farklı açıklamalar sunmuşlardır. Ortaçağ'ın bütün bir toplumu ve ondaki değişimleri Tanrı'yı merkeze alarak açıklayan düşünüşünün ardından, modernite ile birlikte, akıl sahibi insan açıklamanın merkezine yerleşmiştir. Toplumsal değişimin ana öznesi olacak bu insan kimdir? Machiavelli'nin Prens'inde ya da Faşizmin kitlelerin üzerinde yücelttiği, doğrunun yegâne bileni olarak "lider/şef"inde olduğu gibi bu özne rolü bazen tekil bir bireye, bazen de toplumdaki bilgisi/eğitimi, ekonomik vb. gücü ile karakterize edilen belirli bir gruba verilir. Akıl sahibi varlıklar olarak insanların olumlu bir anlamda toplumsal değişimi gerçekleştirebilecekleri fikri ve bu yönde girilen çabalar, var olan düzenin olması gereken düzen olduğu görüşündeki muhafazakarlar tarafından ise "tarihin sürekliliği"ni bozdukları gerekçesi ile eleştirilir. Özne sorunu sosyalistler arasında da önemli bir tartışma konusu olmuştur. Sosyalizmin bazı akımları kapitalist toplumun sosyalizme doğru dönüşümünde özneyi işçi sınıfından başka yerlerde ararken, Marksizm bu özneyi tartışmasız bir biçimde işçi sınıfı olarak görmüştür. Ancak Marksizm içinde özne sorunu bağlamında öne çıkan bir diğer kategori daha vardır: entelektüeller.

Entelektüeller ile sosyalizm, entelektüeller ile işçiler, entelektüeller ile parti arasındaki ilişkiler Marx'tan günümüze sosyalistler için önemli tartışma başlıkları olmuştur. Bu çalışmada sosyalist mücadelede entelektüelin bir politik özne olarak yeri konusunda "eski" ve "yeni" sol içindeki tartışmalar ele alınacaktır.

Bu çerçevede öncelikle Karl Marx ve Friedrich Engels'in, Engels sonrasında uluslararası işçi hareketinin içinde –revizyonizme dönüşüne kadar– Marksist ortodoksinin en önemli savunucusu olan Karl Kautsky'nin, 1917 Ekim Devrimi'nin liderleri V.İ. Lenin ve Leon Trotskiy'nin, sosyalist harekette örgütsel konularda Lenin'e muhalefeti ile öne çıka Rosa Luxemburg'un ve son olarak entelektüellerin rolü konusunda en kapsamlı değerlendirmelerde bulunan Antonio Gramsci'nin görüşleri incelenecektir. Çalışmada "Yeni Sol" başlığı altında incelenecek isimler ise 1950'lerin sonunda İngiltere'de *The Reasoner/The New Reasoner* dergileri ile *Universities and Left Review (ULR)* dergileri etrafında toplanan ve literatürde "Birinci Yeni Sol" olarak nitelendirilen düşünürlerdir. *URL*'de yapılan ve E.P. Thompson'un, Kingsley Amis'in *Sosyalizm ve Entelektüeller* kitapçığına yönelik bir eleştiri olarak yazdığı ve sosyalist harekette entelektüellerin rolüne odaklandığı yazısı ile başlayan, takip eden sayıda Mervin Jones, Charles Taylor, Rodney Hilton ve Harold Silver'in da katıldıkları "Sosyalizm ve Entelektüeller" tartışmasına odaklanılarak, sosyalistler arasında entelektüellerin politik rolü konusundaki görüşlerdeki farklılık ve benzerlikler karşılaştırmalı bir biçimde ele alınacaktır.

“Eski Sol” ve Entelektüeller Sorunu

Sosyalizmin tarihi Marksizm’in öncesine uzandığı gibi Marksizm’in yanı sıra sosyalizm içinde farklı akımlar ve elbette Marksizm içinde de farklı görüşler her zaman var olmuştur. *Manifesto*’da Marx ve Engels diğer sosyalistleri “gerici sosyalizm”, “muhafazakar sosyalizm ya da burjuva sosyalizmi” ve “ütopik sosyalizm” başlıkları altında eleştirirler. Bu sosyalizmlerin temel kusurları, önemli bir temsilcisi olarak Joseph Proudhon’u işaret ettikleri “burjuva sosyalizmi” ve Saint-Simon, Charles Fourier, Robert Owen gibi temsilcileri olan “ütopik sosyalizm” örneğinde olduğu gibi, kapitalist toplumun radikal bir değişimini değil, işçi sınıfının maddi koşullarını düzelterek kısmi reformlar önermeleri, kapitalist toplumun bilimsel bir analizinden yola çıkmamaları, dolayısıyla da işçi sınıfı ile sosyalizm arasındaki bağlantıyı, bu sınıfın toplumsal dönüşümün öznesi olduğunu kavrayamamaları, fikirleri ve bu fikirleri ortaya koyan entelektüelleri, işçi sınıfının ve onun eylemlerinin önüne koymalarıdır (Marx & Engels, 2008, ss. 41-50). “Ütopik sosyalistler”e ilişkin olarak *Manifesto*’da şu değerlendirilmede bulunur:

Sınıf karşıtlığı sanayinin gelişmesiyle uygun adım geliştiğinden proletaryanın kurtuluşunun maddi koşullarını bulamaz ve bu koşulları yaratacak bir toplumsal bilim, toplumsal yasalar ararlar. Toplumsal faaliyetin yerini onların kişisel yaratıcı faaliyeti, kurtuluşun tarihi koşullarının yerini onların kafalarında yarattıkları koşullar, proletaryanın adım adım sınıf hâlinde örgütlenmesinin yerini de bu mucitlerin kendi kafalarından özel olarak bulup çıkardıkları bir toplum örgütlenmesi alacaktı. Gelecek dünya tarihi bunların gözünde kendi kafalarındaki toplum planlarının propagandası ve pratik uygulamasından ibarettir. Planlarında özellikle en çok acı çeken sınıf olarak çalışan sınıfın çıkarını savunduklarının gerçi bilincindedirler. Proletarya onlar için sadece bu acı çeken sınıf özelliğiyle vardır.(...)

Bundan dolayı her türlü siyasi eylemi, özellikle her türlü devrimci eylemi reddederler, hedeflerine barışçı yoldan varmak isterler ve küçük, başarısızlığa uğraması doğal olan deneylerle, örneklerin gücüyle yeni toplumsal İncil’in yolunu açmaya çabalarlar.” (Marx & Engels, 2008, s. 48)

Bu satırlardan çıkan en önemli sonuç, Marx ve Engels’in sosyalizm mücadelesini entelektüellerin teorik çabaları ile eşitlemedikleri ama toplumun somut maddi koşullarının analizine yönelen bir teorinin toplumsal dönüşümün koşulları, zamanı, biçimi ve öznesinin tespiti konusunda önemli bir yol gösterici olduğudur. Bu noktada “ütopik sosyalistler”in dahi mevcut topluma yönelik eleştirileri ile en azından işçi sınıfının “aydınlanmasına” katkıda bulduklarını, ancak işçi hareketi gelişip güçlendikçe, eski fikirlerde ısrar ederek “kendi toplumsal bilimlerinin mucizevi etkilerine olan bağınaz batıl inançları” ile mücadeleye zarar verdiklerini ifade ederler (Marx & Engels,

2008, s. 49). Engels'in (1974, ss. 75-76) de vurguladığı gibi Marx, diğer sosyalistlerden farklı olarak kapitalist toplumun bilimsel, bütüncül ve tarihsel bir analizi ile işçi sınıfının kapitalizmden sosyalizme geçişin ana politik öznesi olduğunu ortaya koymuştur. Proletarya bu özne rolünü kapitalist üretim ilişkileri içindeki konumu, çıkarı sömürünün ortadan kaldırılmasında yatan tek sınıf olması nedeniyle kazanır, ancak politik bir özne konumuna bir anda yükselemez. Proletaryanın sınıf bilincini kazanması, yani hem bir sınıf olarak ortak çıkarlara sahip olduğunun hem de kapitalistler ile arasında bir çıkar karşıtlığı bulunduğu farkına varması, daha önemlisi, kendi yaşam şartlarının, maruz kaldığı sömürünün bir bütün olarak kapitalist sistemden kaynaklandığını ve kendisinin onu ortadan kaldıracak yegâne özne olduğunu kavraması gerekir (Marx & Engels, 2008, ss. 29-32). İşçiler her ne kadar kendi somut yaşam ve mücadele deneyimlerinden belirli bir sınıf bilinci geliştirseler de, kafa ve kol emeği arasındaki toplumsal işbölümü, eğitim eksikliği, çalışmanın işçileri tüketen niteliği kapitalist toplumu ve politik bir özne olarak toplumsal dönüşümdeki rollerini bütünlüklü bir şekilde kavramaları üzerinde olumsuz etkide bulunacaktır ki bu entelektüellerin devreye girdikleri noktadır (Avineri, 1967, s. 274; Bates, 2007, ss. 8-9; Blackledge, 2007, s. 22; Boggs, 1979, s. 9).

Marx ve Engels (2008, s. 33) komünistler ile işçiler arasındaki ilişkinin niteliği konusunda, komünistlerin “bir bütün olarak işçilerin çıkarlarından farklı bir çıkarları” olmadığını, işçi “partileri”nin geneli içinde “teorik bakımdan proletaryanın geri kalan kitlesi karşısında proletarya hareketinin koşullarını, proletarya hareketinin seyrini ve genel sonuçlarını kavrama üstünlüğüne sahip” oluklarını, amaçlarının ise “proletaryanın bir sınıf olarak oluşması, burjuva hâkimiyetinin yıkılması, proletaryanın siyasi iktidarı ele geçirmesi”nden ibaret olup, “teorik önermeler”inin “şu ya da bu nizam-ı âlemci tarafından icat edilen ya da keşfedilen düşüncelere, ilkelere” dayanmayıp, aksine “var olan bir sınıf mücadelesinin, gözlerimizin önünde süreduran tarihî bir hareketin fiili ilişkilerinin genel birer ifadesi” olduğunu belirtirler. Engels de *Manifesto*'nun 1888 tarihli İngilizce basımına yazdığı *Önsöz*'de “komünist” ismini tercih etme nedenlerini, kendilerini, kısmi reformlarla yetinen, işçi sınıfının hareketinin dışında duran ve “daha çok, 'okumuş' sınıflardan destek sağlamaya bakan”lardan ayırma ihtiyacından kaynaklandığının altını çizer (Marx & Engels, 2008, s. 62).

Dolayısıyla Marx ve Engels, çoğunlukla entelektüel olan komünistlerin sosyalist mücadeledeki rollerinin, işçilere kendi zihinlerinde tasarladıkları fikirleri, eylem biçimlerini ve projeleri ya da kendi çıkarlarını dayatmak değil, bizzat somut toplumsal koşulların analizi ve hareketin somut deneyiminin ışığında işçi sınıfının mücadelesini ilerletmede onlara destek sağlamak olarak görmüşlerdir. İdealizmin toplumsal değişimi fikirlere, mekanik materyalizmin insanın failliğini bir kenara atarak salt bir takım maddi yasaların meka-

nik işleyişine bağlayan yaklaşımları karşısında Marx, belirli maddi koşullar altında tarihi yapan insan faile, onun praxisine odaklanmış, Boggs'un (1979, ss. 8-9) ifadesiyle "teori ve pratik, toplumsal varlık ve bilinçsizlik, entelektüeller ve kitleler arasındaki bölünmeyi organik bir devrimci dönüşüm süreciyle çözenin felsefi temellerini atmış", teoriyi ve elbette teorik faaliyeti sadece "düşünceye dayalı ve bireysel" bir faaliyet olarak görmeyip, onu "dönüştürücü, aktif ve nihai olarak kolektif mücadelelerle bağlantılı" olarak düşünmüştür. Kolektif mücadele hem entelektüeller hem de işçiler için asıl bağlamdı ve nasıl işçiler bu mücadele deneyimlerinden öğreniyorlarsa teori de bu deneyimle ilişki içinde gelişmeli ve mücadeleye katkı sağlamalıydı. Bu çerçevede entelektüellerin rolü işçi sınıfına dışarıdan hazır reçeteler sunmak değildir ve Blackledge'in (2007, ss. 31-32) dikkat çektiği üzere Marx, entelektüellerin bu tür bir eğilim içinde olmalarından çekinmekte, harekete bir takım burjuva unsurlar taşımalarından endişe etmektedir. Entelektüellerin elitizmden sıyrılamamaları ve işçilere küçümseme ile yaklaşımları da Marx ve Engels'i entelektüeller konusunda endişelendiren hususlardı ve Engels, entelektüellerin saflarda savaşmak yerine eğitimleri gereği Parti'de "memurluk görevi" talep etmelerini eleştirmekte, onların da işçilerden öğrenmeleri gerektiğini vurgulamaktaydı (Blackledge, 2007, s. 34,37)

Alman İdeolojisi'nde Marx ve Engels (2013, ss. 52-53) kendisi de maddi emek ve zihinsel emek biçiminde bölünmüş olan burjuvazinin, zihinsel emek kesimini oluşturduklarına, yani "o sınıfın düşünürleri (o sınıfın kendisi hakkında yanlısalar oluşturmasını başlıca geçim kaynağı haline getiren, o sınıfın kavrayış gücüne sahip aktif ideologları) olarak" ortaya çıktıklarına dikkat çekerek, entelektüellerin burjuvaziye dâhil olduklarını, burjuvazinin biri maddi emek diğeri zihinsel emek olarak nitelendirilen iki kesimi arasında karşıtlık ve çatışmaların da yaşanabildiğini, ancak sınıfın varlığı tehlikeye girdiğinde, bu iki kesimin aralarındaki çatışmaya bir son verdiklerini ileri sürerler. Marx ve Engesls her ne kadar *Manifesto*'da (2008, s. 30), sınıf mücadelelerinin keskinleştiği anda hâkim sınıfın bir bölümünün "özellikle de burjuva ideologlarının tarihin akışının bir bütün olarak teorik anlayışına erişmiş bir kesimi"nin diğer sınıfın yanına geçebildiğine işaret etseler ve sanayinin gelişmesi ile entelektüellerin bir bölümünün proleterleşmesinin de bu saf değiştirmede etkili olacağını ileri sürseler de genel olarak entelektüellere karşı tam da yukarıda bahsedilen nedenler ve elbette bunların altında yatan toplumsal kökenleri nedeniyle, ihtiyatlı bir yaklaşım içinde oldukları söylenebilir (Blackledge, 2007, ss. 24, 29).

Marx ve Engels'in bir yandan entelektüelleri sosyalist hareket için önemli görürken diğer yandan entelektüellere karşı çekincelere sahip olduklarına Avineri (1967, ss. 269, 276-277) de dikkat çekmekte ve entelektüelin rolünü toptancı bir şekilde değil toplumsal bağlama göre farklı biçimde ele aldıklarını, bu açıdan Marx'ın gelişmiş kapitalist toplumlarda hali hazırda var olan

işçi hareketine entelektüellerin sağlayacağı rehberliğin harekete “yön, tarihsel içgörü, liderlik, ılımlılık ve dayanıklılık kazandır[dığını], ancak Rusya gibi kapitalizmin yeterince gelişmediği, güçlü bir işçi hareketinin olmadığı ülkelerde ise, bu durum onları “fikirleri için somut bir toplumsal nesneden yoksun bıraktığı için toplumsal süreci anlamaktan yoksun” kaldıklarından, entelektüellerin “bir hareket arayışındaki liderler, içinde faaliyet gösterdiği toplumsal bağlamdan kopmuş ve dolayısıyla kendi fikirlerini nihai olarak anlayamadığı, anlaşılmaz, inatçı bir gerçekliğe dayatmaya meyilli bir grup” haline gelebileceklerini düşündüğünü ileri sürer. Birinci durumda Marx’ın endişesi ve entelektüelin önemine ilişkin görüşünün temeli, işçi sınıfının kendiliğinden hareketinin, politik devrimin, yeterli teorik bilgi ve analiz eksikliği dolayısıyla koşulların uygunluğunu dikkate alınmadan başlatılması ve sonuçta başarısız olması riskidir ve bu noktada entelektüellerin rolü “eleştirel ve analitik yetileri, tarihsel sürecin kavranmasını, gerçek ekonomik ve toplumsal koşulların anlaşılmasını sağlamak” yoluyla bu riski en aza indirmektedir (Avineri, 1967, s. 272). Avineri’ye (1967, s. 278) göre bir tarafta işçilerin entelektüellerin rehberliğinden yoksun kendiliğinden hareketi, diğer yanda salt entelektüellerden oluşan bir hareket karşısında Marx’ın önerisi entelektüelin somut pratiğe ilişkin kavrayışını işçi sınıfının pratiği ve potansiyeli ile birleştirerek “önderlik” etmesi idi. Ancak Blackledge’in (2007, s. 31) da Marx’ın *Feuerbach Üzerine Tezler*’deki ünlü “eğitimcilerin de eğitilmesi gerektiği” cümlesine atıfta bulunarak dikkat çektiği üzere, Marx’a göre entelektüel burada “önderlik” rolü oynamaz, onun da pratik hareket tarafından “eğitilmesi” gerekir.

Marx ve Engels’in kendileri teorik çalışmalarının yanı sıra işçi hareketinin örgütlenmesinde önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Bir yandan Alman Sosyal Demokrat Partisi ile her zaman yakın bir ilişki içine olurken diğer yandan 1864’te kurulan Uluslararası İşçi Birliği’nde (I. Enternasyonal) önemli katkılarda bulunmuşlardır. I. Enternasyonal’deki sosyalist hareketin diğer akımları –Proudhoncular, sendikalistler, anarşistler..vb.- ile çeşitli konulardaki tartışmalarından biri de yine entelektüellerin hareketteki yeri ve rolü konusunda olmuştur. Proudhoncular entelektüellerin üyelikten çıkarılmalarına ilişkin bir önerge sunar, Bakunin, Marx’ın teorisinin “bilim adamlarınının yönetimine yol açacağı”nı ileri sürerken, Marx ise entelektüelleri örgütlenmenin dışında bırakma ve işçilerin kendiliğinden hareketi yanlısı görüşlere karşıt bir tutum almış, ancak yukarıda ele alındığı biçimiyle entelektüellere bir miktar şüphe ile yaklaşmış, Engels de entelektüelleri işçi sınıfına tepeden bakan elitizmleri, liderlik hevesinde olmaları ve işçi hareketinin başarısına köstek oldukları gibi ithamlarla suçlamıştır (Gleberzon, 1978, ss. 84-85).

Engels’in ardından uluslararası işçi hareketinin lideri rolünü üstlenen ve revizyonist kampa geçene kadar Ortodoksinin en önemli savunucusu kabul edilen Karl Kautsky ise, Marx ve Engels gibi, işçilerin kendiliğinden hareke-

tine vurgu yapan görüşlere karşı, entelektüellerin, işçilerin ihtiyaç duyduğu “bilim”i sağlayacak kişiler olarak önemlerine işaret etmiştir. Boggs (1979, ss. 9-10), Kautsky’yi “[y]üzyılın başındaki ünlü *Neue Zeit* makalelerinde entelektüellerin öncü ya da ‘Jakoben’ rolünün gerekçesini ilk formüle eden” kişi olarak nitelendirir ve Kautsky’nin bu konudaki temel fikrinin, “sosyalizm proletaryadan ziyade burjuva entelijansiyasının içinden çıktığı için, eğitilmiş ve siyasi olarak kendini adanmış bir elitin vesayet işlevi olmadan (işçiler arasında) devrimci bilincin mümkün olamayacağı” olduğunu ileri sürer. Örneğin, Avusturya Sosyal Demokrat Partisi’nin yeni program taslağına ilişkin olarak *Neue Zeit*’te yaptığı değerlendirmede Kautsky, bu programda, kapitalizmin gelişiminin işçi sınıfı kitlesini büyüteceği ve bu büyüme oranında işçilerin kapitalizme karşı mücadelesinin de büyüyeceği, sosyalist bilincin ise işçilerin girişecekleri mücadelenin otomatik bir sonucu olacağı biçimdeki yanılığın paylaşıldığına işaret ederek, sosyalist bilinç için “bilimsel bir kavrayış” gerektiğini, bunun ise ancak entelektüellerde bulunabileceğini vurgulamıştır (Lenin, 2011, s. 59).

Ancak Kautsky her türden entelektüelin hareket içindeki varlığını ve onun işçi sınıfının hizmetine sunacağı her türden bilimi yararlı görmez. 1903’te yine *Neue Zeit*’da yayınladığı *The Intellectuals and the Workers* başlıklı yazıda entelektüeller ile işçiler arasındaki “karşıtlığın” göz ardı edilemeyecek bir olgu olduğuna dikkat çekerek, bu karşıtlığın “toplumsal”/“sınıfsal” bir karşıtlık olduğunu, proletaryanın mücadelesine katılan entelektüeller olabileceğini, ancak yazısında entelektüel kavramı ile “burjuva toplumunun bakış açısını benimseyen... proletaryaya karşı belirli bir antagonizm içinde duran” bir kişiyi kastettiğini, söz konusu karşıtlığın ise işçi ile kapitalist arasında olduğu biçimiyle bir sınıfsal karşıtlık olmadığını ileri sürer. Entelektüeller de işçiler gibi kapitalistlerce sömürülmekte ancak yaşam ve çalışma koşulları açısından proletaryadan farklılaşmakta, daha çok burjuva özellikler göstermekte bu nedenle de proletarya ile aynı duygu ve düşünceleri paylaşmamaktadırlar: öncelikle entelektüel kendi başına sahip olduğu bilgi ve yeteneklere dayanarak bir yere gelebilen, bunun için özgür olmayı talep eden ve disipline gelemeyen bir kişi iken, tek başına “bir hiç” olan proletaryanın gücü ve kurtuluşu bir sınıf olarak hareket etmesine, bu ise disipline tabi olmasına bağlı olmakta; entelektüel işçiye bir eşiti değil, kendisi tarafından eğitilmesi gereken biri olarak yaklaşmakta, proletaryaya dışarıdan getirip sunacağı bilim de nihayetinde egemen sınıfa çıkar sağlayacak türde bir bilim olmaktadır (Kautsky, 1903). Proletaryanın ihtiyacının, toplumdaki konumunu anlamasını sağlayan ve mücadelesinde ona yardımcı olacak bir bilim olduğunu ileri süren Kautsky’e göre (1903) entelektüeller ile proletaryanın ittifakı, her ikisinin de

ortak mücadeleden yararlanmaları ya da en azından onu araştırarak daha ileri proleter faaliyetler için verimli olabilecek yeni bilimsel bilgiler elde etmeleri anlamında anlaşılmalıdır... Proletaryanın kurtuluşuna

katkıda bulunabilecek bilim, yalnızca proletarya tarafından ve onun aracılığıyla geliştirilebilir.

Kautsky'nin yukarıda tanımladığı biçimiyle bir entelektüel bunun için pek uygun bir figür değildir ve bu nedenle, bir entelektüelin “kendisini proletaryanın sınıf mücadelesine entegre edip edemeyeceği ve kendini baskı altında hissetmeden basit bir asker olarak bu mücadeleye kaptırıp kaptıramayacağı” Parti tarafından dikkatle analiz edilmelidir. Proletaryanın davasına tüm gücüyle katılabilen entelektüellerin en iyi örnekleri ise Marx ve Wilhelm Liebknecht gibi isimlerdir (Kautsky, 1903).

Chemnitz Kongresi'nin Hildebrandt'ı Alman Sosyal Demokrat Parti'sinden çıkarma kararı üzerine Parti'deki revizyonistlerin (Bernstein, Frank, Südekum ve arkadaşlarının) bunu “düşünce özgürlüğü”ne aykırı görek bir manifesto ile protesto etmeleri karşısında 1912'de kaleme aldığı *The “Intellectuals” and Party Principles* başlıklı yazısında da revizyonistlerin yaptığını, entelektüeller için Parti kararlarına –dolayısıyla Parti disiplinine- tabi olmamak biçiminde bir “ayrıcılık” istemek olarak görmüş ve “mevcut üretim yönteminden başka bir üretim yöntemi düşünemedikleri için düşünce tarzlarında burjuva olarak kalan” entelektüellerin tam da bu nedenle Parti'ye faydalı değil zararlı olduklarını, yaptıklarının “burjuva fikirlerini proletaryanın fikirlerine aşılama[k], kafa karışıklığı ve anlaşmazlık yaratma[k] ve sınıf mücadelesini zayıflatma[k]” olduğunu ileri sürmüştür (Kautsky, 1912). Kautsky (1912), burada da yine işçilerin disipline, örgütlenmeye daha yatkın iken entelektüellerin “disiplinsiz ve Anarşist olmaya eğilimli” olduklarını tekrarlamakta ve “[s]ınıf mücadelesinin gerektirdiği disipline boyun eğebilen ve istekli olanlardan başka entelektüellere ihtiyacımız olamaz” demektedir.

Kautsky'nin bu görüşleri Marx ve Engels'in entelektüellere ve teorinin niteliği ve önemine yaklaşımları ile büyük bir benzerlik taşımaktadır. Olumlu yaklaşım bir bütün olarak entelektüellere değil, kendisini işçi sınıfının mücadelesine adanmış, teorisini işçi hareketinin somut deneyiminin ışığında ve ona katkı sağlamak üzere geliştiren ve kendisini işçi sınıfından üstün, ayrıcalıklı bir grup olarak görmeyen entelektüellere yöneliktir. Ayrıca Boggs'un altını çizdiği entelektüelin “liderlik” rolü, kendini giderek halkın yerine ikame eden, “halk adına halka rağmen” hareket eden “Jakoben”den farklıdır. Onun rolü işçi hareketinin ona katkı sağlayan bir parçası olmak, asıl özne konumunda olan işçilere bizzat işçilerin deneyiminden beslenen bir teorik katkı sunmaktır. Kautsky'nin altını çizdiği ve aşağıda görüleceği üzere Lenin de vurguladığı parti disiplinine riayet ise entelektüelden duyulan potansiyel kuşku nedeniyle, bir önlem ve hareketin birliği için bir gereklilik olarak görülmüştür.

Kapitalizmin henüz oldukça geri bir aşamada bulunduğu ve kitlesel bir işçi sınıfının bulunmadığı, baskıcı Çarlık rejimi altındaki Rusya'da ise en-

telektüel –Rusça’daki kullanımı ile entelijensiya- Gleberzon’un (1978, s. 89) işaret ettiği üzere toplumun farklı kesimlerinden gelmekle birlikte üniversite eğitimi almış olma ve rejime karşı muhalif olma özellikleri ile ortak bir kimlik kazanmış olan kişileri niteliyordu. Rusya’da 19. Yüzyılın ortalarından itibaren işçilerin grevler biçiminde artan eylemliliği bu entelektüellerin bir kısmında kendiliğindencilğe yönelik bir eğilim ortaya çıkarmış, Lenin ise ekonomizm olarak adlandırdığı bu kendiliğindencilğe karşı sosyalist mücadelede siyasal mücadelenin önemine ve profesyonel devrimcilerden oluşacak bir öncü partinin gerekliliğine vurgu yapmıştır (Thatcher, 2007, s. 45)

Kendisi de bir entelektüel olan Lenin, erken yazılarından itibaren işçilerin kendiliğinden hareketinin onları politik bir devrimin öznesi yapacak bir bilinç geliştirmelerine yol açmayacağını, sosyalist hareket ile işçi hareketinin birleşmesi gereğinin altını çizmiştir. Örneğin, 1895-1896 tarihli *Sosyal Demokrat Parti İçin Bir Program Taslağı*’nın 5. maddesinde “[i]şçilerin kurtuluşu[nun] işçi sınıfının kendisinin hareketi sonucu” ve bu mücadelenin de “politik bir mücadele” olması gerektiğini vurgulamış; Taslağa ilişkin *Açıklama*’da sosyalizm ile işçi hareketi arasında bağın kurulması gerektiğini, işçilerin sınıf bilincini mücadeledeki deneyimle elde edeceklerini, bu deneyimle bir yandan kapitalist sömürüyü ve bütün bir toplumsal sistemi kavrayacaklarını, örgütlenmenin önemini anlayacaklarını, sınıf dayanışmasını ve siyasal bilinci edineceklerini, Parti’nin ise bu mücadele işçilere destek olmak, bunu sınıf bilinçlerini ve örgütlülüklerini geliştirmenin yanı sıra onlara sömürü, sınıf mücadelesinin temeli, mücadelenin koşul ve hedefleri konusunda açıklamalarda bulunmakla yapabileceğini ileri sürmüştür (Lenin, 2014, ss. 23, 25-30). 1899’da *Sosyalizmi İşçi Hareketi İle Kaynaştırılm* başlıklı yazıda da, işçi hareketi ile sosyalizm, dolayısıyla işçiler ile entelektüeller arasındaki kopukluğu bir sorun olarak ortaya koymuş, bu ayrılık nedeniyle sosyalistlerin teorilerinin “gerçek hayat üzerinde hiç etkisi olmayan ütopyalar veya iyi dilekler” olarak, işçi hareketinin ise “cılız ve parçalanmış...siyasi bir önem kazanamayan” bir biçimde kaldığını, ancak ikisinin kaynaşması ile işçilerin mücadelesinin “bilinçli mücadele” haline gelebileceğini, Marx ve Engels’in bunun gerekliliğini açıklayan “devrimci teori”yi ortaya koyduklarını ve sosyalistlere “proletaryanın sınıf mücadelesini örgütleme görevi”ni verdiklerini vurgulamıştır (Lenin, 2014, s. 63).

Lenin’e göre (2011, ss. 44-45) Rusya’da partinin henüz oluşum aşamasında oluşu ve diğer devrimci akımlarla hesaplaşmasını tamamlamamış olması, diğer ülkelerin deneyimlerinin eleştirel analizinin ve bunu yapabilmek için “büyük bir teorik güç birikimine ve politik (ve de devrimci) deneyime” olan ihtiyaç ve “halkı otokrasinin boyunduruğundan kurtarma görevi”nin Rusya’daki devrimcilere yüklediği “politik ve örgütsel yükümlülükler” teorisinin önemini arttırmıştır. Lenin (2011, ss. 50-51) Rusya’da işçilerin kendiliğinden eylemliliği olarak ortaya çıkan grevlerin, daha çok işçi sınıfının

ekonomik-korporatist çıkarlarına yönelik sendikal mücadeleler, işçilerin “kendi çıkarlarının günümüzün politik ve toplumsal sistemiyle uzlaşmaz bir karşıtlık içinde olduğu bilgisinden yoksun” olmaları nedeniyle de “tamamen kendiliğinden bir hareket” olarak kaldıklarını, işçilere onları politik mücadeleye taşıyacak bilincin, sosyalizmin teorisini üretenlerce sunulabileceğini, bu teorisyenlerin de entelektüeller olduklarını vurgular. Rusya’daki ekonomizmi eleştirirken, “salt işçi hareketi”ni savunuların, “proleter olmayan her türlü aydın (söz konusu sosyalist aydınlar olsa bile) karşıtlarının, konumlarını savunurken burjuva ‘salt-sendikacılar’ın argümanlarına sığınmak zorunda oldukları”na, bunun ise burjuva ideolojisinin işçiler arasında yayılmasına neden olduğuna dikkat çeker ve işçi sınıfına bilincin dışarıdan, yani entelektüeller tarafından getirilmesi yönündeki Kautsky’nin görüşünü uzun bir alıntıyla vurgulayarak, işçiler tarafından geliştirilmiş bağımsız bir ideoloji olmayacağını, burjuva ideolojisi ile sosyalist ideolojiden başka bir ideolojinin söz konusu olmadığını ve sosyalist ideolojiden her kaçınmanın, beraberinde işçi hareketi içinde burjuva ideolojisinin güçlenmesine neden olacağını ileri sürer (Lenin, 2011, s. 60).

Lenin’in bir gereklilik olarak ortaya koyduğu sosyalist teori ile işçi hareketini kaynaştırmanın yolu profesyonel devrimcilerden oluşan bir partidir. Lenin ve öncü parti hakkındaki yorumlarda sıklıkla sıkı disiplinli, merkeziyetçi ve profesyonel devrimcilerden oluşan bir çekirdek kadroya sahip parti modelinin işçiler üzerinde işçi olmayan unsurların –entelektüellerin- tahakkümüne yol açtığı hatta bunun Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerindeki bürokratik tahakkümün başlıca nedenlerinden biri olduğu ileri sürülmektedir. Profesyonel devrimciye olan ihtiyaç Çarlık Rusyası’nın politik faaliyet sürdürmenin son derece zor olduğu baskıcı koşullarında gizlilik içinde faaliyet yürütmenin gereği olarak ortaya çıkmış, “gizlilik gerektiren işlevlerinin merkezileşmesi[nin], kesinlikle hareketin bütün işlevlerinin merkezileşmesi anlamına gelme[diği]”ni vurgulayan Lenin, profesyonel devrimcileri entelektüellerden ibaret görmemiş, işçiler içinden de profesyonel devrimcilerin yetişmesinin önemini vurgulamış, parti içinde işçilerle entelektüeller arasındaki “her türden ayırımın silinmesi” gereğine işaret etmiştir (Lenin, 2011, ss. 127, 129, 139, 142).

Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP) içinde “oportünistler” ile olan mücadelesinde de Lenin, onları, Kautsky’yi tekrarlayan bir biçimde disipline gelemeyen, anarşizan eğilimlere sahip “burjuva entelektüelleri” olarak görmüş ve onlarla olan mücadelesinin bir gereği olarak örgütsel sorunlara özel bir önem vermiş, Parti içinde örgütlenme konularında Lenin’in temsil ettiği yaklaşım işçilerin öz faaliyetlerinin önemini vurgulayan ve daha önce Lenin’i “Parti’yi proletaryanın yerine koymak” ile suçlayan Leon Trotskiy tarafından ise şimdi de “Parti’nin yerine liderliği koymak” olarak görülmüştür (Thatcher, 2007, ss. 52-54).

Trotsky, entelektüeller ile sosyalist hareket arasındaki ilişkiyi 1910 tarihinde yayınladığı *The Intelligentsia and Socialism* kitapçığında ele almış ve burada özellikle entelektüelin bu harekete dahil olmaktan uzaklaşmaları sorununa odaklanmıştır. Avusturyalı Sosyalist Max Adler'in entelektüelle-re, -entelektüelin işçi sınıfının ekonomik çıkarına denk bir çıkarı olarak- zihinsel emeğin baskıdan, kısıtlamalardan kurtulmasının ancak sosyalizmde mümkün olduğunun gösterilmesi durumunda harekete çekilebilecekleri yönünde görüşünü eleştirmiş ve Kautsky ile benzer bir biçimde işçi hareketi güçlendikçe, sosyalizmin ne olduğu "keskin bir şekilde" ortaya kondukça, entelektüellerin harekete katılımlarında bir zayıflama olduğunu, bunun nedeninin Avrupa kapitalist toplumlarında meydana gelen değişimlerde aranması gerektiğini ileri sürmüştür (Trotsky, 1974). Kapitalizmde görülen büyük gelişmenin sonucu olarak entelektüellerin en yetenekli kesimlerinin kapitalist işletmeler tarafından istihdam edildiğini, devlete daha ikinci sınıf entelektüellerin kaldığını ve alt düzeydeki entelektüellerin ise oldukça güvencesiz koşullarda daha basit görevleri yerine getirdiklerini, sonuç olarak, sosyalizmin onlara vaat ettiği kültürel çıkarların onları işçi hareketine çekmek için düşünüldüğü kadar etkili olamayacağını ileri süren Trotsky'e göre (1974) işçi sınıfının içinden yetişmiş liderlerin işçi örgütlerinde entelektüellerin elde etmeyi umdukları pozisyonları çoktan elde etmiş olmaları da entelektüellerin hareketten uzak durmalarına neden olmakta, Parti'nin talep ettiği disiplin ise entelektüellerde "hoşnutsuzluk" yaratmaktadır. Entelektüellerin yaptığı işin doğasının onlarla egemen sınıf arasında "manevi bir bağ" yaratmasının, "zihinlerinin ve vicdanlarının" da emek güçleri ile birlikte egemen sınıf tarafından satın alınmasının yanı sıra işçiler ile kapitalistler arasındaki mücadelenin keskinleşmesinin de entelektüelleri sosyalist mücadeleye dahil olmaktan uzaklaştırdığını ileri süren Trotsky (1974), ancak bir "toplumsal yeniden yapılanma çağında" entelektüellerin işçi sınıfının yanına geçeceğini ve sosyalizmin inşasında işçi sınıfının entelektüellerden yararlanabileceklerini ileri sürmektedir.

Trotsky'e göre entelektüeller sosyalist mücadelede işçilerin oynaması gereken rolü üstlenmemeli, kendilerini işçilerin önüne koymamalı, bunun yerine, onları bir yandan ajitasyon yolu ile harekete geçirmeli, kendi öz faaliyetlerinde onlara yardımcı olmalı ama her zaman "bizzat işçiler tarafından geliştirilen ve desteklenen fikirleri ifade et[meli]"ydi (Thatcher, 2007, s. 53). Ancak Thatcher'a göre (2007, ss. 60, 64-65) Trotsky de daha sonra Rusya'daki işçilerin geri kültürel düzeyleri nedeniyle Parti'nin "öncü rolünü" kabul etmiştir.

Lenin'in Parti örgütlenmesinde merkezîyetçiliğe ve disipline yaptığı vurgu Alman sosyalist hareketinin liderlerinden Rosa Luxemburg tarafından da eleştirilmiş, 1904 yılında, RSDİP'nin resmi yayın organı *Iskra*'da ve Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin yayın organı olan *Neue Zeit*'da yayınladığı ve

daha sonra *Leninism or Marxism* başlıklı bir broşür halinde basılan *Rus Sosyal Demokrasininin Örgütsel Sorunları*'nda (1961), Lenin'in mezkeziyetçilik ve disiplini oportünizme karşı bir önlem olarak sunması konusunu ele alırken entelektüeller sorununa da değinmiştir. Luxemburg (1961, ss. 96-97), Lenin'in entelektüelleri "bireyci" ve "anarşizm"e eğilimli, Parti disiplinine karşı hoşnutsuz görmesi ve demokraside ısrarı "oportünizm" olarak nitelendirmesi karşısında, entelektüele karşı güvensizliğin "mutlaka 'devrimci Marksist' zihniyetin işaretleri" olmadığını, bu kuşkuyu oportünizmde de görmenin mümkün olduğunu ileri sürerek, "Fransız sendikalistlerinin yarı-anarşizmi; 'Sosyalist vizyonerlere' karşı güvensizlikle dolu İngiliz sendikacılığı; ...St. Petersburg'da gizlice basılan *Rabochaya Mysl* (İşçi Düşüncesi) tarafından Rus Sosyal Demokrasisi içinde temsil edilen 'saf ekonomizm'"ın de entelektüellere kuşku ile yaklaştığını, ancak entelektüeller hakkında genellemeler yapmak yerine toplumsal bağlamları dikkate almak gerektiğini vurgular. Entelektüelin burjuvazinin içinden çıkmış olması onu işçilerle kıyaslandığında oportünizme daha eğilimli kılmakla birlikte, Luxemburg'a göre (1961, ss. 97-98) "bu eğiliminin büründüğü somut biçim ve her şeyden önce bu eğilimin örgütsel sorunlarda kendini ifade etme biçimi her zaman onun verili toplumsal ortamına bağlıdır". Bu çerçevede Batı Avrupa'daki parlamentarizmi bu ülkelerdeki sosyalist hareketlerdeki oportünist eğilimlerin zemini olarak gören Luxemburg'a göre (1961, s. 98) "sosyal reformlara aşırı değer verilmesi, sınıf ve parti işbirliği, sosyalizme yönelik barışçıl gelişme umudu vb. gibi mevcut oportünizmin yanlısalarına zemin sağlayan" parlamentarizm, "parlamentar sınıfatıyla hareket eden entelektüelleri proletaryanın üstüne yerleştirerek ve sosyalist hareketin kendi içindeki entelektüelleri proleterlerde ayırma" yoluyla bunu gerçekleştirmektedir. Politik açıdan geri bir yapıya sahip Rusya'da ise, entelektüellerin sosyalizme burjuva bir ortamdan "devşirilmemiş" olduğuna, işçi hareketinin "olgunlaşmamışlığı" ile birleşen bu olgunun hareketin politik yönüne önem vermemeden bu yöne aşırı vurguya uzanan farklı teorik pozisyonlara yol açmakla birlikte, entelektüel bir "örgütsüzlük eylemi"ne sevk edecek bir parlamentarizmin söz konusunu olmadığına dikkat çeken Luxemburg (1961, s. 99), " 'ego kültü'nü ilan eden ve sosyalist özlemlerini bile aristokratik bir ahlakla renklendiren Batılı entelektüel, 'genel olarak' burjuva aydınlarının temsilcisi değildir. Sosyal gelişimin yalnızca belirli bir aşamasını temsil eder. O, burjuva çöküşünün ürünüdür" demektedir. Bu nedenle örgütlenme sorunlarına Rusya'ya özgü koşullar bağlamında yaklaşmak ve adem-i merkezietçi talepleri oportünizme eşitlememek gerekmektedir, çünkü Luxemburg'a göre (1961, ss. 100-102) işçi hareketinin tarihi incelendiğinde bizzat merkezietçilik, işçileri entelektüellerin oportünizmine tabi kılmanın bir aracı olarak işlev görmüştür ve "işçiler arasındaki devrimci unsurların hâlâ birlik içinde olmadığı ve hareketin, Rusya'da olduğu gibi el yordamıyla yoluna devam ettiği bir dönemde, oportünist entelektüellerin tercih ettiği şey katı, despotik merkezietçilik" olup, ancak sonraki parlamenter aşamada "en-

telektüellerin oportünist eğilimleri kendilerini ‘adem-i merkezîyetçilik’ eğilimi şeklinde” ortaya koymaktadır. Bu nedenle Luxemburg (1961, ss. 102, 104) entelektüelin oportünist eğiliminden korkarak merkezîyetçiliğe başvurmak yerine “proletaryanın, bunun sonucunda işçilere siyasi sorumluluk ve özgüven duygusu kazandıran bağımsız devrimci eylemi”ne güvenmeyi ve “partiye katılan sınıfsızlaşmış ve küçük burjuva unsurları yanına çekebilecek kadar bilinçli, güçlü, politik olarak eğitilmiş bir proleter çekirdek sınıfı içermeyi” önerir. Özetle Luxemburg, gerek Kautsky’in gerekse Lenin’in entelektüele karşı şüpheden beslenen, harekete burjuva ideolojisinin sızması endişesine karşı bir önlem olarak gördükleri “disiplin” ve “merkezîyetçilik”in yerine, kendiliğinden hareketi ile politik olarak güçlenecek proletaryanın bizzat kendisinin hareketi bu eğilimlerden koruyacağını düşünmektedir.

İtalyan toplumsal ve siyasal bağlamı ışığında analizlerini yapan ve entelektüel toplumsal bağlamı içerisinde sınıf analiziyle kavrayan bir yaklaşıma sahip olan Antonio Gramsci ise buradan yola çıkarak entelektüelleri çeşitli kategorileri ayırır.¹ Bunlardan ilki daha çok kapitalizm öncesine ait olan, kendini toplumdan ayrı bir sınıf olarak gören, siyasetten daha yalıtık bir felsefi çizgi izleyen “geleneksel entelektüel”dir. Bu tipteki entelektüeller kilise rahipleri, bireysel filozoflar veya kapitalizm öncesinin hâkim sınıflarının çeşitli işlevlerini yerine getiren kişilerdir (Gramsci, 1992, ss. 14, 17-19). Ancak, kapitalizmle birlikte sınıf çatışmasının siyasetin merkezine yerleşmesinden ötürü geleneksel entelektüellerin sınıfsal belirlenimden kaçınması imkânsız hale gelmiştir. Kapitalizmdeki temel sınıflar olan burjuvazi ve proletarya geleneksel entelektüelleri kendi tarafına çekmeye böylece kendi entelektüel tabakasını genişletmeye çalışır (Gramsci, 1992, s. 10). Gramsci (1992, s. 13) için bir diğer entelektüel kategorisi ise modern devletin, hâkim sınıfların üretim, yönetim ve kültürel alandaki ihtiyaçlarının karşılama için daha önce görülmemiş ölçüde genişlemiş olan bürokratik aygıtının memurlarıdır. Böylelikle entelektüel, geniş anlamda “örgütsel işlevler yürütmekle yükümlü bir toplumsal katman” tanımlar hale gelir (Gramsci, 1992, s. 97). Gramsci’ye göre (1992, ss. 93-94), her toplumsal yapı kendine uygun entelektüeller katmanı yaratır. Örneğin, kırsal alanda köylü kitle, toprak sahibi ve devlet arasındaki bağlantıyı sağlayan bir köy avukatı veya kentsel alanda işçiler ve fabrika işletmesi arasındaki bağlantıyı sağlayan teknisyen gibi. Kitle toplumunda ise kitle ve devlet arasındaki bağlantıyı sağlayan sendikalar ve politik partiler gibi yepyeni entelektüel katmanlar ortaya çıkar. Bu entelektüeller sınıf mücadelesindeki konumlarına göre burjuvazinin denetleyicileri veya proletaryanın örgütleyicisi ve liderleri olabilir. Bunu belirleyen şey her sınıfın kendi entelektüel tabakasını yaratmadaki ve diğer entelektüelleri etkisi altına almadaki kabiliyetidir. Gramsci’nin (1992, ss. 5, 10) üstünde en çok durduğu “organik entelektüeller” ise “her sınıfın var olduğu andan itibaren kendisine

1 Gramsci’nin entelektüeller konusundaki görüşlerini kapsamlı bir şekilde ele alan çalışmalar için bkz.(Bodenheimer, 1976; Thomas, 2007; Yetiş, 2002).

organik olarak yalnızca ekonomik anlamda değil toplumsal ve siyasi anlamda da bağlı olan” ve sınıfın birlik ve bilinç ihtiyaçlarını sağlayan entelektüeller katmanını oluşturmaktadır ve hâkimiyeti ele geçirmek isteyen her sınıf, organik entelektüelleri yoluyla hem geleneksel hem de yukarıda değinilen yeni entelektüel tabakayı kendi safına çekmeyi hedeflemelidir.

Ne var ki entelektüellerin toplumsal sınıflar ile ilişkisi, sınıfların üretimdeki konumlarıyla olan ilişkisi kadar doğrudan değildir. Bu yüzden özellikle proletaryanın organik entelektüel geliştirmesi daha zor ve uzun bir süreçtir. Nitekim entelektüeller daha çok “hâkim sınıfın politik toplumdaki tahakküm ve sivil toplumdaki hegemonya işlevlerini yerine getiren birer vekili” olarak yer alan görevlileridir (Gramsci, 1992, s. 12). Bunun başlıca sebebi de hâkim sınıfın hem ekonomik üstünlüğe, hem sınıfsal bütünlüğe, hem de entelektüel ve ahlaki liderliğe sahip olmasını sağlayan hegemonik gücüdür. Hâkim sınıfların tarihsel bütünlüğü yani politik toplum ve sivil toplum arasında kurduğu organik ilişki devlette cisimleşir ve bütünlüğünü sağlayan şey onların içinden çıkan ve diğerler sınıfları hegemonyası altına almayı başarabilen bir entelektüel ve politik örgütleyiciler grubudur: bu grup diğerleri üzerinde eğitim ve yönetim görevlerini üstlenir (Gramsci, 1992, s. 52,60) Dolayısıyla Gramsci’ye göre (1992, ss. 57-58, 60) bir sınıfın hâkimiyet kazanabilmesi için, tarihsel olarak ilerici bir rol oynayabilecek bir entelektüel tabakaya sahip olması, bu tabakanın da diğer tüm sınıfların entelektüellerini nüfuzu altına alarak bir dayanışma sistemi yaratması ile “entelektüel ve ahlaki liderliği” kazanması ve bunu sürdürmesi gerekir.

Gramsci burjuva hegemonyasının kırılması meselesine temel bir noktadan, aslında herkesin entelektüel olma kapasitesine sahip olduğunu öne sürerek başlar. Çünkü herkes toplumsal hayatın içerisinde siyasi, ekonomik, ahlaki ve kültürel failer olarak yer aldığı için hem deneyim yoluyla hem de geleneksel birikimi edinerek spontane bir felsefe, toplumsal bir ortak duyu (veya sağduyu) geliştirmekte, bu ortak duyu herkesin toplumu belli ölçülerde kavramasını sağladığından dolayı da herkes entelektüel olmakta, ancak bu herkesin “entelektüelin toplumsal işlevine sahip” olduğu anlamına gelmemektedir (Gramsci, 1992, ss. 323, 9) Bu nedenle “hegemonya ilişkisi zorunlu olarak bir eğitim ilişkisi” olarak karşımıza çıkar (Gramsci, 1992, s. 350). Eğitim, çalışan sınıfların pratiğini, entelektüelin teorisi ile birleştirerek, onu bir tarihsel bloğa çevirecektir; bu birlikteliği sağlayan ise “praksis felsefesi”dir. Gramsci’ye göre (1992, s. 392) “praksis felsefesi”nin iki görevi vardır: 1) Proletaryanın kendi bağımsız entelektüel grubunu kurması yoluyla halk kitlelerini eğitmek ve hâkim ideolojiyle çarpışmak ve 2) yeni geliştirilen felsefeye karakterini kazandırmak. Peki bunlar nasıl yapılacaktır? Bu noktada devreye görevi, “kendi toplumsal sınıfının ekonomik çıkarlarıyla sivil toplumu ve politik toplumu bütünlüştürerek entegral bir toplumu oluşturmak için politik entelektüelleri, liderleri ve örgütleyicileri bir araya getirmek” yani

yönlendirici-eğitsel, örgütsel işlevler yoluyla teori ve pratiğin birliğini sağlamak olan ve Gramsci tarafından “modern prens” olarak görülen Parti girer (Gramsci, 1992, ss. 15-16, 253). Ancak, Gramsci’ye göre (1992, ss. 334-335) bu henüz başlangıç aşamasındadır, bu yüzden “entelektüelin gelişimi diyalektik olarak basit kitlenin hareketine bağlıdır” yani entelektüel katmanın gelişebilmesi için “kitle kendini daha yüksek kültür seviyesine çıkartarak, nitelikli bireyler oluşturmalı, böylece entelektüel çevresini genişletmelidir”. Buradaki karşılıklı gelişim fikri entelektüellerin kitlenin naif felsefesini kabul etmemesi gerektiği, “madun kitlenin ise yönlendirici ve sorumlu olma” kapasitesine sahip olduğuna dair temel varsayımdır ve Parti her ne kadar entelektüelleri yoluyla örgütleyici ve liderlik işlevlerini yerine getirmek zorunda olsa da – teori ve pratiğin birliği gereği – “çalışan sınıflardan bireyler devşirerek onları entelektüel grubuna” katmalıdır çünkü ancak bu sayede kitlenin entelektüel ilerleyişi sağlanarak entelektüel-ahlaki blok kurulabilecektir (Gramsci, 1992, ss. 332-337). Bu bloğun oluşumu ve sürdürülebilmesi organik entelektüellerin kitlenin ortak duygusunda temellenerek ama onu kabul etmeyerek eleştirel bir süzgeçten geçirmesi ve onu yenilenmiş bir ortak duyu haline getirmesi, bir diğer anlamda felsefenin ortak duyu haline gelmesi ile sağlanabilecektir. Bu entelektüelin kendini basit kitleye sıkıca bağlamasına ve onda bulunan ortak duyuyu aşarak onu bilimsel düzeye çekmeye adanmış olmasına bağlı olmakla birlikte, gerçekleştirilmesi “herkesi bilimsel biçimlere sokma meselesi değildir, aksine felsefe ve ortak duyu arasından ortaya çıkan sentetik yeni felsefesinin tanıtılması” yoluyla olur. Bu sentezin içeriği mevcut problemlerin eleştirisi, onun gerçek değerinin açığa çıkartılması ve yeni çağdaş problemleri belirlenmesinden oluşur (Gramsci, 1992, ss. 330-331). Özetle entelektüeller, işçi sınıfının içinde bulunduğu ekonomik-korporatif aşamadan politik-evrensel aşamaya geçişinde ve onların diğer bağımlı sınıflar üzerinde hegemonya kurmasında yardımcı olan kişilerdir (Gramsci, 1992, ss. 181-182).

Buraya kadar ele alınan tüm düşüncelerde farklılıklardan ziyade temel bir benzerlik ortaya çıkmaktadır. Bu da sosyalist hareketin ana öznesinin işçiler olduğu ancak entelektüellerin de harekette önemli bir rol oynayacağı yönündeki vurgularıdır. Bu rolün niteliği konusundaki görüşlerde de benzerlik açıktır. Entelektüeller işçi sınıfının yerini alacak ana özne olmayıp, onlardan beklenen işçi hareketinin pratiğinden ve somut koşullardan beslenmekten uzak olan fikirlerini harekete empoze etmek değil, pratik hareketten beslenen ve onu ilerletmeye yönelmiş bir teori ile işçilerin mücadelelerine katkı sağlamaktır. Luxemburg’un kediliğindencilğe vurgu yapan görüşleri ve Trotskiy’in öncü partinin örgütlenme anlayışına karşı daha sonra terk ettiği eleştirel yaklaşımı dışında Parti, entelektüeller ile işçi hareketi arasında her ikisinin birbirinden beslenerek geliştiği organik ilişkinin kurulmasının ana dolayımı olarak görülmektedir. Bu bağlamda Parti bir “Jakoben Örgütü” olarak görülmemektedir. Bir diğer benzerlik de entelektüele yönelik kuşkuudur. Bu kuşku

onun sınıfsal kökeni ve elitizmi ile ilişkili olup harekete burjuva ideolojisini taşıması endişesinden kaynaklanmakta bu sorun özellikle Lenin tarafından Parti'nin örgütlenme biçimi aracılığı ile çözülmeye çalışılırken, hem Lenin'in hem de Gramsci, Parti'yi entelektüeller kadar işçilerin ileri kesimlerini de içeren ve onları birbirine kaynaştıran bir aygıt olarak görmüşlerdir.

“Yeni Sol” ve Entelektüeller Sorunu

Sloganı “Tüm iktidar Sovyetlere!” olan 1917 Ekim Devrimi'nin ardından başlayan iç savaş, emperyalist kuşatma, işçi sınıfının kültürel geriliği gibi nedenlerle iktidarın giderek bürokrasinin ve o süreçte önemli bir dönüşüm geçiren Parti'nin –ve Lider'in- eline geçtiği Sovyet Birliği'nde² Stalin, 1936'da “neredeyse tamamen işçi sınıfından kaynaklan[an] ve tamamen ona duyarlı”, rolü eleştirmek değil, “halka hizmet etmek” olan ve toplumun genelinden bir farkı ve ayrıcalıkları olmayan bir entelektüelin ortaya çıktığını ilan etmiştir (Gleberzon, 1978, s. 93). Gleberzon'a (1978, s. 93) göre bu rol, sosyalist düzende ihtiyaç duyulan “teknisyen (ve bürokratlar)”ın işlevsel rolleridir ve entelektüellerin Lenin'in vurguladığı “ajitator ve propagandacı” olarak rollerini ise ancak “Parti'nin kontrolünde” onun propagandacıları ve ideologları olarak “hizmet” ettikleri sürece oynamaları mümkündür. E.P. Thompson da Stalinizmin ekonomizm, dogmatizm ve ahlaki nihilizmin yanı sıra anti-entelektüalizm ile karakterize olduğunu, onun her türden eleştiriye, gerçeğe ulaşma ve bunu ifade etme çabasını rejime yönelik bir tehdit/ihanet olarak görüp entelektüeller üzerinde katı bir baskı ve kontrol kurduğunu, böylelikle de entelektüel gelişimi engellediğinin, bunun ise kaba bir ekonomizm ile karakteri olan ve Parti/Liderin eylemlerinin meşruluğunu sağlayan dogmatize edilmiş fikirlerin gücünü beslediğinin altını çizer (Yamak, 2023, s. 1059). Stalinizm sadece Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'daki rejimlerde değil, Batı'daki Komünist Partilerde de etkindir. Ancak 1956'da Hruşçov'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresi'nde yaptığı ve Stalin döneminin “yanlış”larını ortaya serdiği konuşma ve Macaristan'daki olayların Sovyetler Birliği tarafından sert bir şekilde bastırılması karşısında Batı'daki Komünist Partiler içinde tartışmalar yaşanmış, bu partilerin liderliklerinin gerek bu olaylar karşısında aldıkları Sovyet yanlısı tutum ve bir eleştirel değerlendirme yapmadan kaçınmaları, gerekse parti içi demokrasi talepleri karşısında takındıkları olumsuz tutum, içlerinde birçok entelektüelin de yer aldığı önemli sayıda üyelerinin istifalarına yol açarken, Batı toplumlarında işçi sınıfının hem bu gelişmeler hem de refah toplumunda yaşanan kültürel değişimler, Soğuk Savaş gibi etkenler ile giderek sosyalizmden uzaklaştıklarına ilişkin kaygı sosyalist entelektüeller arasında yeni arayışları ortaya çıkarmış, Yeni Sol böyle bir bağlamda ortaya çıkmıştır (Anderson, 1965, ss. 4, 14; Yamak, 2023, ss. 1051, 1054-1055). Perry Anderson (1965, s. 14), Yeni Solun ortaya çıkışındaki bu konjonktüre dikkat çeker:

2 Bürokratikleşme sorunu hakkında kapsamlı bir inceleme için bkz. (Yamak, 2020).

Orta Avrupa ve Yakın Doğu'da Ekim-Kasım 1956'daki iki krizden doğdu. Macar isyanı, Komünist Parti'den bir istifa dalgasına yol açtı ve Süveyş krizi, genç neslin, özellikle üniversitelerdeki pek çok kayıtsız veya apolitik üyesini aniden harekete geçirdi. İki olgunun yakınlaşması, kendisini başlangıçta Stalinizm ve Sosyal-Demokrasinin eşzamanlı red-di olarak tanımlayan Yeni Sol'u üretti.

Madeleine Davis (2006, s. 337) de Yeni Sol kavramının ideolojik açıdan "1950'lerin sonlarında başlayan, hem Stalinizme hem de sosyal demokrasiye alternatif olan yeni bir teorik-politik alan açma girişimini tanımlamak için" kullanıldığını ve Doğu'dan Batı'ya dünyanın birçok bölgesinde 1970'lere kadar etkisini gösterdiğini belirtir. Bu başlık altında entelektüeller sorunu bağlamında bir örnek olarak incelenecek olan İngiliz "Birinci" Yeni Solu'dur. "Birinci" Yeni Sol, İngiltere'de 1956-1963 döneminde, "sosyalist hümanizm"i savunan ve "iki farklı ama birbirini tamamlayan eğilim"i, bir tarafta Komünist Parti'den ayrılan E.P. Thompson ve John Saville editörlüğünde çıkarılan *The Reasoner/ The New Reasoner* dergisi, diğer tarafta Oxford'da yayınlanan *Universities and Left Review* dergisi etrafında bir araya gelenleri tanımlamak için kullanılır (Davis, 2006, s. 337). Bu Yeni Sol "ademi merkezîyetçi, hiyerarşik olmayan, yaratıcı, deneysel ve hümanist" bir soldu ve Marksizmin dogmatize edilmiş "hatalı" bir versiyonu olarak insan failin rolüne küçümseme ile bakan Stalinizmi reddedip, sıradan insanların faillğine vurgu yapan, ahlaki ve kültürel meseleleri de önemseyen, demokratik bir sosyalizmi öngören "sosyalist hümanizmi" gündeme getirerek; Stalinizmin hakim olduğu merkezîyetçi, sıkı disiplinli parti yapısını reddedip Sol kulüpler, Nükleer Silahlanma karşıtı kampanyalar gibi örgütlenme biçimlerini öne çıkararak bir "yenilenme" öngörmekteydi (Dworkin, 1997, s. 45; Winslow, 2014, s. 12).

Yukarıda ana hatları belirtilen konjunktürde bazı entelektüeller bir alternatif yol olarak "sosyalist hümanizmi" gündeme getirir ve böylece bir olgu olarak "Yeni Sol" ortaya çıkarken, birçok entelektüel de yaşadıkları hayal kırıklıkları ile sosyalist hareketten uzaklaşmışlardır. Dworkin (1997, s. 45) 1950'lerin, Britanya'da "entelektüeller için bir yenilgi on yılı" olduğuna dikkat çeker ve bu dönemin politik ikliminin "[d]ürmuş bir işçi sınıfı hareketi, kayıtsız bir seçmen, entelektüellerin siyasetten çekilmesi ve sloganı 'hiç bu kadar iyi olmamıştı' olan yeniden dirilen bir Toryizm" ile karakterize olduğunu belirtir. Yeni Sol önerdiği alternatif ile bu ilgisizliğin ve geri çekilmenin üstesinden gelmeyi umut ederken, entelektüellerin siyasetten uzaklaşmasını doğru bulan, siyasetin entelektüele, entelektüelin de siyasete verecek bir şeyi olmadığını ileri süren (Thurman, 2011, s. 76) Kingsley Amis'in *Socialism and Intellectuals* başlıklı kitapçığını yayınlanması ve *Universities and Left Review* dergisinin ilk sayısında E.P. Thompson'un bu kitapçık hakkında yayınladığı eleştiri yazısı ile Yeni Sol içinde entelektüeller üzerine bir tartışma başlamış-

tır.³ Derginin takip eden sayısında Mervin Jones, Harold Silver, Charles Taylor ve Rodney Hilton tarafından yazılan dört yazı ve son olarak Thompson'un bu yazılara bir cevabı yer almıştır. E. P. Thompson (1957a, ss. 31-33), entelektüellerin sosyalizmden genel olarak siyasi mücadeleden uzaklaşması, siyasi davalara katılan entelektüellerin romantik olarak itham edilmesi, siyasetin entelektüellere verecek bir şeyi olmadığı, "iyi yaşam"ın toplumsal ve siyasal yaşamın dışında, bireyin "içsel ve pasif" yaşamında bulunabileceği argümanları karşısında, bu tutumların sosyalist hareket açısından tehlikelerine dikkat çekmiştir. Öncelikle, hümanizmden, yani insanı toplumsal dönüşümün gerçekleşmesinde etkin bir rol oynayan bir fail olarak gören yaklaşımdan geri çekilmenin, işçi sınıfı arasında "entelektüel ve kültürel enerjileri tüketme"nin yanı sıra "anti-entelektüalizme", birçok entelektüelin bir "fail" olarak "seçim"lerinin sonucunda bazı davalara bağlandıklarının gözden kaçırılmasının da "insanın boyutunun küçültülmesi"ne yol açabileceğini ileri sürmüş, "sosyalist hümanizm"i temel fikrini - tüm yazılarında vurguladığı- "insanın failliği"ni hatırlatarak⁴ entelektüeli de tarihin yapımında rol oynayan bir fail olarak ele almıştır:

Ama biz entelektüel çalışmalarımıza devam ediyoruz çünkü son tahlilde fikirlerin önemli olduğuna inanıyoruz; İnsan, istemsiz reflekslerin veya önceden belirlenmiş bir tarihsel akışın yalnızca kurbanı olmaya caksa, kendisini ve zamanını anlamaya çalışmak, makul ve doğru seçimler yapmak için çabalamak, insanın işidir. Bu, tüm hayal gücümüze aynı anda hem korkunç hem de umut verici bir anlam kazandırıyor.
(Thompson, 1957a, s. 33)⁵

3 Kendileri de entelektüel olan ve entelektüeli önemli bir politik figür olarak ele alan "Yeni Sol"un entelektüeller meselesine ilgisiz elbette burada ele alınan yazılar ile sınırlı değildir. Thurman (2011, ss. 71-76), entelektüel bir hareket olarak tanımladığı Yeni Sol'un yukarıda anılan dergilerinde yaklaşık 160 makalenin entelektüeller ve anti-entelektüalizmi ele aldığına dikkat çekmekle birlikte, bu konudaki ilgilerine ve entelektüeller ile işçi sınıfını bir araya getirme arzularına karşın, işçilerden entelektüel katkılar almayı başaramadıkları gibi, kendi yayınlarının da işçi sınıfının ilgisini çekemeyecek düzeyde entelektüel bir içeriğe sahip olmasının, bu hedefin gerçekleşmesine olumsuz bir katkı sunduğunu ileri sürer. Birinci Yeni Sol içinde entelektüellere ilişkin farklı bakış açılarını Thompson, - burada işaret edilen tartışmaya doğrudan katılmamış olsalar da diğer yazıları üzerinden incelediği- her ikisi de URL editörleri olan Stuart Hall ve Ralph Samuel arasında bir karşılaştırma çerçevesinde ele alan bir çalışma için ayrıca bkz. (Scott-Brown, 2022). Scott-Brown (2022, ss. 595-604) bu karşılaştırmasında Thompson'un entelektüelleri, insanları onlara sunacağı değerler ve vizyonlar aracılığı ile sosyalizm mücadelesi için harekete geçirecek, Hall'un ise çağdaş kapitalizmi, özellikle refah toplumunda kitle iletişim araçlarının da artan rolü ile işçilerin yaşadığı "sosyal ve siyasal yabancılaşmayı" analiz etmeye yönelik bir teori sunacak görevli kişiler olarak görmeleri ve bu nedenle her ikisinin de aslında entelektüeli "kendine özgü bir kültürel otorite olarak nispeten geleneksel rolleri" çerçevesinde ele almalarına karşın, Samuel'in işçilerin de bizzat katıldıkları, "vizyonların, teori ve pratiğin ortak üreticileri" haline gelebilecekleri örgütlenmeler içinde, bu süreçlerde onlara yardımcı olan ama aynı zamanda onlardan öğrenen örgütçüler olmalarını öngördüğünü ileri sürer.

4 E. P. Thompson'un sosyalist hümanizmine ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. (Yamak, 2023).

5 Thurman (2011, ss. 77-78)da Thompson'un bu sözlerine vurgu yaparak, bu yazı ile "entelektüelleri işçi hareketine katmanın yanıtı olarak güçlendirilmiş sosyalist hümanizmi destekleme fırsatını değerlendirdiğini" ve entelektüelin rolüne ilişkin görüşünü "sosyalist hümanizme dönüş reçetesine bağladığını" ileri sürer.

Thompson'a göre (1957a, ss. 33-34) Britanya'da entelektüeller bir taraftan özgürlük talep etmekte, diğer taraftan kendilerinin toplumsal değişimde bir rol oynayamayacaklarını düşünmekte, entelektüeller ile işçiler arasında 1930'larda görülen karşılıklı fikir ve deneyim alışverişi yerini, entelektüellerin uğradıkları hayal kırıklığı ve var olan durumu değiştirebilecek "bir toplumsal güç görmemeleri" nedeniyle hareketten geri çekilmeleri almaktadır. Thompson'ın buradaki vurgusu, entelektüellerin kendilerini artık bir "fail" olarak görmemeleri ya da bir fail olmanın gerektirdiği sorumluluğu üstlenmemelerindedir. Oysa Thompson (1957a, s. 34) Engels'e referansla, insanın toplumsal koşullara teslim olmayacağını, bir fail olduğunu göstermesi için yine de eyleme geçmesi gerektiği ileri sürer ve entelektüeller ile işçiler arasındaki etkileşim yeniden kurulması gerektiğinin altını çizer.

Entelektüellerin parti ile ilişkisi konusunda ise Thompson (1957a, s. 34) Parti içinde herhangi bir eleştirel düşünce ve tutuma izin vermeyen, entelektüelden "dürüst entelektüel çalışma"yı değil ama sıradan işleri talep eden "bürokratik", "dogmatik" ve "disiplinli" yapısı ile Komünist Parti'nin özgür entelektüel çalışma için uygun olmadığını, İşçi Partisi'nin ise entelektüellerin nihai amaçlardan ziyade, kısa sürede gerçekleştirilebilecek çıkarlara odaklanmasına, "sosyalist olarak düşünmek"ten uzaklaşmalarına ve bir entelektüel olarak çalışmalarının "ihmal" edilmesine yol açtığını ileri sürer. Thompson (1957a, s. 35), bir tarafta komünist hareket içinde eleştiri özgürlüğünün yokluğunun, diğer tarafta ise komünizmi reel tecrübe ile eşitleyip, "hümanist içeriğini" görmezden gelerek ondan uzaklaşmanın zararlarına dikkat çekerek, dogmanın katılığı ile umutsuzluğun yol açtığı boşluk arasında entelektüellerin "işçi sınıfının potansiyeline olan güvenlerini" işçilerin ise "daha geniş kültürel perspektiflerini" kaybettiklerini, ancak hümanizmden ve dolayısıyla siyasetten geri çekilmeye bir son vermek gerektiğini ifade eder:

Sosyalizmin merkezinde yer alan ve her şeyden önce entelektüelleri ve işçi sınıfını ortak bir davada birleştirmesi gereken düşünceyi, insanın yalnızca koşullarını değiştirmeye değil, aynı zamanda kendini dönüştürmeye de muktedir olduğu; insanların kendi tarihlerinde ustalaşabileceklerinin doğru olduğu konusunda gerçek bir anlam var. (Thompson, 1957a, s. 35).

Sosyalist hümanizmin canlanmasını bu noktada olumlu bir gelişme olarak gören Thompson (1957a, s. 36), bu hareketin önce entelektüeller arasında yankı bulabileceğini ancak çok geçmeden işçi hareketinin de kendilerine bambaşka bir perspektif, yani koşullarını bambaşka bir yönde bizzat kendilerinin dönüştürebileceği perspektifini sunan sosyalist hümanizme yönelebileceklerini ileri sürer. Thompson'ın pozisyonu, entelektüellerin umutsuzluk ve iktidarsızlık hissi ile bir kenara çekilmemeleri, enerjilerini mevcut partiler içinde harcamamaları, sosyalist hümanist hareket içinde, sıradan insanın

“devrimci potansiyeli”ne güvenerek, işçi sınıfıyla yeni etkileşim yolları aramaya yönelmeleri olarak özetlenebilir.⁶

Entelektüeller konusundaki tartışmanın yeniden açılmasını “toplumun kendi kendini düzenleyen bir mekanizma olmadığına, yönlendirilmeye ve yönlendirecek insanlara ihtiyaç duyduğunun bir kez daha farkına varıldığına” göstermesi olarak okuyan ve bundan duyduğu memnuniyeti dile getiren Jones (1957, s. 15), tartışmaya yaptığı katkıda, sorulması gereken asıl sorunun “Entelektüelin siyasi dünyaya sunabileceği ne var ve neden ona ihtiyaç duymaya başlıyor?” sorusu olduğunu ileri sürer. Jones’a (1957, s. 15) göre, sosyalist hareket ile entelektüeller arasındaki ilişki “karşılıklı etkileşim”dir ve iki tarafından da bu ilişkiden bir kazanç sağlaması gerekirken, bir yandan entelektüellerin -elde ettikleri başarıların gerçekleşmesi için gereken “ruh halini” yaratmalarına rağmen- siyasetçiler tarafından kendileri için önemli olan konularda ilgisiz ya da “yetersiz” görülmesi, diğer yandan entelektüelleri partinin boyunduruğuna alma eğilimi -Zhdanovizm- bu etkileşimi olumsuz yönde etkilemektedir. Entelektüeli “kamusal konumu” ile tanımlayan, bunun da kişinin “genel olarak topluma katkıda bulunabileceği bir şeye sahip olduğunun kabulü” demek olduğunun altını çizen Jones (1957, s. 15), bu konumun genellikle “entelektüellerin listelerini imzalatma, platformlarda yer alma, kongreler düzenleme ve hatta liglere ve organizasyonlara katılma oyunu aracılığıyla” ortaya çıkmasından yakınmaktadır.

Entelektüelleri “duygusal” ve “rasyoneller” olarak ikiye ayıran ve ardından yukarıdaki soruyu, her iki türden entelektüelin de siyasete vereceği şeyin, “kendisine ait olan ve onun özel yetenek ve faaliyetlerinden kaynaklanan değerlerin savunulması” olduğunu söyleyerek cevaplayan Jones (1957, s. 16), Thompson’ın Amis’i duygusallıkla suçladığını ancak bu iki entelektüel tipinin farklılıklarına karşın bazı ortak noktaları da olduğunu ileri sürer: örneğin gerçeğe sarılmak ve yalana karşı çıkmak rasyonel entelektüel için önemli iken duygusal entelektüel gerçekte “daha az doğrudan” bir ilişki kurmakta, aynı şekilde özgürlük de her iki tip için farklı anlamlar taşıırken ortaklaştıkları nokta “barış” ve “adalet”dir. Jones’a (1957, s. 16) göre asıl mesele, entelektüellerin “kendilerinin de değer verdiği ve aynı zamanda nüfusun geri kalanı için de değerli olan umutları ve idealleri ifade etmek ve somutlaştırmak” olan işlevlerini yerine getirebilecekleri bir toplumsal düzen yaratmaktır. Bu noktada Jones (1957, s. 17), İşçi Partisi’nin, farklı görüşlerin mücadelesine imkân vermesi, kendini herkese dayatacak bir gücün Parti’de yer almaması, ülkedeki farklı akımları içerebilecek bir parti olması gibi olumlu özelliklere sahip olduğunu ve bu özellikleri ile entelektüellerin içinde faaliyet gösterebilecekleri

6 Thompson iki yıl sonra aynı dergide yayınladığı *Commitment in Politics* başlıklı yazıda entelektüellerin kendilerini işçi sınıfının yerine sosyalist hareketin asıl öznesi olarak görmemelerini ama aynı zamanda tüm iradelerini de işçi sınıfına teslim etmemeleri gerektiğini, yapmaları gerekenin “işçilere umut aşılacak, güçlerinin ve potansiyellerinin farkına varmalarını sağlamak, işçi hareketini ‘dönüştürmek’” olduğunu ileri sürmüştür (Yamak, 2023, ss. 1071-1072).

zemini sağladığını, bunun karşısında da Parti'nin entelektüellerden “bazen ve kendi tarzında, bir sonraki İşçi Kabinesi'nin önüne gelecek sorunlarla ilgilenmesi”ni beklediğini ileri sürmektedir. Thompson'dan farklı olarak siyasetçiler ile entelektüeller arasındaki etkileşimin kurulması sorununa odaklanan Jones için çözüm, özetle iki tarafın da diğerinin beklentilerine cevap vermeye çalışmasıdır. Jones, Komünist Parti'den kopan entelektüellere, gerçek işlevlerini yerine getirebilecekleri bir toplum düzene ulaşma nihai hedefi doğrultusunda, kendisine mücadelede yer almak için örgütsel bir zemin sunan İşçi Partisi'ni tercih etmelerini ve karşılığında Parti'nin onlardan talep ettiklerini yerine getirmelerini önermektedir. Bu yaklaşımı ve İşçi Partisi'ne ilişkin görüşleri aşağıda görüleceği üzere Thompson tarafından eleştirilmiştir.

Thompson gibi entelektüeller ile işçiler arasındaki ilişkiye odaklanan Silver (1957, s. 17) ise Thompson'ın gözden kaçırdığı, ama bu etkileşimin kurulmasının önünde bir engel olarak duran önemli bir soruna “halk ve işçi sınıfı hareketlerindeki çeşitli türlerdeki yaygın anti-entelektüalizme” dikkat çeker:

Militan işçi sınıfı kesimleri arasında, sosyalist bir bakış açısının ayrıntılı unsurlarını ortaya çıkarmaya çalışan entelektüelin gerçek ihtiyaca-belirli bir hükümete, işverene ya da politikaya karşı mücadeleye ve günlük sosyalist bir platform etrafındaki kampanyaya- hiçbir katkıda bulunmadığı yönünde yaygın bir düşünce vardır. Muhtemelen Britanya işçi sınıfı bağımsız siyasi eyleme başladığından bu yana hiçbir zaman fikirlere ve tartışmalara son birkaç yıldaki kadar az ilgi göstermemiştir. (Silver, 1957, s. 17)

Entelektüellerin pratik gündelik mücadelelere katkı sağlamadığı düşüncesinin yanı sıra, işçi hareketlerinde, “teorik tartışmalara, ortodoks olmayan bakış açılarına ve kültürel ilerleme kaygısına şüphe ile yaklaşılması”nın, özellikle Komünist Parti'nin etkisi ile her türden farklı düşüncenin ve eleştirinin “ihamet” olarak görülmesinin de entelektüellerin hareketten uzaklaşmalarının önemli bir nedeni olduğunu ileri süren Silver'a (1957, s. 17) göre Thompson işçiler arasındaki bu “direnci” dikkate almalıdır. Silver (1957, s. 18), entelektüellerin Thompson'ın ortaya koyduğu biçimiyle kendilerine düşeni yapmasının yanında işçi sınıfı militanlarının da yapması gerekenler olduğunu, öncelikle “Sosyalist bir entelektüelin, yalnızca sanayici kardeşlerinin her zaafını desteklediği, tamamladığı ve tanıtılmasına yardımcı olduğu sürece hoşgörülle karşılanacak bir tür araç olmadığını anlamaları” gerektiğini ileri sürmektedir.

Tartışmaya katılan bir diğer isim olan Taylor (1957, s. 18), ana sorunlardan birinin İşçi Partisi'nde görüldüğü biçimiyle entelektüellerin işçi hareketinden “yalıtılması”, diğerinin ise Komünist Parti'de görüldüğü ve Thompson'ın ifade ettiği biçimiyle “liberal ve 'hümanist' değerlerin çatışması” olduğunu ileri sürer. Parti'de entelektüellerin “hakikati söyleme görevlerini siyasi gereklilik

adına reddederek, kendileri ile işçiler arasındaki uçurumu kapatmayı hiç başaramadıkları”nı ve yaptıklarının,

resmi üslupla kaleme alınmış, tüm sapkınlıklardan kaçınan ve uygun bir şekilde didaktik olan incelemeler, makaleler, oyunlar, romanlar, şiirler, senfoniler, hükümetin ekonomik istatistikleriyle birlikte, Polonya’daki işçilerin “ölü dil” olarak adlandırdığı şeyi -bir aldatmaca olarak bile kendi bilincini yitirmiş, kendi içine kapalı bir yalanlar sistemini oluştur[mak]

olduğunu ifade eden Taylor’a (1957, s. 18) göre, bunun işçiler tarafından anlaşılması, Silver tarafından işaret edilen, işçilerdeki “anti-entelektüelizmin” bir kaynağıdır. Taylor’a göre (1957, s. 18), işçi hareketinde fikirlerin önemsizliğine ilişkin yaygın kanaat de bunda etkilidir ve bu tutumlar entelektüelin işlevini yerine getirmesi önünde bir engel olur.

Taylor’ın (1957, s. 19) Thompson’a yönelik bir eleştirisi, onun entelektüelin görevinin “değerleri ilan etme” olarak ileri sürüşünün sola ait bazı değerlerin hali hazırda var olduğu varsayımını içermesidir ve kendisi bu varsayımına katılmamakta, Thompson’ın “Komünizmin değerlerini teyit etmek için çok acele ettiğini” ileri sürmektedir. Burada Taylor (1957, s. 19), daha önce Thompson’ın “Sosyalist Hümanizm” makalesine yazdığı eleştiride olduğu gibi (Yamak, 2023, s. 1064) sorunların nedeninin sadece Stalinizm olmadığını, Lenin ve Marx’ın fikirleri dahil olmak üzere ciddi bir hesaplaşmanın yapılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Tartışmaya katılan son isim olan ve entelektüeller konusundaki ana meselelerin entelektüellerin sosyalist harekete dâhil olmalarının nasıl sağlanacağı ve harekete ne türden bir katkı yapacakları olduğunu, Amis’in ise farklı bir soruyu yani entelektüellerin ne elde edecekleri sorusunu sorarak olumsuz bir cevap verdiğini ifade ederek başladığı yazısında Thompson gibi Hilton (1957, s. 19) da entelektüellerin Amis’in ileri sürdüğü üzere “kendilerinin olmayan bir davaya romantik bir bağlılık duydukları” için değil, “meslekleri nedeniyle teorik olarak düşündükleri için, dünya krizinin sosyalist (esas olarak Marksist) analizi mantıklı geldi[ği] ve umut verdi[ği]” için sosyalist harekete katıldıklarını ifade eder. Reel sosyalizmlerdeki pratik bu umutları “neredeyse öldürmüş” olsa da Thompson’ın işaret ettiği üzere, ortaya çıkan sosyalist hümanist tepki sonucunda “komünist dünyanın dogmatik kültür patronları ve parti bürokratları”ndan ibaret olmadığını anlaşılması ile bu umudun tekrar alevlendiğini vurgulayarak, Thompson ile benzer bir pozisyonda konumlanır (Hilton, 1957, s. 19). Ancak Hilton (1957, ss. 19-20) entelektüelin acil görevi konusunda Thompson’dan ayrışır ve Jones gibi, “kaygan bir seçim makinesi değil... İngiliz işçi sınıfının kitlesel bir hareketi” olarak nitelendirdiği İşçi Partisi’ni, uygun bir zemin olarak işaret ederek, “İngiliz siyasetinin koşullarında, entelektüelin görevinin örgütlü bir partiye ilkeli bir siyasi bağlılık

göstermek olduğunu”, aksi takdirde entelektüelin harekete bir katkısı yapmasının ve bu katkının kabul görmesinin mümkün olamayacağını ileri sürer. Hilton’ın (1957, s. 20), bir diğer mesele olarak işaret ettiği, entelektüellerin harekete nasıl bir katkı sağlayacağı konusundaki cevabı ise bunun hem entelektüellere hem de içinde yer aldıkları Parti’ye bağlı olduğu, ancak entelektüellerin “angarya işlere” katılmadıkları sürece harekettten öğrenme şanslarının olamayacağı, Komünist Parti’de olduğu türden “kendini aşağılama ritüelini” ise reddetmeleri gerektiğidir. İşçi sınıfındaki anti-entelektüalizme işaret eden görüşlere karşı ise Hilton (1957, s. 20) “[e]ntelektüelin yerel rutinindeki payından kaçınmaması koşuluyla, politik olarak aktif sosyalist işçi, entelektüelin harekete verebileceği en iyi hizmetin kendi teori alanında olduğunu kabul eder” demektedir.

Bu yazılara verdiği “Cevap”ta ise Thompson (1957b, s. 20) ilk olarak, Jones’ın entelektüeli “kamusal bir karakter taşıyan uzmanla özdeşleştirilmesi”ne, entelektüellerinin fikirlerini “ ‘bireysellik’ ve ‘bağımsızlık’ın ifadesi” olarak sunmasına itiraz eder ve entelektüelin işlevini “dünyanın bir kısmını anlamaya çalışmak ve anlayışını iletmek; fikirler oluşturmak veya fikirleri ileten ve onları etkili sosyal eyleme dönüştürmeye yardımcı olan entelektüel, kültürel, propagandacı süreçlerde... yer almak” olarak tanımlar. Jones’a yönelik ikinci itirazı ise onun İşçi Partisi’ni entelektüel için uygun bir zemin olarak sunmasıdır. Thompson’a göre (1957b, s. 21), İşçi Partisi’nin entelektüellere ilgilenmeleri için sunacakları konular, üyelerinin çoğu “eylemlerinde ilkeli sosyalist teori tarafından yönlendirilmedikleri için”, “sosyalist” değil “kapitalist” politika ile ilgili olacak yani entelektüellerin ilgilenmesi gereken sorunları içermeyecektir. Bu noktada entelektüele sıkça sorulan can alıcı “Ne yapacaksın?” sorusunun cevabı Thompson’a göre (1957b, s. 21), “yozlaşmış ve güç sarhoşu fikirlerle savaşmak; dürüstçe ve kapsamlı bir şekilde uluslararası sahneyi ve İngiliz emperyalizminin sorunlarını analiz etmek; emperyalizmin karakterine ilişkin anlayışını halk arasında yaymanın yollarını aramak ve enternasyonalizm duygusunu yeniden alevlendirmek”tir ki bunlar İşçi Partisi politikacılarının istemeyeceği şeylerdir. Jones’a yönelttiği üçüncü itiraz da onun entelektüellerin bazı eylemlerini küçümseyici yaklaşımındadır: “Entelektüeller dilekçe imzalamazlarsa, toplantılarda konuşmazlarsa, uluslararası kongrelere katılmazlarsa veya barış örgütlerine destek olmazlarsa, barışın değerini nasıl ileri sürecekler?” diye soran Thompson (1957b, s. 21), entelektüellerin “sosyalist fikirleri geliştirme ve yayma konusundaki birincil sorumluluklarını” tekrar hatırlatır ve entelektüellere partilere girmeme çağrısında bulunmadığını, sadece mevcut partilerin entelektüellere bu sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için uygun bir zemin sağlamadıklarını düşündüğünü vurgular. Bu cevap aynı zamanda İşçi Partisi konusunda Jones ile benzer bir tavır takınan Hilton’a da verilmiş bir cevaptır. Taylor’a eleştirisi ise onun komünizmi toptan mahkûm etmesi, Stalinizm’in ayırıcı yanını görmemesi

ve bu şekilde entelektüellerin öne çıkarma ve yayma sorumluluğu olan komünist değerlerin varlığını yadsımasıdır ki Thompson'a göre (1957b, s. 22) "Stalinizme karşı isyanın aynı zamanda kuruluşundan itibaren Komünist gelenek içinde mevcut olan değerlerin ve eğilimlerin yeniden onaylanmasını temsil ettiğini görmeme"nin bir dizi olumsuz sonuçları vardır.

Tartışmaya yazıları ile doğrudan katkı sunan bu isimlerin hepsi için entelektüelin politik faaliyette önemli bir rolü vardır. Asıl soru entelektüelin nasıl bir katkı sunacağı ve bu hangi yolla yapacağıdır. Thompson, sosyalist hümanizmin insanın yaratıcı praksi yoluyla toplumu değiştirebileceği vurgusundan hareketle, somutun analizini yapmak, bu analizden çıkan fikirleri ve komünizmin değerlerini yayarak, sıradan insanları toplumsal değişimi gerçekleştirmeye sevk etmek, onlardaki bu potansiyeli uyandırmak görevini yüklediği entelektüel, bu yolla kendi fail olma rolünü de gerçekleştirecektir. Bunu yapmak için Partiler içinde etkisizleşmek veya sosyalist hedeflerden sapmak yerine, daha yakın ve doğrudan bir temas içinde olacağı eylem biçimlerini tercih etmeli, imza kampanyaları, halka açık konuşmalar, toplantılar, yayınlar gibi her fırsatı kullanılmalıdır. Taylor ise entelektüelin işçilere taşıyacağı "değerler"in varlığı konusundaki şüphesini bildirir ve konuda bir eleştirel teorik incelemeyi temel bir görev olarak görürken, Jones ve Hilton, İşçi Partisi'ni entelektüelin siyasete katkı sunabilmesi için uygun bir zemin olarak görmüşlerdir. Parti her iki isim için de entelektüelin hareketin bizzat pratiğinde yer alan işçilerle temas edebilmek için uygun görülmiştir. Bu beş isim arasında Jones, entelektüelin sunacağı katkı sorusunun yanı sıra entelektüelin bu katkı ile ne kazanacağı sorusunu da önemli görmüş ve entelektüelin siyasete katılmayı, içinde entelektüel faaliyetini özgürce gerçekleştirebileceği bir toplumun yaratılması hedefine ulaşmanın bir yolu olarak görmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Jones'un yaklaşımında bireysel çıkarları ile harekete dâhil olan bir entelektüel imajı ortaya çıkmaktadır. Yazısında entelektüelin bireyselliğine ve bağımsızlığına da belirgin bir vurgu vardır. Thompson'un entelektüeller ile işçiler arasındaki ilişkide daha çok entelektüellerin görevlerine vurgu yapan yaklaşımı karşısında Silver, ilişkinin diğer tarafına odaklanarak işçi hareketindeki anti-entelektüalizme işaret etmiş, bunun değişmesi durumunda entelektüelin çabasının sonuç veremeyeceğini vurgulamış ve işçi hareketinin entelektüelleri pratik çıkarları için yarırsız ya da kendi eylemlerinin bir onaylayıcısı olarak görmekten vazgeçmeleri gerektiğini ileri sürmüştür. Rodney Hilton ise bu anti-entelektüalizmin oluşumunda entelektüellerin de bir pay sahibi olduklarını vurgulayarak, entelektüellerin hareket içinde pratik işleri yapmayı hor görmeyi bırakmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Hilton'un dikkat çektiği bu husus örneklerini "Eski Sol" da da gördüğümüz entelektüelin ayrıcalıklı bir konum talep etmesi olgusu ve buna karşı takınılan olumsuz tavidir.

Değerlendirme

1840'ların Marx ve Engels'inden 1950'lerin "Birinci Yeni Sol"una kadar yukarıda yapılan incelemeye dahil edilen tüm isimler, sosyalist siyasetin ana öznesinin işçi sınıfı olduğu ancak entelektüellerin de sosyalist politik mücadelede önemli bir rolleri bulunduğu konusunda hem fikirdirler. Entelektüeller konusundaki tartışmalar elbette içinde gerçekleştirildikleri tarihsel ve toplumsal bağlamın, hareketin acil ihtiyaçları ve sorunlarının damgasını taşımaktadır. İşçi hareketin ve sosyalist örgütlenmenin henüz başlangıç aşamasında olduğu, sosyalizm içinde bir yandan işçi sınıfını özne olarak görmeyen diğer yanda entelektüelleri tamamen dışlamayı savunan akımlar ile mücadelelerin yaşandığı bir ortam Marx ve Engels'in, Almanya'da reformizmi öngören Bernstein ve ekibinin harekete sirayet ettirdiği burjuva unsurlarla mücadele Kautsky'nin, işçi sınıfı hareketinin görece daha zayıf olduğu, entelektüellerin ise toplumsal değişimde önemli bir figür olarak ortaya çıktıkları, farklı akımların birbirleri ile kıyasıya bir mücadele içinde olduğu devrim öncesi Rusya'nın koşulları Lenin'in, devrimin geri çekildiği ve Faşizmin ortaya çıktığı İtalya'nın koşulları da Gramsci'nin entelektüel tanımlama biçimleri ve onlara biçtikleri rol kadar, entelektüele yönelik olumlu veya olumsuz yaklaşımlarının derecesini de belirlemiştir. Ancak tüm düşünürlerin ortak fikri, kendiliğindencilğe yaptığı belirgin vurgu ile Luxemburg bir tarafa bırakılırsa, işçilerin kendiliğinden hareketlerinin de entelektüellerin kendilerini işçilerin yerine ikame ettikleri hareketlerin de başarı şansının olmadığıdır.

Entelektüellerin işçilerin pratik mücadelesine sunacağı teorik katkıya ciddi bir vurgu yapılmakla birlikte bu teori, pratikteki işçi hareketine dışsal bir teori olmayıp, tüm bu isimler, teori ile pratiğin birliğine işaret etmişlerdir. Yani işçilerle entelektüeller, teori ile pratik arasındaki ilişki dışsal değil, içsel bir ilişki olarak -diyalektik bir biçimde- kavranmaktadır. Entelektüeller işçilerden yalıtık bir şekilde kendi tasarımları olan teorileri işçi hareketine bir yol haritası olarak sunmak yerine, hareketin içinde bizzat yer alarak, somutun analizi ile oluşturdukları bir teori sunmak ve örgütlenme, strateji, gerçekliğin bütünsel kavranması konularında işçilere yardımcı olmakla görevlidirler. Ayrıca pratik faaliyetin içindeki varlıkları onlara da işçilerin deneyiminden öğrenme fırsatı sunacaktır. Entelektüele ilişkin şüpheleri ise onun burjuva sınıfına dâhil olduğu önermesinden ve bu nedenle harekete taşıyabileceği burjuva unsurlardan, entelektüellerin bir kısmında görülen elitist eğilimlerden kaynaklanmaktadır. Bu noktada hem bu eğilimlere karşı durmada, hem entelektüeller ile işçiler, teori ile pratik arasındaki diyalektik birliğin tesisinde Parti önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu son nokta üzerinde Lenin ve Gramsci'nin vurguları oldukça benzer ve açıktır. Parti sanıldığı kadar aksine entelektüellerin kendilerini işçi hareketlerine dayatmalarının bir aracı değildir.

İngiliz Birinci Yeni Solu entelektüellerin sosyalist hareketteki rolüne özel bir önem vermiştir. Bunun tarihsel sebepleri arasında Batı kapitalist toplumlarının içine girdiği refah dönemi ve Soğuk Savaş'ın yarattığı ideolojik baskı sayılabilir. Bunların yanı sıra belki de daha önemlisi solda yer alan partilerin işçi sınıfıyla kurduğu ilişkideki sorunlardır. Stalinizm diktası altındaki komünist partiler ne eleştirel entelektüellere ne de işçi sınıfının üyelerine partiye siyaset yapma imkânı tanıyordu. Dahası 1956'nın yarattığı şok karşısında Stalinist dogmaya daha sıkı bağlanmayı tercih etmişlerdi ki bu da komünist hareketten uzaklaşmayı artıran bir eğilim doğurmuştu. Birçok kişiye göre İşçi Partisi'nin ise, burjuva parlamentarizmi ve reformist siyaseti sebebi ile sosyalizm için bir alternatif haline gelmesi mümkün değildi. Özetle Yeni Sol için sosyalist hareketi yenilemenin yolu işçiler ve entelektüeller arasındaki ilişkinin yeniden kurulmasından, işçiler ile entelektüeller arasında yeni dolayım alanları bulmadan geçiyordu. Yeni Sol ile önceki gelenek arasındaki süreklilik işçileri hala daha asıl özne olarak görmekle birlikte entelektüellerin de önemli bir rolü olduğuna ilişkinin vurgudur. Entelektüeller ile işçi hareketinin organik birliği burada da temel bir öneme sahiptir ve entelektüeller ile işçi sınıfı arasındaki ilişki yine dışsal değil diyalektik bir biçimde kavranmaktadır. Bu birliğin sağlanacağı dolayım olarak Parti'ye ilişkin Thompson'un kuşkusu içinde uzun bir zaman faaliyet gösterdikleri Komünist Parti'nin Stalinizm ile malûl yapısı ve Stalinizmin, örgütsel yapının ve Sovyetler Birliği'nin politikalarının tartışmaya açılmasına ilişkin direncidir. Thompson, İşçi Partisini de uygun bir zemin olarak görmez ve alternatif dolayımlar ararken, Jones ve Hilton bu Parti'yi en azından geniş bir işçi kitlesi ile bir etkileşimin kurulabilmesi açısından işe yarar bulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anderson, P. (1965). The Left in the Fifties. *New Left Review*, 1(29), 3-18.
- Avineri, S. (1967). Marx and the Intellectuals. *Journal of the History of Ideas*, 28(2), 269-278.
- Bates, D. (2007). Introduction: Marxism, Intellectuals and Politics. İçinde *Marxism, Intellectuals and Politics* (ss. 1-18). Springer.
- Blackledge, P. (2007). Marx and intellectuals. İçinde *Marxism, Intellectuals and Politics* (ss. 21-41). Springer.
- Bodenheimer, T. (1976). The role of intellectuals in class struggle. *Synthesis*, 1(1), 20-27.
- Boggs, C. (1979). Marxism and the role of intellectuals. *New Political Science*, 1(2-3), 7-23.
- Davis, M. (2006). The Marxism of the British New Left. *Journal of Political Ideologies*, 11(3), 335-358.
- Dworkin, D. (1997). *Cultural marxism in postwar Britain*. Duke University Press.
- Engels, F. (1974). *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm* (Ö. Ünalın, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Gleberzon, W. (1978). Marxist Conceptions of the Intellectuals. *Historical Reflections/Réflexions Historiques*, 81-97.
- Gramsci, A. (1992). *Selections From the Prison Notebooks* (Q. Hoare & G. Nowell Smith, Çev.). London: Lawrence & Wishart.
- Hilton, R. (1957). Socialism and Intellectuals-Four. *Universities & Left Review*, 1(2), 19-20.
- Jones, M. (1957). Socialism and Intellectuals-One. *Universities & Left Review*, 1(2), 15-17.
- Kautsky, K. (1903). *The Intellectuals and the Workers*. Erişim Tarihi: 11.07.2023 <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1903/xx/int-work.htm>
- Kautsky, K. (1912). The "Intellectuals" and Party Principles. *Socialist Standart*, (November). Erişim Tarihi: 11.07.2023 <https://www.marxists.org/archive/kautsky/1912/xx/intell.htm>
- Lenin, V. İ. (2011). *Ne Yapmalı?* (2. bs; A. Berberoğlu, Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Lenin, V. İ. (2014). *Seçme Yazılar: Devrim, Demokrasi, Sosyalizm* (2. bs; S. Savran, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Luxemburg, R. (1961). *The Russian Revolution, and Leninism Or Marxism?* University of Michigan Press.
- Marx, K., & Engels, F. (2008). *Komünist Manifesto & Hakkında Yazılar* (N. Satlıgan, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi* (2. bs; T. Ok & O. Geridönmez, Çev.). İstanbul: Evrensel Yayınları.
- Scott-Brown, S. (2022). Rethinking the Socialist Intellectual in the British First New Left. *British Journal of Educational Studies*, 70(5), 591-608.
- Silver, H. (1957). Socialism and Intellectuals-Two. *Universities & Left Review*, 1(2), 17-18.
- Taylor, C. (1957). Socialism and Intellectuals-Three. *Universities & Left Review*, 1(2), 18-19.
- Thatcher, I. D. (2007). Lenin, Trotsky and the Role of the Socialist Intellectual in Politics. İçinde *Marxism, Intellectuals and Politics* (ss. 43-67). Springer.
- Thomas, P. (2007). Gramsci and the intellectuals: Modern prince versus passive revolution. İçinde *Marxism, Intellectuals and Politics* (ss. 68-85). Springer.
- Thompson, E. P. (1957a). Socialism and the Intellectuals. *Universities & Left Review*, 1(1), 31-36.
- Thompson, E. P. (1957b). Socialism and the Intellectuals- A Reply. *Universities & Left Review*, 1(2), 20-22.
- Thurman, J. C. (2011). *The Making of the First New Left in Britain* (M.A.). Indiana University.
- Trotsky, L. (1974). *The Intelligentsia and Socialism*. New Park Publications. Erişim Tarihi: 20.07.2023 <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1910/xx/intell.htm>
- Winslow, C. (2014). Introduction: Edward Thompson and the Making of the New Left. İçinde *E. P. Thompson and the Making of the New Left: Essays & Polemics Edited by Cal Winslow* (ss. 9-35). New York: Monthly Review Press.
- Yamak, S. (2020). Sosyalizm ve Kamu Bürokrasisi. İçinde *Siyasal İdeolojiler ve Kamu Bürokrasisi* (ss. 43-105). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Yamak, S. (2023). E.P. Thompson'ın Sosyalist Hümanizmi: 1956'nın Külleri İçinde "Sosyalistlerin Yapımı", "Aşağıdan Sosyalizm" ve Bir Devrim Arayışı. *Mülkiye Dergisi*, 47(3), 1049-1086.
- Yetiş, M. (2002). Gramsci ve aydınlar. *Mülkiye Dergisi*, 26(236), 217-245.

Bölüm 6

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE YÖNETİŞİM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Seda ÇANKAYA KURNAZ¹

---

¹ Öğr. Gör. Dr., Seda ÇANKAYA KURNAZ, Selçuk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-6977-300X

GİRİŞ

İnsan uygarlığı, ilkel toplum, çiftçi toplumları ve sanayi toplumları olmak üzere geçirdiği her aşamada daima doğa ile iç içe olmuştur. Ancak geçen zaman içerisinde insanoğlunun doğa ile kurduğu ilişkinin mahiyetinde değişiklikler olmuş; özellikle sanayi toplumu ile birlikte insanoğlu doğayı kendi tasavvurunu kullanarak değiştirmeye başlamıştır. İnsanlık ile çevrenin taşıma kapasitesi arasındaki çatışmanın yoğunlaşması ise bugün gelinen noktada küresel ısınma, kaynak kısıtlamaları, çevre kirliliği ve ekolojik bozulma gibi çevre sorunlarının temel çıkış noktasını oluşturmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte insanoğlunda yavaş yavaş ben-merkezli bir zihniyetin oluşması ile başlayan kırılma, insanlığın doğadaki durumunu ve ekonomik kalkınma ile çevre arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye ve anlamaya sevk etmiştir. Dahası insan ve doğa arasındaki meydana gelen çatışmanın sınır aşan niteliği ulusal, yerel, bölgesel ve küresel ölçekte bir aksiyon geliştirilmesini zorunlu kılmış ve AB, OECD ve BM gibi uluslararası örgütlerin temel gündem meselelerinden biri haline gelmiştir. BM'nin Eylül 2015'te düzenlediği zirveye katılan 193 ülke, 2016–2030 yılları arasında gerçekleşmesi planlanan Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini (SKH) ilan etmiştir. SKH kapsamında 17 hedef 169 alt hedeften oluşan strateji, küresel bir soruna karşı ülkeleri işbirliği zemininde buluşturmuştur.

2015 yılının Aralık ayında Paris'te düzenlenen zirvede ise iklim değişikliği rejiminin temel çerçevesini oluşturan Paris anlaşması kabul edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını tatmin edebilmesini savunmaktadır. Yönetişim ise sürdürülebilir kalkınma için gerekli olan ortak akıl ve çok yönlü planlamanın sağlanabilmesi açısından gereken güce sahiptir (Güney, 2015: 349). 1980'lerden itibaren yönetim kavramı sürdürülebilir kalkınma ile birlikte gündeme gelmiştir. Özellikle SKH'ye ulaşma noktasında yönetim paradigmasının etkili olduğuna dair çalışmalar literatürde oldukça yer tutmaktadır.

Bu temel zeminden hareketle çalışmada öncelikle, sürdürülebilir kalkınma kavramının kavramsal çerçevesi ele alınacak; ardından insanların doğal çevreyle olan ilişkilerinde paradigma değişikliğine sebep olan ve SKH'ye ulaşmada önemli yaklaşım olarak görülebilecek olan yönetim paradigmasına ilişkin bir analiz çerçevesi ortaya konulacaktır. Çalışmanın son kısmında, yönetişimin; Katım, Politika Tutarlılığı, Etkinlik ve Verimlilik ve Demokratik Kurumlar mekanizmalarının SKH'nin gerçekleştirilmesinde etkisine değinilecektir. Çalışmanın yönetim ve sürdürülebilirlik alanındaki güncel araştırmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Literatüre bakıldığında çok boyutlu, dinamik ve kullanım alanı oldukça geniş olan sürdürülebilirlik kavramının çeşitli tanımları olduğu görülmektedir. Sürdürülebilirlik kavramı Cambridge sözlüğünde “belirli bir süre için

belirli bir düzeyde devam etme yeteneği” olarak tanımlanmaktadır (Cambri-
dge Dictionary, 2023). Bu noktada kavramla ifade edilmek istenen, bir şeyin
kendini devam ettirebilme, koruyabilme kalitesidir. O halde sürdürülebilir
olarak ifade edilen bir şeyin sürekliliğinin, devam edebilirliğinin ve müm-
künse geri dönüşümünün mümkün olması gerekmektedir.

Geniş anlamda sürdürülebilirlik tanımlarının çoğu, insanın çevre üze-
rindeki etkisine ve dünyanın ekosisteminin dengelerine odaklanmıştır. Sal-
omone’a göre; Sürdürülebilirlik, insanlığın yükünü taşıyabilmek ve des-
teklemek için dünyanın kapasitesini korumak ve sürdürülebilirlik hedefini
sürdürmeye izin veren her şey olarak tanımlanmaktadır (Salomone, 2014).
Dovers (1994: 304) tarafından ise sürdürülebilirlik, doğal, insani veya karma
bir sistemin, belirsiz bir zaman ölçeğinde tehdit olarak algılanan içsel veya
dışsal değişikliklere dayanma veya bunlara uyum sağlama yeteneğidir. Eus-
tona göre (1995) sürdürülebilirlik, “sosyal ve doğal sistemlerin sonsuza kadar
birlikte geliştiği bir durumu ifade eder.” Pearce, Markandya ve Barbier’a göre
(1989) ise sürdürülebilirlik, insan refahının zaman içinde sabit kalmasına
izin veren, azalmayan bir fayda fonksiyonu olarak tanımlanmıştır.

Sürdürülebilirlik düşüncesinin literatürde ilk olarak yer alması, tarımsal
ürün miktarında ve verimlilikte sürdürülebilirliğin sağlanması ve ormanla-
rın yok edilmesinin önlenmesi, gelecek kuşaklara aktarımının sağlanması
gibi konularla olmuştur (Kula, 1998: 151). Sonraki yıllarda farklı alanlarda
da kullanılan sürdürülebilirlik düşüncesi 1970’li yıllara gelindiğinde ulusal
ve uluslararası çevre hareketlerinde önemli bir yere sahip olmuş ve ekolojik
tartışmaların ana temasını oluşturmuştur (Harborth, 1991: 7). Dünya Çev-
re ve Kalkınma Komisyonu, 1987 yılında sürdürülebilir kalkınma için yol
gösterici ilkeler geliştirildiği “Brundtland Raporu” olarak bilinen “Ortak
Geleceğimiz” başlıklı rapor yayınlanmıştır. Brundtland raporuna göre sür-
dürülebilirlik, kalkınma tartışmalarını esas alarak gelecek nesillerin kendi
ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını
tatmin edebilmesi olarak tanımlanmaktadır (Brundtland, WCED 1987). Bu
raporun yayımlanmasından sonra sürdürülebilirlik sadece çevre ile ilgili bir
kavram olmaktan çıkmış, finans, kültürel değerler, turizm, sağlık, iletişim ve
yönetişim gibi daha pek çok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle
kullanım amacına göre daha kapsayıcı ve geniş bir anlama sahip olabilmekte
yeni bir içerikle formüle edilebilmektedir (Şen, Kaya ve Alpaslan, 2018: 8).
Bu çerçevede sürdürülebilirlik, bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesilleri ihmal
etmeden karşılamaya odaklandığından geçmişe, bugüne ve yarına hitap et-
mektedir. Sürdürülebilirlik durağan değildir. Süreç içerisinde kendini sürekli
güncelleyen dinamik bir kavramdır. Sürdürülebilirliğin giderek artan öne-
mindeki en temel motivasyon, sürekli artan ve çeşitlenen ihtiyaçlar karşı-
sında kaynakların yetersiz olması hatta neredeyse tükenecek olmasıdır (Şen,
Kaya ve Alpaslan, 2018: 8).

BM'nin Eylül 2015'te düzenlediği zirveye katılan 193 ülke, 2016–2030 yılları arasında gerçekleşmesi planlanan SKH'leri ilan etmiştir. SKH kapsamında ekonomik sosyal ve çevresel boyutları kapsayan ve 17 hedef 169 alt hedeften oluşan strateji ortaya konulmuştur. (United Nations, 2023). Sürdürülebilir kalkınma, bu üç boyut arasındaki, yani ekonominin gelişimi, nüfusun yaşam standardı ve çevre üzerindeki yük arasındaki kalkınma dengesini ifade etmektedir (United Nations, 2002). SKH yoksulluğu sona erdirmek, gezegeni korumak ve tüm insanların barış ve refahtan yararlanmasını sağlamak için evrensel bir eylem çağrısı olarak kabul edilmektedir. Tablo 1'de SKH'ye yer verilmiştir. Birbirine bağlı ve aralarında bir denge kurmayı amaçlayan bu üç temel boyut, ayırım yapmaksızın gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere sorumluluklar getirmektedir. SKH kapsamında bugün 17 hedef ve 169 alt hedefin yanında 3854 etkinlik, 1345 yayın, 7744 eylem gerçekleştirilmiştir (United Nations, 2023).

Tablo 1: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

1 YOKSULLUĞA SON 	2 AÇLIĞA SON 	3 SAĞLIKLI BİREYLER 	4 NİTELİKLİ EĞİTİM 	5 TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ 	6 TEMİZ SU VE SAĞLIK KOSULLAR
7 ERİŞİLEBİLİR VE TEMİZ ENERJİ 	8 İNSANA YAKIŞIRIŞ VE EKONOMİK BÜYÜME 	9 SANAYİ, YENİLİKÇİLİK VE ALTYAPI 	10 EŞİTSİZLİKLERİN AZALTILMASI 	11 SÜRDÜRÜLEBİLİR ŞEHİR VE YAŞAM ALANLARI 	12 SORUMLU TÜKETİM VE ÜRETİM
13 İKLİM EYLEMİ 	14 SUDAKİ YAŞAM 	15 KARASAL YAŞAM 	16 BARİŞ VE ADALET 	17 HEDEFLER İÇİN ORTAKLIKLAR 	 Sürdürülebilir Kalkınma için KÜRESEL HEDEFLER

Kaynak: United Nations, 2023

Sürdürülebilir kalkınma, çevresel ve sosyal sorunlara çözüm üretilmesi ve mevcut ve gelecekteki gereksinimler arasında denge kurulması amacı doğrultusunda hükümetlerin ve tüm toplumun sorumluluğunun artması ile doğrudan ilişkilidir (Zhironkin ve Cehlár, 2022). SKH'ler sürdürülebilir kalkınma ve bunun ekonomik, sosyal, çevresel ve yönetim boyutları alanında uluslararası işbirliği için küresel bir çerçeve sağlar. Buna ek olarak, tek başına devletler, kendi ilgi alanlarına yönelik alt hedefleri tanımladıkları kendi sürdürülebilir kalkınma stratejilerini uygulayabilmektedir (Participation Factory, 2022). Sürdürülebilir kalkınmanın sonuçları yeşil büyüme, yeşil ekonomi, yeşil yönetim gibi farklı perspektiflerin de araştırılmasına ve tartışılma-

sına olanak sağlamıştır (Zhironkin ve Cehlár, 2022). SKH tüm hükümetler ve toplum için temel bir referans haline gelmiştir. Ancak SKH'nin uygulanması, gelişmişlik ve gelir düzeylerine bakılmaksızın tüm ülkeler için büyük bir yönetim sorununu da beraberinde getirmektedir. 2030 Gündemi, hükümetlerin farklı politikalar üzerinde çalışmasını ve kısa vadeli siyasi döngülerin ötesine geçen iddialı ve birbiriyle ilişkili ekonomik, sosyal ve çevresel hedefler belirlenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle stratejik vizyon oluşturma, önceliklerin belirlenmesi ve uygulamaya yönelik bütünsel bir devlet yaklaşımına ihtiyaç vardır (OECD, 2019).

Sürdürülebilir kalkınmaya giden süreçte, hükümetin doğaya ve diğer insanlara saygı ilkelerine göre yönetilmesinin öncelik hale gelmesi, paydaş katılımının, etkin ve verimli yönetim anlayışının öneminin artması, demokratik kurumların varlığının giderek daha fazla tartışılması ve birbirini destekleyen politikaların belirlenmesi gerektiğine olan güçlü inanış yönetişimin küresel düzlemde sürdürülebilir kalkınma bağlamında değerlendirilmesinde etkili olmuştur.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE YÖNETİŞİM BAĞLAMI

Yönetişim kavramı, 1990'lı yıllarla birlikte yönetim kavramının bazı açılardan yetersiz kalması neticesinde uygulamaya yansıyan yeni arayışların bir karşılığı olarak ortaya çıkmıştır (Tekeli, 2012: 661). BM tarafından yapılan bir tanımda, bir ülkenin her seviyedeki işlerinin yönetiminde iktisadi, siyasi ve idari otorite kullanımı şeklinde ifade edilmiştir (HABİTAT II, 2000:1). BM dışında Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası örgütler de bu tanıma katılmış ve gelişmekte olan ülkelerin hem neo-liberal politikaları hem de yönetim modelini benimsemeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Neo-liberal politikaların gerçekleştirilebilmesi için yönetim bir araç olarak görülmüştür. (Yüksel, 2000:154).

Politika ağı teorisi, kurumsal teori veya organizasyon teorisinin temellerine referansla yönetim, hükümetin toplumsal kalkınmayı etkili bir şekilde yönlendirme kapasitesinin azaldığı iddiası ışığında ortaya çıkan boşluğu doldurmak için diğer sosyal aktörlerin gerekli olduğunu ileri sürmektedir (Peters, 2011; Rhodes, 2007).

Yönetişim mantığında toplumda yer alan tüm paydaşlar, sistemin bir ortağı olarak görülmekte ve bu ortakların etkileşimin ortaya çıkardığı bir sürecin kendisi yer almaktadır (Tekeli, 1996: 52-53). Bu çerçevede yönetim, özel sektör uygulamalarını bazı yönetim uygulama ve süreçlerini açıklamak için kullanılmakta ve devletlerin geleneksel yapılarına karşı çıkmaktadır (Stoker, 1998: 19). Yönetişim kavramının kamu sektöründe de kullanılabilmesi mümkündür. Ancak kamu kurumlarında yönetime ilişkin fonksiyonlar artarak süreç daha karmaşık hale geleceğinden; yerinden yönetim, etkin sivil toplum ve vatandaş katılımı, vatandaş odaklı politikalar, e-devlet uygulamaları

ve bürokratin karar ve uygulamalarından dolayı bireysel sorumluluğu gibi fonksiyonların da eklenmesi gerekecektir (Fidan, 2010:7). Dahası bu yeni yaklaşım birey ve devlet arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesini gerektirmektedir. Bu yeni yapıda kaynak ve yetkilerin tek elde toplandığı hiyerarşik bir düzenden ziyade; demokratik bir çerçevede, şeffaf, vatandaşa duyarlı ve genel olarak insan haklarına saygılı, devletin yönetmekten ziyade yönlendirici işlevini yüklediği ve toplumsal işbirliğinin yönetişimin her aşamasına hakim olduğu bir süreç söz konusudur (Tekeli, 1996: 46). Politika sürecinin karmaşık bir yapıda olması, geniş bilgi perspektifine ve daha iyi bilgi yönetimine olan ihtiyacın artması, beklentileri karşılayabilmek için vatandaşın politika oluşturma sürecine dahil edilmesi ve daha fazla şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim taleplerine cevap verme zorunluluğu yönetişim anlayışının hızla yayılmasında etkili olmuştur (Maliye Bakanlığı, 2003: 34).

Yin vd (2019), yönetişimin sahip olduğu özellikleri şu şekilde özetlemiştir: Öncelikle yönetişim, yönetimden farklıdır ve kontrolden ziyade senkronizasyona dayanır. İkinci olarak yönetişim, kamu ve özel sektörün yanı sıra ekonomik kuruluşlar da dahil olmak üzere birbirine bağlı bir dizi taraftan oluşur. Üçüncü olarak yönetişim, faydaları dengelemenin ve sistematik kararlar almanın önemini vurgular. Son olarak ise yönetişim, ilişkinin sürekliliğini sağlamak amacıyla kesintisiz bir temas kurar. Bu yönleriyle yönetişim, bir hedefe ulaşmaya dönük bir amaçsal çabayı, yol gösterici olmayı, kontrol etmeyi ve yönetmeyi içeren çok boyutlu bir kavramdır (Plumptre ve Graham, 1999: 2). Bu nedenle SKH'ye ulaşabilmek için gerekli olan ortak akıl, planlama ve organizasyon yönetişimin doğasında olduğu söylenebilir (Güney, 2015: 350).

Sürdürülebilir kalkınma, çalışmanın bir önceki bölümünde de detaylı bir şekilde anlatıldığı gibi toplumun bugünkü ihtiyaçlarının gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden mahrum bırakmayacak düzeyde kaynak kullanımı ile giderilmesidir. Sürdürülebilir kalkınma bu tanımlamada çevrenin korunması, insani refah düzeyinin geliştirilmesi, düşük gelirli bireylerin sivil ihtiyaçlarının giderilmesi, gelecek nesillerin refahına saygı gösterilmesi gibi hedeflere ulaşabilmek için çevre ve kalkınma meselelerinde kamunun karar alma süreçlerine katılımına vurgu yapmaktadır. Yönetişim tüm kamusal kararlarda kamu kurumları ile birlikte karar alma süreçlerinin tamamını içerdiğinden SKH'ye ulaşmayı desteklemekte ve birbiri ile yakın ilişki kurabilmektedir (Güney, 2015: 350). Dahası yönetişim, BM'nin SKH'ye ulaşmasında önemli bir yönlendirme aracıdır. SKH'lerin genişliği ve karmaşıklığı ve kamu ve özel sektör taraflarını politikalara dahil etme ihtiyacı hükümetleri politikaların nasıl uyumlu hale getirileceğine ilişkin sorunla karşı karşıya getirmektedir (OECD, 2023). Faaliyet gösterdikleri toplumun ayrılmaz bir parçası olan kurumlar, politika oluşturma sürecinin etkili paydaşlarıdır (OECD, 2021).

SKH'ye ulaşmanın güçlü siyasi kurum ve süreçler gerektirdiği uluslararası örgütler tarafından da kabul edilmektedir. Hükümetler, ulusal politikalarını SKH'lerin kapsamı ve karmaşıklığı ile uyumlu hale getirmeyi ve politika oluşturma ve uygulama sürecine kamu ve özel sektör taraflarını dahil etme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. Başka bir deyişle, bu zorlukla başa çıkmak ve 17 SKH'ye ulaşmak büyük ölçüde etkili yönetişime bağlıdır (Good Government Improvement, 2021). Sürdürülebilir kalkınma ve yönetişim, kurumu toplumun ayrılmaz bir parçası olarak kabul eder, kurumsal bir vatandaşlık statüsünü ve paydaşlarının ihtiyaçlarını, çıkarlarını ve beklentilerini gözetir. Dahası, SKH'nin özünde, entegre düşünme ve entegre raporlama gerektiren sonuç odaklı hedefler yer alır ve bu yönüyle de sonuç odaklı yaklaşım benimseyen yönetişim ilkelerinin bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde etkisinin olumlu olabileceği söylenebilir (Good Government Improvement, 2021).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİNİN GERÇEKLEŞMESİNDE YÖNETİŞİM İLKELERİ

SKH'leri bütünlük ve tutarlı bir set olarak uygulamak, ekonomik, sosyal ve çevresel hedefler arasındaki etkileşimleri dengeli bir şekilde ele almak ve hedeflere ulaşma yolunda insanların refahı üzerindeki olumsuz etkilerden kaçınmak, birçok ülke tarafından SKH'lerin uygulanmasındaki en önemli zorluklardan biri olarak kabul edilmektedir (OECD, 2019). Bu kapsamda yönetişimin doğası ve mekanizmalarının, SKH'nin hayata geçirilmesinde yönetimler açısından yönlendirici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu çerçevede SKH'nin tam olarak gerçekleştirilmesi, büyük ölçüde etkili yönetişimin temel ilkelerine ilişkin ortak bir anlayışla ile ilintilidir. Yönetişimin hangi boyutları ile sürdürülebilir kalkınmanın başarılmasına yardımcı olacağına ilişkin uluslararası literatürde oldukça fazla çalışma vardır. Ancak türkçe literatüre bakıldığında bu çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında yönetişimin; Katılım, Politika Tutarlılığı, Etkinlik ve Verimlilik ve Demokratik Kurumlar olarak ele alınan boyutlarının Sürdürülebilir kalkınma üzerinde etkisi değerlendirilecektir.

3.1. Katılım

Doğayla uyumlu bir geleceğe ulaşma amacı doğrultusunda belirlenen SKH'lere ulaşma bugün her zamankinden daha acil bir mesele haline gelmiştir. Çevre ile ilgili sorunların kaynağı olan insan, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesi yolunda da en önemli ve etkili aktör konumundadır.

Bu çerçevede çalışma kapsamında katılım, yalnızca yönetim faaliyetlerine, hükümet işlerine (oy verme, temsil vb. yoluyla) dolaylı olarak dahil olma meselesi değil, aynı zamanda politika oluşturma biçimlerine genişletilmiş katılım yoluyla müdahil olma şeklinde de gerçekleşebilmesi anlamında kullanılmaktadır (Heinelt, 2002: 23). Buradan hareketle sürdürülebilirlik, ortak geleceğimize hitap ediyorsa sürdürülebilirliği sağlamak için gereken dönü-

şüm, toplumun ilgili tüm üyelerinin uygun şekilde katılımı olmadan gerçekleştirilemeyecektir. Bu nedenle her birey, kamu yetkilileri tarafından çevreyle ilgili hazırlanan bilgilere erişime ve karar alma süreçlerine katılma fırsatına sahip olmalıdır. Devletler, bilgiyi geniş çapta erişilebilir hale getirerek halkın farkındalığını ve katılımını kolaylaştırmalı ve teşvik etmelidir (Lohse and Birgit, 2023).

Yönetişim özü itibari ile birlikte yönetmek anlamına gelir. Sadece seçilmiş bir kesim tarafından değil, aynı zamanda STK, meslek odaları, üniversiteler, özel sektör kuruluşları gibi çeşitli paydaşların yönetim ve karar alma süreçlerinin tüm kademelerine dahil edilmesidir (TESEV, 2008: 17). Nitekim çevre meselelerinin sınır aşan niteliği, sorunlara tek başına çözüm üretmeyi zorlaştırmakta ve sürdürülebilir kalkınmanın tek başına hükümetler tarafından gerçekleştirilmesine engel olmaktadır (Participation Factory, 2022). İşbirlikçi yönetim yaklaşımlarında, devlet-devlet dışı aktör etkileşimlerinin kurumsallaştırılması, güven ve ortak bir anlayışın inşa edilmesinin yanı sıra aktörlerin işbirliğine olan bağlılığının artırılması açısından özellikle önemlidir (Ansell ve Gash, 2008). Sürdürülebilirlik paradigmasının ilk tezahür ettiği 1987 yılında yayınlanan Brundtland raporundan bu yana sivil toplumun ulusal ve uluslar üstü karar alma süreçlerine katılımı, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmanın en önemli araçlarından biri olarak sunulmuştur (Lohse and Birgit 2023). Katılım, paydaşların hedeflere ulaşmak için gereken politika ve önlemleri birlikte üretmelerine ve sürdürülemez uygulama ve davranışları değiştirmek için gereken eylemleri belirlemelerine olanak sağlar (Participation Factory, 2022). Daha fazla paydaş katılımının bilgi üretimine ve fikir birliği oluşturmaya katkıda bulunacağı ve belirli bilgi, değer ve kaynakların paylaşılmasıyla genel karar alma ve politika kabulünün kolaylaştırabileceği üzerinde durulan önemli bir konudur (Newig ve diğerleri, 2018). Birlikte ele alındığında, katılımın “daha yüksek düzeyde sürdürülebilir ve yenilikçi sonuçlar” yaratması beklenmektedir (Heinelt, 2002: 17).

Katılımın, sürdürülebilir kalkınmada politika oluşturma ve uygulama sürecindeki etkisi akademisyenler tarafından da sıklıkla vurgulanmıştır (Newig et al., 2018). Politika önerilerinin hazırlanmasına farklı aktörlerin dahil edilmesinin, karşılıklı etkileşim temelinde daha etkili sonuçlar doğuracağı ifade edilmektedir (Dilaveroğlu, 2020: 48). Özellikle birbiriyle ilişkili SKH'lerine ulaşma yolunda ortaya çıkan zorluklar ile paydaş katılımı sayesinde başa çıkabileceği ileri sürülmüştür (Meuleman ve Niestroy, 2015; Meadowcroft, 2011; Enroth, 2011).

Bu kapsamda paydaş katılımı ve açık hükümet, SKH'nin uygulanmasına yönelik politika oluşturma kararlarının meşruiyetini güçlendirir. Politika ve hizmet tasarımı ve sunumunun her aşamasında vatandaşlarla işbirliği yapmanın, farklı kamu ihtiyaçlarına yanıt veren sürdürülebilir iyileştirmelerin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir. Şeffaflık, dürüstlük, hesap vere-

bilirlik ve paydaş katılımı ilkelerini teşvik eden açık hükümet stratejileri ve uygulamaları, hem hedeflerin gerçekleştirilmesine doğrudan katkıda bulunarak SKH'yi takip etme sürecine ışık tutabilir (OECD, 2019).

3.2. Politika Tutarlılığı

Politika tutarlılığı, politika yapım sürecinde en üst seviyeden en alt seviyeye kadar olan paydaşlar arasındaki eylemlerin gidişatının uyumluluğu anlamına gelmektedir. Böylece politikanın, çatışma yaratmadan tüm paydaşlar tarafından doğru ve verimli bir şekilde takip edilebilmesi sağlanır (Deshpande, 2014).

Sürdürülebilir kalkınmanın başarılmasında politika tutarlılığı ve koordinasyonun önemi gerek akademik çalışmalar (Bernstein ve diğerleri, 2014; Meuleman ve Niestroy, 2015) gerekse de uluslararası örgütler tarafından vurgulanmıştır. Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik politika tutarlılığı OECD (2001: 909) tarafından yapılan bir tanıma göre; “tanımlanan hedefe ulaşmaya yönelik sinerji yaratan hükümet ve kurumları arasında karşılıklı olarak güçlendirici politika eylemlerinin sistematik olarak teşvik edilmesi” olarak ifade edilmiştir. BM üyesi devletler, 2030 Gündemi’nde politika ve kurumsal tutarlılığını (Birleşmiş Milletler, 2015: 27) önemli uygulama araçları olarak tanımlamışlardır. İyi yönetim yaklaşımı doğrultusunda, Avrupa Toplulukları Komisyonu, açıklık, katılım, hesap verebilirlik, etkililik ve tutarlılık ilkelerinden oluşan normatif bir yönetim gündemini savunan bir beyaz kitap yayınlamıştır. Politika tutarlılığının önemini aynı şekilde kabul eden OECD, politika tasarımı ve uygulamasında tutarlılığın artırılması amacıyla politika yapımcıların kurumsal düzenlemeleri ve süreçleri uyarlamalarına yardımcı olacak bir “Sürdürülebilir Kalkınma için Politika Tutarlılığı Çerçevesi” yayınlamıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın çeşitli boyutlarının birbiriyle bağlantılı olması nedeniyle, karmaşık sorunları etkili bir şekilde değerlendirebilmek için entegre ve tutarlı bir yaklaşımın gerekli olduğunu ifade etmiştir (Stafford-Smith ve diğerleri, 2017).

Politika tutarlılığının sağlanmasında stratejik vizyon oluşturma, önceliklerin belirlenmesi ve uygulamaya yönelik bütünsel bir devlet yaklaşımına ihtiyacın olduğu açıktır. Güçlü koordinasyon mekanizmaları, politika tutarlılığının sağlanmasında ve SKH’leri karakterize eden çok boyutlu politika zorluklarının başarılı bir şekilde ele alınmasında kilit öneme sahiptir. İyi yerleştirilmiş planlama uygulamaları, aynı zamanda siyasi taahhütlerin ve hedeflerin hem uzun hem de orta vadeli stratejilere ve bu taahhütleri yerine getirme konusunda hükümetin çalışmalarına rehberlik edecek operasyonel eylem planlarına dönüştürülmesinde de etkilidir. Son olarak, politika izleme ve değerlendirme, kamu politikalarının etkili bir şekilde tasarlanmasına, uygulanmasına ve sunulmasına olanak sağlar. Neticede sağlam ve kanıta dayalı politika oluşturma yoluyla uzun vadeli hedeflere ulaşılmasında önemli bir rol oynar (OECD, 2019).

Bu çerçevede SKH doğrultusunda yönetimlerin geliştirileceği politikalarda tutarlı bir yönetim sürecine ihtiyaç vardır. Dahası politika tutarlılığını destekleyen kurumsal yapı ve süreçlerin, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik politikalar arasındaki sinerjilerin arttırılmasına katkıda bulunduğu iddia edilmektedir. Politika tutarlılığı, ekonomik, sosyal ve çevresel politikaları uyumlu hale getirerek istenmeyen sonuçların azaltılmasına yardımcı olabilir ve daha bilinçli karar alınmasına olanak tanıyabilir (Monkelbaan, 2019). Bu nedenle politika tutarlılığının SKH'nin başarısı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu söylenebilmektedir (Glass ve Newing, 2019).

3.3. Etkinlik ve Verimlilik

Etkinlik, kaynakların optimal olarak kullanılması ile amaçlara ulaşmayı ifade etmektedir (DPT, 2007: 15). Verimlilik ise kullanılan kaynaklarla ulaşılan çıktıların sonucunu ifade etmekte ve kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesini hedeflemektedir (Eren, 2008: 6).

Verimlilikle kamu kaynaklarının israfının önüne geçilmesi ve en az maliyet ve zamanla işlemlerin gerçekleşmesi amaçlanmaktadır. Kamusal faaliyetlerin etkin ve verimli olabilmesi için yapılması gereken en önemli adım, belirlenen hedeflere ulaşmada doğru stratejilerin belirlenmesi ve beşeri kaynakların doğru şekilde yönlendirilmesi ile ilgilidir. Verimlilik ve etkinlik kavramlarının ortak paydası, en az zaman, maliyet ve beşeri kaynakla faaliyetlerin gerçekleştirilmesidir (Dilaveroğlu, 2020). Yönetişimin özünde, vatandaşın istek beklentilerine duyarlı daha iyi hizmet sunumu ile memnuniyeti yükseltmeye odaklanan “vatandaş odaklı yönetim” anlayışı vardır (Karataş, 2007: 83). Verimlilik aynı zamanda, yetkinlik, sağlam politika oluşturma ve işbirliği ile doğrudan ilintilidir. Öncelikle kurumların işlevlerini etkili bir şekilde yürütebilmeleri için kendi yetkileri altındaki görevleri yerine getirebilecek yeterli uzmanlığa, kaynaklara ve araçlara sahip olmaları gerekmektedir. Yetkinliğin sağlanması için profesyonel bir kamu sektörü işgücünün teşvik edilmesi, stratejik insan kaynakları yönetimi, devlet memurlarının liderlik gelişimi ve eğitimi, performans yönetimi, sonuç odaklı yönetim, mali yönetim ve kontrol, etkin ve adil gelir yönetimi ve e-devlete yatırım gibi stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Verimliliğin sağlanması, sağlam politika oluşturma ile doğru orantılıdır. Politika tutarlılığı ile yakından ilişkilendirilebilecek sağlam politika oluşturma, amaçlanan sonuçlara ulaşmak için belirlenen politikaların her birinin birbirleri ile aynı amaca hizmet etmesini ve köklü temellere dayanmasını, gerçeğe ve akla uygun olmasını ifade etmektedir. Politika oluşturulmasında, stratejik planlama ve öngörü, düzenleyici etki analizi, tutarlı politika oluşturmanın teşvik edilmesi, ulusal istatistik sistemlerinin güçlendirilmesi, izleme ve değerlendirme sistemleri, risk yönetimi çerçeveleri ve bilgi paylaşımı gibi stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. İşbirliğinin sağlanması, ortak çıkarları ilgilendiren sorunları ele almak için her düzeydeki kurumlar devlet ve devlet dışı aktörlerle aynı amaç doğrultusunda birlikte

çalışmasını gerektirmektedir. İşbirliğinin gerçekleştirilmesi için SKH konusunda farkındalığın artırılması, ağ tabanlı yönetim, çok paydaşlı ortaklıklar, hükümet düzeyleri ve işlevsel alanlar arasında işbirliği, bilgi paylaşımı ve diyalog stratejilerinin yürütülmesi gerekmektedir (United Nations, 2018).

Özetle, seçilen stratejilerin uzun vadeli potansiyel yansımalarının dikkate alınması ve incelenmesi ve politika hedefleri ve stratejileri yinelemeli bir şekilde geliştirilmesi SKH'ye ulaşma konusunda etkiye sahiptir (Voß ve Kemp (2006). Etkinlik ve verimlilik ilkeleri bu yönleriyle, sürdürülebilir kalkınmanın yönetim ayağında ihtiyaç duyduğu, katılım, bilgi, işbirliği ve çok aktörlü yaklaşım mekanizmalarıyla bir strateji geliştirilmesine olanak sağlayacaktır.

3.4. Demokratik Kurumlar

Demokrasi ile kalkınma arasındaki bağlantı Huntington'nın çalışmalarına kadar dayanmaktadır. Huntington'a göre yoksulluk demokratik gelişmenin önündeki temel engellerden biridir. Demokrasinin geleceği ekonomik kalkınmanın geleceğine bağlıdır. Ekonomik kalkınmanın önündeki engeller demokrasinin genişlemesinin önündeki engellerdir (Huntington 1993: 22). Demokrasi esasında, tek başına bir kavram olarak değil; siyasi sürdürülebilirliğin çoğulculuk, insan haklarına saygı ve iyi yönetim gibi diğer yönlerini tamamlayıcı bir unsur olarak sürdürülebilir kalkınmanın temel bir girdisidir (Payne 1992: 13). Açıklık, yönetimde demokrasi ile doğrudan ilişkilidir ve politik yozlaşmanın çözümü olarak görülmektedir. Demokrasinin tam olarak gerçekleştirilmesi, idarenin tüm yönetsel işlemlerini yargıda olduğu gibi genel idari usullere bağlamış olmasına, bilgi edinme hakkının tanınmasına ve idarenin karar toplantılarına isteyenlerin yetkili olarak katılmasını sağlayacak aleni toplantıların varlığına bağlıdır (Özay, 2017: 1-5). SKH'ne ulaşmada açıklık ve şeffaflık temel ilkelere biridir ve güçlü siyasi kurum ve süreçler gerektirmektedir.

Demokratik kurumların ne anlam ifade ettiğine yönelik tanımlar farklılık gösterse de çoğu yazar ifade özgürlüğünün, özgür, adil ve kapsayıcı derslerin, hukukun üstünlüğünün, etkili yasama organının, denetimlerin, alternatif bilgilerin, sivil özgürlüklere ve insan haklarına saygının ve bağımsız yargının demokratik kurumların tanımları olduğu konusunda hemfikirlerdir (Norris, 2012; Pomerantz, 2011). Sürdürülebilir kalkınma özel ve kamu işlerinin yürütülmesinde öngörülebilir ve şeffaf bir kurallar ve kurumlar çerçevesini gerektirmektedir. Demokratik kurumlara ilişkin tartışmalarda genellikle iyi yönetim kavramı önemli bir yer edinmektedir (North, 1990: 3). Dünya Bankası'nın da savunduğu şekliyle kavram, "hesap verebilirlik, şeffaflık, hukukun üstünlüğü ve hükümetin verimliliği ve etkinliğini" içermektedir (World Bank, 1992: 165) ve bir ülkenin kalkınması için belirleyici olarak görülmüştür. İyi yönetim; öngörülebilir, açık ve aydınlanmış politika oluşturmayı içeren şeffaf süreçler, profesyonel bir şekilde işlemlerini yürü-

ten bürokrasi, hükümetin eylemlerinden sorumlu olan bir yürütme organı, kamu işlerine aktif katılan güçlü bir sivil toplum ve hukukun üstünlüğünün hakim olması anlamına gelmektedir (Dünya Bankası 1992: 7). Kamu ihtiyaçlarına yanıt veren etkili yönetim, kurumları ve sistemleri, temel hizmetleri sunar ve kapsayıcı büyümeyi destekler; kapsayıcı siyasi süreçler ise vatandaşların kamu görevlilerinden hesap sorabilmesini sağlar. Ayrıca iyi yönetim, kalkınma yatırımlarını çekmek ve sürdürmek için gereken istikrara sahip, barışçıl ve güvenli toplumlar inşa etmeye yardımcı olur (UNDP, 2014). İyi yönetim aynı zamanda uygun kurumsal ortama da bağlıdır. Yolsuzluk, bürokratik verimsizlik, etkin olmayan ve yozlaşmış kolluk kuvvetleri, kurumların sürdürülebilir kalkınma için iyi yönetimi kolaylaştırma kapasitesini zayıflatmaktadır. Yolsuzluk ve rant kollama faaliyetleri, uygun bir kurumsal ortam mevcut değilse, dışa dönük ekonomik politikalar uygulamaya çalışan bir ekonomide bile büyüyebilir. Böyle bir ortam, iyi yönetim ve politikaların etkin bir şekilde uygulanması için tüm kurumları sistematik olarak etkisiz hale getirebilir (Roy ve Tisdell, 1998: 1310). Güçlü, iyi işleyen demokratik kurumlar kamu sektöründe yolsuzluğu azaltır. Hükümete olan güveni artırır ve SKH'ne ulaşmaya yardımcı olan yönetim sistemlerini destekler (OECD, 2019). Dolayısıyla, iyi yönetimin yokluğunda politikaların formüle edilmesi uygulamanın etkin olmasına engel olur. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma, iyi politikalar ve iyi yönetime elverişli kurumların etkin bir şekilde sağlanmasını gerektirir (Roy ve Tisdell, 1998: 1310).

Meltzer ve Richard (1981) evrensel oy hakkı ve düzenli çoğulcu seçimlerin gerçekleştiği demokratik kurumların, seçmenlerin uyguladığı baskıya dayalı olarak daha eşit ekonomik ve sosyal sonuçlar ürettiğini ifade etmektedir. Dahası yöneticilerin, kendilerini eylemlerinden sorumlu tutan bilgili vatandaşlar tarafından seçilmeleri, rekabetçi bir siyasi süreçte zorlanmaları ve bir kontrol ve denge sistemi tarafından idare edilmeleri durumunda kamu çıkarına uygun hareket edecekleri varsayılmaktadır (Norris, 2012; Siegle ve diğerleri, 2004; Sen, 1999).

Bu çerçevede vatandaşların yaşamak istediği hayat tarzını tanımlamaları, bu hayat tarzının gelecek kuşaklara aktarmaları ile ilgili seçimlerde bulunmaları doğrudan sürdürülebilir kalkınma ile ilişkilidir (Meadowcroft, 2011: 537). Bu doğrultuda, demokratik kurumların siyasi süreçte hesap verebilirlik ve şeffaflığı sağlayarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik ilerlemeyi destekleyebilir.

SONUÇ

İnsan davranışlarından kaynaklanan çevre sorunlarının giderek kritik bir hal alması, son yıllarda hem özel sektör hem de kamu sektörünün çevre konularına öncesinden daha fazla oranda ilgi duymasında itici güç olmuştur. Artan nüfus, artan kentleşme, büyüyen küresel ekonomi ve doğal kaynak kul-

lanımı nedeniyle kaynakların tamamının kontrolsüz bir şekilde kullanımı, bugünün kaynaklarının yok edilmesine neden olarak gelecek kuşakların hayatını tehlikeye atmakta ve bu nedenle ulusal, yerel, bölgesel ve küresel ölçekte bir aksiyon geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Çevre sorunlarının sınır aşan niteliği AB, OECD ve BM gibi ulusüstü yapılanmaların çevre konularına gösterdikleri ilgi, ulusal ölçekte yönetimlerin harekete geçmesinde etkili olmuştur. BM 2015 yılında üye devletleri sürdürülebilir kalkınma vizyonlarını başarabilmek için bir strateji ortaya koyarak SKH olarak kategorize ettikleri ekonomi, çevre ve toplum boyutlarını içeren hedeflere 2030 yılına kadar ulaşmak için bir yol haritası belirlediler. SKH'lerine ulaşmak, kalkınmanın her düzeyindeki ülkeler için zorlu bir mücadeledir ve hükümetlerin politika alanları arasında benzeri görülmemiş bir şekilde koordinasyon kurmasını, danışmasını ve çalışmasını gerektirmektedir. Çalışmada yönetim mekanizmalarının yönetimlerin bu zorlu mücadelesinde yönlendirici ve kolaylaştırıcı etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede çalışma kapsamında Katılım, Etkinlik ve Verimlilik, Politika Tutarlılığı ve Demokratik Kurumlar'ın SKH'nin gerçekleştirilmesinde etkisi incelenmiştir. Yönetişim çatısı altında her bir mekanizma, birbirinden bağımsız olarak değil; birbiri ile ilişkili ve birbirini destekleyen bir sürecin varlığında SKH'lerin başarısına katkı sağlayabilecektir.

Paydaş Katılımı; SKH'nin uygulanması süreci, alınan kararların geçerliliğini güçlendirerek sürece yönelik daha etkin bir anlayışının gelişmesine katkı sağlar. Politika oluşturma, hizmet sunumu ve tasarımı sürecinde vatandaşların katılımını önemseyen bir yaklaşımın varlığında, farklı kamu ihtiyaçlarına yanıt verecek sürdürülebilir iyileştirmelerin sunulması da gerçekleşecektir. Ancak paydaş katılımı olmadan, SKH'ne ulaşmada politikaların merkezde belirlendiği ve yürütüldüğü bir sürecin varlığında, verimli ve etkin sonuçların elde edilmesi de oldukça zor olacaktır. Bu nedenle paydaş katılımını teşvik eden stratejilerin belirlenmesi ve uygulamaya konulması, hedeflerin gerçekleşmesine doğrudan katkıda bulunmakta ve aynı zamanda yönetişimin diğer mekanizmalarını da pozitif yönde etkilemektedir.

Etkinlik ve Verimlilik; SKH'nin gerçekleştirilmesinde doğrudan etkili olmakta ve en az zaman, maliyet ve beşeri kaynakla faaliyetlerin gerçekleştirilmesine odaklanarak gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılamaya hizmet etmektedir. SKH'ye ulaşma noktasında politikalar belirlenirken etkin ve verimlilik ilkelerinin dikkate alınması yönetimleri başarıya götürebilecek önemli bir unsurdur. Nitekim SKH'nin birinde meydana gelebilecek verimlilik artışı aynı zamanda diğer hedeflerinde başarılı olmasına katkı sağlayacaktır.

Politika Tutarlılığı; Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarını içeren politika alanları arasındaki sinerjinin sağlanmasına yardımcı olabilecektir. SKH'lere ulaşma yolunda zorlu bir süreci yönetmeye

alışan hükümetlerin yerel düzeyde belirledikleri politikaların birbirleri ile tutarlı bir yaklaşım içerisinde olması, istikrarsızlıkların önüne geçmek, son derece dinamik ve karmaşık sorunlarla başa çıkmak ve amaca uygun politikaları belirlemek açısından yol gösterici olabilecektir. Aksi takdirde birbiri ile çatışan politika uygulamaları ve doğabilecek krizler SKH'ye ulaşma konusunda hükümetlere engel olabilecektir. Politika tutarlılığı aynı zamanda yönetimler açısından SKH'lere ulaşma konusunda bütünleşik bir strateji izlendiğinin göstergesidir.

Demokratik Kurumlar; güçlü ve demokratik kurumlar, kamu sektöründe yolsuzluk, kötü yönetim gibi sorunlarla karşılaşma oranını azaltarak hükümete olan güveni arttırır ve SKH'ye ulaşmaya yardımcı olabilir. Bu çerçevede demokratik kurumlar, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşmesinde uygun ortamı yaratmakta ve hedeflere ulaşma konusunda üretilen politikaların başarılı olmasında merkezi bir öneme sahip olmaktadır.

2023 yılına kadar SKH'ye ulaşma, ülkeler için ciddi bir öncelik ve aynı zamanda zorluk olarak ortaya çıkmaktadır. Yönetişim mekanizmalarının SKH'ye ulaşmada etkisinin incelendiği bu çalışma göstermektedir ki; ülkelerin karşılaştıkları meydan okumalar ne olursa olsun daha fazla paydaş katılımının sağlanması, politika tutarlılığı, etkinlik ve verimlilik, demokratik kurumlar SKH'nin uygulanmasında daha fazla ilerleme kaydedilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle yönetimler, SKH'lere ulaşmak için yönetişim mekanizmalarının sağlayacağı faydalara odaklanmalı ve bunların politika süreçlerine entegre edilebilmesi için yaklaşım geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

- Ansell, C., Gash, A., (2008). Collaborative governance in theory and practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18, 543-571.
- Bernstein, S., Gupta, J., Andresen, S., Haas, P.M., Kanie, N., Kok, M., et al., (2014). Coherent governance, the UN and the sdgs. United Nations University Institute for the Advanced Study of Sustainability, Tokyo.
- Brundtland (1987). WCED (1987). <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> erişim tarihi:01.10.2023
- Cambridge Dictionary (2023). <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6z%C3%BCk/ingilizce/sustainability> erişim tarihi:02.10.2023
- Deshpande, M. (2014). Entrepreneurship approach to higher education policy aspects. Handbook of Research on Higher Education in the MENA Region: Policy and Practice.
- Dilaveroğlu, A. (2020). Yönetişim ilkeleri ve yerel yönetimler mevzuatına yansımalar, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (37), 45-63.
- Dovers, S. R. (1994). Sustainability: demands on policy. *Journal of Public Policy*, 16, 3, 303-318.
- DPT (2007). Dokuzuncu kalkınma planı kamuda iyi yönetim özel ihtisas komisyonu raporu. Ankara.
- Enroth, H., 2011. Policy network theory. In: Bevir, M. (Ed.), The SAGE Handbook of Governance. Sage Publications, Ltd., London, pp. 19e35.
- Eren, E., (2008). Yönetim ve organizasyon. İstanbul, Beta Basım.
- Euston, S.R. ve Gibson, W.E. (1995). The ethic of sustainability. *Earth Ethics*, 6, 5-7.
- Fidan Y. (2010). Yönetimden yönetişime kavramsal bir bakış, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* sayı 1.
- Glass L.-M., Newig J. (2019). Governance for achieving the sustainable development goals: how important are participation, policy coherence, reflexivity, adaptation and democratic institutions?, *Earth System Governance*, Volume 2.
- Good Government Improvement (2021). Good governance and the sustainable development goals. <https://www.good-governance.org.uk/publications/insights/good-governance-and-the-sustainable-development-goals> erişim tarihi:01.10.2023
- Güney T. (2015). Yönetim ve sürdürülebilir kalkınma, oecd ülkeleri üzerine bir panel veri analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 2.
- HABİTAT II (2000). İstanbul 5 ülke raporu, yönetim alt bölümü, İstanbul.
- Harborth, H-J (1991). The debate about sustainable development: starting point for an environment-oriented international development policy. *Economics*, Vol. 44, ss. 7-31.

- Heinelt, H. (2002). Achieving Sustainable and Innovative Policies through Participatory Governance in a Multi-level Context. In: Heinelt, H., Getimis, P., Kafkalas, G., Smith, R., Swyngedouw, E. (Ed.) *Participatory Governance in Multi-Level Context*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Huntington, S. P. (1993). *Democracy's third wave in the global resurgence of democracy*, edited by Larry Diamond and Marc F. Plattner. Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press.
- Karataş, H.(2007). Kamu yönetiminde yeni bir anlayış: vatandaş odaklı yönetim. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 24.
- Kula, E. (1997). *History of environmental economic thought*. Routledge.
- Lohse, E. J. and Birgit P. (2023). Introduction: sustainability through participation? national, supranational and international legal perspectives. Birgit Peters and Eva Julia Lohse, Leiden (Ed.), Boston.
- Maliye Bakanlığı (2003). İyi yönetişimin temel unsurları. Ankara.
- Meadowcroft, J.(2011). Sustainable development. In: Bevir, M. (Ed.), *The SAGE Handbook of Governance*. Sage Publications, Ltd., London, 535-551.
- Meltzer, A.H., Richard, S.F. (1981). A rational theory of the size of government. *Journal of Political Economy*, 89, 914-927.
- Meuleman, L., Niestroy, I. (2015). Common but differentiated governance: a metagovernance approach to make the SDGs work. *Sustainability*, no. 9, 12295-12321.
- Monkelbaan, J., (2019). *Governance for the sustainable development goals. exploring and integrative framework of theories, tools and competencies*. Springer, Singapore.
- Newig, J., Challies, E.D., Jager, N.W., Kochskaemper, E., Adzersen, A. (2018). The environmental performance of participatory and collaborative governance: a framework of causal mechanisms. *Policy Studies Journal*, 46.
- Norris, P., (2012). *Making democratic governance work: how regimes shape prosperity, welfare and peace*. Cambridge University Press, New York.
- North, D.C., (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press, Cambridge.
- OECD (2001). *The DAC Guidelines poverty reduction*. OECD Publishing, Paris. <http://www.oecd.org/development/povertyreduction/2672735.pdf>.
- OECD (2019). *Governance as an SDG accelerator*. https://www.oecd-ilibrary.org/sites/0666b085-en/1/2/2/index.html?itemId=/content/publication/0666b085-en&csp_=34eb1c7117bf0332cc7095e8ebdc1c0&itemIGO=oecd&itemContentType=book erişim tarihi:08.08.2023
- OECD (2023). *Sustainable development goals and public governance*. <https://www.oecd.org/gov/sustainable-development-goals-and-public-governance.htm> erişim tarihi: 08.10.2023
- Özay, İ. H. (2017). *Günüşiğinde yönetim*. İstanbul, Filiz Kitabevi.

- Participation Factory (2022). The Role of Stakeholder Participation in Sustainable Development Policies. <https://www.participationfactory.com/the-role-of-stakeholder-participation-in-sustainable-development-policies/>
- Payne, J. H. (1992). Economic assistance to support democratization in developing countries: a canadian perspective. *Development*, Vol. 3.
- Pearce, D.W., Markandya, A., Barbier, E. (1989). Blueprint for a green economy. Earthscan: London, UK.
- Peters, B.G. (2011). Institutional theory. In: Bevir, M. (Ed.), The SAGE Handbook of Governance. Sage Publications, Ltd., London, 78-90.
- Plumpton, T. ve Graham, J. (1999). Governance and good governance: international and aboriginal perspectives. Institute On Governance.
- Pomerantz, P. R., (2011). Development theory. In: Bevir, M. (Ed.), The SAGE Handbook of Governance. Sage Publications, Ltd., London.
- Rhodes, R.a.w. (2007). Understanding governance: ten years on. *Organisation Studies*. 28, 1243-1264.
- Roy, K.C. and Tisdell, C.A. (1998). Good governance in sustainable development: the impact of institutions. *International Journal of Social Economics*, Vol. 25, No. 6/7/8, 1310-1325.
- Şen, H. Kaya A. ve Alpaslan B. (2018). Sürdürülebilirlik üzerine tarihsel ve güncel bir perspektif. *Ekonomik Yaklaşım*, 29:107, 1-47.
- Siegle, J.T., Weinstein, M.M., Halperin, M.H. (2004). Why democracies excel. *Foreign Affairs*. 83, 57-71.
- Stafford-Smith, M., Griggs, D., Gaffney, O., Ullah, F., Reyers, B., Kanie, N., et al. (2017). Integration: the key to implementing the sustainable development goals. *Sustainability Sciences*, 12.
- Stoker, G. (1998). Governance as theory: five propositions. *International Social Science Journal*, 50, 17-28.
- Tekeli, İ. (2012). Yönetim kavramı yanısıra yönetim kavramının gelişmesinin nedenleri üzerine. B. Aykaç, Ş. Durgun, & H. Yayman içinde, *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, Ankara, Nobel Yayınları.
- TESEV (2008). İyi yönetim el kitabı. http://tese.org.tr/wpcontent/uploads/2015/11/Iyi_Yonetisim_Kaliteli_Yasam.pdf. erişim tarihi:08.09.2023
- UNDP (2014). Governance for sustainable development. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/Discussion-Paper--Governance-for-Sustainable-Development.pdf>
- United Nations (2002). World summit on sustainable development, 26 august-4 september, johannesburg. <https://www.un.org/en/conferences/environment/johannesburg2002>. erişim tarihi:10.06.2023
- United Nations (2015). General Assembly Resolution 70/1, Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1 <http://undocs.org/A/RES/70/1>

org/A/RES/70/1.

United Nations (2018). Principles of effective governance for sustainable development, https://publicadministration.un.org/Portals/1/Images/CEPA/Principles_of_effective_governance_english.pdf erişim tarihi:10.06.2023

United Nations (2023). Sustainable development goals. <https://sdgs.un.org/goals>.erişim tarihi:08.10.2023

Voş, J.-P., Kemp, R. (2006). Sustainability and reflexive governance:introduction. In: Voş, J.-P., Bauknecht, D., Kemp, R. (E d.), Reflexive governance for sustainable development. Edward Elgar, Cheltenham, 13-28.

World Bank (1992). Governance and development. The World Bank, Washington, D.C.. <http://documents.worldbank.org/curated/en/604951468739447676/> erişim tarihi:08.10.2023

Yin S, Li B, Xing Z (2019). The governance mechanism of the building material industry (BMI) in transformation to green BMI: The perspective of green building. *Sciences Total Environment*, 10; 677:19-33.

Yüksel, M. (2000). Yönetişim kavramı üzerine. *Ankara Barosu Dergisi*, 58, 3:145-159.

Zhironkin, S. ve Michal Cehlár, M. (2022). Green Economy and Sustainable Development: The Outlook. *Energies*, 15(1675), 1-8.

Bölüm 7

SİBER DİPLOMASİ VE SİBER DİPLOMASİDE BAZI ULUSLARARASI SORUNLAR

Nabat GARAKHANOVA¹

---

¹ Doktor, KTO Karatay Üniversitesi, Konya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-3637-7710

GİRİŞ

Siber diplomasi, devletlerin dış politikalarını yürütmek, ulusal çıkarlarını korumak ve küresel meselelere çözüm aramak için dijital araçları kullanmalarınıdır. Bu çerçevede, siber diplomasi; bilgi toplama, analiz etme, strateji belirleme, iletişim kurma, müzakere etme ve karar alma gibi birçok diplomatik süreci içerir. Siber diplomasi, aynı zamanda devletlerin siber güvenlik konularında işbirliği yapmalarını, siber saldırılara karşı koymalarını ve siber alanı düzenlemelerini de sağlar.

Siber diplomasiin en belirgin özelliklerinden biri, hızlı ve etkin iletişim imkânı sunmasıdır. Dijital teknolojiler sayesinde diplomatik süreçler daha hızlı, daha şeffaf ve daha geniş kitlelere ulaşabilir hale gelmiştir. Bu durum, diplomasiyi daha demokratik bir süreç haline getirmiştir. Ancak, aynı zamanda, dijital platformların kontrolü ve yönetimi, veri güvenliği, gizlilik ve diğer hukuki meseleler gibi yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu yeni sorunlar, siber diplomasiin etkin bir şekilde yürütülmesi için yeni çözüm yolları ve stratejiler geliştirilmesini gerektirir.

Siber diplomasi; dijital teknolojilerin, uluslararası ilişkilerin ve dış politikanın hizmetine sunulmasını ifade eder. Bu süreçte, dijital araçlar; bilgi toplama, analiz etme, strateji belirleme, iletişim kurma, müzakere etme ve karar alma gibi diplomatik süreçleri hızlandırır ve etkinleştirir. Ancak, siber diplomasi aynı zamanda yeni zorlukları ve sorunları da beraberinde getirir. Bu nedenle, siber diplomasiin etkin bir şekilde yürütülmesi, yeni çözüm yolları ve stratejilerin geliştirilmesini gerektirir.

Çalışmada dijital gelişimin diplomasiye yansması, böylece siber diplomasiin ortaya çıkışı ve bu yansması olarak ortaya çıkan bazı sorunlar incelenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak siber diplomasiin tanımına ve tarihi gelişimine yer verilmiş, siber diplomasiin kaynağı olan dijital gelişmeler incelenmiştir. Sonrasında siber diplomasiin unsurları ele alınmış, dijital platformların ortaya çıkışıyla birlikte meydana gelen bazı sorunlar vurgulanmıştır. Çeşitli devletlerin dijital teknolojinin sakıncalarını kaldırmak adına yaptıkları düzenlemeler de çalışmada yer verilen konulardan olmuştur. Çalışma siber diplomasiin getirdiği sakıncaları kaldırmak için sunulan çözüm önerileri ile sonlanmaktadır.

I. SİBER DİPLOMASİNİN TANIMI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Siber diplomasi hakkında, son on yılda hızla gelişen ve artık uluslararası ilişkilerin ayrılmaz bir parçası olan bir kavramdır¹. En genel tanımıyla siber diplomasi, dijital teknolojilerin ve dijital platformların, diplomatik süreçlerin ve uluslararası ilişkilerin hizmetine sunulmasıdır.

1 Turhan, Gökhan, and Yeliz Türkoğlu. "Dijital diplomasi alanında yapılan akademik çalışmaların bibliyometrik analizi." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 22, no. 87 (2023): 910-924

Dijital teknolojilerin hayatın her alanında etkin olması ve özellikle iletişim alanında yaşanan hızlı dönüşüm, devletlerin dış ilişkilerde de bu teknolojilerden faydalanma gerekliliğini doğurmuştur². Siber diplomasi, bu gerekliliği karşılamak için gelişen bir disiplin olmuştur. Siber diplomasi, hem devletlerin kendi aralarındaki diplomatik ilişkilerde hem de toplumların özel sektör ve diğer dış aktörlerle olan ilişkilerinde kullanılmaktadır.

Siber diplomasi, dijital teknolojilerin hızla geliştiği ve küreselleşme süreçlerinin derinleştiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu kavramın kökenleri, genel olarak internetin ortaya çıkışına ve küreselleşme süreçlerinin hız kazanmasına dayanır. Ancak, siber diplomasi kavramının oluşumu ve gelişimi, daha karmaşık ve çok yönlü bir süreci içerir.

İnternetin ilk ortaya çıktığı 1960'ların sonları ve 1970'lerde, bu teknoloji öncelikle askeri ve akademik amaçlar için kullanılmıştır. Ancak 1990'ların başında, internetin ticari kullanımının önü açıldı ve bu, teknolojinin yaygınlaşmasını ve halka açılmasını sağladı. 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında ise internet, hızla tüm dünyaya yayıldı ve hayatın her alanında kullanılmaya başlandı³.

Siber diplomasi terimi, dijital teknolojilerin bu hızlı gelişmesinin ve internetin genel kullanıma açılmasının bir sonucu olarak 2000'li yılların ortalarında ortaya çıktı⁴. Dijital teknolojilerin hızla gelişmesi ve internetin yaygınlaşması, devletlerin bu teknolojileri dış politika amaçları için kullanmaya başlamalarını sağlamıştır. Bu süreçte, devletler siber diplomasi aracılığıyla bilgi toplama, analiz etme, strateji belirleme, iletişim kurma, müzakere etme ve karar alma gibi süreçleri hızlandırmış ve etkinleştirmişlerdir.

Siber diplomasi, ilk başta devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerde kullanılmış olsa da zamanla devletlerin vatandaşları, özel sektör ve diğer dış aktörlerle olan ilişkilerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreçte, siber diplomasi daha geniş kitlelere ulaşma, daha hızlı ve etkin iletişim kurma ve daha şeffaf olma gibi özellikler göstermiştir.

Siber diplomasi, dijital teknolojilerin hızla geliştiği ve küreselleşme süreçlerinin derinleştiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Siber diplomasi, ilk olarak devletlerin kendi aralarındaki ilişkilerde kullanılmış, zamanla daha geniş kitlelere ulaşmış ve devletlerin siber güvenlik konularında işbirliği yapmalarını sağlamıştır. Bu süreçler, siber diplomasiyi, devletlerin dış politikalarını yürütmek ve ulusal güvenliklerini korumak için kullandıkları etkin bir araç haline getirmiştir.

2 Barrinha, André, and Thomas Renard. "Cyber-diplomacy: the making of an international society in the digital age." *Global Affairs* 3, no. 4-5 (2017): 353-364

3 Castells, Manuel, *Communication Power*, (New York: Oxford University Press, 2011), S.62.

4 Potter, Evan *Cyber-Diplomacy: Managing Foreign Policy in the Twenty-First Century*, (McGill-Queen's University Press 2002), S. 7

Siber diplomasi, internet ve dijital teknolojilerin hızla gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan yeni bir diplomasi biçimi olarak karşımıza çıkar. İnternetin doğuşu ve ilk kullanımları, siber diplomasi tarihinde önemli bir rol oynar. Bu süreci anlamak, siber diplomasiye nasıl ulaşılabileceğini ve neden bu kadar önemli olduğunun anlaşılmasına yardımcı olur.

İnternetin temelleri ABD Savunma Bakanlığı'na bağlı bir araştırma kuruluşu olan ARPA'nın (Advanced Research Projects Agency) 1960'ların sonlarında geliştirdiği bir proje olan ARPANET'te atıldı⁵. Bu proje, dünya çapındaki bilgisayarların birbirleriyle iletişim kurmasına izin veren bir ağ sistemini hedefliyordu. ARPANET, 1969 yılında başarıyla çalışmaya başladı ve bu, internetin doğuşu olarak kabul edilir.

Bu ilk aşamada, internetin ana kullanıcıları askeri kuruluşlar ve araştırma kurumlarıydı ve İnternet, büyük miktarda verinin hızlı ve güvenli bir şekilde aktarılmasını sağlamak için kullanılıyordu. Özellikle, 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında, internetin ticari kullanımı hızla artmaya başladı ve daha geniş bir kullanıcı kitlesine ulaştı. Bu dönemde, ilk e-posta sistemleri ve Usenet gibi erken internet hizmetleri geliştirildi. 1990'ların başında, İsviçre'deki CERN laboratuvarlarından Tim Berners-Lee, dünya çapında web'i (World Wide Web) geliştirdi. Web, interneti daha kullanıcı dostu hale getirdi ve metin, resim ve diğer medyaya içeriklerini görüntüleme ve paylaşma yeteneği sağladı. Web'in gelişmesi, internetin hızla büyümesine ve geniş kitlelere ulaşmasına yardımcı oldu. Bu dönemde, internet sadece bir iletişim ve bilgi paylaşım aracı değil, aynı zamanda ekonomik ve politik bir araç haline geldi. Devletler, internetin sunduğu fırsatları görmeye ve bu yeni teknolojiyi kendi amaçlarına uygun olarak kullanmaya başladılar. Örneğin, devletler interneti bilgi toplamak, propaganda yapmak, bilgi yaymak ve vatandaşlarıyla iletişim kurmak için kullanmışlardır. Bu sırada, internetin politik ve diplomatik amaçlarla kullanılması fikri, "siber diplomasi" teriminin doğuşuna zemin hazırlamıştır⁶. 2000'lerin başında, devletler ve diğer politik aktörler, internet ve dijital teknolojileri kullanarak uluslararası ilişkiler ve diplomasi alanında faaliyet göstermeye başladılar. Bu süreç, siber diplomasi- nin doğuşu ve gelişmesinde kritik bir role sahiptir.

İnternetin doğuşu ve ilk kullanımları, siber diplomasi tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. İnternetin hızla yayılması ve geniş kitlelere ulaşması, devletlerin ve diğer politik aktörlerin bu yeni teknolojiyi diplomatik amaçlarla kullanmaya başlamalarına olanak sağlamıştır. Bu süreç, siber diplomasi tarihinin ilk dönemlerini oluşturur ve siber diplomasi- nin bugünkü önemini ve etkisini anlamamıza yardımcı olur.

5 Abbate, Janet, *Inventing the Internet*, (Cambridge, MIT Press: 1999), S. 8

6 Nye, Joseph S., *The Future of Power*, (New York, Public Affairs: 2014), S 10

II. SİBER DİPLOMASİNİN UNSURLARI

Siber diplomasi, dijital teknoloji ve internet kullanımının gelişmesi ile birlikte ortaya çıkan yeni bir diplomasi şeklidir. Bu alanda diplomasi, yeni ve etkili bir yöntem olarak hizmet vermektedir. Siber diplomasının anahtar unsurları, dijital diplomasi, siber güvenlik ve bilgi toplama ve yönetimi olarak öne çıkmaktadır.

A. Dijital Diplomasi

Siber diplomasi, geleneksel diplomasi yöntemlerinin dijital platformlara taşınması olarak ifade edilebilir⁷. Dijital diplomasi, hükümetlerin, uluslararası kuruluşların ve diğer politik aktörlerin dijital platformlar aracılığıyla diplomasi yürütmelerini ifade eder. Bu, sosyal medya, web siteleri, uygulamalar ve e-postalar gibi çeşitli dijital araçları içerebilir. Dijital diplomasi, devletlerin uluslararası toplumda etkili bir şekilde iletişim kurmalarını, bilgi yaymalarını ve etkileşimde bulunmalarını sağlar.

B. Siber Güvenlik

Siber güvenlik, devletlerin ve kuruluşların dijital altyapılarını siber saldırılara karşı koruma çabalarını ifade eder⁸. Siber diplomasi, devletlerin siber güvenlik politikalarını belirleme ve uygulama süreçlerinde önemli bir rol oynar. Siber diplomasi, siber güvenlik konularında uluslararası işbirliğini teşvik eder ve devletlerarası güvenli ve güvenilir bir siber alan oluşturmayı hedefler.

C. Bilgi Toplama ve Yönetimi

Siber diplomasi, devletlerin bilgi toplama ve yönetme süreçlerini hızlandırır ve etkinleştirir. İnternet ve dijital teknolojiler, devletlerin büyük miktarda bilgi toplamasını, bu bilgileri hızla analiz etmesini ve karar verme süreçlerinde kullanmasını sağlar. Siber diplomasi, bu bilgi yönetimi süreçlerini daha etkin, hızlı ve doğrulukla gerçekleştirmeyi hedefler. Ek olarak, siber diplomasi, devletlerin ve diğer aktörlerin dijital platformları ve teknolojileri etkin bir şekilde kullanmalarını sağlar. Bu da dijital becerilere sahip diplomatlar yetiştirmeyi, dijital teknolojileri etkin bir şekilde kullanılmasını ve dijital platformlarda etkin bir şekilde iletişim kurmayı gerektirir.

Siber diplomasi, devletlerin ve diğer aktörlerin dijital platformlar ve teknolojiler aracılığıyla diplomasi yürütmelerini sağlar. Dijital diplomasi, siber güvenlik ve bilgi toplama ve yönetimi, siber diplomasının anahtar unsurlarıdır. Bu unsurlar, siber diplomasının etkin ve başarılı bir şekilde yürütülmesi için gereklidir. Siber diplomasi, devletlerin ve diğer aktörlerin dijital teknolojileri etkin bir şekilde kullanmalarını, bilgi toplamalarını ve yönetmelerini,

7 Hallams, Ellen, Digital Diplomacy: The Internet, The Battle for Ideas & US Foreign Policy, CEU Political Science Journal(2010) Vol. 5, Issue 4 S.551

8 Dunn Cavelt, Cybersecurity in Switzerland, (Heidelberg-New York-Dordrecht-London, Springer: 2013), S 10

siber güvenlik politikalarını belirlemelerini ve uygulamalarını ve dijital platformlarda etkin bir şekilde iletişim kurmalarını sağlar.

III. DİJİTAL PLATFORMLARIN DOĞUŞU VE EVRİMİ

A. Dijital Platformların Tarihsel Gelişimi

Dijital platformlar, günümüzün hiper-bağlantılı dünyasında son derece önemli bir rol oynamaktadır. İletişim, eğitim, iş ve eğlence gibi pek çok alanda hayatı kolaylaştıran ve değiştiren bu platformların tarihsel gelişimini incelemek, dijital platformların günümüzde neden bu kadar önemli olduğunu daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Dijital platformların temeli, 1960'ların sonlarında, ABD'nin Savunma Bakanlığı'nın Araştırma Projeleri Ajansı (ARPA) tarafından geliştirilen ARPANET projesi ile atıldı. ARPANET, dünya çapında bilgisayarların birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayan bir ağ sistemini hedefliyordu. 1969'da başarıyla çalışmaya başlayan bu ağ, günümüzün internetinin temelini oluşturdu. 1970'lerin sonlarında ve 1980'lerin başlarında internetin ticari kullanımı hızla artmaya başladı ve daha geniş bir kullanıcı kitlesine ulaştı. Bu dönemde, ilk e-posta sistemleri ve Usenet gibi erken internet hizmetleri geliştirildi.

1990'ların başında, internetin daha kullanıcı dostu olmasını sağlayan World Wide Web'in (WWW) geliştirilmesiyle birlikte, dijital platformlar hızla gelişmeye ve çeşitlenmeye başladı. İnternet kullanıcıları, metin, resim, video gibi farklı formatlarda içerik oluşturabilir ve paylaşabilir hale geldi. Bu dönemde, internet üzerinde etkileşimli hizmetler sunan ilk dijital platformlar ortaya çıktı. 2000'li yılların başında, sosyal medya platformları hızla popülerlik kazanmaya başladı. Facebook, Twitter, YouTube gibi platformlar, kullanıcıların bilgiyi daha hızlı ve etkili bir şekilde paylaşmasını sağladı. Bu platformlar aynı zamanda, kullanıcıların birbirleriyle etkileşimde bulunabileceği, görüşlerini paylaşabileceği ve içerik oluşturabileceği bir ortam sundu⁹. Dijital platformlar, 2010'ların başında daha da çeşitlendi. E-ticaret platformları (Amazon, Alibaba), müzik ve video akış platformları (Spotify, Netflix), eğitim platformları (Coursera, Udemy) ve bulut hizmetleri (Google Cloud, AWS) gibi yeni türler ortaya çıktı. Dijital platformların tarihsel gelişim süreçleri, onların önem ve yaygınlıklarının da bir göstergesidir. Dijital platformlar hem bireysel kullanıcılar hem de işletmelerin etkileşim, iletişim ve iş yapma şekillerini radikal bir şekilde değiştirmiştir. Bunların ortaya çıkışı ve gelişimi aynı zamanda, siber diplomasi gibi yeni kavramların ve uygulamaların ortaya çıkmasına da yol açmıştır.

B. Dijital Platform Türleri

Dijital platformlar, kullanıcılar arasında değer oluşturmayı ve paylaşmayı kolaylaştıran online yapılar olarak tanımlanabilir. Bunlar, özellikle bilgi

⁹ Fuchs, Christian, Social Media: A Critical Introduction, (Los Angeles-London-New Delhi, Sage Publications Ltd: 2017) S.36.

teknolojilerinin yaygınlaşması ve internetin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Geniş bir çeşitlilik gösteren dijital platformlar, onları kullanan kişilere ve kuruluşlara göre birçok farklı şekilde sınıflandırılabilir. Bu makalede, sosyal medya platformları, e-ticaret platformları ve bulut hizmetleri gibi önemli dijital platform türlerine odaklanılmaktadır.

1. Sosyal Medya Platformları

Sosyal medya platformları, internet kullanıcılarının online topluluklar oluşturarak bilgi, fikir ve diğer içerikleri paylaşmasına olanak sağlar. Facebook, Twitter ve Instagram gibi platformlar, kullanıcıların birbirleriyle iletişim kurabileceği ve içerik paylaşabileceği bir alan temin eder. Ayrıca, bu platformlar bireylerin, grupların ve kuruluşların geniş kitlelere ulaşmasına da olanak tanır¹⁰.

2. E-Ticaret Platformları

E-ticaret platformları, tüketicilerin ve işletmelerin online alışveriş yapmasına olanak sağlar. Amazon ve Alibaba gibi platformlar, milyonlarca farklı ürün ve hizmetin satışına aracılık eder. Bu platformlar ayrıca tüketicilere ürün ve hizmetler hakkında bilgi sağlar, fiyat karşılaştırmalarına izin verir ve kullanıcıların ürün ve hizmetler hakkında geri bildirimde bulunmalarına olanak tanır¹¹.

3. Bulut Hizmetleri

Bulut hizmetleri, bireylere ve işletmelere bilgi teknolojisi kaynaklarına internet üzerinden erişim sağlar¹². Google Cloud ve Amazon Web Services (AWS) gibi platformlar, kullanıcılara bilgi işlem gücü, veri depolama ve çeşitli uygulamalar sunar. Bulut hizmetleri, kullanıcıların ihtiyaç duydukları IT kaynaklarına talep üzerine erişmelerini ve bu kaynakları ölçeklendirmelerini sağlar.

Dijital platformların bu çeşitliliği, modern toplumun ve ekonominin dijitalleşmesinin bir yansımasıdır. Bu platformlar, kullanıcılarına çeşitli değerler sunar ve kullanıcıların çevrimiçi etkileşimleri ve işlemleri yürütmesine yardımcı olur. Söz konusu çeşitlilik aynı zamanda, dijital platformlardaki hukuksal boşlukların karmaşıklığını ve geniş kapsamını da yansıtır. Bu nedenle, dijital platformların farklı türlerini ve bu platformların nasıl çalıştığını anlamak, bu hukuksal boşlukların daha iyi anlaşılmasına ve sorunların çözümlenmesine yardımcı olabilir.

10 Kaplan, Andreas M. and Haenlein, Michael, "Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media", Business Horizons, No: 53(1), (2010), S.59.

11 Zhu, Feng and Liu, Qihong, "Competing with Complementors: An Empirical Look at Amazon.com", Strategic Management Journal, No: 39(10), (2018), S. 25.

12 Armbrust Michael, Fox Armando, Griffith Rean, Joseph Anthony D., Katz Randy, Konwinski Andy, Lee Ginho, Patterson David, Rabkin Ariel, Stoica Ion and Zaharia, Matei, "A View of Cloud Computing", Communications of the ACM, No: 53(4), (April 2010), S. 50

C. Uluslararası Hukukta Dijital Platformların Yeri

Dijital platformlar, son yıllarda hem ekonomik hem de sosyal açıdan büyük bir etki kazanmıştır. Sosyal medyadan e-ticarete, çevrimiçi oyunlardan bulut hizmetlerine kadar çeşitli şekillerde ortaya çıkan dijital platformlar, uluslararası hukukta da önemli bir yer tutmaktadır.

Dijital platformların uluslararası hukukta önemli bir yer tutmasının sebeplerinden biri, bu platformların genellikle ulusal sınırların ötesinde faaliyet göstermesidir. Bu, dijital platformların çoğunlukla farklı yargı alanlarına tabi olmalarına ve birçok hukuki sorunun karmaşık bir şekilde iç içe geçmesine neden olur. Örneğin, bir dijital platformda yapılan bir işlem, platformun kurulu olduğu ülke, işlemin gerçekleştirildiği ülke ve kullanıcının ikamet ettiği ülke olmak üzere birden çok yargı alanına tabi olabilir. Diğer yandan, dijital platformlar üzerinde gerçekleşen etkinlikler genellikle uluslararası hukuka tabidir. Uluslararası hukuk, özellikle kişisel verilerin korunması, fikri mülkiyet hakları ve elektronik ticaret gibi konularda dijital platformları doğrudan etkileyen birçok konuyu düzenler. Ancak, dijital platformların hızla gelişen doğası ve teknolojik yenilikler, bu düzenlemelerin dijital platformları tam olarak kapsamasını zorlaştırabilir.

Bu durum, dijital platformlarda çeşitli hukuki boşlukların oluşmasına neden olur. Bu hukuki boşluklar, çoğunlukla mevcut hukuk kurallarının dijital platformlardaki belirli durumları veya etkileşimleri düzenlememesi sonucunda ortaya çıkar. Örneğin, kişisel verilerin korunması ve fikri mülkiyet hakları gibi konularda dijital platformlarda hukuki boşluklar bulunabilir. Bu boşluklar, dijital platform kullanıcılarının haklarını korumada yetersiz kalınmasını ve bu kullanıcıların maruz kalabileceği zararları önlemede başarısız olunmasını beraberinde getirebilir¹³. Dolayısıyla dijital platformların uluslararası hukuktaki önemini ve bu platformlarda bulunan hukuki boşlukların ele alınmasının anlaşılması, uluslararası hukuk ve siber diplomasi açısından büyük önem taşımaktadır. Dijital platformlardaki hukuki boşlukları doldurmak ve bu platformlarda gerçekleşen etkinlikleri düzenlemek için etkili ve kapsayıcı uluslararası hukuk kuralları oluşturmak, siber diplomasi ve uluslararası hukuk profesyonelleri için önemli bir görev olmaya devam etmektedir.

D. Farklı Ülkelerin Dijital Platformlarla İlgili Yasal Uygulamaları

Dijital platformlar, küresel olarak kullanıldıkları için çeşitli yargı alanlarına tabidirler. Bu, farklı ülkelerin dijital platformlarla ilgili farklı yasal uygulamalar geliştirdiği anlamına gelir. Bu uygulamalar genellikle veri koruma, içerik düzenlemeleri, vergilendirme ve rekabet hukuku gibi konuları içerir.

¹³ Goldsmith, Jack and Wu Tim, Who Controls the Internet: Illusions of a Borderless World, (New York, Oxford: 2006), S. 36

1. Veri Koruma

Veri koruma, dijital platformlarla ilgili yasal uygulamaların belki de en önemli kısmını oluşturur. Örneğin, Avrupa Birliği, Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) ile kişisel verilerin korunmasını ve işlenmesini sıkı bir şekilde düzenlemiştir. GDPR, kişisel verilerin toplanması, saklanması ve işlenmesi konusunda katı kurallar koymakta ve kullanıcılara verileri üzerinde daha fazla kontrol hakkı vermektedir. Ayrıca, GDPR'ye uymayan şirketlere %4'e kadar küresel yıllık ciro oranında para cezaları uygulanabilir.

2. İçerik Düzenlemeleri

Dijital platformlarda yayınlanan içeriğin düzenlenmesi, farklı ülkeler arasında büyük farklılıklar gösterir. Örneğin, Almanya, aşırı nefret söylemi ve yalan haberleri engellemek için NetzDG yasasını kabul etmiştir. Bu yasa, sosyal medya platformlarını, kullanıcıların belirli bir süre içinde bildirdiği yasadışı içeriği kaldırmaları konusunda zorunlu kılar. Aksi takdirde, şirketlere 50 Milyon Euroya kadar para cezası uygulanabilir.

Almanya, çevrimiçi nefret söylemi ve sahte haberlerle mücadele etmek için 2018'de Ağ Uygulaması Yasası'nı (NetzDG) kabul etti¹⁴. Bu yasa, sosyal medya platformlarını, kullanıcıların belirli bir süre içinde bildirdiği yasadışı içeriği kaldırmaları konusunda zorunlu kılar. Aksi takdirde, şirketlere 50 milyon Euroya kadar para cezası uygulanabilir.

Türkiye ise 2020 yılında, sosyal medya düzenlemelerini içeren 5651 sayılı İnternet Yasası'nın yeni bir versiyonunu kabul etti. Bu düzenlemelere göre, belirli bir kullanıcı sayısına ulaşan sosyal medya platformları Türkiye'de bir temsilci bulundurmalıdır. Bu temsilci, kullanıcıların içerikle ilgili şikâyetlerini değerlendirerek ve Türk hükümetinin taleplerine yanıt verecektir.

Rusya'da da "internetin egemenliği" kavramına dayanan bir dizi mevzuat hükmü söz konusudur. Bunlar, hükümetin yabancı internet hizmetlerini engelleme imkânını genişletmiş ve Rus internet hizmetlerini devlet kontrollü bir ağ üzerinden çalışmaya zorlamıştır. Bu, hükümetin çevrimiçi içeriği daha etkin bir şekilde kontrol etmesine olanak sağlamaktadır.

Çin, dünyada internet sansürünün en sıkı olduğu ülkelerden biridir¹⁵. "Büyük Güvenlik Duvarı" olarak bilinen sistem, hükümetin belirli web sitelerine ve hizmetlere erişimi engellemesine ve içerik üzerinde sıkı bir kontrol uygulamasına olanak sağlar.

Söz konusu örnekler, dijital platformlar hakkındaki mevzuatın ülkelere göre ne denli değişiklik gösterebileceğinin bir göstergesidir. Her bir yaklaşı-

14 Echikson, William & Knodt, Olivia, "Germany's NetzDG: A key test for combatting online hate", CEPS Research Report No: 2018/09. S.10

15 Roberts, Margeret E., Censored: Distraction and Diversion Inside China's Great Firewall, (New Jersey-Oxford-Beijing, Princeton University Press: 2018), S. 7

mın kendi avantajları ve dezavantajları vardır ve genellikle belirli bir ülkenin hukuki, siyasi ve sosyal koşullarına bağlıdır.

3. Vergilendirme

Dijital platformların vergilendirilmesi de çeşitli ülkeler arasında farklılık gösterir. Fransa, 2019'da dijital hizmetler vergisini kabul etmiştir. Bu vergi, Fransa'da yıllık geliri 750 milyon euroyu aşan ve Fransız kullanıcılara dijital hizmetler sağlayan şirketlere uygulanmaktadır. Bu verginin oranı %3'tür ve genellikle büyük teknoloji şirketlerini hedef alır¹⁶.

Bu örnekler, farklı ülkelerin dijital platformlarla ilgili nasıl farklı yasal uygulamalar geliştirdiğini göstermektedir. Ancak, dijital platformların küresel doğası nedeniyle, bu uygulamaların uygulanması ve denetlenmesi genellikle zordur. Bu, uluslararası işbirliğini ve siber diplomasiyi önemli kılmaktadır.

IV. ULUSLARARASI HUKUKİ BOŞLUK KAVRAMI

Uluslararası hukuk çerçevesinde bir hukuki boşluk kavramı, belirli bir konu veya durumla ilgili net, belirgin ve yeterli hukuki düzenlemelerin bulunmamasını ifade eder. Bu durum genellikle yeni teknolojiler, karmaşık uluslararası ilişkiler veya belirgin bir hukuk kuralının eksikliği gibi durumlarda ortaya çıkar. Dijital platformların uluslararası arenada artan öneminin ışığında, dijital hukukta hukuki boşluklar kavramı giderek daha fazla önem kazanmaktadır.

Dijital hukukta bir hukuki boşluğun oluşmasının birkaç nedeni vardır. Birincisi, teknoloji gelişmeye devam ederken, mevcut hukuk kuralları genellikle bu hızlı değişime ayak uyduramaz. Örneğin, sosyal medya platformlarının ve diğer dijital teknolojilerin ortaya çıkması, özel hayatın gizliliği, ifade özgürlüğü ve veri koruma gibi konularda hukuki boşluklar oluşturmuştur. İnternet, ulusal sınırların ötesinde var olduğu için, hangi ülkenin yasalarının hangi durumlarda uygulanacağı belirsiz olabilir¹⁷.

İkinci olarak, dijital hukukun sınırlarının belirsizliği de hukuki boşluklara yol açabilir. İnternet, ulusal sınırların ötesinde var olduğu için, hangi ülkenin yasalarının hangi durumlarda uygulanacağı belirsiz olabilir. Bu, yargı yetkisinin belirlenmesi veya dijital suçların kovuşturulması gibi konularda sorunlar oluşturur.

Üçüncü olarak da uluslararası hukuk kuralları genellikle belirli bir konuda geniş bir anlaşmaya ihtiyaç duyar. Ancak, dijital hukuk konularında genellikle böyle bir anlaşma yoktur. Örneğin, veri koruma ve gizlilik konusunda uluslararası düzeyde geniş kapsamlı bir anlaşma bulunmamaktadır.

16 OECD, Tax Challenges Arising from Digitalisation – Report on Pillar One Blueprint: Inclusive Framework on BEPS, (2020). OECD. <https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-digitalisation-report-on-pillar-one-blueprint-beba0634-en.htm>

17 Goldsmith, Jack, and Wu, Tim, Who Controls the Internet: Illusions of a Borderless World, (Oxford University Press 2006) S.149

Bir örnek olarak, ABD ve Avrupa Birliği arasındaki “Güvenli Liman” anlaşması incelenebilir. Bu anlaşma, ABD şirketlerinin AB vatandaşlarının kişisel verilerini toplamasına ve işlemesine izin veriyordu. Ancak, 2015’te Avrupa Adalet Divanı, anlaşmanın AB vatandaşlarının veri koruma haklarını ihlal ettiğine hükmetti. Bu, ABD ve AB arasındaki veri transferlerinde bir hukuki boşluk oluşturdu. Sonraki “Gizlilik Kalkanı” anlaşması bu boşluğu doldurmayı amaçladı, ancak 2020’de yine Avrupa Adalet Divanı tarafından geçersiz kılındı¹⁸.

Bu örnek, hukuki boşlukların karmaşıklığını ve uluslararası hukukun bu boşlukları doldurmak için değişmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir. Hukuki boşluklar, dijital hukukta ve özellikle de siber diplomasi bağlamında önemli bir konudur. Uluslararası hukukun bu boşlukları doldurması, dijital platformlarla daha fazla uyum içinde olmasını gerektirmektedir.

V. DİJİTAL PLATFORMLARDA ORTAYA ÇIKAN HUKUKİ BOŞLUKLAR

Dijital teknolojilerin hızlı gelişimi ve yaygınlaşması, mevcut hukuk düzenlemelerinin bu hızlı değişime yetişmekte zorlanmasına neden olmuştur. Bu durum, dijital platformlarda ortaya çıkan hukuki boşlukların meydana gelmesine sebep olmaktadır. Bu boşluklar, özellikle veri koruma, kişisel gizlilik, ifade özgürlüğü, çevrimiçi ticaret ve yargı yetkisi gibi alanlarda kendini göstermektedir.

Veri Koruma ve Kişisel Gizlilik, dijital platformların hayatımızın her alanına nüfuz etmesiyle, kişisel verilerimizin korunması ve gizliliğimiz önemli bir konu haline gelmiştir¹⁹. Ancak, bu alanda uluslararası hukukta geniş kapsamlı bir düzenleme bulunmamaktadır. Farklı ülkelerin farklı veri koruma standartları vardır. Örneğin, Avrupa Birliği’nin Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR), veri koruma konusunda dünyanın en sıkı kurallarından birini oluştururken, ABD’de bu tür bir federal düzenleme bulunmamaktadır. Bu durum, dijital platformların küresel doğası göz önüne alındığında hukuki bir boşluk oluşturur.

İfade özgürlüğü ve nefret söylemi, internet ve sosyal medya platformları, ifade özgürlüğünün genişlemesine olanak sağlamıştır²⁰. Ancak, aynı zamanda nefret söylemi, çevrimiçi zorbalık ve sahte haberlerin yayılması gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu konularda net hukuki düzenlemelerin bulunmaması, bu tür eylemleri denetleme ve yaptırım uygulama konusunda zorluklar ortaya çıkarır.

18 Mildebrath, Hedrik, The CJEU judgment in the Schrems II case (EPRS European Parliamentary Research Service 2020) https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2020/652073/EPRS_ATA%282020%29652073_EN.pdf

19 Kuner, Christopher, *Transborder Data Flows and Data Privacy Law*, (Oxford, Oxford University Press: 2013), S.24

20 Benkler, Yochai “The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom”, (Yale University Press 2006) S. 219

Çevrimiçi ticaret, e-ticaretin patlaması, mal ve hizmetlerin uluslararası ticaretinde büyük bir artışa neden olmuştur. Ancak, bu alanda da uluslararası hukukta birçok boşluk bulunmaktadır. Özellikle dijital hizmetlerin ve dijital ürünlerin vergilendirilmesi, fikri mülkiyet haklarının korunması ve tüketici haklarının garanti altına alınması konularında belirsizlikler bulunmaktadır.

Yargı yetkisi, dijital platformlarda işlenen suçların kovuşturulması, genellikle hangi ülkenin yargı yetkisinin geçerli olacağı konusunda belirsizliklere neden olur²¹. Bu durum, özellikle siber suçlar ve veri ihlalleri gibi durumlarda hukuki boşluklara sebeptir.

Örneğin, 2018 yılında, Facebook'un veri analiz şirketi Cambridge Analytica'nın 87 milyon kullanıcının verilerini usulsüz şekilde topladığı iddiaları ortaya çıktı²². Bu durum, veri koruma ve kişisel gizlilik konularında ciddi hukuki boşlukları gözler önüne serdi. Veri ihlali, Amerikalı kullanıcıları etkilediği için Amerikan Federal Ticaret Komisyonu (FTC) tarafından soruşturuldu, ancak etkilenen kullanıcıların büyük bir kısmı Amerikan dışında yaşayan kişilerdi. Bu durum, hangi yargı yetkisinin geçerli olacağı ve tüketicilerin haklarının nasıl korunacağı konusunda ciddi sorunlara sebep oldu. Bu örnekte olduğu gibi, dijital platformlarda ortaya çıkan hukuki boşluklar, kullanıcıların haklarının korunmasını ve dijital suçların kovuşturulmasını zorlaştırmaktadır. Dijital teknolojilerin hızlı gelişimi ve yaygınlaşması, bu hukuki boşlukları doldurmak için uluslararası hukukun daha fazla uyum sağlamasını gerektirmektedir. Hukuk kuralları ve düzenlemeleri, bu hızlı değişime yetişmek ve kullanıcıların haklarını korumak için daha etkin bir şekilde uygulanmalıdır. Bu nedenle, dijital platformlarda ortaya çıkan hukuki boşlukların doldurulması, uluslararası hukukun önemli bir önceliği olmalıdır.

A. Veri Koruma ve Gizlilik

Dijital platformlar hayatın hemen hemen her alanını dönüştürmüş ve birçok fırsat sunmuştur. Bununla birlikte, dijitalleşme ve veri toplama arttıkça, veri koruma ve gizlilik ile ilgili sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Mevcut hukuk düzenlemeleri, genellikle dijital platformların hızlı gelişimine yetişememekte ve bu durum önemli hukuki boşluklara yol açmaktadır.

Dijital platformlar, kullanıcılarından sürekli olarak veri toplar. Bu veri toplama, kişisel ve duyarlı bilgileri içerebilir ve bu verilerin kötüye kullanılması, bireylerin mahremiyetini ve kişisel güvenliğini tehlikeye atabilir²³. An-

21 Reidenberg, Joel R., "Lex Informatica: The Formulation of Information Policy Rules Through Technology", Texas Law Review, No: 76(3), (February 1997), 553. S.3

22 Cadwalladr, Carole and Graham-Harrison, Emma, Revealed: 50 Million Facebook Profiles Harvested for Cambridge Analytica in Major Data Breach, (The Guardian: March 17 2018) <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-election>,

23 Solove, Daniel J. and Schwartz, Paul M., Information Privacy Law, (Wolters Kluwer Law & Business: 2014), S. 41

çak, bu veri toplama ve kullanma faaliyetlerini düzenleyen hukuk kuralları genellikle eksiktir veya belirsizdir.

Veri koruma ve gizlilikle ilgili hukuki boşluklar, özellikle çok uluslu teknoloji şirketleri tarafından işletilen global dijital platformlarda daha belirgindir. Bu platformlar, sınırlar ötesi veri akışına olanak sağlar, ancak bu süreç aynı zamanda hukuki belirsizliklere de yol açar. Bu durum, hangi yargı alanının geçerli olacağı ve hangi veri koruma standartlarının uygulanacağı konusunda sorunlara sebep olur.

Avrupa Birliği'nin Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR), dijital platformlarda veri koruma ve gizlilik konusunda altın bir standart oluşturmuştur. GDPR, bireylerin kişisel verilerinin nasıl toplandığı, saklandığı ve kullanıldığı konusunda daha fazla kontrol sahibi olmalarını sağlar. Ancak, GDPR'nin uygulanabilirliği genellikle Avrupa Birliği üyesi ülkelerle sınırlıdır ve bu da global ölçekteki dijital platformlarda hukuki boşlukları bırakır.

Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri'nde federal düzeyde geniş kapsamlı bir veri koruma yasası bulunmamaktadır. ABD'deki veri koruma yasaları genellikle sektörel düzeyde uygulanır ve bu da veri koruma ve gizlilikle ilgili hukuki boşlukları derinleştirir.

Dijital platformlarda veri koruma ve gizlilikle ilgili bu hukuki boşluklar, bireylerin haklarını koruma ve dijital suçları önleme konusunda önemli zorluklara yol açar. Bu durum, özellikle kişisel verilerin usulsüz şekilde toplanması ve dağıtılması durumlarında hukuki belirsizliklere sebeptir.

2020 yılında, TikTok, kullanıcı verilerini Çin hükümetine aktardığına dair iddialar nedeniyle büyük bir tartışmanın odağında yer aldı. TikTok'un ana şirketi ByteDance, Çin merkezli bir şirket olduğu için, TikTok'un topladığı verilerin Çin hükümeti tarafından erişilebilir olduğu ve potansiyel olarak istismar edilebileceği endişesi vardı. Bu endişeler, TikTok'un Amerikan kullanıcılarının verilerinin nasıl korunduğu ve bu verilere kimlerin erişebileceği konusunda belirsizliklere yol açtı²⁴.

Söz konusu uyuşmazlık, dijital platformların veri koruma ve gizlilikle ilgili hukuki boşlukları doldurmadaki zorluklarına bir başka örnektir. TikTok, Amerika ve diğer ülkelerde milyonlarca kullanıcıya sahip bir platformdur, ancak verilerin nasıl saklandığı ve kimlerin bu verilere erişebileceği konusunda net bir hukuki çerçeve eksikliği vardır. Bu durum, kullanıcı verilerinin korunması ve gizlilik haklarının savunulması için daha kapsamlı ve etkin bir hukuki düzenlemeye ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

---

24 Nicas, Jack, Isaac, Mike, Swanson, Ana "TikTok Said to Be Under National Security Review", The New York Times, (2019) <https://www.nytimes.com/2019/11/01/technology/tiktok-national-security-review.html> (Erişim Tarihi: 2023-08-07).

Bu ve benzeri olaylar, veri koruma ve gizlilikle ilgili hukuki düzenlemelerin küresel ölçekte uyumlaştırılmasının ve güçlendirilmesinin önemini göstermektedir. Teknoloji şirketleri, kullanıcı verilerini koruma ve gizlilik hakkını güvence altına alma sorumluluğuna sahip olmalıdır. Ancak, bu sorumluluğun etkili bir şekilde yerine getirilebilmesi için, hukuki boşlukların giderilmesi ve daha sağlam ve etkin hukuki çerçevelerin oluşturulması gerekmektedir.

B. Siber Suçlar ve Yargılama Zorlukları

Gelişen teknoloji ve dijitalleşme, bireylerin, kuruluşların ve hükümetlerin hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ancak bu ilerleme, hukuki düzenlemelerin henüz tam olarak ayak uydurmadığı siber suçlar gibi yeni tür suçları da beraberinde getirmiştir. Siber suç, bilgisayar sistemlerine veya ağlarına karşı, onlar aracılığıyla veya onlarla ilgili olarak işlenen her tür suçtu tanımlar. Bu suçlar genellikle dolandırıcılık, kimlik hırsızlığı, çocukların cinsel istismarı, siber zorbalık, casusluk, veri hırsızlığı ve bilgisayar virüslerinin yayılması gibi eylemleri içerir. Ancak, bu suçların özel doğası, onları araştırmak ve yargılamak için ciddi zorluklara neden olur. Siber suçların yargılanmasındaki ilk zorluk, suçun genellikle farklı ülkeler arasında işleniyor olmasıdır. Bu durum, hangi yargı yetkisinin geçerli olacağı ve hangi hukuk kurallarının uygulanacağı konusunda belirsizliklere yol açar. Ayrıca, siber suçlular genellikle anonim kalabilir ve izlerini silmek için sofistike teknikler kullanabilir. Bu durum, suçluların tespiti ve suçların kanıtlanmasını zorlaştırır. Ayrıca, siber suçların yargılanmasını zorlaştıran bir diğer faktör, hızlı teknolojik değişim ve gelişmedir. Yeni teknolojiler ve teknikler sürekli olarak geliştirilirken, yasalar ve düzenlemeler genellikle bu hızlı değişime ayak uydurmakta zorlanır. Bu durum, hukuki boşlukların oluşmasına ve siber suçların cezasız kalmasına neden olabilir.

Özellikle siber suçlarla ilgili yargılama süreçlerinin yavaşlığı, suçluların adalet önüne çıkarılmasını zorlaştırmaktadır. Klasik suçlara kıyasla, siber suçların soruşturulması genellikle daha fazla teknik bilgi ve uzmanlık gerektirir. Buna ek olarak, delillerin doğası gereği dijital olması, bu delillerin korunması ve analiz edilmesini karmaşık hale getirir. Ayrıca, hukuk uygulayıcılarının ve yargı organlarının siber suçlarla etkin bir şekilde başa çıkabilmesi için gerekli teknik beceri ve bilgiye sahip olması gerekmektedir. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, hukuk uygulayıcıları ve yargı organları arasında siber suçlara karşı gerekli teknik yetenek ve bilginin eksikliği nedeniyle ciddi bir sorun teşkil eder.

Siber suçlarla mücadelede başarılı olmak için, uluslararası işbirliği ve uyum sağlanması gerekmektedir. Birçok siber suç, birden fazla ülke üzerinde gerçekleştirilir ve bu nedenle, suçların yargılanabilmesi için etkin bir uluslararası hukuk çerçevesine ihtiyaç vardır. Bu, suçluların adalet önüne çıkma-

rılabilmesi ve suçların önlenmesi için çok önemlidir. Buna ek olarak, siber suçlarla mücadelede eğitim ve bilinçlendirme de önem arz eder. Hem hukuk uygulayıcılarına hem de genel halka, siber suçların doğası ve bu suçlara karşı nasıl korunacakları konusunda eğitim verilmelidir.

2017’de, WannaCry ransomware saldırısı dünya çapında 300.000’den fazla bilgisayarı etkileyerek birçok kuruluşu felç etti. Bilgisayarları etkileyen bu kötü amaçlı yazılım, kullanıcıların dosyalarını şifreleyerek onları kullanılamaz hale getirdi ve kullanıcıların dosyalarına erişimlerini geri alabilmeleri için fidye talep etti. Sağlık, finans ve ulaşım dâhil olmak üzere birçok sektörü etkileyen bu saldırı, küresel çapta 4 milyar doların üzerinde mali zarara neden oldu²⁵.

WannaCry saldırısı, siber suçların yargılanmasıyla ilgili zorlukları öne çıkaran bir örnektir²⁶. İlk olarak, suçun kimler tarafından işlendiği konusu belirsizliğini korudu. Birçok kişi ve kuruluş, saldırının arkasında Kuzey Kore’nin olduğunu öne sürse de hiçbir zaman kesin bir kanıt sunulamadı. Bu durum, siber suçlarla ilgili yargılamaların bir zorluğunu daha gözler önüne sermektedir. İkinci olarak, bu tür bir saldırı, hukukun sınırlarını test eder. WannaCry gibi siber suçlar genellikle uluslararası sınırları aşar ve bu nedenle, hangi yargı yetkisinin geçerli olduğu ve hangi hukuk kurallarının uygulanacağı konusunda belirsizliklere yol açar. Son olarak, WannaCry saldırısı, hukuk uygulayıcılarının ve yargı organlarının siber suçlarla başa çıkmak için gerekli teknik bilgi ve becerilere sahip olmalarının önemini vurgulamaktadır. Bu tür bir saldırının etkilerini hafifletmek veya önlemek için, hukuk uygulayıcılarının ve yargı organlarının, bilgisayar sistemlerinin nasıl çalıştığını, kötü amaçlı yazılımların nasıl yayıldığını ve saldırıların nasıl durdurulabileceğini anlamaları gerekmektedir.

Siber suçlar, hukukun klasik çerçevesine sığmayan ve hukuki düzenlemelerin henüz tam olarak ayak uyduramadığı sorunları temsil eder. Bu nedenle, etkin bir siber suç politikası ve yargılama süreci oluşturmak için yargılama süreçlerinin hızlandırılması, teknoloji ve hukuk alanları arasında daha iyi bir entegrasyon ve uluslararası işbirliği gereklidir.

C. Telif Hakkı İhlalleri ve Dijital Platformlarda Meydana Gelen Sorunlar

Telif hakkı, bir eserin oluşturucusuna, eseri belirli bir süre boyunca kontrol etme ve yayınlama hakkını veren hukuki bir kavramdır. Bir eserin telif hakkı, müzik, kitaplar, filmler, fotoğraflar, yazılım ve diğer orijinal çalışmalar dâhil olmak üzere birçok farklı türdeki eserler üzerinde geçerlidir.

25 Rogers, Darren, “WannaCry Data Collection System Design and Tutorial”, Computer Law & Security Review, IEEE S. 121

26 Greenberg, Andy, “The WannaCry Ransomware Hackers Made Some Real Amateur Mistakes”, Wired, (2017, May 12) <https://www.wired.com/2017/05/wannacry-ransomware-hackers-made-real-amateur-mistakes/>

Telif hakkının amacı, onu oluşturanların eserlerini koruma ve gelir elde etme hakkına sahip olmalarını sağlamaktır.

Ancak, dijital platformlardaki telif hakkı ihlalleri, eser sahipleri, telif hakkı sahipleri ve dijital platformların işletmecileri için büyük bir sorun oluşturmaktadır. Telif hakkı ihlalleri, bir eserin telif hakkı sahibinin izni olmadan kopyalanması, dağıtılması, satılması veya halka sunulmasını içerir. Dijital platformlarda, telif hakkı ihlalleri genellikle izinsiz kopyalama ve dağıtma, izinsiz içerik paylaşma ve piramit satışları gibi eylemlerle gerçekleştirilir.

Dijital platformlarda telif hakkı ihlallerinin yaygınlığı, teknolojik gelişmelerin ve internetin hızlı yayılmasının bir sonucudur. İnternet, içeriğin hızlı ve kolay bir şekilde kopyalanmasını, dağıtılmasını ve paylaşılmasını sağlar. Bu da telif hakkı ihlallerini kolaylaştırır ve yasalara aykırı olarak içerik paylaşan kişiler için cezaların uygulanmasını zorlaştırır²⁷.

Dijital platformlarda telif hakkı ihlallerinin önlenmesi ve mücadele edilmesi, ulusal ve uluslararası düzeyde yasal ve politik çaba gerektirir. Ancak, bu çabanın etkili olabilmesi için, telif hakkı yasalarının ve uygulamalarının dijital çağın gereksinimlerini karşılayacak şekilde güncellenmesi gerekmektedir.

Bununla birlikte, telif hakkı ihlallerinin önlenmesi ve mücadele edilmesi konusunda uluslararası bir konsensüs oluşturmak zordur. Farklı ülkelerin farklı telif hakkı yasaları ve uygulamaları vardır ve bu yasaların uygulanmasında ve ihlallerin takip edilmesinde uluslararası işbirliği genellikle zordur²⁸.

Buna ek olarak, telif hakkı yasalarının ve uygulamalarının teknoloji ve dijital platformlarda yaşanan değişikliklere ayak uydurması gerekmektedir. Örneğin, blockchain teknolojisi ve diğer dağıtılmış defter teknolojileri, telif hakkı sahiplerinin eserlerini korumalarına ve telif hakkı ihlallerini takip etmelerine yardımcı olabilir. Ancak, bu teknolojilerin telif hakkı yasaları ve uygulamalarıyla tam olarak nasıl entegre edileceği henüz belirsizdir.

YouTube, kullanıcıların video içeriklerini yüklemelerine ve paylaşmalarına olanak sağlayan popüler bir dijital platformdur. Ancak, platformun bu özelliği, kullanıcıların orijinal içerik sahiplerinin izni olmadan telif hakkı korumalı içerikleri yüklemelerine yol açabilmektedir. Bu durum, müzik, filmler, TV şovları ve diğer video içerikleri gibi çeşitli türlerdeki telif hakkı korumalı eserler için geçerlidir.

YouTube, telif hakkı ihlalleriyle mücadele etmek için Content ID adı verilen bir sistem geliştirmiştir. Bu sistem, YouTube'a yüklenen videoları otomatik olarak tarar ve telif hakkı korumalı içerikleri tespit eder. İçerik sahipleri, kendi içeriklerini Content ID sistemine ekleyebilir ve sistem, bu

27 Lessig, Lawrence, *Free Culture: The Nature and Future of Creativity*, (Penguin Books: 2004) S. 137

28 WIPO, "World Intellectual Property Indicators 2020". World Intellectual Property Organization, 2020, https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_941_2020.pdf (Erişim Tarihi: 13.08.2023).

içeriklerin YouTube’da izinsiz olarak kullanılmasını tespit ettiğinde, içerik sahiplerine bildirir. İçerik sahipleri daha sonra bu videoların kaldırılmasını talep edebilir veya videolardan elde edilen reklam gelirlerinin bir kısmını talep edebilirler.

Ancak, Content ID sistemi mükemmel değildir ve bazen hatalı eşleştirmeler yapabilir veya telif hakkı ihlallerini tespit etmekte başarısız olabilir. Ayrıca, telif hakkı korumalı içeriklerin izinsiz olarak kullanılmasını tamamen önlemek yerine, genellikle telif hakkı ihlallerini yalnızca sonradan tespit eder ve düzeltir. Bu durum, telif hakkı sahipleri için gelir kayıplarına neden olabilir ve telif hakkı yasalarının gerektirdiği korumayı tam olarak sağlamaz.

Bu örnek, dijital platformlarda telif hakkı ihlallerinin yaygınlığını ve bu ihlallerle mücadele etmek için kullanılan çözümlerin sınırlılıklarını göstermektedir²⁹. Aynı zamanda, dijital platformların telif hakkı ihlalleriyle etkin bir şekilde mücadele etmek için teknoloji ve politika araçlarını bir arada kullanmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

Telif hakkı ihlalleri ve dijital platformlar arasındaki ilişki, dijital çağda hukuk ve politika yapımının önemli bir alanıdır. Eser sahiplerini ve telif hakkı sahiplerini korumak, dijital platformları düzenlemek ve telif hakkı ihlalleriyle mücadele etmek için etkili ve adil yasalar ve politikalar geliştirmek, dijital çağda hukuk ve politika yapımının önemli bir görevidir.

D. Yalan Haberler (Fake News) ve Bilgi Kirliliği

Dijital platformlar, bilgi ve haberlerin alınıp paylaşıldığı ana mecralar haline gelmiştir. Ancak, bu platformların yaygınlaşması ve bilgi akışının hızlanması, yanıltıcı ve doğruluğu olmayan bilgilerin, yani yalan haberlerin (fake news) yayılmasını da kolaylaştırmıştır. Bu durum, bilgi kirliliğine yol açarak hem bireylerin hem de toplumların bilgiye dayalı karar verme yeteneklerini olumsuz etkilemektedir.

Yalan haberler, genellikle manipülatif amaçlarla ve genellikle yanıltıcı başlıklar veya içeriklerle oluşturulan ve yayılan yanıltıcı bilgilerdir³⁰. Bu yanıltıcı bilgiler, politik manipülasyonlar, sosyal kutuplaşmanın artırılması, toplumun genel düşüncelerinin ve algılarının şekillendirilmesi ve hatta ekonomik çıkarlar için kullanılabilir.

Dijital platformlardaki yalan haberlerin yayılması, çeşitli hukuki ve etik sorunlara yol açmaktadır. İnternet kullanıcıları, bu yanıltıcı ve yanıltıcı bilgilere maruz kalarak, bilinçli ve bilgiye dayalı karar verme yeteneklerini kay-

29 Aufderheide, Patricia and Jaszi, Peter, Reclaiming Fair Use: How to Put Balance Back in Copyright, (Chicago-London, University of Chicago Press: 2018), S. 161

30 David M. J. Lazer, Matthew A. Baum, Yochai Benkler, Adam J. Berinsky, Kelly M. Greenhill, Filippo Menczer, Miriam J. Metzger, Brendan Nyhan, Gordon Pennycook, David Rothschild, Michael Schudson, Steven A. Sloman, Cass R. Sunstein, Emily A. Thorson, Duncan J. Watts, and Jonathan L. Zittrain (2018). The science of fake news S 5

bedebilirler. Bu durum, demokratik süreçleri, halk sağlığını ve genel olarak toplumun güvenini tehdit eder.

Özellikle sosyal medya platformları, yalan haberlerin yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal medya, hızlı ve geniş kapsamlı bilgi paylaşımı nedeniyle, yalan haberlerin hızlı bir şekilde yayılmasını ve geniş kitlelere ulaşmasını sağlar.

Yalan haberlerin dijital platformlarda yayılmasının önlenmesi, hukuki ve etik zorlukları beraberinde getirir. Örneğin, ifade özgürlüğü ve sansür kolları, yalan haberlerin yayılmasını önlemeye yönelik çabaları karmaşıklaştırabilir. Hukuki düzenlemeler, ifade özgürlüğünü korurken aynı zamanda yalan haberlerin yayılmasını önlemeyi hedeflemeli ve bu iki amaç arasında bir denge kurmalıdır.

Bununla birlikte, yalan haberlerin yayılmasını önlemeye yönelik hukuki düzenlemelerin etkinliği ve uygulanabilirliği konusunda da sorunlar bulunmaktadır. Çoğu yalan haberin kaynağını belirlemek ve yürürlükteki hukuki düzenlemelere uygunluğunu değerlendirmek zor olabilir. Bu durum, yalan haberlerin yayılmasını önlemeye yönelik hukuki çabaların etkinliğini sınırlandırabilir.

Yalan haberlerin yayılmasını önlemek ve bilgi kirliliğiyle mücadele etmek için çeşitli stratejiler ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlar arasında, faktör denetimi ve doğrulama hizmetleri, kullanıcı eğitimi ve farkındalık kampanyaları, algoritmaların ve yapay zekânın kullanılması ve hukuki düzenlemeler bulunmaktadır.

Ancak, bu stratejilerin ve yaklaşımların etkinliği ve uygulanabilirliği, çeşitli faktörlere bağlıdır ve daha fazla araştırma ve tartışma gerektirir. Yalan haberlerle mücadele, dijital platformların işletmecileri, hukukçular, politika yapımcılar, bilim insanları ve kullanıcılar arasında çok disiplinli ve kapsamlı bir çaba gerektirir.

Sonuç olarak, yalan haberler ve bilgi kirliliği, dijital platformlarda hukuki ve etik sorunlara yol açmaktadır³¹. Bu sorunların çözümü, hukuki düzenlemelerin yanı sıra etik standartlar, teknoloji ve kullanıcı eğitimi ve farkındalığını içeren kapsamlı bir yaklaşım gerektirir.

---

31 Wardle, Claire and Derakhshan, Hossein, Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policy Making, Council of Europe Report DGI(2017)09, <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c> (Erişim Tarihi: 13.08.2023), S.35

VI. HUKUKİ BOŞLUKLARI GİDERME YOLLARI VE STRATEJİLERİ: ULUSLARARASI İŞBİRLİĞİ VE DÜZENLEMELER

Dijital platformlar, bilginin paylaşımında önemli bir role sahip olsa da çeşitli yasal boşlukları da beraberinde getirmiştir³². Bu boşluklar; veri koruma, gizlilik, siber suçlar, telif hakkı ihlalleri ve yalan haberler gibi alanlarda ortaya çıkmaktadır. Yasal boşlukların giderilmesi, hukuk düzeninin güvenilirliği ve etkinliği açısından önemlidir. Ancak, hukuki boşlukların giderilmesi karmaşık bir süreçtir ve çeşitli stratejiler ve uluslararası işbirliğini gerektirir.

A. Ulusal Düzenlemeler

Hukuki boşlukların giderilmesinde ilk adım, genellikle ulusal düzeydeki düzenlemelerdir. Hukuk sistemlerinin dijital platformların karşı karşıya olduğu sorunları ele alacak şekilde güncellenmesi, bu boşlukların kapatılmasında önemli bir rol oynar. Bu, çeşitli yasal düzenlemeler ve yönetmeliklerin oluşturulmasını, mevcut yasaların güncellenmesini ve uygulanmasını içerir.

Ancak, ulusal düzenlemeler yalnızca sınırlı bir çözüm sunabilir. Dijital platformlar, genellikle birçok ülkede faaliyet gösterir ve bu nedenle, bir ülkenin yasaları genellikle diğer ülkelerde uygulanamaz. Bu, özellikle siber suçlar ve telif hakkı ihlalleri gibi konularda sorunlara yol açabilir.

Ulusal düzenlemeler, bir devletin belirli bir konu hakkında çıkarılan yasalarını, yönetmeliklerini ve diğer hukuki düzenlemelerini ifade eder. Dijital platformlarda karşılaşılan hukuki boşluklarla ilgili olarak, bu düzenlemeler genellikle ülkenin iç hukukunu ve uygulamalarını ilgilendirir. Bu tür düzenlemelerin oluşturulması ve uygulanması, devletin ilgili yasama organları ve yürütme organları tarafından gerçekleştirilir.

Örneğin, bir devlet, telif hakkı yasalarını dijital içeriklerin kullanımını düzenleyecek şekilde güncelleyebilir veya veri koruma ve gizlilikle ilgili yasalarını, verilerin dijital platformlar üzerinde toplanması, saklanması ve kullanılması konusunda netlik sağlayacak şekilde güncelleyebilir³³. Benzer şekilde, bir devlet, siber suçları önlemek ve bu tür suçları etkili bir şekilde soruşturabilmek için yasaları ve düzenlemeleri oluşturabilir veya revize edebilir.

Ancak, ulusal düzeydeki düzenlemeler genellikle bir devletin sınırları içinde etkilidir ve bu nedenle, diğer ülkelerdeki kullanıcıları veya dijital platformları doğrudan etkilemez. Ayrıca ulusal düzenlemeler, dijital platformlar ve internet üzerindeki faaliyetler hakkında uluslararası bir konsensüs olmadığı durumlarda, devletler arasında yasal uyumsuzluklara yol açabilir. Bu, özellikle veri koruma ve gizlilik, telif hakkı ve siber suçlar gibi konularda önemli bir sorun olabilir. Bu nedenle, ulusal düzeydeki düzenlemeler genellikle uluslararası işbirliği ve düzenlemelerle tamamlanmalıdır.

32 Lessig, Lawrence, Code: And Other Laws of Cyberspace, (New York, Basic Books: 1999), S 89

33 Kuner Christopher, Transborder Data Flows and Data Privacy Law, S 64

B. Uluslararası İşbirliği ve Düzenlemeler

Hukuki boşlukların giderilmesinde uluslararası işbirliği ve düzenlemeler de kritik bir öneme sahiptir. Dijital platformlar genellikle uluslararası bir kapsama sahip olduğundan, yasaların ve düzenlemelerin uygulanabilirliği ve etkinliği de uluslararası bir çerçeveye gerektirir.

Uluslararası hukuk, ülkeler arasında işbirliğini teşvik eder ve hukuki boşlukların giderilmesinde önemli bir rol oynar³⁴. Bu, farklı şekillerde gerçekleştirilebilir. Örneğin, uluslararası anlaşmalar, ülkeler arasında hukuki standartların ve uygulamaların uyumunu sağlamak için imzalanabilir. Ayrıca uluslararası kuruluşlar ve kurumlar, hukuki boşlukları ele almak için politika ve stratejiler geliştirebilir.

Uluslararası işbirliği ve düzenlemeler, dijital platformlar ve diğer çevrimiçi hizmetlerdeki hukuki boşlukları gidermeye yönelik çözümler arasında önemli bir yere sahiptir. Dijital platformların ve internetin genel doğası gereği, bu tür hizmetler genellikle sınır ötesi faaliyet gösterir. Bu, ulusal düzeydeki yasaların ve diğer düzenlemelerin genellikle yetersiz kaldığı bir durumu ortaya çıkarır.

Uluslararası düzenlemeler, dijital platformlardaki hukuki boşlukları gidermeye yardımcı olabilir. Örneğin, Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR), kişisel verilerin korunması ve işlenmesi konusunda uluslararası bir norm oluşturmuştur³⁵. Bu tür düzenlemeler, dijital platformların üye devletlerin vatandaşlarının verilerini nasıl toplayıp işlediği konusunda net kurallar sağlar.

Bununla birlikte, uluslararası düzeyde düzenlemeler oluşturmanın ve uygulamanın kendi zorlukları vardır. Özellikle, devletlerin dijital platformlar ve diğer çevrimiçi hizmetler üzerindeki kontrolü sınırlıdır ve bu tür hizmetlerin çoğu birden fazla yargı bölgesinde faaliyet gösterir. Bu, uluslararası düzeyde uyumu sağlamayı zorlaştırabilir.

Uluslararası işbirliği, bu zorlukları aşmada önemli bir rol oynar. Devletler, dijital platformlar ve diğer çevrimiçi hizmetlerin düzenlenmesi konusunda işbirliği yaparak, hukuki boşlukları doldurabilir ve kullanıcıları koruyabilirler. Bu tür işbirliği, uluslararası anlaşmalar, ortak standartlar ve normlar ve çeşitli yargı bölgesi düzeylerinde uyumlu düzenlemeler oluşturmayı içerebilir. Bununla birlikte, bu tür işbirliği çoğunlukla karmaşık ve zorlu bir süreçtir ve genellikle uzun süreler ve yoğun müzakereler gerektirir.

34 Goldsmith Jack and Wu Tim, Who Controls the Internet: Illusions of a Borderless World, S 123

35 Schwartz, Paul M. and Peifer, Karl-Nikolaus, "Transatlantic Data Privacy Law", Georgetown Law Journal, No: 106(1), (2017), S 115

C. Teknoloji ve Yenilikçi Çözümler

Teknoloji ve yenilikçi çözümler, dijital platformlarda hukuki boşlukları gidermek için kritik bir rol oynar. Teknoloji, sadece sorunları değil, aynı zamanda çözümleri de sürükleyen bir kuvvet olabilir. Yeni teknolojik araçlar ve yaklaşımlar, bu hukuki boşlukların giderilmesinde etkin bir yol olabilir.

1. Yapay Zekâ ve Makine Öğrenmesi

Yapay zekâ (AI) ve makine öğrenmesi, hukuki boşlukları belirlemek ve çözmek için kullanılabilir güçlü araçlar sunar. Örneğin, AI, dijital platformlardaki kullanıcı davranışlarını izlemek ve siber suçları tespit etmek için kullanılabilir. AI, telif hakkı ihlallerini tespit etmekte ve sahte haberleri belirlemede de etkili olabilir.

2. Blockchain Teknolojisi

Blockchain teknolojisi, dijital varlıkların ve işlemlerin güvenli ve şeffaf bir şekilde kaydedilmesine olanak sağlar³⁶. Bu, hukuki boşlukları doldurabilecek ve dijital platformlarda güveni artırabilecek potansiyel bir araçtır.

3. Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Araçları

Teknoloji, platformların ve kullanıcıların eylemleri üzerinde daha fazla şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlamak için de kullanılabilir. Örneğin, dijital ayak izi izleyicileri ve kullanıcı verilerinin nasıl toplandığı ve kullanıldığı hakkında daha fazla bilgi sağlayan araçlar bu alanda önemli olabilir.

4. Yasal Teknoloji (LegalTech)

LegalTech, yasal süreçleri otomatikleştiren ve hukuki boşlukların belirlenmesi ve çözülmesine yardımcı olan teknolojilere verilen genel bir isimdir³⁷. Örneğin, akıllı sözleşmeler ve otomatik uyumluluk kontrol araçları, telif hakkı ihlallerini ve veri koruma ihlallerini önlemek için kullanılabilir.

Bu teknolojik çözümler, hukuki boşlukları doldurmayı ve dijital platformların daha etik ve sorumlu bir şekilde çalışmasını sağlamayı hedefler. Bununla birlikte, bu teknolojik yaklaşımların da kendi zorlukları vardır. Örneğin, yapay zekanın ve diğer otomatik sistemlerin kararları, genellikle algoritmaların karmaşıklığı ve eksik veri setlerinden kaynaklanan potansiyel yanlılık ve adil olmayan uygulamalar konusunda endişe oluşturmaktadır. Ayrıca, bu teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması, önemli teknik uzmanlık ve kaynakları gerektirir.

36 Tapscott, Don and Tapscott, Alex, Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business and the World, (Penguin Press: 2016), S.9

37 Susskind, Richard E. Tomorrow's Lawyers: An Introduction to Your Future, (New York, Oxford University Press: 2019), S. 93

5. Eğitim ve Farkındalık Oluşturma

Eğitim ve farkındalık, dijital platformlardaki hukuki boşlukları ele almanın kritik bir bileşeni olarak görülmektedir. Birçok analist ve politika yapıcı, dijital hukukun karmaşıklıkları ve teknolojiye ilişkin sürekli evrim nedeniyle kullanıcıların, yasa yapıcıların ve diğer ilgili tarafların genellikle yetersiz bir anlayışa sahip olduğunu belirtmektedir.

Pek çok kimse genellikle anlamadığı kullanıcı sözleşmelerini okumadan kabul eder. Deloitte'in 2017 Tüketici Anketi'ne göre, anket katılımcılarının %35'i, dijital hizmetlerin kullanım koşullarını neredeyse hiç okumadan kabul etmiştir³⁸. Bu durum, hukuki boşlukların yanı sıra, kullanıcıların dijital platformlardaki hakları ve sorumlulukları hakkında bilgi eksikliğini de ortaya koyar. Bu tür durumlar, eğitim ve farkındalığın, kullanıcıların dijital haklarını anlamaları ve korumaları için ne kadar önemli olduğunu gösterir. Eğitim, tüketicilerin dijital haklarını ve platformların yasal sorumluluklarını anlamalarına yardımcı olabilir. Ayrıca, kullanıcıların dijital ortamlarda karşılaştıkları potansiyel hukuki sorunları anlamalarını ve çözüm yollarını bulmalarını da sağlar. Örneğin, veri koruma ve gizlilik konularında eğitim, kullanıcıların dijital platformlarda kişisel verilerinin nasıl kullanıldığını anlamalarına yardımcı olabilir. GDPR gibi düzenlemeler, kullanıcılara veri koruma hakları konusunda önemli bilgiler sağlar, ancak bu hakların etkili bir şekilde kullanılması, kullanıcıların bu hakları anlamalarına ve uygulamalarına bağlıdır. Ayrıca, yasa yapıcılar ve diğer ilgili tarafların da dijital hukuk konularında daha fazla eğitime ihtiyaçları vardır. Teknoloji hızla ilerledikçe, yasa yapıcıların ve düzenleyicilerin teknolojinin nasıl çalıştığını ve bu teknolojilerin toplum üzerindeki potansiyel etkilerini anlamaları gerekmektedir. Bu, daha etkili ve uygun yasalar ve düzenlemeler oluşturmak için önemlidir.

Sonuç olarak, eğitim ve farkındalık, dijital platformlardaki hukuki boşlukları ele almanın kritik bir bileşenidir. Kullanıcıların, yasa yapıcıların ve diğer ilgili tarafların dijital hukuk konularında daha fazla bilgi ve anlayışa sahip olmalarını sağlamak, bu boşlukların giderilmesinde ve dijital ortamların daha adil ve şeffaf hale gelmesinde önemli bir adımdır.

SONUÇ

Bu kapsamlı yazı, siber diplomasi konusunda kapsamlı bir çerçeve sunuyor. Siber diplomasi, dijital teknolojinin ve internetin hızlı bir şekilde geliştiği, küreselleşme süreçlerinin derinleştiği bir dönemde ortaya çıkmış ve giderek önemi artmış bir konsepttir. Gelişen dijital teknolojiler ve internetin her geçen gün artan etkisi, siber diplomasiyi uluslararası ilişkilerin vazgeçilmez bir parçası yapmaktadır.

Yazı, siber diplomasi tarihinde, internetin doğuşunun ve genel kullanı-

38 Deloitte Deloitte Global Mobil Kullanıcı Araştırması 2017, S. 45

ma açılmasının kritik bir öneme sahip olduğunu belirtiyor. İnternet, sadece bir iletişim ve bilgi paylaşım aracı olmaktan çıkarak, devletlerin dış politika ve ulusal güvenlik stratejileri için kullandıkları etkin bir araç haline gelmiştir. Bu, siber diplomasının devletlerarası ilişkilerden vatandaşlar, özel sektör ve diğer dış aktörlerle olan ilişkilere kadar geniş bir alanda kullanılabileceğini göstermektedir.

Dijital platformlar, modern toplumun ve ekonominin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. İlk yıllarından itibaren hızla gelişen ve çeşitlenen dijital platformlar, sosyal medyadan e-ticarete, bulut hizmetlerinden içerik dağıtımına kadar çok geniş bir alanda etkinlik göstermektedir. Bu çeşitlilik, hem kullanıcıları için birçok fırsat sunmakta hem de farklı yargı alanlarında karmaşık hukuki sorunlar doğurmaktadır.

Dijital platformların hukuki açıdan uluslararası bir çerçeveye ihtiyaç duyduğu açıktır. Farklı yargı alanlarının dijital platformları farklı şekillerde düzenlemesi, uluslararası işbirliği ve koordinasyonu zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası hukuk ve siber diplomasi profesyonelleri için dijital platformlarda gerçekleşen etkinlikleri düzenlemek ve hukuki boşlukları doldurmak önemli bir görev olmaya devam etmektedir.

Bu kompleks yapı, dijital platformların sadece teknolojik değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve hukuki boyutları olan çok disiplinli bir konu olduğunu göstermektedir. İşte bu nedenle, dijital platformların tarihsel gelişimini, çeşitli türlerini, hukuki konularını ve uluslararası uygulamalarını bütüncül bir şekilde ele almak, bu platformların daha etkin ve adil bir şekilde yönetilmesine katkı sağlayacaktır.

Dijital diplomasi, devletlerin ve diğer aktörlerin dijital platformlar aracılığıyla etkin ve hızlı bir şekilde iletişim kurmalarını, bilgi yaymalarını ve etkileşimde bulunmalarını sağlar. Siber güvenlik, devletlerin dijital altyapılarını korumak için gösterdikleri çabaları temsil eder ve uluslararası işbirliğini gerektirir. Bilgi toplama ve yönetimi ise, devletlerin etkin ve doğru kararlar Dijital platformlar, modern toplumun ve ekonominin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. İlk yıllarından itibaren hızla gelişen ve çeşitlenen dijital platformlar, sosyal medyadan e-ticarete, bulut hizmetlerinden içerik dağıtımına kadar çok geniş bir alanda etkinlik göstermektedir. Bu çeşitlilik, hem kullanıcıları için birçok fırsat sunmakta hem de farklı yargı alanlarında karmaşık hukuki sorunlar doğurmaktadır.

Dijital platformların hukuki açıdan uluslararası bir çerçeveye ihtiyaç duyduğu açıktır. Farklı yargı alanlarının dijital platformları farklı şekillerde düzenlemesi, uluslararası işbirliği ve koordinasyonu zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası hukuk ve siber diplomasi profesyonelleri için dijital platformlarda gerçekleşen etkinlikleri düzenlemek ve hukuki boşlukları doldurmak önemli bir görev olmaya devam etmektedir.

Bu kompleks yapı, dijital platformların sadece teknolojik değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve hukuki boyutları olan çok disiplinli bir konu olduğunu göstermektedir. İşte bu nedenle, dijital platformların tarihsel gelişimini, çeşitli türlerini, hukuki konularını ve uluslararası uygulamalarını bütüncül bir şekilde ele almak, bu platformların daha etkin ve adil bir şekilde yönetilmesine katkı sağlayacaktır.

Dijital platformlar, çağımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş olsa da, bu platformlar bir dizi hukuki boşluğu da beraberinde getirmektedir. Veri koruma, gizlilik, siber suçlar, telif hakkı ve yalan haberler gibi konular, yasal düzenlemelerin henüz tam anlamıyla çözemediği sorun alanlarıdır. Bu sorunları çözebilmek için birkaç strateji ve yol haritası önerilebilir: ulusal düzenlemeler, uluslararası işbirliği ve düzenlemeler, teknoloji ve yenilikçi çözümler.

Ulusal düzenlemeler, hukuki boşlukları gidermede ilk adım olabilir. Fakat dijital platformlar çok uluslu yapısı gereği, bir ülkenin yasaları diğer ülkelerde işlemez. Bu, en çok siber suçlar ve telif hakkı ihlalleri gibi alanlarda problem yaratmaktadır. Ancak, ulusal yasaların dahi dijital dünyanın sunduğu yeni sorunları anlamak ve çözmek için güncellenmesi gerekir.

Bu noktada uluslararası işbirliği devreye girer. Örneğin, Avrupa Birliği'nin Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) gibi uluslararası düzenlemeler, çok sayıda ülkeyi etkileyecek standartlar oluşturabilir. Ancak, uluslararası işbirliği zaman alıcı ve karmaşık bir süreç olabilir. Farklı ülkelerin yasal sistemleri, kültürel değerleri ve ekonomik çıkarları arasında denge kurmak zordur.

Teknoloji ve yenilikçi çözümler de hukuki boşlukları doldurabilir. Yapay zekâ, makine öğrenmesi, blockchain teknolojisi ve hukuki teknolojiler (LegalTech), yasal süreçleri hızlandırabilir ve daha etkin hale getirebilir. Bununla birlikte, bu teknolojilerin etik ve yasal sınırları da vardır. Örneğin, yapay zekânın karar verme mekanizmaları, etik ve yasal sorumluluk konularında yeni soru işaretleri yaratmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbate, Janet, *Inventing the Internet*, (Cambridge, MIT Press: 1999), 8.
- Armbrust Michael, Fox Armando, Griffith Rean, Joseph Anthony D., Katz Randy, Konwinski Andy, Lee Ginho, Patterson David, Rabkin Ariel, Stoica Ion and Zaharia, Matei, A View of Cloud Computing, *Communications of the ACM*, No: 53(4), (April 2010), 50.
- Aufderheide, Patricia and Jaszi, Peter, *Reclaiming Fair Use: How to Put Balance Back in Copyright*, (Chicago-London, University of Chicago Press: 2018), 161.
- Barrinha, André, and Thomas Renard. Cyber-diplomacy: the making of an international society in the digital age. *Global Affairs* 3, no. 4-5 (2017): 353-364.
- Benkler, Yochai *The Wealth of Networks: How social production transforms markets and freedom*, (Yale University Press 2006) 219.
- Cadwalladr, Carole and Graham-Harrison, Emma, *Revealed: 50 million facebook profiles harvested for Cambridge analytica in major data breach*, (The Guardian: March 17 2018).
- Castells, Manuel, *Communication power*, (New York: Oxford University Press, 2011), 62.
- David M. J. Lazer, Matthew A. Baum, Yochai Benkler, Adam J. Berinsky, Kelly M. Greenhill, Filippo Menczer, Miriam J. Metzger, Brendan Nyhan, Gordon Pennycook, David Rothschild, Michael Schudson, Steven A. Sloman, Cass R. Sunstein, Emily A. Thorson, Duncan J. Watts, and Jonathan L. Zittrain (2018). The science of fake news 5.
- Deloitte Deloitte, *Global Mobil Kullanıcı Araştırması*, 2017, 45.
- Dunn Cavelt, *Cybersecurity in Switzerland*, (Heidelberg-New York-Dordrecht-London, Springer: 2013), 10.
- Echilksn, William and Knodt, Olivia, Germany's NetzDG: A key test for combatting online hate, CEPS Research Report No: 2018/09. 10.
- Fuchs, Christian, *Social media: A critical introduction*, (Los Angeles-London-New Delhi, Sage Publications Ltd: 2017) 36.
- Goldsmith Jack and Wu Tim, *Who controls the internet: Illusions of a borderless world*, (Oxford University Press 2006) 149.
- Goldsmith, Jack and Wu Tim, *Who controls the internet: Illusions of a borderless world*, (New York, Oxford: 2006), 36.
- Greenberg, Andy, *The WannaCry ransomware hackers made Some real amateur mistakes*, *Wired*, (2017, May 12).
- Hallams, Ellen, Digital diplomacy: The internet, The Battle for Ideas & US Foreign Policy, *CEU Political Science Journal* (2010) Vol. 5, Issue 4, 551.
- Kaplan, Andreas M. and Haenlein, Michael, Users of the World, *Unite! The challenges*

- and opportunities of social media*, Business Horizons, No: 53(1), (2010), 59.
- Kuner Christopher, *Transborder data flows and data privacy Law*, 64.
- Kuner, Christopher, *Transborder data flows and data privacy law*, (Oxford, Oxford University Press: 2013), 24.
- Lessig, Lawrence, *Code: And other laws of cyberspace*, (New York, Basic Books: 1999), 89.
- Lessig, Lawrence, *Free culture: The nature and future of creativity*, (Penguin Books: 2004) 137.
- Mildebrath, Hedrik, *The CJEU judgment in the schrems II case* (EPRS European Parliamentary Research Service 2020).
- Nicas, Jack, Isaac, Mike, Swanson, Ana TikTok Said to Be Under National security review, *The New York Times*, (2019).
- Nye, Joseph S., *The future of power*, (New York, Public Affairs: 2014), 10.
- OECD, *Tax challenges arising from digitalisation – report on pillar one blueprint: Inclusive Framework on BEPS*, (2020). OECD.
- Potter, Evan *Cyber-Diplomacy: Managing foreign policy in the twenty-first century*, (McGill-Queen's University Press 2002), 7.
- Reidenberg, Joel R., *Lex informatica: The formulation of information policy rules through technology*, Texas Law Review, No: 76(3), (February 1997), 553. 3.
- Rogers, Darren, *WannaCry data collection system design and tutorial, computer law & security review*, IEEE S. 121.
- Schwartz, Paul M. and Peifer, Karl-Nikolaus, Transatlantic data privacy law, *Georgetown Law Journal*, No: 106(1), (2017), 115.
- Solove, Daniel J. and Schwartz, Paul M., *Information privacy law*, (Wolters Kluwer Law & Business: 2014), 41.
- Susskind, Richard E. *Tomorrow's lawyers: An introduction to your future*, (New York, Oxford University Press: 2019), 93.
- Tapscott, Don and Tapscott, Alex, *Blockchain revolution: How the technology behind bitcoin is changing Money*, Business and the World, (basım yeri, Penguin Press: 2016), 9.
- Turhan, Gökhan, and Yeliz Türkoğlu. Dijital diplomasi alanında yapılan akademik çalışmaların bibliyometrik analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, no. 73 (2019): 1349–1372.
- Wittes, Benjamin, Gabriella Blum. *The future of violence: Robots and germs, Hackers and Drones*, (New York: Basic Books, 2015), 128.
- Zhu, Qian, and Zhang, Wei, Hegemonic challenges of China in the digital age: A comparative study, *China Quarterly of International Strategic Studies*, Vol. 2, No. 3, (2016), 433.

Bölüm 8

AYDINLANMA VE İDEOLOJİ: KISA BİR DEĞERLENDİRME

Ziya Kıvanç KIRAÇ¹

---

¹ Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu/Yerel Yönetimler Programı,
ORCID: 0000-0002-8728-2834

GİRİŞ

Avrupa merkezli modernleşmenin alt başlıklarından biri olarak Aydınlanmacılık, içinde yaşadığımız dünyayı anlaşılır kılmak ve kontrol altına almak adına, akla, bilhassa da bilimci akla, birincil rolün verildiği bir entelektüel akımdır. Bu akımın, Batı Avrupa’da, siyasal ve toplumsal etkinlik bakımından egemen olmaya başladığı 18. yüzyıl ise, ‘Aydınlanma Çağı’ ya da bir başka deyişle ‘Akıl Çağı’ olarak adlandırılır. Aydınlanma Çağı’nın, simgesel olarak, İngiliz Devrimi’yle (1688) başlayıp Fransız Devrimi’yle (1789) zirveye ulaştığı kabul edilir. Çağ’ı hazırlayan etmenler ise, 15. ve 16. yüzyıllarda başlayıp büyüyen, Rönesans-Reform Hareketleri ve Bilim Devrimi’dir. Aydınlanma felsefesi, determinist, matematiksel kesinliğin peşindeki Newton fiziğinden esinlenmiştir. Nasıl ki evren -ve dolayısıyla dünya- belirli kurallara göre işleyen, gözlemlenerek anlaşılabilir ve kontrol altına alınabilecek, muazzam bir makine, bir makro kozmos ise, aynı şekilde, bireyler ve toplumlar da, her yerde ve her zamanda geçerli neden-sonuç ilişkilerine bağlı, birer mikro kozmosturlar. Matematik kuşku götürmez biçimde yeni düzenin mizanı sayılmaktadır. Her bilginin, her konunun, doğaya ait her tasarımın ölçüsü matematiktir. Bu, evrenden dünyaya, oradan da insanlığa varan bir tür tüm-dengelinin ilanıdır.

Aydınlanmacılığın temel yöntemini, kısaca, ‘bütün geleneksel değer yargılarının kuşkucu, bilim merkezli bir akılla tekrar gözden geçirilmesi’ olarak özetlemek mümkündür. İnsanlığın özgürleşerek ilerleyebilmesi, ‘mutlu/müreffeh toplum’ idealine varabilmesi adına, ‘yaratmak için yıkmak, yıkmak için yaratmak’ gerekir. Öte yandan, Aydınlanmacılık, tek gövde bir dizge değil, parçalı bir bütündür. Aydınlanma felsefesindeki görüş ayrılıkları, her şeyden önce, akla biçilen rolle alakalıdır. Düşünürlerce, ‘akıl siyasal ve toplumsal işlevinin ne olacağı’ sorusuna verilen yanıtlar, iki ayrı Aydınlanma geleneği ortaya koymuştur: ‘İskoç (Britanya) Aydınlanması’ ve ‘Kıta Avrupası (Fransız) Aydınlanması’. İskoç Aydınlanması, “akla sınırlı bir rol tanıyıp böyle olmasını akıldan yeterince istifade edebilmenin şartı olarak görürken” Kıta Avrupası Aydınlanması, “akıl adına veya akıl yüzünden aklın dışında kalan her şeyi dışlama eğilimindedir” (Yayla, 2008: 33). Bir başka deyişle: İlk gelenekte, kuşku ve eleştiri işleviyle sınırlı, hatta kendisi de eleştiriye, kendisinden kuşku duyulmaya açık bir akıl söz konusuken; ikinci gelenekte, dogmatik, yanılmaz, ilahî bir akıl başroldedir. Dolayısıyla: ‘Her şeyi akılla açıklayarak biçimlendirmek’ yanlısı olan Kıta Avrupası Aydınlanması, akılcıyken (rasyonalist); ‘akıl öncülüğünü kabul etmekle birlikte, akıl haricindeki açıklama, anlamlandırma araçlarını da reddetmeyen’ İskoç Aydınlanması, anti-rasyonalist bir çizgide akılcılık karşıtıdır. Ayrıca, siyasal ve toplumsal değişimin nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği, yani ‘ilerlemenin yöntemi’ konusunda da, iki geleneğin yaklaşımları birbirinden farklıdır. Kıta Avrupası Aydınlanması, aydınlanmacı despotlar önderliğinde, devrimci, eski düzeni tamamen yok etmeye yönelik bir ilerleme programını benimserken; İskoç Aydınlanması, evrimci, eski düzenle barışık bir ilerleme programından yanadır: İlk gelenekteki ilerleme anlayışı, tepeden inmeceli, yıkıcı ve yeniden kurucu, köktenciyken; ikinci gelenekteki ilerleme anlayışı, ilâve edici, tedrici, muhafazakârdır.

Öte yandan, Aydınlanmaya dair yukarıdaki sınıflandırmanın, yani Aydınlanma felsefesini, ‘Kıta Avrupası (Fransız) ve ‘İskoç (Britanya)’ tarzı şeklinde, iki ana başlık altında genellemenin, her Aydınlanmacı düşünür açısından geçerli olmadığını da unutmamak gerekir. Genellemeler, kullanışlı ama yanıltıcıdır. Ana başlıklar, alt başlıklardaki baskın unsurlarca şekillendirildiğinden, istisnaların üzerini örtebilirler. Örneğin Fransız bir filozof İskoç Aydınlanmasının genel geçer kabullerine yakın şeyler düşünürken, bir İngiliz filozof da tıpkı diğerleri gibi farklı ekollere paralel teoriler savunabilir. Yani Aydınlanma akımını, herhangi bir inançla, inançsızlıkla ya da inanç karşıtlığıyla özdeş kılmak da mümkün değildir; çünkü Aydınlanmacılar içerisinde, kurumsal dine (Kiliseye) karşı mücadele yürüten deistler, agnostikler ve ateistler olduğu gibi, “*dini bütün Hristiyan*” ve “*dine karşı kayıtsız olan*” düşünürler de vardır (Taşkın, 2007: 44). Dolayısıyla, bir düşünce karması olarak Aydınlanma felsefesi, coğrafi sınırları ve ulusal-dini kimlikleri aşan, melez bir fenomendir. Ayrıca ideolojilerin tüm dünyada dolaşıma girmesine ve etkileri etkilemesinde önemli bir aşama olmuştur.

Çalışma aydınlanmanın temel felsefesinin dünyada yarattığı etki ve buna karşın entelektüel tepkilerin kısa bir değerlendirmesini içermektedir. Yine ideolojilerin modern dönem içindeki etkileşimlerine de değinilmiştir.

Aydınlanma Düşüncesi

Ulrich Im Hof, Aydınlanmanın, 18. yüzyılın başarılı Alman sanatçısı Daniel Chodowiecki'nin bakır üzerine yapılmış bir gravürünün adı olduğunu söyler. Resminiçerisinde, ağaçların arkasında boyutları farklı iki kulesiyle duran bir şato vardır. Bir ormanın karanlığında ise yolda bir at arabası ve bir yürüyen ile bir atlı konulmuştur. Resme yerleştirilen bu yaşam mahali ötelerdeki dağların ardından beliren güneş hüzmelerinin, ortamı aydınlatan ve kendisini sis perdesinin içinden ortaya çıkararak bir biçimde tasvir edilmiştir. Hof, ressamın tablosu ile ilgili yaptığı yorumdan da yola çıkarak farklı bir bakışla çağın değişimine vurgu yapan başka bir anlatımının da mümkün olduğunu savunur. Işık kavramı, 18. yüzyılda farklı ve önemli bir hale gelmiştir. Işık artık akıl, özgürlük ve mutluluktan gibi kavramlara işaret etmektedir. Işık, bundan dolayı dönemin ruhuna işlemiştir (1995: 11-12). Bununla birlikte Kapitalizmin ortaya çıktığı ilk ülke olan İngiltere’de başlayan sonra Fransa’da güçlenen, Almanya’ya nispeten daha geç nüfus eden ve sonunda 20. yüzyılda da birçok ülkenin modernleşme tarihinin en temel entelektüel düşüncedir. Aydınlanma her şeyden evvel akılcılığın mutlaklığı, insan davranışına ait rehberin gelenek ya da din gibi *negatif bilgi alanı değil*, kendisi dışında başka hiçbir kaynağı kabul etmeyecek olan rasyonel akıl olduğuna dair temel inançtır (Cevizci, 2002: 9). Bir başka yönden bakıldığında kimileri için aydınlanma, felsefenin ilk kez siyasallaştığı dönemdir. Aydınlanma Sanayi Devrimi’ne yol açan büyük adımların ve para birikiminin ilerlemesine yol açan gelişmelerin sonucundaki olumlu ve olumsuz durumlara dair bir eleştiridir. Aslında bir bakıma felsefenin ilk kez somutlaşması ve eyleme dökülmesi meselesidir (Timuçin, 2013: 11).

Aydınlanma Çağ'ında, özellikle kurumsal dine karşı yürüttüğü entelektüel mücadeleyle bilinen Voltaire ise, söz konusu ruhun en önemli yaratıcılarından biridir. O kadar ki: *“Fransız Aydınlanması'nın dine bakış açısında belirleyici olan Voltaire ve onun deizmi”* olmuştur. *“1726 yılında İngiltere'ye giden Voltaire, Newton ve Locke'un felsefelerinde müseccem olan ve “kendisine inanilabilmeyi haklaştıracak ölçüde sınırlarına çekilmiş” din ve Tanrı düşüncesini -bu sınırlarına çekilmiş Tanrı'ya ibadet eden bir insan aynı zamanda bir bilim adamı olarak kalabilirdi- kendi ülkesinde popüler kılmaya”* çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Fransız Aydınlanmacılığı, İskoç (İngiliz) Aydınlanmacılığından esinlenen bir entelektüel harekettir gibi gözükmektedir ki, gerçekten de öyledir: Fransız Aydınlanması, büyük ölçüde *“John Locke'un felsefi ve epistemolojik bir ürünü”* olup, İngiliz filozofun fikirlerini ülkesine taşıyan Voltaire, Fransız Aydınlanmasının adeta John Locke'u konumundadır (Çiğdem, 2013: 50-55). Aydınlanma denildiğinde, akla gelen ilk düşünürlerden biri Immanuel Kant'tır. Alman aydınlanmasının simge düşünürü Kant, modern Avrupa felsefesinde merkezi bir konumda yer alır: *“O bir yandan kendisinden önceki düşüncenin bütün çizgilerini felsefesinde toplar; öbür yandan da kendisinden sonraki gelişmenin birçok yönleri doğrudan doğruya ondan çıkarlar ya da dolayısıyla dönüp ona varırlar.”* (Gökberk, 2013: 347). Yani, Platon'un, Antik Yunan felsefesi için önemi neyse, Kant'ın da, modern Avrupa felsefesi için önemi odur: Felsefe, ya onlarla birlikte ya da onlara karşı yapılır. Kant, Aydınlanmaya ilişkin görüşlerini, 1784 yılında, Berlin Aylığı (Berlinische Monatschrift) adlı Alman dergisinde yayımlanan bir yazısında özetler. Söz konusu metinde, *“Aydınlanma Nedir?”* sorusuna yanıt veren Kant, Avrupa insanının içinde bulunduğu süreci şöyle tanımlar: *“Aydınlanma, insanın bizzat kendisinin neden olduğu erginsizlikten kurtuluşudur. İşaret edilen bu erginsizlik başkasının kılavuzluğu olmadan kendi zekasını kullanma yeteneksizliğidir. Eğer bunun nedeni, insan kavrayışının yetersizliği değil de, başkasının kılavuzluğu yerine kendi zekasına dayanmak için gereken sebat ve cesaret eksikliğiyse, bu insanın kendi suçudur. Bu yüzden Aydınlanmanın şiarı “Sapere aude! Kendi zekilnı kullanmaya cesaret et!” olmalıdır. Tembellik ve korkaklık, insanlığın bu denli büyük bir kısmının, tabiat onları uzun zaman önce harici bir talimattan azade bırakmasına rağmen, hayat boyu vesayet altında kalmasının ve başkalarının kendilerini onların vasileri olarak kabul etmesinin böylesine kolay olmasının sebepleridir. Reşit olmamak çok kolay. Benim için idrak işini yapan bir kitabım, benim yerime vicdan sahibi olan bir papazım, ne yiyeceğime karar veren bir doktorum olsaydı kendimi sıkıntıya sokmama sebep olmazdı.”* (Kant, 2005: 225). Goldman'a göre bu görüş açısı Aydınlanmayı hali hazırdaki geleneksel dinle karşı karşıya getirmiştir. Vahiy kaynaklı dinler insanlara, hayatlarındaki tüm önemli sorunları çözmek adına ihtiyacında oldukları bilgiyi akıl yoluyla elde edemeyeceklerine inandırmaya çalışır. Dinler bu tür bilginin mutlaka soruşturulmaya ve kutsal otorite tarafından ele alınmaya gereksinimi vardır. Aydınlanma düşüncesinin daha radikal filozofları insan zihninin yaşamdaki tüm meselelere dair cevaplara ulaşma kabiliyetine sahip olduğu düşüncesini savunmuşlardır (1999: 16-17).

Aynı metnin devamında, Kant, Aydınlanma sürecinin işleyişine yönelik modernist ve muhafazakâr bakış açılarını da birlikte değerlendirir. Örneğin bir yandan Aydınlanmanın öncüsü olacak, halkı aydınlatmayı ödev sayan bağımsız kişilerden söz edip, Fransız Aydınlanmasına yaklaşır, diğer yandan halkın birden bire, zorbaca değil, usülünce aydınlatılması gerektiğini söyleyerek, İskoç Aydınlanmasına benzer. Devrimci hareketler eski düzenleri ortadan kaldıracaklar; ancak bu durum, halkın, zihinsel bir iyileşme kaydedip gerçekten aydınlandığı anlamına değil, yeni bir gözetici topluluğun iktidarını kabul ederek, yeni önyargıların boyunduruğu altına girdiklerini gösterir. Ayrıca, Kant, aklın 'kamusal' ve 'özel' kullanımları arasında da ayırım yapar: Aklın kamusal kullanımından kasıt, bireyin, herhangi bir konuya ilişkin olumlu veya olumsuz düşüncelerini belirtmesiyken; aklın özel kullanımı, o konuya ilişkin ödev ve sorumlulukların birey tarafından yerine getirilmesidir. Kant'a göre, aklın kamusal kullanımı özgürce olmalıyken, özel kullanımlarında böyle bir niteliğe ihtiyaç yoktur. Tersine, toplumsal düzenin devamı açısından, aklın özel kullanımında özgürlük talep etmek sakıncalıdır. Yani, bir subayın üstlerinden aldığı emri yerine getirirken, bir vatandaşın vergisini verirken ya da bir papazın Kilise cemaatine karşı görevlerini yerine getirirken aklını özgürce kullanması doğru değildir. Ancak yine aynı kişiler, aklın kamusal kullanımı gereği, askerliğe, vergi sistemine veya dine dair düşüncelerini halkın önünde özgürce dile getirebilmelidirler (2005: 226-228).

Kant, referans noktası olarak kabul ettiğimiz bu denemenin içeriğinde Aydınlanma düşüncesi için yalnızca insanın düşüncesinin tüm baskın kurumlardan bağımsızlaşmasının yetmeyeceğini, bununla birlikte, insanların düşüncelerini topluma istediği şekilde açabilmesini ve herkesin düşüncelerini özgür biçimde yazma ve söyleme hakkına sahip olması gerektiğini belirtir. Diğer taraftan Kant, bu özgürlüklerin Aydınlanma fikrine ters gelmeyecek biçimde sınırlandırılabilirliğini de söyler. Bu sınırlamalar, bireylerin yurttaşlığa dair ya da kamu yararı için eylemde bulunduğu özel kullanım ile ilgili olacak düzenlemelerdir. Kant'ın yazısına yansıyan ana fikir, içinde yaşadığı Almanya'nın güncel toplumsal ve siyasal durumuyla ve sınıfsal sorunlarla belirlenmiştir. Bunun bir sonucu olarak Alman Aydınlanması mecburen Fransız Aydınlanması kadar baskın ve belirgin olamamıştır. Önde gelen Fransız filozoflarının düşünce ve eyleme dair bu tip bir farklılığı kabul etmezlerdi. Fransız Aydınlanması bu nedenle sadece bilginin, başka hiç bir eyleme gerek duymadan ilerlemesinin ve genel eğitimin yeterli olacağı düşüncesinin somut yansımaları ve bizzat eylemle desteklenmesi fikridir (Goldman, 1999: 18). Burada söz konusu, deneycilikle akılcılık arasında, teorik akılla pratik akıl arasında yeni yeni ortaya çıkan ve önemli hale gelen bir zıtlıkta görünmektedir. Fransız Aydınlanmasının düşünce yapısı hem görkemliydi, hem de içinde barındırdığı boşlukların farkındaydı (Ewald, 2010: 100). Alman Aydınlanması, kendine özgü düşünceleri ekseninde gerçekleşirken, Fransız Aydınlanması, görece daha arınık, yani Aydınlanma Çağı'nın ayırt edici, kendine özgü özelliklerinin daha fazla egemen olduğu bir düşünce geleneği olarak ilerlemiştir. Alman aydınlanması büyük din akımının yarattığı kargaşalardan dolayı Avrupa'da oluşan kültür akımına uyum sağlayamamıştır. Dolayısı ile başlangıç-

ta düşüncelerini İngiliz ve Fransız felsefesinden devşirmiştir (Gökberk, 2013: 358). Dolayısı ile Kıta Avrupası Aydınlanmasının iki temel bileşeni Alman Aydınlanması ve Fransız Aydınlanması farklı biçimlerde gelişmiştir. Fransız ve İngiliz Aydınlanmalarından farklı olarak Alman Aydınlanması, topluma, devrimci dönüşüme gidecek hedefler göstermeyi başaramamıştır. Yine de Alman Aydınlanmacıları Fransız Devrimi'ne candan katılmış ve bu durumdan dolayı gelişmelerinin de bu devrimce beslendiği söylenebilir. Fransa'daki devrime Almanya'daki felsefi devrim eşlik etmiştir (Atayman, 2006: 70). Fransız Aydınlanması ise kamu kanaatindeki derin değişim sonucu kamusal ilişkilere karşı konulmaz bir baskı oluşturmuştur (Ewald, 2010: 21).

Kıta Avrupası Aydınlanması denilince ise akla İskoç modeli gelir. Deneyci olarak nitelenebilecek İskoç Aydınlanmasının simge düşünürlerinden David Hume'un, kuşkucu kimliğiyle, Voltaire'in İngiltere'deki izdüşümü olduğu söylenebilir; ancak kuşkuculuk yönünden birbirine benzeyen bu iki filozoftan Voltaire, Aydınlanma felsefesinin temellendirilmesinde etkili olurken, Hume, daha çok, eleştirilmesinde etkili olmuştur. Düşüncelerine toplu olarak bakıldığında, Hume'un deneyciliği, Kıta Avrupası geleneğindeki katı akılcılığa kuşkucu bir yanıt niteliğindedir (Çiğdem, 2013: 66-68). Yayla'ya göre Hume, İngiltere'nin yetiştirdiği filozofların en değerlisi ve düşüncelerinde hiç çekinmeden tutarlı olanıdır. John Locke ile başlayan İskoç Aydınlanması Hume ile zirve noktasına ulaşmış ve deneycilik, yani tüm bilginin tecrübeye dayandığı veya tecrübeden kaynaklandığı, bilgiyle ilgili iddiaların hepsinin tecrübeyle kanıtlanabileceği veya reddedilebileceği tezi" karşılığını bulmuştur (2008: 74).

Hume'a göre, insan düşüncesi duyu ve duyguların bir ürünüdür. Düşünceler de aslına izlenimler arasında kurulan bağlantılarla oluşturulur. İzlenimlerden kaynaklanmayan bir düşüncenin, varlığı mümkün olmayıp, böyle bir düşünce 'akıl yürütme yoluyla' elde edilse bile, net, açık seçik bir biçimde anlatılabilmesi olanaksızdır. Dolayısıyla, insan, aklıyla, matematiksel-geometrik ve mantıksal bilgiler dışında, izlenimden bağımsız bir hakikate, evrensel düzeyde geçerli bir bilgiye ulaşamaz. Deneyimle desteklenmeyen akıl yürütmeler, sadece birer sıradışı kurgular inşa etmekten öteye geçemezler. Hume'un bilgi öğretisi, Bacon ile birlikte itibaren Locke üzerinde de etkili olan bir atılımın, İngiliz empirizmi denilen büyük adımın son önemli izidir. Hume'dan sonra bu deva adım İngiltere'de çok fazla sevilmemiştir, ancak Fransa ve Almanya'da daha fazla karşılık bulmuştur. Empirizim Hume ile birlikte zirve noktasına ulaşmıştır. Bu yönüyle İngiliz Aydınlanmasının teorik temelidir; 18. yüzyıl İngiliz felsefesinin ana bilgi çığıdır. (Gökberk, 2013: 347-349).

Hume, siyaset felsefesinde de, yani siyasal kuram ve kurumlara bakışında da bu 'anlamaya dönük', deneyci ve faydacı tutumunu sürdürür. Ona göre, hangi hükümet biçiminin 'en iyiyi' temsil ettiğine, 'ilkesel' olarak, yani 'olgu-

lara bakmadan' karar vermek yanıltır ve dahası, olması gereken yönetimin içeriğinden çok var olan yönetimlerin hali hazırda ne tür eksiklik barındırdıklarını tartışmak daha iyidir. Kamunun genel yararına ve çıkarına olan işlerinden dolayı toplumun onayını almış yönetimler, daha iyisi mümkün olsa bile, toplumsal yaşamın devamı açısından fonksiyonel yönetimlerdir. (Çiğdem, 2013: 69-70). Bundan dolayı sadece Hume'ün değil, genel İskoç Aydınlanmasının ayırt edici özelliği de, yani onu kendine özgü bir Aydınlanma geleneği yapan niteliği de deneycilik konusundaki bu ısrarıdır denilebilir.

Aydınlanma ve İdeoloji

Aydınlanmanın önemli miraslarından birisinin ideolojileri ortaya çıkarılmasıdır denilebilir. İlk dönem fizyokratlarının meşhur “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” sloganı devrimin genel ruhunu temsil ediyordu. Süreç boyunca liberalizmin esas ilke olarak görülmesi bunun bir sonucuydu (Tannilli, 1999: 47). Aydınlanma dönemindeki gelişmeler halk hareketlerinin, merkezinde “sosyal ve demokratik cumhuriyet” talebi olan yeni bir ideolojiye dönüşmesine yol açmış ve burjuvazinin istediği cumhuriyet yerine üretici güçlerin isteklerine uygun bir anayasa söz konusu olmuştur. Bu talep ilk kez 1848 yılında Paris'te dile getirilmiştir. 1848 böylece, devrim döneminden başlayarak Fransa'da güçlenen bazı “devrimci” durumların sonuna getirildiği zirve yılı olmuştur. Ancak diğer açılardan bir yenilgi olarak algılanmış ve tamamen başka bir durumun ortaya çıkışının sebebi olarak görülmüştür. “Fransa’ da “sosyal ve demokratik cumhuriyet” umutlarıyla başlayan Şubat Devrimi de çok başarılı olamamış kanlı bir yenilgiye uğramıştır. İtalya'da daha sonra ülkeyi tekrar kuracak olan 1848 devrimi hiçbir şeye yaramamıştır. Avusturya'da olduğu gibi toprağa bağlılığın ortadan kalktığı Almanya'da da devrim tutmamıştır. Çünkü devrimlerini Alman olma *gururu* ile yapan ve bir zafer kutlaması gibi ulusal meclislerini kuran liberaller, kitlelerin muhalefetine dayanmış, parlamentoyu dağıtarak iktidarı Avusturyalılara ve prenslere geri vermişlerdir. Ayrıca her iki ülkede liberaller ve milliyetçiler sert biçimde sağa dönmüş, ülkelerini birleştirmek için Bismarck ve Cavour'un muhafazakar siyasetine destek vermişlerdir. Bundan dolayı 1848 Paris için de beklenmedik bir dönüm noktasıdır Atmış yıldır, devrime eşlik eden demokrasi fikri gözden düşmeye başlamıştır (Rude, 242-243). Ayrıca İngiliz geleneği içerisinde özellikle Aydınlanma rasyonalizmine ve Fransız Devrimi'ne karşı çıkan Burke *gibileri* ise Aydınlanma'nın İskoç versiyonunun empirist kuramsal çerçevesinden hareket etmekte ve İngiliz ve Amerikan Devrimleri'ni onaylamaktadır (Duman, 2010: 34). Bu durum bir diğer düşüncenin ideolojileşmesini sağladı. Muhafazakarlık aydınlanma ile bir çeşit hesaplaşma şeklinde kendisini belli etmiştir. Aydınlanmaya atfedilen görüşleri ve değerleri yadsımak yoluyla kendi teorilerini geliştirmiştir (Duman, 2010: 17).

İdeolojiler her ne kadar dönemin ruhuna uygun olarak anlam arayışındaki topluma çeşitli projeler sunsalar da aydınlanmaya karşı aldıkları konu-

ma göre şekillenmişlerdir. Örneğin liberalizmi sert biçimde eleştiren sosyalizm de tıpkı liberal fikre benzeyen biçimde geleneğe karşı çıkmış ve bu anlamda aydınlanmanın bir diğer varisi olmuştur. Ancak muhafazakarlığa bazı anlamlarda çağrışım yapan milliyetçilik akımı ise, geleceğe ve modernliğe karşı koymasa da bunun için geçmişin ve geleceğin seferber edilmesini talep eder (Giddens, 2017: 57 ve 157).

Aydınlanmacılığın bir diğer önemli özelliği de, ırkçılığı ve ırk ekseni oryantalizmi, hem felsefî hem de edebî düzlemde temellendirme ya da bir başka deyişle meşrulaştırma gayretidir. Örneğin Kant, Avrupalıların diğer toplumlardan üstünlüğünü savunarak, ırk ekseni bir oryantalizme de felsefî yönden katkılar sunmuştur. Kula (2012: XIX-XX), Avrupa'nın, özellikle Aydınlanma dönemi ile birlikte bilim ve teknoloji alanlarında gerçekleştirdiği büyük atılımlar sonucu, Asya'ya ve Doğu'ya karşı söz konusu alanlarda belirgin bir üstünlük sağladığını savunur. Bununla birlikte evrenselci, barışçı, özgürlükçü ve Aydınlanmacı felsefenin kurucularının başında gelen Kant, ırk kavramını konulaştıran düşünürlerin de başında gelir. Kant'ın temel aldığı ırk kavramına göre, Avrupalılar, Doğululardan ve kendi deyişle *siyahilerden* üstündür. Avrupalıları aklın yüceliği Avrupalı olmasından gelir. Kant, ırkların karışmasına karşıdır. Çünkü bu durum beyaz "iyi ırk" bozacak, "kötü ırk" da işine yaramayacaktır. Dolayısı ile Kant bir yandan ırklar arası bir üstünlük kurduğu gibi melezleşmeye karşı arı bir ırk tanımını düşüncesinde barındırmaktadır (Bernasconi, 2011: 62-63). Hilmi Yavuz (2009: 169-170), *daha genel tarafla* batılılaşmanın ya da modernleşmenin tarihinin *insanların* birbirini 'öteki' olarak işaretlemesinin tarihi olduğunu savunur. Kendisini batılı ve medeni kabul eden insanlar, modernleşmeyi içsel olarak kabullenmemiş ya da geleneksel kimliğini koruyan bir başka kesim insanı, 'öteki' saymaya başlamıştır. Bu etiketleme diğerlerini geri kafalı ve ilkel kabul eder. Medeniyetten nasibini almamış olan bu gibilerle bir arada yaşanmamalıdır. Oryantalizm, daha başından itibaren, bizi bize iki egemen söylem düzeyinde sunmayı telkin etmiştir. *Dolayısı* ile aydınlanma tarihi diyalektik bir biçimde çatışmalar barındırmaktadır denilebilir.

Bu sırada tüm bu karşıtlıklara koşut olarak ideolojiler de birer kitle hareketi olarak zamanla birbirlerinin içine sarmal biçimde geçmişlerdir. Tek ve homojen bir ideolojinin varlığı özellikle kitle iletişimi çağında kuşkuludur. Bir yandan liberal fikirler tüm diğer ideolojilerle belirli temas noktaları bularak çeşitli karışımlara yol açmış öte yandan özellikle ikinci dünya savaşına doğru milliyetçilik ve faşizm gibi ideolojiler totaliter bazı fikirlerin yükselmesine yardım etmiştir. Modernliğin bu doğruluğa kesin ve sapmaz inançla bağlı türdeş fikirleri olarak sınıflanan ideolojiler son yüzyılda adeta melez desenler oluşturmaya başlanmıştır. İlk olarak bu durum endüstri gelişmiş toplumlarda bilinçli bir eylem olarak gelişmiştir. Frolov'a göre (1991: 232), 1960'lardan sonra Bell, Lipset, Aron gibi düşünürlerin de etkisi ile bir ideolojileştirme dönemi başlamıştır. Bu kurama göre ideoloji bilime özünden karşı, yanlış bir bilinç biçimidir. Ve bu nedenle kendi eylemlerini haklı gös-

termek için belli toplumsal guruplarca kullanılır. Bu düşüncenin taraftarları genellikle çözülmemiş iktisadi ve politik sorunların var olduğu teknolojik yokluk içindeki ülkelerde yaşamaktadırlar. İdeolosizleştirme kuramı taraftarlarına göre gelişmiş kapitalist ülkeler yeni bir aşama kaydederek ideolojisiz bir evreye geçmişlerdir. Ancak öte yandan artan sınıf mücadelesi, 1960'ların sonlarındaki gençlik hareketleri ile diğer hareketler, kapitalist toplumdaki sorunların da teknik gereçlerle ve yollarla giderilmesinin neredeyse olanaksız olduğunu göstermiştir.

Avrupa düşünce tarihindeki bu çatışmacı işleyişten, Aydınlanma felsefesi de payına düşeni almıştır. Aydınlanma Çağı'nın (18. yüzyıl) akılcı projeleri, 19. yüzyıldan itibaren ciddi/yıkıcı itirazlarla karşılaşmış, söz konusu itirazlar post-modern eleştirinin belkemiğini oluşturmuştur. İdeolojilerin karşılaştığı ikinci önemli eleştiri ise bu noktada olmuştur. Postmodernizmin yol açıcılığında olan Friedrich Nietzsche çok erken bir dönemde kapsamlı bir sistem eleştirisi yapmıştır. Nietzsche, üm sistematikçilerden kuşku duyduğunu ve onları görünce yolunu değiştirdiğini söyler. Çünkü sistem istemi, Nietzsche'ye göre dürüstlük yokluğudur (2005: 13). Post-modernlik, moderne ait olan kavramları, hayat tiplerini, düşünce biçimlerini bozarak tersine çevirir. Klasik anlamda, hali hazırdaki hayati ve politik düzeni dönüştürmeyi hedefleyen ideolojiler, ilk başta bir teorik temel ortaya koyarlar, daha sonra bu temele uygun bir eylem biçimi bulurlar. Dolayısı ile modern zamanların ideolojileri, birer toplum mühendisliği projesidirler. Ancak post-modern ve global dönemde ideolojiler teori merkezli değil, eylem odaklı türemektedirler (Örs, 2009: 10-11). İdeolojilerin bir tür dil oyunu olarak sahnede yer aldığını savunan ünlü post-modern Lyotard durumu şöyle özetler: “*Bilim adamı anlatısal önermelerin geçerliliğini sorgular ve bunların hiç bir zaman tartışma ve kanıtlamaya bağlı olmadığı sonucuna varır. Bunları farklı bir zihniyete ait olarak sınıflar: yaban, ilkel, gelişmemiş, gerici, yabancılaşmış, farklı görüşlerden ibaret, adetler, otorite, önyargı, cehalet, ideoloji. Anlatılar, masallar, mitler, efsaneler olarak yalnızca kadınlar ve çocuklar için uygundur. En iyisi, bu karanlıkçılığı (obscurantism) medenileştirmek, eğitmek ve geliştirmek için ışık tutmaktır. Bu eşitsiz ilişki her oyuna özgü kuralların içsel bir etkisidir. Bunu bütün semptomlarıyla biliyoruz. O, Batı medeniyetinin doğuşundan başlayan kültür emperyalizminin bütün tarihidir. Kendisini diğer bütün emperyalizm biçimlerinden ayırt eden özel vurgusunu kavramak önemli, çünkü meşrulaştırmaya yönelik bir talep tarafından idare edilmektedir.*” (1997: 65-66).

Zygmunt Bauman ise, modern ideolojilerin giderek meşruluklarını yitirdiklerine şöyle dikkat çeker (2000: 134): “*İdeolojinin alacakaranlığa gömüldüğü şeklindeki teşhislere belli bir haklılık kazandıran şey, artık bu tür projelere rastlanmayışıdır; ideoloji çağı henüz tamamlanmamış olabilir, çektiği sancı can çekişme sancısı olmayabilir, ama şurası kesin ki hâlihazırdaki durumu modernliğin başındaki halinden tanınmayacak ölçüde farklılaşmıştır.*” Yeni

durum insanlık adına mutlak bir kuşkudan yola çıkarak Aydınlanmanın zaferini sembolize eden Fransız Devrimi'ndeki 'özgürlük, eşitlik, kardeşlik' üçlüsünü, 'özgürlük, farklılık, hoşgörü' üçlüsüne dönüştürmektedir (Duman, 2008: 7).

Aydınlanma felsefesi ve onun düşünsel mimarı olduğu modernliğe yönelik iki önemli eleştiri gelmiştir. Bunlardan ilki akılcılığa, ikincisi ise hakikat istencine ya da bir başka deyişle hakikatin keşfi iddiasına ilişkindir. Ön tarihi Sokrates'e dek uzanan Aydınlanmacı mantık, insanı aklına indirgeyip, aklından ibaret görerek hataya düşmüş, içgüdüsel ikiliğine uygun bir biçimde betimleyememiş, eksik bir insan tasarımı ortaya koymuştur. İçgüdüsel ikilikten kasıt, insanın bir yandan "ölçü ve denge", diğer yandan ise "şehvetten gelen sarhoşluk, sevgi ve öfke" içgüdülerinin buyruğunda olmasıdır (Yavuz, 2012: 168). Bauman'a göre modern zamanın karakteristiği totaliter rejimlere yol açabilecek nitelikte olmasıdır. Önemli tehlikelere kapı açmaya yatkın olan modern çağın, bireysel açıdan sürekli yeni bir oluş zorunluluğuna sebep olduğu görülmektedir. Modern toplum, üyelerine her an yinelenen biçimde birer pay vermektedir. Her gün yeniden yaşanan durum toplumun ve insanın eylemsiz kalabilmesinin mümkün olmadığı düşüncesinden ileri gelir. (Bauman, 2019: 61). Bu dinamizm içinde sosyalizm, komünizm gibi takipçilerine nasıl düşüneceklerine ve nasıl davranacaklarına meta anlatılar dair evrensel model sunan meta anlatıların önemi azalmıştır. Taylor'a göre (2020: 89), bu tip öğretiler *siyasi hata* olarak nitelenebilecek delile dayanmayan gerçek dışı doğrular uydururlar. Modern üst anlatılar, post-modern şartlar tarafından bozulmuş ve yapı sökümüne uğramıştır. Postmodernite modernitenin yapı-sökümünü ya da modernitenin, kendi imkansızlığı ile uzlaşımını içerir. Yeni durumda parti siyasetini yerini hayali cemaatler almıştır. Her şeyin müzakere açık olduğu sistemde mantıksızlık ve tutarsızlık eğilimi ağır basar. Bu anlamıyla siyaset artık bireye bir şeyin empoze edilmesi olarak değil bizzat kendisinin birey tarafından inşa edildiği bir süreç demektir.

SONUÇ

Hilmi Yavuz'un da, (2012: 157) belirttiği gibi, Avrupa düşünce tarihi bir süreklilik gösterir ve her düşünce, kendi karşıtını üretmiştir. Bir bilgilenme, özgürleşme ve uygarlaşma felsefesi veya bir başka deyişle, modernleşmenin entelektüel kanadı olarak Aydınlanma, insanlığın zihin tarihinde önemli bir aşamadır. Aydınlanma felsefesini, olumlu ve olumsuz yönlerinden hernagi birine odaklanarak değil, bir bütün olarak, artı ve eksileriyle değerlendirmek gerekir. Aydınlanma felsefesi, bir yandan geleneksel düzenlerdeki cehalet, kölelik gibi siyasal-toplumsal sorunları azaltıcı, yok edici etkiler doğururken, diğer yandan modern düzendeki totaliterlik, yabancılaşma, doğanın tahakküm altına alınarak tahribi gibi yeni siyasal-toplumsal sorunların kaynağı, üreticisi olmuştur. Postmodern eleştirinin gördüğü (veya görmeyi amaçladığı) işlev, bu iki yönlü (olumlu ve olumsuz) 'ilerleyişin' farkındalığıyla, Aydınlanma felsefesinin kazanımlarını güçlendirmek, kayıplarını ise telafi etmektedir. Bir başka deyişle, postmodern eleştirinin işlevi, mevcut durumdaki 'demir perdeli', dış müdahalelere kapalı modernliği modifikasyona uğratmaktır.

Tahmin edileceği üzere, zor olan, ikinci kısım, yani Aydınlanma felsefesini aşabilmek, hâlihazırdaki modernliğin ötesine geçerek, alternatif bir modernlik, ya da Ulrich Beck'in deyişiyle (2013) bir tür "karşı-modernlik" üretebilmektir. Karşı-modernlik, eskisinden apayrı, bambaşka bir modernlik değil, onun, hem eleştirisi hem devamı, bir yandan yıkımı diğer yandan yeniden inşasıdır.

Farklı Aydınlanma gelenekleri üzerinden bir değerlendirme yapmak gerekirse, karşı-modernliğin yolu, Kıta Avrupası geleneğinden değil, İskoç (İngiliz) geleneğinden geçmektedir. Çünkü Kıta Avrupası, özellikle de Fransız Aydınlanmacılığı, insanlığa, geleneksel düşünce ve değerlerinin tümünden kuşku duymayı öğütlerken, kendisinden, yani kendisinin sunduğu hakikatlerden (örneğin: ideolojilerden) kuşku duyulmasını yasaklamış, söz konusu hakikatlerin insanlığa kabul ettirilmesi adına, Aydınlanmanın aslı hedefinden, yani özgürlükten sapmayı önemsemeyerek, bütüncül, baskıcı, 'kendinden emin' bir modernliğin zihinsel temellerini teşkil etmiştir. Aydınlanma felsefesinin Kıta Avrupası kolu, Descartes'in açtığı yolda yürüyerek, kuşkuyu, kesin bilgiye ulaşmak için, ya da bir başka deyişle 'bir daha hiç kuşkulanmamak' için bir araç olarak görmüş, hakikati keşfettiğini düşündüğünde ise, kuşkuculuğuna son vererek, Aydınlanmayı ana fikrinden saptırmıştır.

Bilimsel aklı tanrılaştıran ve bu aklın 'bilim dışı' dediği her şeye temizlenmesi gereken 'kir' olarak bakan, Fransız tipi bir Aydınlanmacılığın, günümüz toplumlarında kalıcı bir karşılık bulamadığı açıktır. Bugünkü insanlara, kendi bireysel yaşamöykülerini yazmak, herhangi bir büyük/üst anlatının (felsefi sistemler, kurumsallaşmış dinler, ideolojiler vs...) parçası olmaktan daha cazip gelmekte, siyasal ve toplumsal kimlikler dahi bireyselleşmektedir. Jean François Lyotard, bu tutumu "üst-anlatılara karşı inançsızlık" olarak ifade eder. (1997: 8).

Son olarak, yukarıda sunulan bilgi ve değerlendirmeleri takiben şöyle bir yorum yapmak mümkündür. Aydınlanma felsefesinin sonucu olan modernlik anlayışı, insanlık adına yüksek kazanımlar içermektedir. Ancak başka türlü bir modernliğin de imkân dâhilinde olduğu fikri ihmal edilemez ölçüde yürürlüktedir. 21. yüzyılın dünyasında, klasik modernlik, Beck'in 'karşı-modernlik', Bauman'ın ise 'postmodernlik' dediği, 'modern ötesi' bir modernlikle, yani Fransız tipi, despotik Aydınlanmayı yıkararak, İskoç (İngiliz) tipi, demokratik Aydınlanmayı ise tamamlayarak aşan, 'Aydınlanma ötesi' bir modernlikle iç içe yaşamakta olup, birinci, ikincinin yanında 'geleneksel' kalmaktadır.

KAYNAKÇA

- Atayman, Veysel. (2006). *Aydınlanma*. İstanbul: Don Kişot Güncel Yayınlar
- Bauman, Zygmunt,. (2000). *Siyaset Arayışı*, Çeviren: Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yayınları
- Bauman, Zygmunt. (2019). *Akışkan Modernite*. (Çev. S. O. Çavuş). (4. Baskı). İstanbul: Can Yayınları.
- Beck, Ulrich, *Siyasallığın İcadı*. 3. Basım. (Çev: Nihat Ülner). İstanbul: İletişim Yayınları
- Bernasconi, Robert. (2011). *İrk Kavramını Kim İcat Etti? Felsefi Düşüncede İrk ve İrkçilik*, Hazırlayan: Zeynep Direk, İkinci Basım. (Çev: Zeynep Direk, İsmail Esiner, Tendü Meriç, Nazlı Öktem. İstanbul: Metis Yayınları
- Cevzici A.(2002). *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Bursa: Ezgi Kitabevi
- Çiğdem, Ahmet (2013). *Aydınlanma Düşüncesi*, 8. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları
- Duman, Fatih. (2010). *Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına Edmund Burke*. Ankara: Liberte Yayınları
- Duman, M. Z. (2008). Eleştirel Aklın Sözcüsü: Zygmunt Bauman. *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi*. 1-11.
- Ewald, Oskar. (2010). *Fransız Aydınlanma Felsefesi*. (Çev:Gürsel Aytaç). Ankara: Doğu Batı
- Frolov, Ivan. (1991). *Felsefe Sözlüğü*. (Çev: Aziz Çalışlar). İstanbul: Cem Yayınevi
- Gidens, Anthony. (2017). *Sağ ve Solun Ötesinde*. (Çev: Müge Sözen ve Sabir Yücesoy). İstanbul: Metis Yayınları
- Goldman, Lucien. (1999). *Aydınlanma Felsefesi*. (Çev: Emre Arslan). İstanbul: Doruk Yayınları
- Gökberk, Macit. (2013). *Felsefe Tarihi*. 32. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hof, Ulrich Im (1995). *Avrupada Aydınlanma*. (Çev: Şebnem Sunar). İstanbul: Afa yayıncılık
- Kant, I. (2005) Aydınlanma Nedir. *Liberal Düşünce Dergisi*. (Ed: Atilla Yayla). Sayı 38. 225-230.
- Kula, Onur Bilge. (2012). *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*, İkinci Basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Lyotard, Jean-François. (2013). *Postmodern Durum*. (Çev: İsmet Birkan). Ankara, Bilgesu Yayınları,
- Nietzsche, Friedrich, *Putların Batışı*, Çeviren: Mustafa Tüzel, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005.
- Örs, H. Birsen. (2009). Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü. *İstanbul Üniver-*

sitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. Sayı: 40. 1-12

- Rude, George. (2015). *Fransız Devrimi*. (Çev: Ali İhsan Dalgıç). İstanbul: İletişim Yayınları
- Tanilli, Server. (1999). *Dünyayı Değiştiren On Yıl Fransız Devrimi Üstüne (1789- 1798)*. Ankara: Adam Yayınları
- Taşkın, Ali. (2007). *İskoç Aydınlanması*. İstanbul: Birey Yayıncılık
- Taylor, Graham. (2020). *Yeni Siyasal Sosyoloji*. (Çev: Can Ceylan). İstanbul: Nobel Yaşam.
- Timuçin, Afşar. (2013). Ali Timuçin ve Ender Helvacıoğlu. *Aydınlanma Nedir*. İndirilebilir e-kitaplar. İstanbul: Bilim ve Gelecek Yayın Kolektifi
- Yavuz, Hilmi. (2009). *Alafrangalığın Tarihi / Geleneğin Tasfiyesi ya da Yeniden Üretilmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları,
- Yavuz, Hilmi. (2012). *Avrupa'nın Zihin Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Yayla, Atilla (2008). Dördüncü Basım. *Siyasî Düşünce Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları

Bölüm 9

EMPERYALİZMİN YAPISAL TEORİSİ ÜZERİNDEN GÖÇÜN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Berna AKSOY ÖZCAN¹

Indira PHUTKARADZE²

---

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi,aksoy.berna@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-2448-6282

2 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi,ia.phutkaradze84@gmail.com,
ORCID:0000-0003-0242-

Giriş

Göç, insanlığın yerleşik hayata başladığı M.Ö. 3000 yıllarından sonra çeşitli nedenlerle başka yerleşim yerleri arayışının ortaya çıkardığı süreçlerin bütünüdür. Göç eden insanların, eski yerleşim yerlerini terk etmelerinin güçlü nedenlerinin olması, göç sürecinin başlaması açısından önemlidir. İnsanların topluluklar halinde yaşamalarının getirdiği düzen ve sistem ihtiyacı, onların aynı zamanda bu sistemin devamını sağlamaları için eşitlik ve adaletin de gerekli olduğu bir yapıyı beraberinde getirmiştir. Bu açıdan mevcut sistemin topluluktaki belli grup veya kişileri tatmin etmediği, ihtiyaçlarını karşılamadığı veya sistem içinde varlık sürdüremedikleri zaman göç zorunlu bir ihtiyaç halini almaktadır.

Göç etmenin bir cesaret ve istek uyandırması, göçü başlatan nedenlerin göç eden grup veya kişiler tarafından göç sürecinin tüm olumsuzlarına tahammül edecek nitelikte etkileyen unsurlar olması gerekmektedir. Göç nedenleri genel olarak itici ve çekici nedenler olarak ikiye ayrılmaktadır. Çekici nedenler arasında en başta güvenlik, yaşamın sürdürülmesi, daha sonra aile fertlerinin sağlıklı yaşam sürdürebilmeleri, iş ve çalışma fırsatları arayışı, kazanç veya daha fazla kazanç elde etme arzusu, adalet arayışı, insan hakları talebi ve insan onuruna yakışır yaşam talebi gibi unsurlardır. Göçün itici nedenlerinden ise savaş, etnik çatışma, ölüm korkusu, açlık, adaletsiz bir devlet yönetimine maruz kalma, insan haklarının ihlali, insan onuruna yakışmayan çalışma koşulları ve sosyal yaşam, düşük ücretli çalışma koşulları, sendika haklarının ihlali, kölelik, toplum içinde ve devlet eliyle zorbalık, işkence görme, ekonomik ve siyasi sorunlar gibi unsurlardır.

Göç edilen ülkenin koşullarının, o ülkenin vatandaşlarına sağladığı koşullar ve imkanlar olduğunu düşünürsek günümüzde göç edilmek istenen ülkelerin büyük çoğunlukla gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler olduğunu görmekteyiz. Bunun en önemli nedeni küreselleşmenin getirdiği iktisadi düzeyde merkez-çevre bloklaşmasıdır. Merkez ülkelerin gelişmiş ülkeler olması, buna karşın çevre ülkelerin ise gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler olması göç akışının çevre ülkelere doğru geliştiğini göstermektedir.

Günümüzde göç, küreselleşmenin yapısal sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşmenin neden olduğu eşitsizliğin ekonomik ve siyasi olarak toplumların yaşamları üzerindeki olumsuz etkileri, özellikle göç hareketlerini sürekli hale getirmektedir. Bu çalışmada, küresel sistemde kuzey ve güney bloklaşmasının emperyalizmin bir yansıması olduğunu iddia eden sosyolog ve Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü kurucusu Johan Galtung'un bu fikri üzerinden göçün sürdürülebilirliği tartışılacaktır. Çalışmada öncelikle Galtung'un emperyalizmi tanımladığı ve hegemonik bir ilişki olarak gördüğü emperyalizmin yapısal teorisi üzerinde durulacaktır. Daha son-

ra sürdürülebilirlik kavramının kalkınmayla paralel tanımlanması üzerinde durulacak ve son olarak da göçün küresel eşitsizlikle bağlantısı Galtung'un teorisi üzerinden açıklanacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Göç ve sürdürülebilirlik iki farklı konu gibi görünse de aslında küresel eşitsizlikler nedeniyle ortaya çıkan göç, bir noktada kalkınmayla paralel seyreden eşitsizliğin sonucudur. Dolayısıyla burada bir önerme ortaya çıkmaktadır. Göç ve sürdürülebilirlik ve kalkınma konuları birbirinin önermesi midir? Kalkınmanın sürdürülebilirliği çabası göçün sürdürülebilirliğini mi ortaya çıkarmaktadır? Ya da göç ve kalkınma sürdürülebilir iki konu mudur? Bu açıdan Galtung'un merkez-çevre ayrımı, küresel eşitsizlik nedeniyle ortaya çıkan göçün, bir anlamda merkez-çevre ilişkileri açısından ne derece anlamlı olduğu sorusunu da akla getirmektedir. Bu açıdan merkez-çevre ilişkilerini göç unsuru üzerinden anlamak ve anlamlandırmak gereği ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası ilişkilerde merkez-çevre ilişkilerinin temelinde emperyalizm vardır. Emperyalizmin iktisadi yapısal formu olarak da günümüzde kapitalizm ortaya çıkmaktadır. Emperyalizm hegemonyaya dayalı bir ilişkiler sistemidir. Bu ilişkide topluluklar halinde bir ayrışmadan söz edilmektedir. Bu ayrışmanın temelinde iktisadi ve teknolojik gelişmişlik söz konusudur. Dolayısıyla emperyalizm, toplulukları bölen, ayrı ayrı nitelendiren ve her bir parçanın bir diğeriyle çıkar uyumu, çıkar uyumsuzluğu ve çıkar çatışması şeklinde bağlı ilişkilerin olduğu bir sistemdir (Galtung, Emperyalizmin Yapısal Teorisi-Kısım I, 2004). Bu sistemi birbirinden bağımsız değerlendirmek hayli zordur. Lakin, sistem bir bağımlılıklar ilişkisi üzerine kurulmuştur. Hem merkez hem de çevre bu bağımlılık ilişkisinden yararlanmakta, sistemin bütününde varlıklarını devam ettirmektedir.

Kapitalist koşullar altında yürüyen bu sistemde bu koşulların ortadan kalkmasıyla emperyalizm yok olmaz, öyle olsaydı, geçmişte tarım devriminden sanayi devrimine geçişte çeşitli güç odakları ortaya çıkmaz, kral ve lordlar, şövalye ve vassallar ortaçağı veya mutlak iradenin simgesi imparatorluklar yeniçağı, ulus-devletler yakınçağı olmazdı. Emperyalizm bir hakimiyet ve güç ilişkileri sistemidir. Uluslararası ilişkilerde sıkça duyduğumuz, "çıkarm uyumu" ve "çıkarm çatışması" bu sistemin temelini oluşturmaktadır. Devletler arasında ya çıkarm uyumu vardır veya çıkarm çatışması vardır.

Dünyada tüm toplumlar, aynı coğrafi koşullara, iklime, doğal kaynaklara ve sınırsız hakimiyete sahip değillerdir. Dolayısıyla eşitsizlik coğrafya üzerinden başlamaktadır. Örneğin; Japonya'nın doğal kaynak fakiri olmasının Japon ekonomisini doğrudan etkilemediğini düşündüğümüzde eşitsizlikler coğrafyasında kendine yer bulan ülkeler de bulunmaktadır. Lakin Japonya bir ada ülkesi olmanın birçok avantajına sahiptir. Göç akınına veya dışarıdan

saldırıya uğramaması da sahip olduğu coğrafyanın olumlu yansımalarıdır.

Uluslararası ilişkileri belirleyen önemli etkenler olan güç ve çıkar ilişkisi, realizmin üzerinde önemle durduğu bir siyasi düzenin temel yapı taşlarıdır. Realist paradigmanın çıkar çatışması olarak adlandırdığı uluslararası ilişkiler, Galtung'un düşüncesinde "çıkarcı çatışması" ve "çıkarcı uyumu" olarak iki açıdan değerlendirilmektedir. Galtung, merkez-çevre teorisini açıklarken dört farklı iletişim alanından bahsetmektedir. Bu iletişimleri emperyalizmin ve kapitalizmin yarattığı asimetrik ilişkiler olduğu varsayımıyla en çok bağımlılık getiren ilişki biçiminin merkezin merkezindeki ülkeyle çevrenin merkezindeki ülke arasında olduğunu belirtmiş ve farklı parametreler üzerinden açıklamıştır (Galtung, Emperyalizmin Yapısal Teorisi-Kısım II, 2004).

Galtung'un teorisine göre, merkez-çevre ilişkilerinin bir geçmişi vardır ve bu geçmiş sömürgecilik faaliyetlerine kadar uzanmaktadır. Emperyalizmin geçmişteki üç aşamasından biri olan sömürgecilik, emperyalizmin birinci aşamasıdır. Günümüzdeki aşamasını ise Galtung, Neo-Sömürgecilik olarak adlandırmaktadır (Galtung, Emperyalizmin Yapısal Teorisi-Kısım II, 2004). Neo-sömürgecilik, sömürgecilik sonrası, merkez ve çevre arasındaki ilişkileri kurumlar arası ilişkiler olarak düzenlemektedir. Merkez, uluslararası kurumlar vasıtasıyla çevrenin merkezindeki ülkelerle iletişime geçer. Son aşama ise gelecekte planlanan Neo-neo-sömürgeciliktir. Bu aşamada, merkez, çevrenin merkezindeki ülkelerle uluslararası iletişim vasıtasıyla iletişime geçer.

Merkezin merkezinin çevrenin merkeziyle iletişimi daha sık görülmektedir. Bu ilişkinin geçmişinde merkezin çevrenin merkezi olan ülkelerde sömürge faaliyetleri olduğunu düşünen Galtung, sömürgeciliğin ortadan kalkmasının nedeni olarak merkezdeki merkez ülkenin gücünü yitirmesi veya zayıflaması ve çevrenin merkezindeki ülkenin güçlenmesi sonucu ortaya çıktığını iddia etmektedir. Burada emperyalizm ortadan kalkmamıştır, sadece biçim değiştirmiştir. Bir nevi, Galtung'un bahsettiği ikinci aşamaya geçilmiş, bağımsızlığını kazanmış olan ülkelerin devlet temsilcileriyle iletişim uluslararası kuruluşlarda üye ülkeler sıfatıyla devam etmiştir. 1. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını elde eden ülkeler, Milletler Cemiyeti'ne üye olmuş, 2. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını elde eden ülkeler, savaş sonrası kurulan Birleşmiş Milletler'e (B.M.) üye olmuşlardır. Birleşmiş Milletler'e üyelik hem merkezin merkezindeki hem de çevrenin merkezindeki ülkeler arasında eşit temsiliyetin sağlandığı bir yapı olmasına rağmen, B.M. Genel Kurulu'ndaki beş daimi üye (Fransa, Rusya, İngiltere, A.B.D., Çin) ayrıcalıklı bir statüye ve görev tanımına sahiptir. Merkezin merkezinde ve çevrenin merkezinde bulunan ülkelerin birbiriyle bağımlılık ilişkisinde çevrenin merkezindeki ülke, merkezin merkezindeki ülkenin çizdiği şablona uyar. Bu bağımlılık ilişkisinde, çevrenin merkezindeki ülkenin merkezin merkezindeki ülkeyi taklit ettiği görülmektedir. Çevrenin merkezindeki ülkelerin birbiriyle iletişimi sınır-

lıdır ve merkezin merkezindeki ülke veya ülkelerin kontrolündedir. Merkezin merkezindeki ülkelerin ise birbiriyle iletişimi en sık görülen ilişki biçimidir. Örneğin; Avrupa Birliği (A.B.) üyesi ülkelerin özellikle AB-15 ülkelerinin birbiriyle iletişimi yoğundur. Merkezin çevrenin merkezindeki ülkelerle iletişimi 2. dereceden ilişki biçimidir. Uluslararası örgütlerde çok taraflı toplantılar yapılsa da bu toplantıları düzenleyen merkezin merkezindeki ülkelerdir. Merkez-çevre iletişiminde yine feodal bir iletişim yapısı görülmektedir. Her iki taraf arasında sorunların çözümü ya da diplomatik dilde sorunların masaya yatırılması öncelikle merkezin merkezindeki ülkelerin girişimiyle olmaktadır.

Şekil 1: Galtung'a göre merkezin merkezindeki ülkelerin ve çevrenin merkezindeki ülkelerin iletişim biçimi

Feodal yapı, merkezin merkezindeki ülkenin çevrenin merkezindeki ülkeyle geçmişe dair bir ilişkisinin varlığı sonucu ilişki biçiminin farklılaştığı günümüzde ticari ortaklık veya hammadde-mamul madde ticareti olarak kendini göstermektedir. Bu ilişki biçimi de feodal yapının devamlılığı açısından önemlidir. Galtung, çevrenin merkezinde bulunan hammaddenin alıcısının merkezin merkezindeki ülke olması ve ticari faaliyetin biçimine merkezin merkezindeki ülkenin izin vermesi, çevrenin merkezindeki ülkenin kendi tüketim maddesi arzı için merkezin merkezindeki ülkeye bağımlı olması, merkezin sistemli olarak feodal yapıyı korumasıyla devam etmektedir. Feodal yapıyı korumanın

yolu, merkezin merkezindeki ülkelerin çevrenin merkezindeki ülkelere uyguladığı böl ve yönet politikasıdır (Galtung, Emperyalizmin Yapısal Teorisi-Kısım II, 2004). Burada ikili işbölümü mevcuttur. Merkezin merkezindeki ülkenin sağladığı olanaklar, emperyalizmin beş unsuru açısından önem kazanmaktadır. Galtung'a göre emperyalizm, ekonomik, siyasi, askeri, iletişim ve kültürel emperyalizm olarak ortaya çıkmaktadır. Konumuzla ilgili olan siyasi emperyalizmde, merkezden çıkan siyasi fikir ve rejimler çevrenin merkezi ülkeler tarafından taklit edilir, model alınır. Burada merkezin merkezindeki ülkelerin üstün bir yapıya sahip oldukları kabul edilir. Örneğin; Aydınlanma Çağı felsefesinin İngiltere'de siyasi bilimler açısından yarattığı yeni vizyon, liberalizmin anavatanı olarak İngiltere'nin kabul edilmesine yol açmıştır. En iyi sistem olarak kabul edilen liberal ekonomi, bugün birçok merkezin merkezindeki ülkeler tarafından empoze edilmekte ve çevrenin merkezindeki ülkeler tarafından benimsenmekte ve taklit edilmektedir. Fakat merkezin merkezindeki ülkelerin bu süreci emperyalizmin kazanımları ve Sanayi Devrimi'nin getirileriyle birleştirip oluşturduğu gerçeğiyle bu ülkeler ilgilenmemektedir. Çünkü merkezin merkezindeki bu ülkeler, çevrenin merkezindeki ülkelere, sürecin yöntemini göstermeyip sürecin sonuçlarına ulaşmayı hedef olarak göstermektedir.

Günümüzde Neo-sömürgecilik, esasında merkezdeki ülkelerin emperyalizmin tüm aşamalarında stratejik ürün üreterek ve çevrenin merkezindeki ülkelere de bu ürünleri pazarlayarak oluşturdukları yeni bir sömürgecilik sistemidir (Galtung, A Structural Theory of Imperialism, 1971). Örneğin; Galtung'a göre, askeri emperyalizmde, tank üretmek, füze üretmek merkezdeki ülkelerin teknolojik bilgi birikimiyle üretimini sağladıkları askeri silahlardır. Bu açıdan bir savaş halinin gerçekleşmesi, silah üretiminin ve satışının bağlı olduğu merkezin merkezindeki ülkelerin dolaylı olarak verdikleri karara bağlıdır. Örneğin; Ortadoğu'daki savaşların birçoğunda silah tedariki merkezin merkezindeki ülkelere bağlı silah tüccarlarının veya lobilerinin desteğinde olmaktadır.

Bir diğer unsur, kültürel emperyalizmdir. Merkez ve çevre arasında kültürel değerlerin merkez tarafından dikte edilmesi veya neyin öğretileceğinin belirlenmesi, yöntem aşılama gibi bir ilişki varsa, emperyalizm dolayısıyla feodal yapı devam etmektedir. Aynı şekilde ulaşım, iletişim teknolojilerinin en yüksek seviyede olduğu merkez ülkeler, bu alanda ortaya çıkan ürünleri, kültürel emperyalizmin bir kombinasyonu olarak çevrenin merkezi ülkelere pazarlamaktadır. Merkez'de oluşturulan iletişim senaryoları da Çevre üzerinde emperyalist etkiler bırakmaktadır. Örneğin; çeşitli ürünlerin tüketilmesinin bir üst toplumsal sınıfa aidiyet duygusu yaratması, özel olma ve üst gelir grubuna hitap eden marka ve değerli eşyaların tüketiminin desteklenmesi, Çevre'nin merkezindeki toplumları tüketime özendirmekte ve toplumun birikim yapmasına, ekonomiye toplumun finansal desteğine ket vurmaktadır. Ayrıca merkez ülkelerin pazarın devamlılığını sağlama açısından da bu durumun sürdürülebilirliği önemlidir.

Galtung, basın-yayın vasıtasıyla merkezde haber üretiminin ve merkezin çevre ülkelere haber iletiminin merkez-çevre arasında dikey bir işbölümü sonucu olduğunu iddia etmektedir (Galtung, Emperyalizmin Yapısal Teorisi-Kısım I, 2004). Burada merkezin mesajları ürettiği ve çevrenin bu mesajları merkezin belirlediği şekilde algılanmasını sağladığından ve bunun için de çevrenin merkezindeki ülkelerden gazetecilerin bu konuda yetiştirildiğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda çevrenin merkezindeki ülkelerin birbirleriyle ilgili haberlere ilgi duymamaları ve merkezden gelen mesajlar doğrultusunda toplumsal algının yaratılması sorunu da iletişimde dikey işbölümünü göstermektedir. Çevrenin merkezindeki ülkelerin bu haberleri merkezin öğretileri olarak benimsemeye devam etmesi, merkezde geliştirilmiş, biçim verilmiş, kodlanmış kültürü de geçerli kılmaktadır. Örneğin; Avrupa Birliği'nin insan hakları konusundaki insan onuruna yakışır politikaların uygulanması gerektiği konusunda hazırladığı yasal mevzuatın çoğu kez Avrupa'daki etnik gruplara uygulanmaması, çevrenin merkezindeki ülkelerdeki etnik gruplara hürriyetlerinin verilmesi, etnik dil, kültür, geçmiş aidiyet bağlarının güçlendirilmesi gerektiği konusunda baskı yapılması, AB ortak dış politikasında her zaman savunulmaktadır (Grigolo, Hermanin, & Möschel, 2011).

Galtung, kültür emperyalizminin bir diğer ürünü olan bilimsel emperyalizmde yine dikey işbölümü uygulandığından bahsetmektedir. Burada bilim bir ürün olarak çevreye satılmaktadır. Neyin öğretilmeye ve öğrenilmeye değer olduğu merkez tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla çevrenin merkezindeki ülkeler, öğrencileri sağlamak ve ürün merkez tarafından pazarlanmaktadır. Merkezin uyguladığı tüm öğretim modelleri çevrenin merkezi ülkeler tarafından benimsenmektedir. Merkez bu şekilde talep yaratmaktadır ve arzın çeşitli biçimleri koşulsuz çevrenin merkezindeki ülkeler tarafından kabul edilerek merkez kendi kültürünü yaymaya devam etmektedir. Bilimsel teorilerin, bulguların, yeni aşı, ilaç ve sağlık sektöründeki teknolojik yeniliklerin tümü bilimsel emperyalizmin birer aracıdır. Aslında siyasi, askeri ve ekonomik emperyalizme bilgi birikimi sağlayan kültürel emperyalizmdir (Galtung, Emperyalizmin Yapısal Teorisi-Kısım I, 2004). Galtung bilimsel emperyalizmin beyin göçünü hedeflediğini ve çevrenin merkezi ülkelerdeki öğrencilere, kendi üniversitelerinde eğitim vererek beyin göçünü desteklediğini belirtmiştir. Emperyalizmin tüm unsurları (siyasi, ekonomik, askeri, iletişim, kültürel) merkezin merkezindeki ülkelerin çevrenin merkezindeki ülkelerle kurduğu dikey işbölümü ile sağlandığı görülmektedir.

Galtung'un merkez-çevre ayırımında bahsettiği emperyalizmin unsurları, merkezin merkezi ve çevrenin merkezi ülkeler arasında dikey işbölümü ile yukarıdan aşağıya nüfuz eden bir akışa neden olmaktadır. Bu akış sürdürülebilir midir? Yoksa burada başka bir yöntemin uygulanması mı gerekmektedir? Göç açısından bu durumu değerlendirmek gerekir.

2. Göç ve Kalkınma İlişkisi

Göç, birey veya toplulukların yerleşik hayatlarını geçici veya kalıcı olarak terk ederek başka bir bölgeye veya ülkeye daha iyi yaşam koşullarını elde etmek için başlattıkları nüfus hareketidir. Göç isteğe bağlı veya zorunlu olarak gerçekleşebilir. Zorunlu göçler, savaş, çatışma, salgın hastalıklar, yaşam için gerekli doğal kaynakların yetersizliği, iktidar veya güç odaklarından gelen işkence, zulüm veya halk hareketlerinin neden olduğu iç karışıklıklar, etnik çatışmalar vb. mücbir sebepler yüzünden bireylerin veya grupların göç hareketlerinde bulunmalarındır. İsteğe bağlı göçler ise birey veya grupların buldukları yaşam koşullarından daha iyisini elde etmek üzere yerleşik hayatlarını geçici veya sürekli olmak üzere hedefledikleri bölge veya ülke için terk etmesidir. Bireylerin çeşitli nedenlerle göç etmek zorunda kalması ve belli bölgelere yoğunlaşması, göç edilen bölge veya ülkenin fırsatlarının yeterince kullanılmasını engellemekte ve bölgesel farklılıkları doğurmaktadır (Genç, Ustabaşı Gündüz, & Çöpoğlu, 2019). İsteğe bağlı göçler de belli bir zorunluluk nedeniyle gerçekleşmektedir. Buradaki zorunluluk daha iyi bir yaşam sürme ihtiyacıdır. Göç hareketlerinin geneline baktığımızda daha çok bölgesel imkanların yetersizliğinden kaynaklandığı görülmektedir (Castles & Miller, 2008). Aslında göç bölgesel eşitsizlikler nedeniyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla göç, hem terk edilen hem de varılan bölge açısından siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel olarak toplum yapısını, siyasi ve ekonomik koşulları değiştirmektedir. O zaman göçün aynı zamanda çift yönlü bir değişime neden olan sosyal bir olgu olduğu açıktır.

Son iki yüz yıldır, göç hareketlerinin küresel boyutta gerçekleşmesi ve yoğun olarak kalkınmış ülkelere doğru bir göç akışının olması, göç olgusunu uluslararası ilişkiler alanında birçok bakış açısıyla ele almayı gerektirmektedir. Konu itibarıyla göç konusunu kalkınma ile ilişkisi açısından ele alarak incelemek Galtung'un emperyalizmin yapısal teorisi üzerinden değerlendirmeyi de kolaylaştıracaktır. Burada emek göçünü açıklamak gerekmektedir. Çünkü göç olgusunu Galtung'un yapısal teorisinin kalkınma ile ilişkisi açısından açıklamak için emek göçünden bahsetmek gerekmektedir. Hem göç hem kalkınma açısından bu bulguların önemli bir kısmı bölgesel eşitsizliklere dikkat çekmektedir.

Kapitalist piyasa ekonomilerinde ücreti ve geliri belirleyen önemli bir öge emeğin kalitesi, yani verimliliğidir. Dolayısıyla insanların daha yüksek ücret vaat eden bölgelere göç etmeleri, emeğin daha az verimli olduğu bölgeden daha çok verimli olduğu bölgeye göç hareketi yönünde olacaktır (Tekgüç, 2020). Bu açıdan göç eden birey veya grupların vardıkları ülkede istihdama katılmaları o ülkenin kalkınma programında yer almaları, kayıt altında olmaları ülke açısından önemlidir. Burada özellikle bahsedilen yasal yani düzenli göçlerdir. Yasadışı veya düzensiz göçler ise insanların göç yasalarını ihlal edecek şekilde bir ülkeye göç etmesini veya yasal olarak mevzuata

uygun koşulları sağlamadığı halde o ülkede kalmasını ifade eder. Özellikle merkezin merkezindeki ülkelerin mücadele ettikleri de düzensiz göçlerdir. Çünkü düzensiz göçler, varılan ülkedeki toplumun demografik yapısını etkilemekte, yerli halkın kamu hizmetlerinden kaliteli ve düzenli bir şekilde faydalanmalarını sekteye uğratabilmektedir. Aynı zamanda terk edilen ülkedeki beşeri sermayenin azalması da özellikle kamu hizmetlerinin yerine getirilmesini aksatmaktadır. Göçmenler, vardıkları ülkede istihdam edilmesi halinde yerli halkın istemediği işlerde çalışmakta ve ülkenin GSYİH için de katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla göçmenlerin yararına kayıt dışı istihdamın engellenmesi ve göçmen istihdamının kayıt altına alınması gerekmektedir.

Göç ve kalkınma üzerine iyimser ve kötümser yaklaşımlar

Göç hakkında iyimser yaklaşım, göçün tarihi açısından 2. Dünya Savaşı ve sonrası dönemde özellikle kıta Avrupasında kalkınmanın öncelikli olduğu 1950'li ve 1960'lı yılları kapsamaktadır. 1970'li yıllarda ise dünyada A.B.D ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B.) arasında yaşanan gerilimler ve doğu-batı blokları anlaşmazlıkları, Arap-İsrail savaşları ve 1973 petrol krizi sonrası dönemde göçle ilgili kötümser görüşler, gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan ekonomik daralmaların etkisiyle artmıştır. Akademik tartışmalarda kalkınma ve göç ilişkisini göç teorilerinden ayrı düşünmemekle birlikte emek göçü ve emek göçünün sorunları üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. Nihayetinde kalkınmanın bir üretim faktörü olarak emek ithalatına bağlı olarak gerçekleşmesi, daha önce de bahsedildiği üzere emek verimliliğinin kapitalist üretim araçları açısından son derece önemli olmasından kaynaklanmaktadır. Ne var ki, diğer üretim araçları olan sermaye, doğal kaynaklar, girişimci gibi unsurlar sabitken, emek değişken bir yapıda ve sosyal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla emek ve işgücü açısından karşılaşılan her durum insanın çeşitli koşullara entegrasyonu ile bağıntılı bir süreci de kapsamaktadır. Bu süreç karmaşık ve birçok disiplinle ilintilidir.

İyimser Yaklaşım

1990'lı ve 2000'li yıllarda göçün kalkınmayla ilişkisinin olumlu yanları olduğu konusunda akademik çevrelerdeki bazı görüşler öne çıkmıştır. De Haas (2007) uluslararası toplumun göç ve kalkınmaya ilgisinin artmasının küresel sermaye dolaşımının etkisiyle olduğundan hareketle göçün 2000'li yıllara gelindiğinde sosyal ve ekonomik dönüşümlerin beraberinde emek göçünün hareketliliğini ve serbest dolaşımını da sağladığını belirtmektedir. Daha iyi bir göç sürecine doğru ilerlemenin ancak bilginin, sermayenin, teknolojinin küresel dolaşımıyla paralel seyreden emeğin dolaşımının bu sürecin doğal bir parçası olduğundan bahsetmekte ve bu döneme "göçler çağı" adını vermektedir.

Ekonominin kırılğanlığına neden olabilecek yoğun ve atıl işgücünü önlemek merkez ülkeler açısından önemlidir. Bunun yanı sıra göçmen istihda-

mının sağladığı faydalar açısından da 3D¹ işlerde çalışmak istemeyen veya yeterli işgücünün istihdam edilemediği bu alanlarda göçmenlerin istihdam edilmesi ülke ekonomisi açısından fayda sağlamaktadır (Carcillo & Valfort, 2020). Ayrıca göçmenlerin terk ettikleri ülkelerinde bulunan aile üyelerine yaptıkları para transferleri veya buldukları ülkede emekli olup geri dönmeleleri de terk edilen ülke ekonomisi açısından fayda sağlamaktadır.

Göçmenlerin hem işçi hem de girişimci olarak vardıkları ülkede yaratıkları ekonomik hacim ülkenin yararına olmaktadır. Göçmenlerin ekonominin birer kalkınma lokomotifini olduğu düşünüldüğünde daha iyi yaşam koşullarına ulaştıkları takdirde buldukları ülkeyi benimsemek ve entegre olmak konusunda daha istekli oldukları ve entegrasyon sürecini daha kısa sürede tamamladıkları gözlenmiştir. Michael Hardt ve Antonio Negri (2000) İmparatorluk adlı kitaplarında, büyük göçlerin üretim için şart olduğunu belirtmişlerdir. Basok (2002) ise uluslararası göçün kapitalist ekonomiler için yapısal bir gereklilik olduğunu iddia etmiştir. Bu durum emek piyasasının her göçün ardından tekrar düzenlemesi gerekliliğini de ortaya çıkarmakta ve bu durum ülke yönetiminin haricinde içte veya dışta bir göç yönetiminin gerekliliğine de işaret etmektedir. Dolayısıyla emek piyasası ile göç hareketlerinin birbirinin regülasyonunu sağladığını söylemek yanlış olmayacaktır (Bauder, 2006). Bu sayede göçün kalkınmayla paralel sürdürülebilir bir olgu olduğu düşünülmekte ve uluslararası düzeyde “göçmen piyasası”² kavramı da ortaya çıkmaktadır. Göçmenlerin hem terk edilen ülkenin hem de varılan ülkenin kalkınmasına destek olarak çift taraflı olarak kurdukları sınır ötesi aile bağları, sosyal ağlar, edindikleri tecrübe ve birikimlerle fayda sağladıkları görülmektedir.

Kötümser Yaklaşım

Göçe neden olan itici faktörler, bölgeler arası eşitsizlikler, geri kalmış ülkelerde yaşanan istihdam sorunları, işsizlik, gelir azlığı, alım gücünün düşük olması, yeterli ücret veya hak edilen ücretin verilmemesi, çalışanın değer görmemesi, işçide değersizlik hissi, işçiler arası ayrımcılık ve kötü muamele, yeterli iş güvenliği koşullarının olmaması, çalışanın emeklilik hakkı üzerindeki baskılar ve ağır çalışma koşulları vb. birçok itici faktör, emek göçünü desteklemektedir. Emek göçü, terk edilen bölge veya ülkede beşeri sermaye kaybına neden olurken varılan ülkede ise istihdam artışı nedeniyle işsizlik ve hak kaybı gibi sorunlara yol açmaktadır. Burada eğitilmiş, teknik donanımlı, kalifiye işçi istihdam etmek tüm gelişmiş merkez ülkelerin talep ettiği bir du-

1 3D (Dirty, Dangerous, Demeaning): Bir işçinin çalışmasının uygun olmadığı, tehlikeli, sağlıksız, insan onuruna yakışmayan işlerdir. Örneğin; maden işçiliği, kanalizasyon işçiliği, petrol rafineri işçiliği vb. Bu işler, insan sağlığını tehdit eden işler olduğu için gelişmiş ülkelerde yerli halkın çalışmak istemediği işlerdir.

2 Göçmen piyasası kavramı göçün isteğe bağlı olduğu ve daha iyi yaşam koşulları elde etmek isteyen birey veya grupların kısa süreli veya kalıcı olarak göç niyetinde bulunmaları sonucu ortaya çıkan göç hareketliliği üzerinden ifade edilmiştir.

rum olduğu halde, bu ülkeler bunun sistemli ve düzenli aynı zamanda ihtiyaç doğrultusunda gerçekleşmesine dikkat etmektedirler. Bu konuda Clemens (2011), göçün kalkınmanın bir değişkeni olarak görülmesi gerektiğini ve devletlerin göç hareketliliği üzerindeki engellerin veya sınırlamaların değişen dinamiklere göre uygun çözümlerle kaldırılması gerektiğini savunmaktadır. Kalkınmanın bir parçası olan göçün sürdürülebilmesi için emek piyasasının ihtiyaçlarının göz önünde tutulması, yine bir merkez ülke bakış açısını yansıtmaktadır. Hammadde ithalinden farklı bir perspektifle ele alınması gereken göç olgusunda temel dinamik yalnız emek piyasasının ihtiyaçları değil aynı zamanda göçmenin ihtiyaçları, talepleri ve entegrasyon sürecidir. Dolayısıyla insanın özne olduğu bu süreçte bir meta olarak değerlendirilmesinin yaratacağı olumsuzluklar yalnız ülke ekonomisini değil varılan ülkenin toplumsal yapısını da etkileyecek sosyal dinamikler üzerinde kültürel ve siyasi değişimlere neden olacaktır. Bu yüzden merkez ülkeler, sahip oldukları refah seviyesini koruyarak göçmen alımını belli şartlara bağlamakta ve başta yasadışı göç olmak üzere transit göçle (çevrenin merkezi ülkeden merkezin merkezi ülkeye tekrar göç etme niyeti), sığınmacı akınıyla mücadele etmektedirler.

Küreselleşmenin getirdiği yenilikler, eğitimin uluslararası düzeyde sertifikasyonu, dil öğrenmenin kolaylaştırılması ile kalifiye işçi göçü fırsatlarını ve uluslararası işçi olabileme olanaklarını da arttırmıştır. Bu sayede emek göçü son yirmi yılda hareketlenmiş, buna mukabil merkez ülkelerin de kalifiye işçi talebi artmıştır. Diğer taraftan kalifiye işçi statüsündeki göçmenlerin istihdam edilmesi de bazı sorunlara yol açmaktadır. Yerli kalifiye işçinin aldığı ücretten daha düşük ücrete çalışmayı kabul eden göçmen kalifiye işçi, emek piyasasının ücret değerini düşürmektedir. Yerli kalifiye işçiler arasında ya işsizliğe neden olmakta ya da ücret farklılığı nedeniyle çalışma barışı ortadan kalkmaktadır (Dorn & Zweimüller, 2021). Küresel ölçekte istihdam olanaklarının yaratılması emek göçünü her zaman destekleyecektir. Burada önemli olan göçmenler açısından istihdamın kayıt altına alınması ve emek göçünün entegrasyonunun olabildiğince kısa sürede tamamlanabilmesidir.

3. Emperyalizmin Yapısal Teorisinin Göçle ilgisi ve Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilirlik kavramının tartışılmaya başlandığı 1970’li yıllarda aslında sorun kalkınmanın sürdürülebilirliğidir. Daha da ilginç kalkınmanın sürdürülebilirliği, dünyadaki nüfusun azaltılması konusundaki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. İlk kez “sürdürülebilir kalkınma” ifadesi 1987 Brundtland Raporu’nda ortaya çıkmıştır. “Ortak Geleceğimiz” (*Our Common Future*) olarak da adlandırılan bu rapor, ekonomik büyümeyi çevre dostu bir perspektifle gerçekleştirmenin mümkün olacağından bahsederek hem yoksullukla mücadele etmek hem de çevre sorunlarının üstesinden gelebilmek için yeni bir ekonomik büyüme modeline ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Aslında ekonomik büyümenin neden olduğu çevresel bozulmanın ilk küresel

belirtileri 1970'lerde ortaya çıkmış ve uluslararası düzeyde 1971 Stockholm İnsan ve Çevre Konferansı'nda tartışmaya açılmıştır. Bu konferansta, çevrenin bir sermaye olarak kalkınmaya ne kadar tahammül edeceği sorusu üzerinde durulmuştur.

Dünyadaki hızlı nüfus artışı, ekonomik büyüme, çevrenin bozulmasına neden olmakta ve tüketim artışı daha fazla üretim ve daha fazla tüketim arasında bir sirkülasyon yaratmaktadır. Nitekim, süreç bu şekilde devam eder mi? Kalkınma sürdürülebilir mi? yoksa kalkınmanın da bir sınırı olmalı mı? soruları 1970-1990 yılları arası akademik araştırmalarda sıkça tartışılmıştır. 1972'de Roma Kulübü'nün, Massachusetts Institute of Technology (M.I.T.)'den bir grup bilim insanına hazırlattığı "Büyümenin Sınırları" (*Limits to Growth*) adlı raporda, dünyadaki sınırlı kaynaklarla sınırsız üretim yapmanın insanlığı başka bir eşik noktasına sürükleyeceği endişesiyle kalkınmanın devam etmesinin ekolojik yıkım yaratacağından bahsedilmiştir (Meadows & Meadows, 1972). Süreç ilerledikçe ekolojik dengenin bozulması, 1990'lı yıllarda küresel ısınma olarak adlandırılan insanlığın başka bir sorunla yüzleşmesine neden olmuştur. Aslında bu sorunun kaynağı kapitalist ekonomilere sahip merkez ülkelerin aşırı üretimleri sonucu ortaya çıkan çevre kirliliği, bir nevi üretimden kaynaklanan kirliliktir. İnsanlığın geleceğinden çalan gelişmiş ülkeler, günümüze kadar üçüncü dünya ülkelerinin toplumları ve çevrelerine, kapitalizmin yeryüzünde yarattığı tahribatı anlatmaya çalışmışlardır. Fakat Galtung'un bahsettiği gibi çözümü, sorunu üretenlerin çözmesinin zor olduğu gibi çözüm bekleyenlerin de sorunu üretenlerin yaptıklarını taklit ettiklerini düşündüğümüzde iklim değişikliği sorununun çözümüyle paralel sürdürülebilir bir uluslararası kalkınma programı ne derece mümkündür? Diğer taraftan B.M., 2015'te 193 üye ülkenin katılımıyla Sürdürülebilir Kalkınma için 17 hedef belirlemiştir. Bu hedeflerden 2030 yılına kadar aşırı yoksulluğu sona erdirmeye, eşitsizlik ve adaletsizlikle mücadelenin sonlandırılması amaçlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma için gerekli olduğu düşünülen bu üç sorun aslında küreselleşmenin ar damarı olan kapitalist sistemin de beslediği alanlardır. Daha iyi bir dünya için iyi niyetli çabalarla belirlenmiş bu üç sorun küreselleşmenin yapısal dinamiklerini oluşturmakta, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre kuzey-güney olarak tanımlanmasının yolunu açmaktadır. Eşitsizliklerin sona erdirilmesi, hakça paylaşım, toplumların buldukları bölgelerde huzur içinde yaşamaları, eşit, adil bir dünya için gereklidir. Ne var ki, Galtung'un bahsettiği gibi kuzey-güney veya merkez-çevre nasıl tanımlanırsa tanımlansın ortada bu siyasi ve ekonomik düzenin sürdürülebilirliği için bir işbölümü vardır. Bu işbölümünden merkez ülkeler memnundur, çevrenin merkezi ülkeler ise merkez ülkelerin gelişmişlik düzeyine ulaşabilmek için çevre kirliliğine neden olan fosil yakıtları acımasızca kullanmaya devam ederek bu işbölümüne devam etmektedirler. Üstelik 2005 Kyoto Protokolü ile karbon salınımının azaltılması hedeflenmiş ve karbon piyasası

oluşturulmuştur (Keskin, 2011). 2015 Paris Antlaşması'yla Çin ve A.B.D. gibi iki büyük karbon gazı salınımı üreten ülkelerden antlaşmayı imzalamaları sağlandıysa da A.B.D. Başkanı Donald Trump'ın, bu antlaşmayı A.B.D.'nin ekonomisine bir tehdit olarak görmesi, ve 2020'de antlaşmadan çekilmesi çevre ülkeler için hayalkırıklığı yaratmıştır. A.B.D.'nin sorunu üreten bir merkez ülke olarak ekonomik kaygılar ve ticari rekabet koşullarını gerekçe göstererek antlaşmadan çekilmesi kapitalist sistemdeki hiyerarşiden vazgeçmeyeceğini göstermiştir. ABD Başkanı Joe Biden, 2021'de Paris Antlaşması'nı tekrar imzalamış ve bu konuda antlaşma şartlarına uyulacağını güvencesini vermiştir. Kapitalist üretim araçlarının kalkınma odaklı yapısı üretimi teşvik ettikçe çevre sorunlarının çözümünde sürdürülebilir bir üretim kapasitesine geçmek ulusal ekonomiler için de masraflı ve uzun bir süreci kapsamaktadır. Kapitalist sistemin liberal ekonomiler üzerinden rekabeti teşvik eden ve özel mülkiyete dayalı hukuki yapısı devletleri bağlarken sürdürülebilir kalkınma için dünyanın ortak bir mülkiyet olarak benimsenerek toplumların ihtiyaçlarının dikkate alınması ve buna göre üretim yapılması dünya ekonomisinde aktif tüm ülkeleri bağlamaktadır.

Kalkınmanın sürdürülebilir olması için kaynakların sürdürülebilir olması ve toplumlar için yaşam koşullarının sürdürülebilir olması gerekmektedir. Fakat küreselleşmeyle ortaya çıkan uluslararası şirketler, ulus ötesi kuruluşlar vb. birçok aktör, kapitalist sistemden beslendikleri için bu aktörler için sürdürülebilir kalkınma, B.M.'nin Sürdürülebilir Kalkınma hedeflerinden olan eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, bu aktörlerin sistemden çekilmesi demektir. Adil ve hakça paylaşım, eşitlik ve insan onuruna yakışır yaşam, gelir adaletsizliğinin ortadan kalkması gibi konular hem emperyalizmin hem de kapitalizmin karlılık, verimlilik, rekabet, kaliteli ve ucuz hammadde temini, ucuz maliyet, yüksek karlılık gibi hedeflerden vazgeçilmesi yeni ve farklı bir sisteme geçilmesi anlamına gelmektedir. Galtung'un bahsettiği merkez-çevre işbölümü de derinden sarsılacak, emperyalizmin argümanları ortadan kalkacaktır. Şu bir gerçek ki, kapitalist dünya ekonomisi, birbirine bağlı, birbirine eklemlenmiş eşitsizliklerin olduğu, bu eşitsiz koşullar altında bu eşitsizlikler üzerinden yeni eşitsizliklerin üretildiği hiyerarşik bir yapıdır (Savran, 2011). İçinde yaşadığımız dönem Galtung'un tam da bahsettiği gibi emperyalizmin bir aşamasıdır. Dolayısıyla emperyalizm hiyerarşiyi, işbölümünü temsil ederken kapitalizm de bu hiyerarşinin gerçekleşmesi için eşitsizliği ve bunun için gerekli olan ekonomik rekabet, teknolojik rekabet, iletişim ve askeri rekabet gibi tüm emperyalist öğeleri içermektedir. Kapitalizmin kriz eğilimleri de aşırı üretim ve tüketim odaklılık, gelir adaletsizliği, derin yoksulluk ve özel mülkiyete dayalı lüks tüketimin desteklenmesi gibi sistemin yapı taşlarıdır. Kapitalizmin B.M.'nin belirlediği 17 hedef üzerinden sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmesi, ortaya çıkan önermeler nedeniyle mümkün görünmemektedir. Sistemi besleyen unsurların sistemin sorunla-

rını çözmesini beklemek, insanın kendini söylediği yalana inandırmasından farklı bir durum değildir. Kaldı ki iklim değişikliği sorunu konusunda yapılanlar da merkez-çevre ikileminde çevre sorunlarını işin içinden çıkılmaz boyutlara sürüklemektedir. Özellikle su ve hava gibi kaynakların kirlenmesinin yarattığı olumsuz etkiler, gelişmiş veya gelişmemiş, yoksul veya zengin tüm ülkeleri etkilemektedir. Bundan dolayı bu kaynakların kullanımında ortak mülkiyet anlayışıyla ortak hareket etmek, ortak çevre politikaları uygulamak kaçınılmazdır. Çevre ortak bir mülkiyet olduğuna göre çevreye ait kaynakların kullanımını da ortak fayda üzerinden uluslararası işbirliği ile değerlendirmek gerekmektedir. 2023 yılınının 1990'lardan itibaren en sıcak yaz ilan edildiği günümüzde çanlar insanlık için çalmakta, merkezin merkezi ülkeler kulaklarını kapatırken çevrenin merkezi ülkeler ise bu ülkeleri taklit ederek duymamazlıktan gelmektedirler. Çevrenin ortak bir mülkiyet olması yanısıra insan kaynağının da ortak bir mülkiyet olduğu unutulmamalıdır. İnsanlık tarihiyle, kültürel birikimiyle, iklimsel ve coğrafi farklılıklarıyla her bir bölgesinde yaşayan farklı ırk, dil, kültürel zenginlikleriyle bütündür. Bu açıdan göç ve göçmen sorunları uluslararası işbirliği, ikili işbirlikleri, çok taraflı işbirlikleri olarak ortak politikalar yürütülerek üstesinden gelinebilecek konulardır. Küreselleşme, liberalizm, eşitsizlik üçgeninde göç olgusu tek bir disiplinle çözülemeyecek kadar karmaşık, tek bir teoriyle de açıklanamayacak kadar derin bir olgudur.

Merkezin merkezindeki ülkeler ile çevrenin merkezindeki ülkeler arasında dikey işbölümünün sonuçlarının ortaya çıkardığı eşitsizlikler, göçe neden olan etkenlerden biri ve belki de en önemlisidir. Göçün çevrenin merkezi ülkelerden merkez ülkelere akışında etken faktör, sürekli bir model olarak alınan merkezin ulaşılması gereken bir amaç olarak benimsenmesi, teknoloji ve ulaşım araçlarının da gelişmesiyle ulaşılabilir olması, çevrenin merkezindeki ülkelerde bulunan mültecilerin, sığınmacıların çıkış yolu olarak merkezin merkezindeki ülkeleri görmesidir. Bu durum transit göç adı verilen ikinci bir göç dalgası yaratmakta ve merkezin merkezindeki ülkelerin sınırlarında artan göçmen nüfusuyla nasıl baş edileceği bir dış politika unsuru olmaktadır. Dikey işbölümünün bir sonucu olarak göçmenlerin sayısındaki artış, merkezin merkezindeki ülkeleri de 1990'lı yılların başında tedirgin etmeye başlamıştır (Houtum & Pjpers, 2007). Bu konuda AB, 1999'da görüşülen Tampere programı ile dört başlıklı ortak bir göç politikasını benimsemiştir. Üyeler; Avrupa iltica sistemi, yasal göç ve entegrasyon, AB üyesi olmayan ülkelerin vatandaşları için yasadışı göç ile mücadele ve transit ülkelerle birlikte çalışmayı hedefleyen politikalar konusunda anlaşmışlardır. 2000'li yıllardan itibaren ortak göç politikası oluşturmanın çerçevesini kalkınma ve dış politika üzerinden değerlendiren AB, 2008'de "Göç ve İltica Avrupa Paketi'nı" kabul etmiştir. Pakte düzenli göç, düzensiz göç, sınır kontrolleri, iltica sistemi, kaynak ve transit ülkelerle işbirliği konularında çalışma önerileri getirilmiş-

tir (Kıyıcı & Kaygısız, 2018)

Göçün nedenleri çok çeşitli olsa da modern çağda göçün hızla artması, demografik açıdan dünya nüfusunun belli bölgelerde toplanması riski taşımaktadır. Bu durum bazı bölgelerde yaşamı hem bölgenin yerlisi açısından hem de bölgeye gelen mülteci veya göçmenler açısından zorlaştırmaktadır. Dünyada toplam mültecilerin yüzde 83'ü düşük ve orta gelirli ülkelerde, yüzde 27'si de en az düzeyde gelişmiş ülkelerde bulunmaktadır (UNHCR, 2021). Mültecilerin ağırlıklı olarak düşük ve orta gelirli ülkelerde ikamet etmelerinin nedeni bu ülkelerin çatışmaların, savaşların olduğu ülkelere komşu ülkeler olmasıdır. Özellikle Ortadoğu coğrafyası ve Kuzey Afrika bölgesi, bu nedenle yoğun sığınmacı nüfus barındırmaktadır.

Göç olgusunun ortaya çıkışıyla emperyalizm arasında bir bağlantı vardır. Öncelikle emperyalizmin bir sonucu olarak ortaya çıkan merkez ve çevre ülkeler tanımlaması bir eşitsizliğin ifadesidir. Galtung'un merkez-çevre teorisi üzerinden göç hareketlerini değerlendirdiğimizde karşımıza dört faktör çıkmaktadır;

1) *Sömürge merkez sömürülen çevrenin tarihi bağlantısı*: Galtung'un emperyalizmin yapısal teorisini emperyalizm ve kapitalizmin yarattığı asimetrik ilişkiler açısından bir geçmişi olduğunu düşündüğümüzde akla merkezin merkezi ve çevrenin merkezi ülkeler arasında bu asimetrik ilişkinin yoğunluğunun daha fazla olmasında geçmiş ilişkilerin etkisi vardır. Örneğin; göç hareketlerinin çoğunlukla sömürülmüş ülkelerden sömürge ülkelere doğru bir hareket olmasında bu ülkeler hakkında göçmenin daha önce bilgi sahibi olması veya o ülkenin dilini bilmesi, kültürünü daha önceden tanımış olması, aile bireylerinden bazılarının sömürge ülkede ikamet ediyor olmasının etkileri büyüktür. Çünkü göçmenler, hiç bilmedikleri ülkeler yerine, öncelikle dilini veya kültürünü bildikleri veya aile, arkadaş, sosyal bağlarla ikamet edebilecekleri ülkeleri tercih etmektedirler. Bu durumda merkezin merkezi ülkeler göç akışını arttırmaktadır. Orta ve Batı Akdeniz göç rotası açısından son 200 yıldır en çok tercih edilen rotadır. Kuzey Afrika ülkelerinden Güney Fransa ve İber Yarımadası'na göçlerin olmasında bu ülkelerin daha önce sömürgeleri olan ülkelerin vatandaşlarının bu ülkeleri tercih ettikleri görülmektedir.

2) *Beyin göçü (bilimsel emperyalizm)*: Kapitalizmin teknolojik gelişmelerle otomasyona geçtiği bu sistemde kalifiye işgücü ihtiyacı artmaktadır. Ucuz emek peşinde olan merkezin merkezindeki ülkelerde emeğin değeri, çevrenin merkezindeki ülkelerdekinden daha yüksek ve çalışma koşulları da daha rahat olmakta ve çevrenin merkezinde yaşayan kalifiye işçilere merkezin merkezindeki emek piyasasına geçmek cazip gelmektedir. Ayrıca işçi hakları, sendikalaşma, emeklilik hakları, mesai saatleri vb. konularda sunulan olanaklar çevrenin merkezi ülkeden daha insan onuruna yakışır düzeyde olunca emek göçü için bu durum cazip olmaktadır. Merkez-çevre arasındaki

bu eşitsizlik, bir tarafı cazip gösterirken diğer tarafı itici göstermektedir. Bu açıdan işbölümünün bir aşaması olarak çevrenin merkezi ülkeler, merkezin merkezi ülkelere ucuz işgücü sağlamaktadırlar.

3) *Çevrenin merkezindeki ülkelerde yoğunlaşan mülteci/sığınmacı nüfusu*: Çevrenin merkezindeki ülkelerin yaşadıkları göç sorununu bu ülkelerden gelen göçleri yine bu ülkelerin hükümetleriyle çözmek girişimi yerine merkezin merkezi ülkelerle çözmek niyetinde olmaları, çevrenin merkezindeki ülkelerin merkezin merkezindeki ülkelerle iletişimde kalma isteğini göstermektedir. Sorunu kaynağından çözmek yerine, merkezin merkezi ülke veya ülkelerin çizdiği şablona göre sorunları çözmek merkez-çevre iletişiminin dikey ilişki biçimini göstermesi açısından önemlidir.

4) *Merkezden mesajların iletimi (iletişimsel emperyalizm)*: Bilgi teknolojilerinin hızla yayılmasıyla ortaya çıkan haberleşme, küresel düzeyde insanların dünyada olan biten herşeyden haberdar olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Burada göç açısından merkezin merkezi ülkelerin demokrasi, insan hakları, eşitlik konularında yarattıkları ideal ülke, ideal devlet prototipi, göçmenler için birer çekici faktör olmaktadır. İdealaştırmanın merkezin merkezi ülkeler açısından kendilerini çevrenin merkezinden ayırmasını, özelleştirmesini arzuladıkları bu iletişim modeli, göçmenler için çekici bir faktör olmakta, göçmen oldukları ülkelere daha iyi ülkelere göç etme niyetiyle transit göç talepleri artmaktadır. Bir diğer unsur ise, transit göç taleplerini durdurmak için merkezin merkezi ülkelerin basın yayın organları, gazetecileri, transit göç sonucu zor koşullarda kamplarda yaşayan göçmenlerin haberlerini yaparak transit göç konusunda göçmenleri durdurmak istemeleridir. Verilen mesajların sert, onur kırıcı, yıpratıcı olmasına dikkat edilerek göçmenlerin istekleri kırılmak istenmekte, ülkedeki göçmenlerle yapılan röportajlar, göç edenlerin yaşadığı koşulların görsellerinin internet portallarında yayınlanması ve çeşitli devlet ajanslarıyla haberlerle mesajlar rasyonelleştirilmektedir.

3. Sonuç

Göç ve kalkınma arasındaki ilişki küresel eşitsizlikle paralel ilerlemektedir. Göç niyetinin bir parametresi olan bölgesel eşitsizlik, günümüzde hiç olmadığı kadar artmış üstelik iklim değişikliğinin etkisiyle iklim göçü de bu sürece eklenmiştir. Küresel eşitsizliklerin emperyalizmin bir aşaması olduğu günümüzde, Galtung bu sürecin devam edeceğini çünkü emperyalizmin bir hiyerarşi üzerinden ilerlediğini ve kapitalist sistemle ortaya çıkan eşitsizlikleri beslediğini ve bu durumun da merkez-çevre ülkeler arasında dikey işbölümünü zorunlu kıldığını belirtmektedir. Bu noktada akla şu gelmektedir. Sistem eşitsizliklerden besleniyorsa, küresel eşitsizlik ne zamana kadar devam edecek? veya kalkınmanın sürdürülebilirliği hedefleniyorsa küresel eşitsizliği önlemek adına B.M.'nin öncülüğünde alınan bir takım önlemler samimi mi-

dir? Gerçekleşebilme ihtimali var mıdır? Örneğin; ağır yoksulluğun önlenmesi mümkün müdür?

Galtung teorisinde, emperyalizmin tüm yönleriyle sürdürüleceğini ifade etmektedir. Buna gerekçe olarak da merkezin merkezi ve çevrenin merkezi ülkeler arasında yoğun iletişimin veya bilgi akışının devam etmesini göstermektedir. Bununla birlikte göç hareketlerinin çıkış noktası olan küresel eşitsizliklerin devam etmesi, göçün de sürdürülebilirliğini gerekli kılmaktadır. Üretimin ihtiyacı olan işgücü, günümüzde küresel piyasalarda arz edilen bir işgücü haline gelmiştir. Nasıl sömürgecilik döneminde Avrupa'nın ihtiyacı olan kömür, maden ocaklarında, büyük çiftliklerde, fabrikalarda, tersanelerde köleler, siyahiler, çingeneler ikinci sınıf vatandaş olarak çalıştırıldılarsa bugün de göçmen statüsündeki işçiler, ağır işlerde, tehlikeli ve insan onuruna yakışmayan koşullarda çalıştırılmaya devam etmektedirler. Sömürgecilik döneminden geriye yalnız emperyalizmin hiyerarşisi veya kapitalizmin eşitsizliği kalmadı aynı zamanda sistemin çalışmasının desteklenmesi için emek sömürsünün de izi kaldı.

Galtung, emperyalist odakların sistemin sürdürülmesi için çevre dahil herşeyi göze aldıklarını bu eşitsizliğin artık direnç noktasının kırıldığı halde (küresel ısınma- sürdürülemeyen kalkınma) sistemin devam ettirilmesinde ısrar eden merkezin merkezi ülkelerin emperyalizmden vazgeçmemelerinin yarattığı yapısal şiddete dikkat çekmektedir. Sorun küresel eşitsizlik ve kalkınma sorunu değil sadece sorun emperyalist hakimiyet ve güç ilişkileridir. Dolayısıyla çevrenin merkezi ülkelerin karşılaştığı her soruna müdahale edecek olan da merkezin merkezi ülke veya ülkelerdir. Göç sorununun yarattığı sıkıntıları yoğun olarak az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler çekmekte ve bu durumun mali yükü bu ülkeleri de kaygılandırmaktadır. Her ne kadar uluslararası kuruluşlar üzerinden iletişimde olan merkez ve çevre ülkeler, sorunların çözümü için merkezin merkezi olan ülkelerin düzenledikleri konferanslarda bu sorunları çözmeye çalışılarda yapısal çözümlere ulaşmak uluslararası düzeyde şimdye kadar mümkün olmamıştır. Göçmenler konusunda uluslararası düzeyde uygulanan teamüller, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyanname ve 1967 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol olsa da birçok ülke, kendi ulusal mevzuatlarına uyacak şekilde mültecileri, göçmenleri kabul etmektedir.

Göçmen sorununu çözmek için küresel eşitsizliklerin ortadan kalkması, bölgeler arasındaki gelir adaletsizliklerinin de ortadan kalkmasına yol açacaktır. Böylece bireyler, mücbir sebep olmaksızın göç hareketini başlatmakta istekli davranmayacaklardır. Fakat küresel sistem göçü desteklemekte ve dikey işbölümü ile merkezin merkezi ülke, ihtiyaç duyduğu işgücünü temin etmek için iletişim ve haberleşmeyle cazip mesajlar vererek çevrenin merkezindeki ülke veya ülkelerin beşeri sermayesini çekmektedir. Beşeri sermayenin terk edilen ülkede yarattığı boşluk, aynı işi yapacak birey veya bireylerin

yetiştirilmesi ve eğitimiyle geçecek zaman açısından gelir kaybı olacak dolayısıyla çevrenin merkezi ülkeler kalkınma planlarını yavaş, hızı düşük, hedefe odaklanamayacak biçimde düşük verimde gerçekleştireceklerdir. Sürekli dış yardımla desteklenmeye ve ağır kredi borcu yükü altına girerek merkezin merkezi ülkelerden borç almaya devam ederek sermaye satılabilirliği ile de bu ülkeleri destekleyeceklerdir. Bu sistemin sürdürülebilmesinin de bir parçasıdır. Dolayısıyla göçün ve emek göçünün, kapitalist sistem içinde sürdürülmesi gerekli ve şarttır. Merkezin merkezi ülkelerle çevrenin merkezi ülkeler arasındaki eklemlenmeler, üretim faktörlerinin her aşamasında görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Basok, T. (2002). *Tortillas and Tomatoes: Transmigrant Mexican Harvesters in Canada*. London: Mc Gill's Queen Press.
- Bauder, H. (2006). *Labor movement: How migration regulates labor markets*. New York: Oxford University Press.
- Carcillo, S., & Valfort, M. (2020). Combating discrimination in the labour market. *Notes du conseil d'analyse économique*, 56(2), 1-12. Retrieved from https://www.cairn-int.info/article-E_NCAE_056_0001--combating-discrimination-in-the-labour.htm
- Castles, S., & Miller, M. (2008). *Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Clemens, M. A. (2011). Economics and Emigration: Trillion Dollars Bills on the Sidewalk? *Journal of Economic Perspectives*, 25(3), 83-106.
- Dorn, D., & Zweimüller, J. (2021). Migration and Labour Market Integration in Europe. *Journal of Economic Perspectives*, 35(2), 49-76. doi:<https://doi.org/10.1252/jep.35.2.49>
- Galtung, J. (1971). A Structural Theory of Imperialism. *Journal of Peace Research*, 8(2), 81-117.
- Galtung, J. (2004). Emperyalizmin Yapısal Teorisi-Kısım I. *Uluslararası İlişkiler*, 1(2), 25-46.
- Galtung, J. (2004). Emperyalizmin Yapısal Teorisi-Kısım II. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 37-66.
- Genç, Y., Ustabaşı Gündüz, D., & Çöpoğlu, M. (2019). Göç ve Kalkınma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 479-498.
- Grigolo, M., Hermanin, C., & Möschel, M. (2011). Introduction: how does race 'count' in fighting discrimination in Europe? *Ethnic and Racial Studies*, 34(10). doi:<https://doi.org/10.1080/01419870.2011.559263>
- Hardt, M., & Negri, A. (2000). *Empire*. U.S.A.: Harvard University Press.
- Houtum, H. v., & Pjpers, R. (2007). The European Union as a Gated Community: The Two-faced Border and Immigration Regime of the EU. *Antipode*, 291-309. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2007.00522.x>
- Keskin, T. (2011). İklim Değişikliği Süreci ve Kyoto Protokolü. *Mühendis ve Makina*, 49(581), 62-68.
- Kıyıcı, G. Ö., & Kaygısız, Ü. (2018). Avrupa Birliği'nin Geri Kabul Anlaşmalarının Avrupa Birliği Göç Politikaları Ve İnsan Hakları Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(5), 467-484.
- Meadows, D., & Meadows, D. (1972). *Limits to Growth*. New York: New American Library.

Savran, S. (2011). *Kod Adı Küreselleşme 21. Yüzyılda Emperyalizm*. İstanbul: Yordam Kitap.

Tekgüç, H. (2020, Eylül 10). Sürdürülebilir Kalkınma ve Göç. (TUİCAKADEMİ, Interviewer) Retrieved from <https://www.tuicakademi.org/doc-dr-hasan-tekguc-ile-surdurulebilir-kalkinma-ve-goc-uzerine-roportaj/>

UNHCR. (2021). *Global Trends Report 2021*. Geneva: UNHCR.

Bölüm 10

POLİHÖRİSTİK MODEL BAĞLAMINDA SÜVEYŞ KRİZİ VE MİSİR'DA KARAR ALMA SÜRECİ

Ayşe KÜÇÜK¹

Tuğçe KAFDAĞLI KORU²

1 Ayşe Küçük, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, akucuk@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4043-0550.

2 Tuğçe Kafdağlı Kuru, Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, tugcekafdaglikoru@aydin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6190-3199.

Süveyş Krizi, bütün Ortadoğu'yu 1950'li yılların ortalarında etkilemiş ve bölgesel alanda çok önemli bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur. 1956 yılında bölgenin eski hâkim kolonyal güçleri olan İngiltere ve Fransa, Ortadoğu'da artık büyük güçler olmadıklarını algılanmış ve bölgeden çıkmışlardır. Kriz, dönemin Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır'ın Süveyş Kanalı Evrensel Şirketi'ni millileştirmeye karar vermesiyle birlikte doğmuştur. Bu karar kanal şirketinde hisseleri olan İngiltere ve Fransa tarafından tepki ile karşılanmış ve bu iki ülkeye ek olarak İsrail'in de katılımıyla kriz savaşa evirilmiştir. Bu süreçte bir bakıma kriz yönetimi başarı ile uygulanmadığı için olayların savaş boyutuna taşındığı ifade edilebilir. Dolayısıyla Süveyş Krizi'nde İngiltere, Fransa, Mısır ve İsrail'in taraf olduğu bir uluslararası krizin savaşa dönüşmesinden söz etmek gereklidir. Michael Brecher'in tanımlamaya göre, temel değerlere ve asli normlara yönelen bir tehdit algısının askeri şiddet olasılığını arttırdığı ve bütün bu olaylarla mücadele etmek için kısıtlı zamanın var olduğu durumlar karar alıcılar tarafından kriz olarak algılanmaktadır (**Brecher, 1993, s. 3**). Süveyş Krizi de Nasır'ın aldığı millileştirme kararının İngiltere'de Antony Eden ve Fransa'da Guy Mollet gibi politikacılar tarafından bu ülkelerin temel değerlerine, öncelikli çıkar ve hedeflerine yönelik asli bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu makalenin temel sorunsalı, Süveyş Kanalı Evrensel Şirketi'nin millileştirme kararının hangi karar alma birimi tarafından gerçekleştirildiğidir.

Bu makale iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal-kuramsal çerçevede karar alma yaklaşımları ve polihöristik model ile ilgili bilgi verilecek olup, Süveyş Krizi'nde Cemal Abdül Nasır'ın nasıl bu kadar önemli sonuçları olabilecek bir karar verdiğini anlayabilmek hedeflenmiştir. Bu nedenle Mısır için Süveyş Kanalı'nın önem ve değeri ülke içi dinamikler bağlamında ele alınacaktır. Daha sonra Nasır'ın liderliğinin dayandığı toplumsal tabanın dinamiklerini aktarmak amacıyla tarihsel süreç anlatısı gerçekleştirerek Mısır'da Hür Subaylar'ın iktidarı nasıl ele geçirdikleri tartışılacaktır. Bu noktada Hür Subaylar Darbesi'nin arka planındaki sürecin incelenmesinin temel gerekçesi Nasır'ın kişiliği özelinde Mısır'da baskın lider tipinin anayasal statüsünü ortaya koymaktır. Makalenin ikinci bölümünde ise Süveyş Krizi, Michael Brecher'in kriz analiz evrelerine uygun düşecek biçimde kriz öncesi, kriz, yumuşama ve kriz sonrası evrelerine ayrılarak detaylandırılacaktır.

Karar Alma Yaklaşımları ve Polihöristik Model

Devletlerin uluslararası sistem içerisindeki davranışlarını anlamaya yönelik yapılan çalışmalar dış politika analizini içerir. Ancak dış politika çıktılarının oluşum ve uygulama süreçlerinin tümünün incelenmesinde karar almanın incelenmesi dış politika analizinin farklı bir boyutudur. Bunun için Marijke Breuning'in ifade ettiği gibi bazen birbiri yerine kullanılsa da "seçenek, karar, davranış" gibi kavramlara odaklanmak gerekir (Breuning, 2007,

s. 7). Seçenek, karar alma öncesinde ortaya çıkan alternatiflerdir. Karar bu seçenekler arasında belirli aşamalardan sonra birini seçmeyi içerir. Davranış ise seçeneklerin belirlenmesi ve kararın alınmasının hemen sonrasını ifade eder. Dış politika çıktısı ise bundan daha öte bir anlam ile bir etkileşim içerir. Aktörün uyguladığı davranışın ürünü olarak dış politika çıktısı sistemde ve sistemin diğer aktörlerinde bir etki bırakır.

Karar almanın ve karar alma sürecinin analizinde kararın nasıl, kim tarafından, hangi aktörlerle alındığını anlamamızı kolaylaştıran karar alma modelleri vardır. Bu sayede bir uluslararası aktörün ortaya koyduğu dış politika çıktısını “diğer seçenekler arasından öne çıkaran kimdi, neydi, hangi koşullar etkili olmuştu, hangi süreçler izlendi” sorularının cevaplarını bulabilmek mümkün hale gelir. Bu bağlamda karar alma modelleri ise rasyonel aktör modeli, örgütsel süreç modeli, bürokratik politika modeli, polihöristik model olarak sıralanabilir.

Rasyonel aktör modeli: Dış politika analizinde ekonomi çalışmalarından esinlenerek kullanılmaya başlanmış bir modeldir. Allison tarafından uyarlanmış olan rasyonel aktör modelinde devlet üniter bir aktör olarak sadece çıkarlarını maksimize etme güdüsündedir (Allison & Zelikow, 1999). Devlet tıpkı realizmde olduğu gibi bütüncüdür. Bu sebeple bireylerin (lider ve karar alma sürecinde etkili olabilecek diğer bireyler) psikolojik durumlarından etkilenmezler. Devletlerin güvenlikleri ve güçleri bağlamında çıkar ve amaçları şekillenir. Karar alma sürecinde devletin bu amaç ve çıkarlarına bağlı olarak karar seçenekleri oluşturulur. Seçenekler üzerinde tamamen çıkar temelli yarar ve zararlar belirlenir. Olumsuz etkileri yani zararı en az olan ve amaçları gerçekleştirmekte en faydalı olacak karar karar alma birimi tarafından seçilir.

Örgütsel süre modeli: Allison tarafından geliştirilen bu modelde de realizmin varsayımlarına uygun olarak devletin temel aktör olduğu kabul edilir (Allison & Zelikow, 1999, s. 143-197). Devletin rutin işleri bürokrasi tarafından yerine getirilirken dış politika kararları gibi süreçler devletin üst düzey yetkilileri tarafından standart işlem prosedürleri (standart operating procedures-SOPs) ile gerçekleşir. Bahsedilen üst düzey yetkililer yürütme veya yürütmenin parçalarıdır. Yürütme veya yürütmenin genelde temsili olan hükümetler kurumsal kimlikleri temsil ederler. Bu sebeple dış politika kararları alınırken bireyler değil kurumlar önem taşır. Kurumlar bireylerden bağımsız olarak belirli rutinleri (standart işlem prosedürleri) işleterek dış politika kararlarını alırlar. Lider ve diğer bireylerin rolleri oldukça sınırlıdır. Karar almanın yapısını oluşturan birimler belirli konularda uzmanlaşmıştır ve karar sürecine bu uzmanlıkları ile dahil olurlar. Bahsedilen uzmanları aslında prosedürle ilişkilidir ve bunu uygulamakla yükümlüdürler.

Bürokratik politika modeli: Karar alma sürecinde farklı aktörlerin güç merkezleri olarak temsil edildikleri modeldir. Karar alma süreci güç odakları arasındaki müzakereler ile ilerler. Güç odakları kendi statülerini ve çıkarlarını korumak için gerçekleştirdikleri müzakere ile sürece dahil olurlar (Allison & Zelikow, 1999, s. 255). Bu müzakerenin sonucunda varılan ortak nokta dış politika kararına dönüşmektedir. Bürokratik politika modeli genelde düşük veya orta riskli dış politika kararlarında uygulanabilir görünmektedir. Çünkü uzun pazarlık süreci içermesi kararların meşruiyetini attırsa da süreci yavaşlatması dikkat edilmesi gereken bir noktadır.

Polihöristik Model: Dış politika analizi çalışmalarında rasyonel ve bilişsel metotların rekabetinden sonra iki uzlaşmaz görülen yaklaşımı birleştiren bir köprü olarak ortaya çıkmıştır (Neact, 2008, s. 43).¹ Polihöristik yaklaşım karar alma sürecinin farklı kısa yollar (heuristic) kullanılabileceğini savunur (Mintz & De Reuven, Understanding Foreign Policy Decision Making, 2010, s. 78). Bu kısayollar çevreden, kişisel özelliklerden etkilenmektedir. Polihöristik model hem rasyonel hem de bilişsel bir süreci işaret etmektedir. Buna göre karar alma sürecinde karar alıcının bilişsel özelliklerini kullanmasını sağlayan bir alan vardır (Mintz & others, 1997, s. 556). Karar alıcı değişen iç politika ve dış politika koşullarını da birlikte değerlendirir. Böylece karar alıcının izlediği iki aşamalı bir yol vardır. Birinci aşamada karar alıcı kendi bilişsel özelliklerini kullanarak karar seçeneklerini kısa yollarla (heuristic) daraltır. İkinci aşamada ise elindeki seçenekleri kararın maksimizasyonu ile değerlendirerek eleme yapar. Birinci aşama bilişsel modelden gelirken ikinci aşama rasyonel modele dayanmaktadır.

Birinci aşama olan bilişsel kısa yolların kullanıldığı noktada karar alıcının çevresi, algıları, kişilik özellikleri, tecrübeleri, önyargıları etkilidir. Karar seçenekleri rasyonel aktör modelinde olduğu gibi kar/zarar hesabı yapılarak oluşturulmazlar. Birey bilişsel özellikleri karar seçeneklerinin oluşturulmasında temel belirleyicidir. Karar alıcının bilişsel kısa yolunda yer almayan seçeneğe ulaşması mümkün değildir. Karar alıcı ikinci aşamaya geldiğinde ise artık rasyonellik devreye girmektedir. Karar alıcı bilişsel kısa yollarının getirdiği karar seçenekleri artık faydasına göre değerlendirmektedir. Bu noktada rasyonel modelden ayrıldığı önemli bir husus vardır. Rasyonel aktör modeli, realizmin varsayımı ile aktörü devlet olarak belirlemiştir ve devletin çıkarlarının korunması esastır. Ancak polihöristik modelde artık birey düzeyine inilmiştir ve kararın rasyonelliğinin değerlendirmesinde devletin çıkarlarının tamamen dışarı da tutulduğunu söylemek mümkün olmasa da karar alıcının siyasi bekası ön plana çıkmaktadır.

Karar alıcılar zararı minimum karı maksimumda tutmaya çalışırken rasyonel olarak bir değerlendirme yaparlar. Alınacak karar tüm boyutları ile

1 Laura Neck, rasyonel ve bilişsel yaklaşımları birbirine zıt, uzlaşmaz kavramlar olarak değerlendirmektedir (Neact, 2008, s. 43).

kazanç sağlar halde olmalıdır. Karar alıcı bazı şeyleri feda edilebilir olarak görmez. Çünkü amaç bazı kazançları başka alanların telafisi olarak görmez. Bu noktada en önemli farkı karar almada “kararın özü” olarak iç politikanın değerlendirilmesidir (Mintz A. , 2004, s. 7). İç politikadaki çıkarların korunması dış politikadaki çıkarların korunması kadar önemlidir. Karar alıcılar siyasi beklarını korumayı arzulayan siyasi aktörlerdir. Dış politika kararlarını alırken iç politikada siyasi durumlarını tehlikeye atacak tercihleri seçmekten kaçınırlar.

Polihöristik karar alma modelinin dış politika karar alma analizlerinde yaygın olarak kullanılmasının sebebi tek bir kararın analizinde kolaylıkla uygulanabilir olmasıdır. Analiz edilen dış politika kararının çok boyutlu analizine de olanak sağlamaktadır. Bu modelde aktörü devlet ve birey düzeyinde ele almak bu bakımdan yardımcıdır. Ayrıca dış politika kadar iç politikanın da analizde bir değişken olarak dahil edilmesi analizi derinleştirmekte ve verilen kararın gerekçelerini anlamakta kolaylaştırıcı olmaktadır.

Margaret Hermann ve Charles Hermann, dış politika kararlarını kimlerin aldığı anlamayı karar birimlerini sınıflandırarak kolaylaştırmak istemişlerdir (Hermann & Hermann, Who Makes Foreign Policy and How: An Empirical Inquiry , 1989 , s. 361-387). Bu sınıflandırmayı karar biriminin dış politika kararlarını etkilediği hipotezine dayanarak oluşturmuşlardır (Hermann & Hermann, Who Makes Foreign Policy and How: An Empirical Inquiry , 1989 , s. 363). Bu bağlamda da üç çeşit karar birimi sunmuşlardır (Hermann & Hermann, Who Makes Foreign Policy and How: An Empirical Inquiry , 1989 , s. 364-365): Bunlar baskın lider, tek grup, çoklu özerk aktörlerdir.²

Süveyş Kanalı ve Mısır

Süveyş Kanalı'nın yapımına 1854'te Ferdinand de Lesseps'in çabaları ile başlanmış, kullanımı için 20 Aralık 1858'de Süveyş Deniz Kanalı Evrensel Şirketi kurulmuştur. 1869'te ise kanal kullanıma açılmıştır. Kanalin açılış

2 Baskın lider: Tek bir kişi karar alma sürecinde öne çıkmaktadır. Karar alıcının kişilik özellikleri, dünya görüşü, algıları, bilişsel özellikleri, operasyonel kodları karar alma sürecini doğrudan etkiler (Kafdağlı Kuru, 2020, s. 5). Dış politika kararları alınırken karar alıcının baskın lider olması karar alma sürecini etkiler. Buna göre lider duyarlı (sensitive) ve duyarsız (insensitive) olarak değerlendirilir. Duyarlı liderler kendi kişisel ve bilişsel özellikleri dikkate alındığında dış dünyaya daha fazla açıklırlar ve uyarılardan gelen bilgiyi değerlendirerek karar sürecini yürütürler. Duyarsız liderler ise aksine dışarıdan gelen uyarılara karşı kapalıdır. Bu sebeple fikirlerini ikna ve eğer ikna yeterli olmazsa baskı yoluyla kabul ettirmeye çalışırlar.

Tek Grup: Küçük bir gurubun karar alma sürecinde etkin olduğu modeldir. Grubun üyeleri kararın oluşturulmasında, değiştirilmesinde ve uygulanmasında etkili olan aktörlerdir. Grup üyesi aktörlerin karar alma sürecindeki ağırlıkları bazen eşittir bazen ise değildir. Karar alma sürecinde grubun kararı alma süresi, grup dışındaki etkiye açıklığı grubun kararlarını etkiler. Grup içi dinamikler de karar alınma sürecinin analizinde önemli bir değişkendir.

Çoklu özerk aktör: Karar birimi her zaman sadece bireylerden oluşmayabilir. Bağımsız kurumların bir araya geldiği karar birimleri de karşımıza çıkmaktadır. Karar birimleri kurumlar veya kurumların temsilcilerinden oluşabilir. Bu durumda bu bağımsız kurumların temsilcileri kurumlarının çıkarlarını temsil ederek karar alma sürecinde faaliyet gösterirler.

aşamasında hisselerinin büyük bir kısmı, yapımını üstlenen Fransızlara aittir. Fransa'nın Ortadoğu'da artan nüfuzunu kuşku ile karşılayan İngiltere, kuruluş aşamasında hisse almayı reddetmiş ve hatta yatırımcı sıkıntısı yaşanmasına neden olan bu gelişme nedeniyle Mısır kanal hisselerinin %44'ünü satın almıştır. 1870 yılında Mısır, borçlarını ödeyemeyip maliyesi iflas edince (Hobsbawn, 1995, s. 143) 1875'de İngilizler, Süveyş Kanalı Şirketindeki Mısır'ın hisselerini Hıdiv İsmail'den satın alarak kanal işletmesi üzerinde kontrol sahibi olmaya başlamıştır. İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli'nin Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmaya göre, İngiliz hükümetinin Mısır'a yönelik politikası, diğer sömürge mülkleri arasında ile Hindistan arasındaki bağlantıyı güçlendirmektir (Cook, 2011, s. 13). Ayrıca, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Mısır, Osmanlı egemenliğinde bağımsız hareket eden bir yapıya kavuşmuştur.

Süveyş Kanalı'nın statüsü ise 1888 İstanbul Antlaşması ile belirlenmiştir. Antlaşmaya göre Süveyş Kanalı'nda savaş gemileri 24 saatten daha uzun süre kalamayacak, kanal boyunca herhangi bir askeri tahkimat yapılamayacak ve çevrede herhangi bir askeri birlik konuşlandırılmayacaktır (Bilgenoğlu, 2013, s. 185-186). Ancak İstanbul Antlaşması'nın 1904 yılına kadar uygulamaya konulmamıştır (Duman, 2010, s. 309). 1882 yılında Mısır'ı işgal eden İngiltere, ülkeyi hem I. Dünya Savaşı dönemi boyunca hem de sonrasında kontrol altında tutmuştur. Bu süreçte Mısır'ın 28 Şubat 1922'de "bağımsız bir devlet" olarak ilan edilmiş ancak ülkedeki İngiliz hakimiyeti devam etmiştir. Ülkenin bağımsızlığa kavuşmasının ardından Kral, İngilizler ve Vefd Partisi önemli güç odakları haline gelmiştir.

Vefd Partisi, işgalin kalkmasını ve İngilizlerin geri çekilmesini talep ederken Kral Fuad, iktidarının devamını ve garantisi olarak İngilizleri görmektedir. Vefd Partisi, Mısır'ın meşruti monarşi yönetimine geçilmesinin ardından kurulmuş ve büyük ölçüde Osmanlı dönemindeki büyük toprak sahipleri olan "elit" ailelerinin bir devamıdır. İngiltere açısından Mısır, Hindistan yolunun çok önemli bir güzergâhında yer almaktadır. 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesinin ardından 26 Ağustos 1936'da İngiltere ve Mısır arasında bir ittifak antlaşması imzalanmış ve böylece, İngiltere Mısır'ın hâkimiyetini tanıırken 10.000 asker Süveyş Kanalı'nın iki yanına yerleşmiş ve kanal bütünüyle İngiliz kontrolü altına girmiştir (Duman, 2010, s. 309). II. Dünya savaşı başladığında Mısır yönetimi savaşa girmese de sıkıyönetim ilan etmiş ve Almanya ile bağlantısını kesmiştir. Savaş boyunca Mısır, İngiltere'nin önemli bir ikmal merkezi olmuştur. 500.000 İngiliz ve İngiliz Milletler Topluluğu askeri Mısır'dan geçmiştir. Savaş döneminde meydana gelen siyasal ve ekonomik gelişmeler, düzenlenen hava saldırıları, kıtlık ve hatta ekmek isyanı 1923'ten itibaren ülkeyi yöneten bütün kurumların monarşiyi parlamentoyu ve Vefd Partisi'ni gözden düşürmüştür. 1952'de "devrime" gidecek olan siyasal süreci doğurmuştur (Cleveland, 2008 , s. 227-228).

1952 Hür Subaylar Darbesi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndan çekilmesi, Mısır'ın koşulsuz olarak bağımsızlığını sağlayamaması, Mısır'ın 1948 Arap-İsrail savaşında uğradığı yenilgi ile birleşince 1952 yılındaki "Hür Subaylar Darbesi" ya da "Mısır Devrimi" olarak ifade edilen döneme kadar ülke içinde bir istikrarsızlık olduğunu belirtmek mümkündür. Bu dönemde halkın Mısır'daki bütün yöneticilere karşı tepkili olduğu bilinmektedir. Bu süreçte Mısır'da zenginliğin büyük toprak sahiplerinin elinde bulunması nedeniyle Vefd Partisi de bu durumdan etkilenmiştir. Vefd üyelerinin büyük ölçüde zengin, feodal, geçmişin önemli ailelerine dayanması bir güven bunalımının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yolsuzluk, kralın harcamaları, fakirlik gibi nedenler alt alta sıralandığında hem kolonyalizm ve İngiltere'nin bir türlü ülkeden askerlerini çekmemesine duyulan tepkinin hem de feodalizmin darbenin arka planını oluşturan iki temel unsur olduğu görülmektedir.

Örneğin Enver Sedat, II. Dünya savaşı sonrasında Kral Faruk ve diğer feodal aileler Mısır'ın ülke gelirinin %25'ine sahip olduğunu belirtmiştir. Monarşinin kendi varlığının devamı olarak İngilizleri görmesi kolonyalizme, parlamentonun ülkenin seçkinlerinin elinde bulunması ise feodalizme karşı tepkiyi attırmıştır (El-Sedat, 1957, s. 14-17). Hatta Hür Subaylar Darbesi'nin liderliğini yapan Cemal Abdül Nasır'a göre 1882'de Hıdiv Tevfik döneminde başlayan egemenliklerini sürdürmek için İngilizlerin daima bir bahaneleri olmuştur. İngilizler, 1882'de işgali gerçekleştirdikleri zaman "Mısırlılardan yabancıları korumak üzere" ülkede bulduklarını ifade etmişler, Daha sonraları Mısır'daki "Hristiyan ve Yahudileri korumak için kalmaları gerektiğini" vurgulamışlar, I. Dünya Savaşı döneminde İngiliz İmparatorluğu'nun Hindistan ve Uzak Doğu bağlarını korumayı amaçladıklarını belirtmişlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Mısır'da bulunma gerekçesi "özgür dünyanın çıkarını muhafaza etmek" olmuştur. Bu süreçte İngiliz danışmanlar devletin her kurumunda görev almışlardır. Hatta Nasır, Mısırlıların işgalin parasını ödeyerek ülkeyi İngiliz şirketlerine ve ajanslarına açtığını ve bu sayede yabancı şirketlerin Mısır'ın iç pazarını domine ettiğini söylemektedir (Nasser, 1955, s. 200). Nasır'a göre aslında bu durum Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1805-1849) döneminde başlamıştır. Kavalalı, bütün Mısır'a hâkim olurken kendisine yeni bir feodal sınıf yaratmış, sonraları bu sistemi ticari hayata yaymıştır. Bu sayede Mısır'ın gelirleri ülke halkının yararına değil, hıdivin kişisel hırslarına ayrılmıştır (Nasser, 1955, s. 200). Bu dönemde özel mülkiyet ve girişimcilik yasaklanmış, ağır vergiler nedeniyle Mısır çiftçisi emeğinin karşılığını alamamıştır. Kapitülasyon sahibi İngilizlerin bu tür vergilerden muaf olması ticari hayata kolayca egemen olabilmelerini sağlamıştır (Nasser, 1955, s. 201).

Özellikle II. Dünya Savaşı döneminde 1936 tarihli İngiltere-Mısır İttifak Antlaşması'nın hükümleri gereğince Süveyş Kanalı bölgesinde İngiliz asker-

lerinin yerleştirilmesi ve Mısır'ın halen tam bağımsız olamaması toplumsal rahatsızlığa neden olmuştur. Bu süreçte ülkedeki kırsal kesimin askerlik hizmetine girmesi ile yeni bir sınıf ortaya çıktığını belirtmek gerekmektedir. Yaşanan toplumsal huzursuzluk nedeniyle ordu içerisinde gizli olarak örgütlenen Hür Subaylar 23 Temmuz 1952'de Mısır'da askeri darbe yaparak iktidara gelmiştir. Aslında Hür Subayların 1939'dan itibaren Mısır'ı özgürleştirmek amacıyla örgütlendiği bilinmektedir. 1942'de her biri farklı hücrelerden oluşan bir örgütlenme yapısı oluşturulmuştur. Üst yönetim ya da merkezi komite 12 üyeden oluşmuştur.³ Bu örgütlenme yapısı içinde bütün devrimci güçler bu üst komiteye bağlanmıştır (El-Sedat, 1957, s. 13). Darbenin gerçek lideri Nasır'a göre Hür Subaylar darbesinden önce Mısır'da ordu "despotik bir liderin elinde milliyetçi hareketlenmeleri ezme" amacıyla kullanılmıştır. Darbe sonrası ise "ulusal kurtuluş hareketine" katılmıştır (Nasser, 1955, s. 203). Bu süreçte askeri yönetime göre Mısır'da hükümet aygıtı yozlaştığı için bütünüyle temizlenmeli ve reform yapılmalıydı. Ancak böylelikle "yozlaşmış politikacılardan, kraldan ve monarşiden" kurtulmak mümkün olabilirdi. (Nasser, 1955, s. 209). Nasır'ın belirttiğine göre devrimin hedefi bir türlü tam olarak kazanılamamış olan "ulusal egemenliği gerçekleştirmektir" (Nasser, 1955, s. 203).

General Muhammed Necib'in sembolik, Nasır'ın ise asli önderliğindeki grup tarafından 23 Temmuz 1952'de gerçekleştirilen darbe ile 1922'den bu yana devam etmekte olan rejim ortadan kaldırmıştır. 26 Temmuz 1952'de Kral Faruk tahttan indirilerek Mısır'dan çıkarılmış ve böylelikle 19. Yüzyılın başlarında Mısır'a egemen olan Kavalalı Hanedanı fiilen sona ermiştir (Bilgenoğlu, 2013, s. 241). Aslında General Muhammed Necib, Hür Subaylar Hareketi içerisinde yer alan bir subay değildir. Hatta General Necib darbeyi son 24 saatte haber almıştır. Tam da bu nedenle, Hür Subaylar Darbesi'nde General Necib'in sadece şekli liderliğinin olduğu belirtilmektedir. Enver Sedat'ın radyo anonsunda General Necib'in devrimin lideri olarak ilan edilmesinin sebebi 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndaki başarılarıyla tanınan bir figür olmasından kaynaklanmaktadır (Keith, 2011, s. 42). Nasır ise Devrim Komuta Konseyi'nin fiili lideri olmuştur (Woodward, 1992, s. 29).

Darbe sonrasında eski politikacılardan Ali Mahir'in başbakanlığında hükümet kurulmuştur. Darbe gerçekleştirildikten sonra Mısır'da siyasi partiler tam olarak yasaklanmamış ancak "kendilerini temize çıkarmaları" istenmiştir (Woodward, 1992, s. 29). Siyasi partilerin darbenin hemen ardından yasaklanmamasının nedeni, Hür Subayların hedeflerine destek

3 Hür Subaylar darbesini gerçekleştiren Devrim Komuta Konseyi başlangıçta 9 düşük rütbeli subaydan oluşmuştur. Daha sonra bu sayı 14'e kadar çıkmıştır. Devrim Komuta Konseyi'nde Yarbay Cemal Abdul Nasır, Binbaşı Abdul Hâkim Amir, Yarbay Sedat Enver Sedat, Binbaşı Salah Salim, Binbaşı Kemaleddin Hüseyin, Kanat Komutanı Cemal Salim, Filo Lideri Hasan İbrahim, Binbaşı Halid Muhiddin ve Kanat Kumandanı Abdül Latif el-Bağdadi yer almıştır (The Revolution and the Early Years of the New Government: 1952-56, 2023).

bulmasını sağlamaktır. Bunların dışında subaylar monarşi rejiminin yozlaştığını ve küçük bir grubun çıkarlarına hizmet ettiğini, gücün merkezileştirilmesini sağlayarak zaman baskısından ve muhalefetin engellerinden kurtulmayı amaçladıklarını, feodal ve zengin sınıfların devrimin istikrarını bozabileceğini ifade etmişlerdir. Zaten darbe sonrasında parlamenter sistemde bir reform yapılması gerektiği (1953 Şubat) ilan edilmiştir. Bu reform, devrimin büyük amaçları ile karşılaştırıldığında yalnızca küçük bir hedef olarak görülebilir. Bu sayede siyasi partiler yerini *Hay'a at-Tahrir'e* bırakmıştır. *Hay'a at-Tahrir'*in amacı Hür Subaylar darbesini kurumsal hale getirmektir. Açıkladıkları on maddelik programda ülkedeki yabancı güçlerin geri çekilmesi, Sudan'a self-determinasyon hakkı verilmesi, yeni bir anayasa oluşturulması, zenginliğin yeniden dağıtımı, hukukun üstünlüğü, Arap devletleri ile iyi ilişkiler kurulması, bütün Arapların katılımı ile askeri bir güç oluşturulması, BM prensiplerinin benimsenmesi gibi önemli maddeler yer almıştır (Cook, 2011, s. 50). Darbe sonrasında Haziran 1953'te Nasır Başbakan Yardımcılığı ve İçişleri Bakanlığı görevini üstlenmiştir. Kanat Komutanı Abdül Latif Bağdadi, Savaş Bakanlığı'na getirilmiş, Binbaşı Salah Salim Sudan İşleri ile ilgili Devlet Bakanı olmuş ve Binbaşı Abdül Hâkim Amir silahlı kuvvetlerin başına getirilmiştir. Diğer 10 bakan ise teknokrat kökenli sivillerden oluşmuştur (Cook, 2011, s. 50). 1954 yılına gelindiğinde Cemal Abdül Nasır ile General Muhammed Necib arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucunda Necib istifa etmeye zorlanmış ve yerini Cemal Abdül Nasır'a bırakmıştır (Benson, 2011, s. 46). Bu dönemde Nasır'ın temel şikâyeti kanal bölgesinde İngiliz askeri varlığı olmuştur. Nasır'a göre, Mısır İngilizler çekilene kadar özgür olamayacaktır. Bu dönemde Nasır İngilizleri kanal bölgesinden uzaklaştırmak çeşitli hamlelerde bulunmuştur. Bölgeye gerilla saldırıları düzenlenmesi sağlamış ve hatta cihat ilan edeceğini açıklamıştır. 27 Temmuz 1954'te İngilizler ile Mısır arasında İngilizlerin 20 ay içerisinde kanal bölgesinden çekileceklerine dair antlaşma imzalanmıştır (James, 2006, s. 5). Bu antlaşma herhangi bir Arap Birliği devletinin ya da Türkiye'nin askeri bir saldırıya uğraması halinde İngiltere'nin tekrar üsse yerleşme hakkı olduğunu onaylamaktadır. İngiliz askerleri 1956 yılı Nisan ayında Kanal bölgesinden çekilmişlerdir (Cleveland, 2008 , s. 243). Antlaşmanın parlamentoda onaylanması yerine Nasır, halkın onayını almak için farklı yöntemler de yöntemler kullanmıştır. Örneğin El-Ezher rektörü, antlaşmayı imzalayan Mısır delegasyonu tebrik etmek üzere Mısır Parlamentosu'nun Firavun Salonu'nda imza törenine katılmış, daha sonra meslek örgütleri, sendikalar ve diğer kurumlarla kitlesel toplantılar düzenlenmiş ve rejim desteklenmiştir. Bu antlaşma bir diğer açıdan ise Nasır'ın gücünü konsolide etmesi anlamına gelmektedir (Thornhill, 2004, s. 919).

Nasır'ın Liderliği

“Kafalarımızı kaldırın Kardeşlerim; Utanç günleri geçti”

“Mısır Halkına haysiyetini geri verdim”.

“Emperyalizm, monarşi ve feodalizme karşı gerekirse silahlarla savaşın. Bu görev kaçınılmaz; çünkü ülke kaosu içine düştü”

Hür Subaylar Darbesi'nden sonra 1954 antlaşmasıyla birlikte Nasır, Mısır'da gücünü birleştirmiştir. Devrim ya da darbe ise ülkeyi bütünleştirmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Enver Sedat'ın da belirttiği gibi Mısır gibi ülkelerde tek bir lider vardır. Önce lider devrimi gerçekleştirir, daha sonra ise devrim kendi liderini yaratır (El-Sedat, 1957, s. 21). Hür Subaylar Darbesi Mısır'da 1923 Anayasası'na bağlı bir grup tarafından gerçekleştirilmiş olsa da devrim sonrasında yeni bir anayasa yapılacağı ilan edilmiştir. Bu anayasa da büyük ölçüde liderin hakimiyetinin pekiştirilmesi üzerine kurulmuştur. 1952 Hür Subaylar Darbesi'nden sonra Mısır'da devlet başkanı karar alma süreçlerinde hâkim olan temel aktör olmuştur. 1956 Ocak ayında hazırlanan ve Haziran ayında kurucu plebisitle onaylanan anayasa, halkın %99,9'unun oyunu alarak yürürlüğe girmiştir. Yeni anayasa, cumhurbaşkanına verilen geniş yetkiler ile karar alma kurumunu oldukça merkezileştirmiştir (Cleveland, 2008 , s. 342). 1956 Anayasası ile getirilen yapı sayesinde Nasır'ın karizması ile otoriter yönetimi bütünleşmiştir. Bu durum daha sonraları Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemlerinde de geçerliliğini korumuştur. 1956 Mısır Anayasası'nın 76. Maddesine göre halk meclisinin 2/3 oyu ile tek bir kişi devlet başkanı adayı olarak belirlenerek; yapılan referandum ile göreve getirilir. 77. Maddeye göre altı yıl için seçilen devlet başkanının sınırsız olarak yeniden seçilebilmesi mümkündür. Devlet başkanı, aynı zamanda baş komutandır. Başbakanı ve kabineyi atar, istediği zaman meclisi toplayabilir ya da feshedebilir. Kabineyi toplantıya çağırabilir, toplantıya başkanlık edebilir, isterse başbakan olarak da görev yapabilir. Devlet başkanı, başbakan dahil bütün kabineyi görevden alabilir (Atacan, 2004, s. 34). 1956 Anayasası, Mısır parlamentosu, Halk Meclisi ve Şura (danışma organı) olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Halk Meclisi, 10'u bizzat devlet başkanı tarafından atanan ve 5 yıllığına seçilen 454 kişiden oluşmaktadır. Ancak halk meclisinin yarısı işçi ve çiftçi olmak zorundadır. Uygulamaya bakıldığında ise daha çok ticaret erbabı ve üniversite mezunları halk meclisinin içerisinde yer almış oldukları görülmektedir. Şura üyelerinin ise 2/3'ü seçimle işbaşına gelirken 1/3'ü bizzat devlet başkanı tarafından atanır. Toplamda Şura Meclisi, 264 kişiden oluşmaktadır (Atacan, 2004, s. 36-37). Bu nedenle 1956 Mısır Anayasası'nın devlet başkanına geniş yetkiler tanıdığı söylenebilir. Ancak sadece tanınan yetkiler itibarıyla değil, ülkenin siyasal kültürü dikkate alındığında devlet başkanının bütün karar alma biriminin merkezinde yer aldığını ifade etmek mümkün-

dür. Örneğin Mısır devlet başkanı dış politika yapımını özel imtiyaz alanı olarak görmektedir. Bu süreçte dış politika uzmanlarına ya da önde gelen elitlere danışılması ise liderin kişisel seçimidir. Kendilerine danışılması halinde dahi bu durum resmi pozisyonları gerekçesiyle değil, kişisel ilişkilerinden kaynaklanmaktadır (Hinnebuch & Ehteshami, 2002, s. 99). Nasır, başlangıçta Hür Subaylara danışmış olsa dahi Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararını tek başına almıştır (Hinnebuch & Ehteshami, 2002, s. 99).

Nasır ve Hür Subaylar, partilerin ve hiziplerin çıkarlarının üstünde yer alan Mısır halkının çıkarlarına hitap etmenin dışında belirgin bir ideolojiye sahip değildir. Hür Subaylar, büyük ölçüde aynı toplumsal ve sosyal kökeni paylaştıkları, işçi ve köylü sınıfı ile dayanışma göstermişlerdir. Bu nedenle bir tarafında İslam diğer tarafında Arap milliyetçiliği olan ideoloji, Nasır'ın kişiliği ile özdeşleştirilen bir yapıyı kapsamıştır. Bu nedenle darbenin önderleri geniş halk kitlelerine hitap ederken İslami bir dil kullanmıştır. Bu dönemde El-Ezher hükümetin denetimi altına girmiştir. Ancak İslami öğeler Arap ulusçuluğu ile karşılaştırıldığında daha az vurgulanmıştır. Abdül Nasır, Mısır'ı Arap dünyasının bir parçası ve doğal önderi olarak algılamıştır (Hourani, 2013, s. 468). Nasır'ın 170 yıl sonra Mısır'dan İngilizleri çıkartması da karizmatik kişiliği için önemli bir veri olmuştur.

Süveyş Krizi

Kriz analiz sürecini Michael Brecher 4 evrede analiz etmektedir. Bunlar kriz öncesi evre, kriz evresi, yumuşama evresi ve kriz sonrası evredir. Kriz öncesi evrede krizin tetiklenmesi ile ilgili ilk sinyaller ortaya çıkar (Brecher & Wilkenfield, A Study of Crisis, 1997, s. 11). Bu evrede ilişkilerde uyuşmazlık-çatışma durumu vardır. Ancak krizin uyarılarını oluşturan söylem ve/ya eylemler henüz savunmacı tarafın çıkar ya da değerlerini etkilememiştir. Herhangi bir eylem karar alıcının değer, çıkar veya amaçlarına tehdit algılamaya başladığından kriz evresine geçilir. Bu evrede saldırgan taraf krizi tırmandırır. Bu nedenle de tehdit, zaman baskısı ve savaş ihtimalinin artmasından söz edilir. Kriz evresinde tehdit ya da saldırı algılanmış; bunlara ilişkin karşıt kriz yönetimi stratejileri belirlenmeye başlamıştır. Bu evrede karar alıcılar için baskı ve stres yüksektir. Buna ek olarak kriz evresi, aynı zamanda çeşitli stratejilerin uygulamaya konulduğu evredir ve her iki tarafında karşılıklı meydan okumalarını içerisinde barındırır. Yumuşama evresi, kriz evresinde tepe noktasına ulaşıp; tehdit yoğunluğunun azalması ile başlamaktadır. Krizin tırmanmasının durması tehdit, kısıtlı zaman baskısı, kuvvet kullanma tehdidi ve artan savaş ihtimalinin azalmasına bağlıdır. Kriz sonrası evre krizin sonuçları ile ilgili bir evreye işaret eder. Kriz sonrası evredeki tarafların davranışlarını belirleyen en önemli etken krizin sonucudur. Kriz doğru yönetilip sorun çözülmüş ise bu evre sorunsuz devam eder. Bu noktada kriz öncesi dönemdeki statükoya dönülebildiği gibi, yeni bir statüko da oluşabilir.

Kriz Öncesi Evre

1952 yılındaki Hür Subaylar darbesinden sonra Mısır'da Cumhuriyet ilan edilmiştir. Nasır'ın ideolojisi, Mısır toplumundaki kimlik krizine, sömürgecilikten kurtuluş mücadelesine, feodalizme, ayrıcalıklı kesimler ile geniş halk tabanı arasındaki uçuruma karşı koymayı hedeflemiştir. Nasır-aynı zamanda Batı emperyalizmine karşı çıkmıştır. Nasır, Araplar tek bir devlet çatısı altında toplanması ve sömürgecilerle iş birliği yapan Arap rejimleri yıkılması gerektiğini savunmuştur.

İki kutuplu dönemde Mısır iki blok arası rekabetten faydalanarak dış politikasını şekillendirmiştir. Ancak Mısır'ın dış politikasının merkezinde Arap dünyası, daha sonra Afrika ve İslam dünyası oluşturmuştur. Kendisini Arap dünyasının çekirdeği olarak gördüğü için Mısır bütün Arap dünyasını doğal etki alanı içerisinde görmüştür (Hinnebuch & Ehteshami, 2002, s. 92). 1955 Nisan ayında Baldung'da toplanan Asya-Afrika ülkeleri konferansından sonra ise iki kutup arasındaki Soğuk Savaş'a taraf olmamak hedeflenmiştir. Daha sonra bağlantısızlar hareketinin temellerinin olduğu yer olarak anılacak olan bu konferansta Nasır, anti-emperyalist bir söylem kullanmıştır (Keleşoğlu, 2014, s. 394-396). Bu dönemde Soğuk Savaş düzeni bütün dünyayı etkisi altına almış olsa da, İngiltere ve Fransa hala Ortadoğu'da önemli güçler olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. İngiltere bir yandan Ortadoğu'daki hâkim konumunu sürdürmeyeceğini düşünerek, Bağdat Pakti çerçevesinde Ortadoğu'daki gücünü korumaya çalışsa dahi, kriz döneminde artık zayıflamış bir güçtü. Bir taraftan yayılan milliyetçilik akımı, diğer taraftan bölge ülkelerinin Sovyetlerin etkisi altına girmeye başlaması İngiltere'nin konumu tehdit ediyordu (Uçarol, 2000, s. 701).

26 Temmuz 1956'da Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır Süveyş Kanal Şirketi'ni millileştirdiğini açıklamıştır (Easter, 2013, s. 827). Kanal, 1888 İstanbul Antlaşması'nda belirlendiği gibi kanal şirketi tarafından yönetilmekteydi. Dolayısıyla, Kanal şirketini kontrol edenin kanalı da kontrol ettiği bu sistem içerisinde Kanal Şirketi'nde hisse sahibi olan Fransızların ya da hisselerinin % 44'üne sahip olan İngilizlerin yapabileceği bir şey olmadığı söylenebilir. Nasır, Süveyş Kanalı'nı Mısır halkının yararına kullanılacak şekilde millileştirmiş ve kanal şirketinde hisse sahibi olanlara da hisse bedellerinin ödeyeceğini ilan etmiştir. İngiliz ve Fransızlar kanal şirketini kontrol etmenin tarihsel hakları olduğunu iddia etse dahi kanal şirketini yönetmek için hukuki bir dayanakları bulunmamaktadır.⁴ Kanalın millileştirilmesinin

⁴ Süveyş Kanalı 1950'li yıllarda İngiltere açısından çok önemli bir geçiş güzergâhıdır. Her gün 1.5 Milyon varil petrol, transit olarak kanaldan geçmekte ve bu petrolün 1.2 milyon varili ise doğrudan Batı Avrupa'ya ulaşmaktadır. Süveyş Kanalı'ndan geçen petrol bu dönemde kanaldan geçen petrol bütün Batı Avrupa petrol tedarikinin 2/3'dür. Geçiş güzergâhı olarak Süveyş Kazanlı'nı kullanan gemilerin büyük bir çoğunluğu ise İngilizlere aittir. Her yıl 31 Milyon dolar kar elde eden Süveyş Kanalı Evrensel Şirketi'nin yönetiminde Fransızların payı ise daha azdı. Fransa bu konuyu daha çok Fransız vatandaşlarının mülkiyet hakkı ile ilişkilendirmiştir. Fransa daha çok Bu dönemde Nasır'ın Cezayir'de Fransa'ya karşı gerçekleştirilen isyana destek sağlaması ile ilgilenmiştir.

görünürdeki sebebi finansal araçları kullanarak Asfan Barajı'nın inşaat masraflarını gidermektir. Kanalın millileştirilme nedeni olarak gösterilen şey, ABD ve İngiltere Asfan Barajı'nın yapımına Dünya Bankası yoluyla 16 Aralık 1955'te yaptığı başvuruyu reddetmesidir. Ancak Nasır'a göre Asfan barajının Dünya Bankası'nın sağladığı finansmanla yapılması Mısır ekonomisinin yabancıların kontrolüne verilmesi ile aynı anlama gelmektedir (Davisha, 1997, s. 32). Eisenhower'ın günlüğünden aktardıklarına göre, ABD ile İngiltere ortak bir girişim olarak barajı finanse etmeyi önermiş ancak Mısır bu teklif karşısında içerisinde kabul edilemeyecek şartların bulunduğu bir dizi koşul ileri sürmüştür. Bu süreçte Mısır Çekoslovakya'dan –bir başka ifade ile SSCB'den- silah temin ederek ordusunu güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak Nasır bütün isteklerinin kabul edildiğini belirten bir mesaj göndermiştir. Fakat ABD, Asfan Barajı'na yatırım yapmaktan vazgeçmiştir. Bu kararın ardından Nasır, Batılı güçlerin barajın yapımına yardım etmeyi reddettiğini ve Mısır'ın kendi parasıyla bunu başarması gerektiğini ilan etmiştir (Davisha, 1997, s. 32). ABD'nin önerisini geri çekmesiyle Nasır kanal gelirlerinin artık Asfan Barajı projesi için gerekli olduğunu söyleyerek Süveyş Kanal Şirketi'ni millileştirme kararını almıştır. Bu durum, Nasır'ın etrafındaki muhalefeti gerektiğinde tek başına ikna etme ve karar alma gücüne sahip olan karar alma sürecinde baskın lider (Hermann, 2001, s. 51) tipinin bir örneği olduğunu ortaya koymaktadır.

İngiltere, Süveyş Kanalı'nın Nasır tarafından millileştirilmesinin ardından ilk olarak kanalın uluslararası bir yönetim tarafından idare edilmesi önerisini getirmiştir. Bu amaçla 1888 İstanbul Anlaşması'na taraf olan 22 ülkenin katılımıyla 6 Ağustos 1956'da Londra'da Süveyş Kanalı'ndan geçişi düzenlemek üzere bir konferans toplanmış ancak yapılan görüşmelerden bir sonuç alınması mümkün olmamıştır. Mısır, İngiltere'nin kanalın uluslararası bir konsorsiyum tarafından yönetilmesi yönündeki teklifini reddetmiştir (Uçarol, 2000, s. 702).

Nasır'ın millileştirme hareketi, bir bakıma kanal şirketini kontrolünde tutan İngiliz ve Fransızlardan intikam almayı hedeflemiştir. Çatışma kanalın sahipliği ve operasyon üzerinden uluslararası bir krize neden olmuştur. Fransız ve İngilizler kanaldaki kayıplarının ardından hemen saldırıya geçmiştir. 13 Temmuz 1956'da Amerika'nın baskısı nedeniyle İngilizler kanalda bulunan 90.000 askerini geri çekmişlerdir. Bu dönemde açısından Fransızların Cezayir'deki kolonileri ile sorun yaşaması bir diğer önemli konudur. İngiltere ve Fransa Süveyş Kanalı üzerindeki pozisyonlarını kaybetmelerini Asya ve Afrika'daki kolonyal güçleri de önemli bir kayıp olarak görmüştür. Bu süreçte Amerika Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi konusunda İngiltere ve Fransa ile aynı algıyı paylaşmamıştır çünkü ABD yönetimi açısından Süveyş Kanalı öncelikli bir çıkar değildir.

Kriz Evresi

Süveyş Kanalı Şirketi'nin 26 Temmuz 1956'da millileştirilmesi, hem Mısır hem de Arap dünyası açısından, siyasi ve ekonomik olarak bağımsız karar alabilmeyi simgelemiştir. Nasır'ın millileştirme kararını siyasi bağımsızlık açısından Mısır'ın ulusal mücadelesinin tepe noktası olarak görmesi bu nedenle şaşırtıcı değildir (Shemesh & Troien, 2005, s. 113). Nasır'a göre Mısır son 600 yıldır ilk kez bir yabancı kontrolü olmadan kendi evlatları tarafından yönetilmektedir. Bu süreçte 1954 İngiliz-Mısır antlaşması uyarınca İngiltere ve Fransa kanal bölgesine askeri operasyon düzenleme kararı almıştır. Bu amaçla İsrail ile 1956 Eylül ayının sonlarından itibaren görüşmeye başladılar. Başlangıçta İngilizlerin kanal bölgesine yapılacak bir İsrail saldırısı karşısında isteksiz davrandıkları bilinmesine rağmen, 24 Ekim 1956'da Serv Protokolü adı verilen gizli antlaşma İngiltere, Fransa ve İsrail arasında imzalanmıştır. İsrail'in kurucu lideri olan David Ben Gurion'un, Sina Yarımadası'na gerçekleştirilecek saldırıyı yalnızca hükümetin sınırlı sayıdaki üyesine ve birkaç danışmandan oluşan bir gruba aktardığı bilinmektedir (Troen, 1990, s. 191).

Ortadoğu'daki İngiliz ve Fransız çıkarlarını açıkça tehdit eden bir karar almış olmasına rağmen Nasır, kanal bölgesine herhangi bir askeri operasyon düzenlenmesini beklememiştir (Migdal, 1988, s. 35). Bu dönemde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, kanalın işletilmesi için temel birtakım ilkeler belirlemiştir. Ancak çatışma ortaya çıktığında bu ilkelerin nasıl uygulanacağına ilişkin pazarlıklar henüz sona ermemiştir (United Nations, 04.01.2017.) Ekim 1956'da Fransa-İsrail arasındaki gizli görüşmeler Savaş Bakanı Amir tarafından Nasır'a iletilmiştir. Ancak Nasır, bütün bu raporların Mısır'ın askeri kuvvetlerinin önemli bir bölümünü Sina Yarımadası'na kaydırması ve orada tutulması için kasıtlı olarak çıkartıldığını düşünmektedir. Nasır ve ekibinin durumu algılayış biçimi 29 Ekim 1956'da İsrail Savunma Kuvvetleri'nin harekete geçtiği bilgisinin alınması bile değiştirmemiştir. Çünkü Mısır ve Nasır'ın bakış açısına göre sadece sınırlı bir operasyon gerçekleştirilebilirdi. Daha sonra daha kapsamlı bir hareketlilik olduğu anlaşılınca Mısır Sina'daki askeri birimleri güçlendirmek üzere emirler göndermiştir. 30 Ekim 1956'da akşamı İngiltere ve Fransa'nın bir ultimatöme göndermesiyle birlikte olay daha fazla ciddiye alınmıştır. 31 Ekim gecesi İngiliz ve Fransızların gerçekleştirdiği hava saldırıları Bağdad'ın ifadesiyle adeta Mısır'ı felç etmiştir. Çünkü Mısır'ın iki büyük güç ve İsrail karşısında bir savaşı kazanma olasılığı yoktur. Hatta millileştirme kararının üzerinden zaman geçtikçe Mısır savaş olasılığının düşeceğini umut etmiştir.

24 Ekim 1956'da yapılan gizli antlaşma uyarınca 29 Ekim'de İsrail askerlerini Sina Yarımadasına çıkarmıştır. Bu durumda 1954 antlaşması uyarınca müdahale hakkı olan İngiliz ve Fransızlar ise 31 Ekim 1956'da hava saldırıları gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu saldırı karşısında Nasır şaşkına dönmüştür (Shemesh & Troien, 2005, s. 113). Hür Subaylar Hareketinden o dönem Mı-

sır Devlet Planlama Bakanı olan Bağdadi anılarına göre o dönem yaptıkları değerlendirmenin Dünya kamuoyunun millileştirme kararı karşısında ikna olduğu sürece onların tarafında yer alacaklarını düşünmektedir (Shemesh & Troien, 2005, s. 252). Nasır, İsrail Kuvvetleri ile sıcak bir çatışmanın önlenmesi için Gazze Şeridi'ndeki bütün Mısır "fedai birimleri"nin çıkarılmasını ve tüm İsrail'deki bütün sabotaj faaliyetleri ile Süveyş Kanalı'ndan geçişlerin durdurulmasını emretmiştir (Shemesh & Troien, 2005, s. 114). 1 Eylül 1956'da İngiltere ve Fransa İskenderiye ve Kanal Bölgesi'ne ve oradan da Kahire'ye olmak üzere iki hat üzerinden ilerlemeyi planlamıştır. Bu sırada İsrail, orduyu ileriye doğru kaydırabilecek ya da Gazze Şeridi'ni kesmek için provakatif saldırılar düzenleyebilecektir.

Mısır'ın Sina yarımadasını boşaltma kararı ise Savaş Bakanı Amir tarafından yanlış bir karar olarak görülmüştür. Mısır yönetimi, İngiltere ve Fransa ve İsrail'in birlikte hareket ettiğini 2-3 Kasım tarihlerinde algıladığında derin bir krizle karşı karşıya kalmıştır. İngiliz ve Fransız birliklerinin Süveyş Kanalı bölgesine inmesinin arsından BM Güvenlik Konseyi bu konuyu 31 Ekim'deki oturumunda tartışmış ancak daimi üyelerden olan Fransa ve Birleşik Krallık'ın vetoları nedeniyle herhangi bir karar alınamamıştır. Konu, daha sonra 1-10 Kasım tarihleri arasında gerçekleşen olağanüstü gündemle toplanan BM Genel Kurulu'na yönlendirilmiştir. Genel Kurul, ateşkes ve tüm yabancı güçlerin işgal altındaki topraklardan çekilmesi çağrısında bulunmuştur. Ayrıca, düşmanlıkların durdurulmasını sağlamak ve denetlemek için ilk Birleşmiş Milletler UNEF'i oluşturmuştur (FIRST UNITED NATIONS EMERGENCY FORCE (UNEF I), 2017). 5 Kasım'da Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa ve İsrail'e tehditlerle ilgili diplomatik notalar göndererek Süveyş Kanalı bölgesindeki askeri hareketliliklerini sona erdirmeye davet etmiştir. Sovyetler Birliği Londra'ya gönderdiği notada "şayet saldırılarını sürdürürlerse saldırganları güç kullanarak ezmeye ve Doğu'da barışa kavuşmaya kesin kararlı" olduklarını ilan etmiştir (Easter, 2013, s. 829).

6 Kasım'da İngiliz-Fransız ordusu kanalın kuzey ucuna Süveyş kentine doğru yürümeye başlamıştır. 21 Kasım 1956'da Mısır'ın teslim olup olmaması konusunda bir tartışma yaşanıyordu. Savaş Bakanı Amir'e göre savaşın sürmesi "ülkenin yıkılması ve birçok sivili öldürmek anlamına" gelmekte olduğu için ateşkes istemeliydi. Bu konuda Salah Salim de onu destekliyordu. Salim'e göre Nasır İngiliz büyükelçisine gitmeli ve ülkeyi felaketten kurtarmak için teslim olunmalıydı. Ancak bu öneriler Nasır tarafından reddedilmiştir. Sonuçta Mısır, Kahire çökene kadar savaşa devam etmeye karar vermiştir. Hatta Kahire'nin düşmesi halinde hükümetin yer altına çekilmesi ve halk direnişi oluşturması planlanmıştır. Ancak bu ihtimal siyasi ve askeri gelişmeleri nedeniyle gerçekleşmemiştir. Mısır yönetimi, İngiliz Fransız ve İsrail kuvvetlerinin derhal çekilmesi konusunda teminatlar verilmesi, BM'nin bölgede sadece geçici olarak kuvvet bulundurması ve UNEF'in Mısır'ın meşru otoritesine

hiçbir biçimde zarar vermemesi şartları ile UNEF'i kabul etmiştir (Çakmak, 2011, s. 83-84). BM askerleri 15 Kasım'da bölgeye geldi.

Yumuşama Evresi

BM'nin arabuluculuğu ile 7 Kasım 1956'da ateşkes ilan edilmesiyle birlikte Süveyş Krizi'nin yumuşama evresi başlamıştır. Önceleri İngiltere, BM askerlerinin olduğu bölgeden geri çekilmeyi reddetmiştir. Daha sonra ABD'den beklenen desteğin alınamaması ve uygulanan baskılar nedeniyle bekleyen İngiliz kuvvetleri 22 Aralık'ta bölgeden askerlerini geri çekmiştir. Bu dönemde Amerikan baskısı İsrail'e daha az etki yapmıştır. İsrail, askerlerini Gazze'den 7 Mart 1957'ye kadar çekmemiştir.

Nasır, Süveyş Savaşı'nı kazanmasa da kriz sonrasında siyasi bir zafer kazanmıştır. Hem ABD'nin hem de SSCB'nin Mısır'ın haklarını ve bağımsızlığını savunması Nasır'ın liderliğinin meşruluğu ve kanalı millileştirme kararının bir başarısı olarak okunmuştur. Özellikle İngiliz ve Fransızların somut bir sonuç elde edemediği 22 Aralık'ta kanal bölgesini boşaltmaları, daha sonra İsrail'in çekilmesi ile Nasır'ın liderliği pekişmiştir. Ayrıca İngiltere ve Fransa açısından bu durum büyük bir yenilgi anlamına gelmektedir. Zira her iki ülkenin de temel hedefi Nasır'ın iktidardan uzaklaştırılmasını sağlamak olduğu için Süveyş Krizi onlar açısından büyük bir başarısızlık haline gelmiştir.

Kriz Sonrası Evre

Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı yaşanan bütün olayların ardından uluslararası toplum tarafından kabul görmüştür. Bu süreçte Nasır'ın iktidarını devirmek üzere harekete geçen İngiliz ve Fransızlar geri adım atmak zorunda kalmıştır. Yaşanan süreçte İngiltere Başbakanı Antony Eden ve Fransa Başbakanı Guy Mollet görevlerinden istifa ederken Nasır Arap dünyasında yeni ve parlayan bir lider haline gelmiştir. İngiltere ve Fransa'nın hakkındaki değerlendirmelerinin tamamen hatalı varsayımlara dayanarak yanlış bir algılama ile hareket ettikleri ortaya çıkmıştır. Çünkü ne İngiltere ne de Batı ülkeleri Süveyş Kanalı'nın kamulaştırma kararının Mısır ve Arap dünyası için ne anlama geldiğini kavrayamamıştır. Nasır, açısından ülkesini savaşa götürmeyi göze almış olmasına rağmen bu kararı iptal etmenin bütün dayandığı bütün siyasal toplumsal normlarının, ideolojisinin ve geçmişin kolonyal mirasının yeniden yaşanması anlamına geldiğini anlamak mümkün olmamıştır. Bu nedenle ne kanalın millileştirilmesi ne de bunun için yapılan mücadelenin anlamını kavrayamadıkları açıktır. Dolayısıyla İngiltere'nin bu dönemdeki en büyük hatası Mısır'a hala kendi kolonyal gözlüklerinden bakması olmuştur. Ancak Nasır'ın da kendi penceresinden baktığında Süveyş Kanalı'nın millileştirilme kararının İngiltere ve Fransa açısından ne anlama geldiğini yanlış algıladığı açıktır. Ne İngiltere'nin kolonyal geçmişinden gelen gururunu ne de Cezayir konusundaki desteği nedeniyle Fransa'nın temel

değer ve önceliklerine saldırdığının farkına varmamıştır. Dolayısıyla Süveyş krizi bir diğer tarafından bakıldığında Eden ve Nasır arasında kişisel bir sorun da dönüşmüştür.

Nasır'ın başını çektiği Arap milliyetçiliği ise Arap siyasetinin çok önemli bir gündem maddesine dönüşmüştür. Süveyş krizinden sonraki dönem, 1958 Şubat ayında Mısır ve Suriye arasındaki birleşmenin gerçekleşmesi Nasırizm ve Arap milliyetçiliğinin doruğa ulaştığının kanıtıdır. Dolayısıyla Süveyş Krizi bütün bu olayları başlatan temel gelişme olmuştur. 1956-1961 yılları arasındaki dönem, Arap milliyetçiliğinin görkemli dönemi olmuş ve bu "Nasırizm" in özünü oluşturmuştur. Nasır'ın danışmanı ve dönem yayınlanan Al-Ahram gazetesinin çok önemli bir köşe yazarı olan Muhammed Heikal'e göre Nasır "askeri yenilgiyi politik zafer" haline getirmeyi başarmıştır (Heikal, 1978, s. 720).

Süveyş krizi, Nasır'ın siyasi başarısından kaynaklanan iki önemli sonucu olmuştur. Biri Arap sahnesine Nasır'ın muazzam ve hatta tartışılmaz biçimde ortaya çıkması iken; bir diğeri, Filistin Sorunu konusunda bilincinin artışıdır. Nasır, Arap dünyasının tartışmasız lideri olarak ortaya çıktıktan sonra, Arap dünyasındaki liderliğini sürdürmek için siyasi başarısından istifade etmeye karar vermiştir. Arap milliyetçiliği fikri ile Arap dünyasını siyasi olarak ele geçirmiştir. Bu dönemde hem ABD'nin hem de Sovyetlerin Arap dünyasında prestiji yükselirken, İngiltere ve Fransa'nın İsrail'le işbirliği içerisine girmesi nedeniyle saygınlıkları azalmıştır. Bu olayın Mısır'a en önemli yansımalarından biri pek çok İngiliz ve Fransız vatandaşının sınır dışı edilmesi ve malvarlıklarına el konulması olmuştur (Cleveland, 2008 , s. 347). Times Gazetesinin belirttiğine göre Başbakan Antony Eden " *İngiltere'nin bir büyük devlet olduğuna inanan son, bir krizle karşılaşp bunun böyle olmadığını anlayan ilk İngiltere başbakanıdır*" (Cleveland, 2008 , s. 347).

Bu noktada Süveyş Krizi'nde neden ABD'nin müttefiklerini desteklemediği de önemli bir soru olmuştur. Bu noktada Eisenhower'ın daha büyük bir kazanç için göreceli olarak müttefiklerinin kaybetmesine göz yumduğu ve böylelikle saygınlığını arttırmış olduğu söylenebilir. Eisenhower ABD'nin savaşa dâhil olmasını daha büyük bir savaşa neden olabilecek bir gelişme olarak yorumlamıştır. Nitekim Süveyş Krizi İngiltere'de kabinenin dağılması, akaryakıt kısıtlaması, bankacılık sisteminin çökmesi gibi birçok gelişmeyi tetiklemiştir.

SONUÇ

Süveyş Krizi her ne kadar Cemal Abdül Nasır'ın Süveyş Kanalı Evrensel Şirketi'ni millileştirmesi ile başlayan bir kriz olsa da kriz süreci kendisinin liderliğini pekiştirmiştir. 1952 Hür Subaylar Darbesi her ne kadar bir devrim komuta konseyinin varlığına dayansa da darbenin fiili lideri Nasır olmuştur. Devrim komuta konseyinin varlığının bu makale açısından önemi karar

alma biriminin yapısı ile ilişkilidir. Böyle bir yapı içerisinde karar almanın tek grup tarafından mı gerçekleştirildiği; bir koalisyona mı dayandığı yahut baskın bir lider kararı mı olduğu konusu tartışmalıdır. Zira kendisi hem İngiltere'yi Mısır'dan askeri olarak çıkartmış hem de 1956 Süveyş Krizi'nde İngiltere ve Fransa gibi iki eski kolonyal gücü siyasi alanda yenmiştir. Bu süreçte İsrail'in karşısında da direnmesinin önemli artıları olmuştur. Aslında Nasır'ın bu krizde aldığı iki önemli karar mevcuttur. Bunlardan birincisi Süveyş Kanalı Evrensel Şirketi'nin Mısır halkının yararına ya da bu söylem çerçevesinde millileştirilmesi iken; diğeri işgal sırasında pes etmeyi değil, direnmeyi seçmesidir. Her ne kadar yaşananlar Soğuk Savaş'ın büyük güçlerinin birbirleri ile çatışmaya girmekten kaçınmış oldukları nedeniyle İngiltere, Fransa ve İsrail'in saldırgan yaklaşımlarına son vermeye çağırdığını ve hatta bunun için bu ülkelere baskı yapıldığını ortaya koymaktadır.

Yapılan analiz bu kararların riskli sonuçlarının olabileceğini bilmesine rağmen ve hatta yapılan saldırılar karşısında direniş göstermesinin kendisinin popülaritesinin oldukça arttırdığını göstermektedir. Bütün bu yaşanan olayların ardından Nasır, savaş kazanmamış bir lider olarak gücünü tam olarak birleştirmeyi başarmış ve Arap Dünyası ile Mısır açısından "karizmatik bir lider" olarak ortaya çıkmıştır. Cemal Abdül Nasır'ı bu noktaya taşıyan aslında baskın lider tipinin bir örneği olmasıdır. Bu makalenin temel sorunsalına atıfta bulunacak olursak; Süveyş Krizi'nde karar alma birimi baskın liderdir ve Nasır hem krizi tetikleyecek eyleme hem de sonuçlandırarak eyleme tek başına karar vermiştir. Tam da bu nedenle büyük bir riski ve mağlubiyeti siyasi bir zafer olarak sunmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Allison, G., & Zelikow, P. (1999). *Essence of Decision*. New York: Palgrave Macmillan .
- Atacan, F. (2004). *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Benson, T. (2011). Suez 1956. . *History Today*.
- Bilgenoğlu, A. (2013). İngiliz Sömürgeciliğinin Mısır ve Sudan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Brecher, M. (1993). *Crisis in World Politics*. Oxford : Pergamon Press.
- Brecher, M., & Wilkenfield, J. (1997). *A Study of Crisis*. Michigan: University of Michigan Press.
- Breuning, M. (2007). *Foreign Policy Analysis: A Comparative Introduction* . New York : Palgrave Macmillan .
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Agora Kitaplığı .
- Cook, S. A. (2011). *The Struggle for Egypt* Cook, S. A. (2011). *The Struggle for Egypt: From Nasser to Tahrir Square*. Oxford University Press. Oxford : Oxford University Press.
- Çakmak, A. (2011). Ortadoğu'da yaşanan önemli bir sorun: Süveyş bunalımı ve Türkiye. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 69-98.
- Davisha, K. (1997). *Soviet Policy Towards Egypt*. Palgrave Macmillan .
- Duman, S. (2010). *Modern Ortadoğu'nun oluşumu*. Doğu Kütüphanesi .
- Easter, D. (2013). Spying on Nasser. *Journal Intelligence and National Security*.
- El-Sedat, A. (1957). *Revolt on the Nile*. . J. Day Company.
- FIRST UNITED NATIONS EMERGENCY FORCE (UNEF I). (2017, January 4). United Nations: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unef1backgr1.html> adresinden alındı
- Heikal, M. H. (1978). Egyptian Foreign Policy. *Foreign Affairs*, 56(49), 714-727. .
- Hermann, M. (2001). How decision units shape foreign policy: A theoretical framework. *International Studies Review*, 47-81.
- Hermann, M., & Hermann, C. (1989). Who Makes Foreign Policy and How: An Empirical Inquiry . *International Studies Quarterly* .
- Hinnebuch, R., & Ehteshami, A. (2002). *The Foreign Policies of Middle East States*. . Lynne Rienner Publishers.
- Hobsbawn. (1995). *Sermaye Çağı: 1848-1875* . Dosy Kitabevi .
- Hourani, A. (2013). *Arap Halkları Tarihi* . İstanbul : İletişim Yayınları .

- James, L. (2006). *Nasser at war: Arab images of the enemy*. Springer Publishing .
- Kafdağlı Kuru, T. (2020). Türk Dış Politikasını ilgilendiren Krizlerde Yasama-Yürütme İlişkisi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keith, K. (2011). *Suez – Britain’s End of Empire in the Middle East*. London: I.B.Tauris.
- Keleşoğlu, E. (2014). Mısır Dış Politikası. F. Sönmezoğlu, & Ö. E. Bayır içinde, *Dış Politika- Karşılaştırmalı Bir Bakış*. Der Yayınları .
- Migdal, J. (1988). Vision and practice: The leader, the state, and the transformation of society. . *International Political Science Review*, 23-41.
- Mintz, & others, A. a. (1997). The Effect of Dynamic and Static Choice Sets On Political Decision Making: An Analysis Using the Decision Board Platform. *American political Science Review*, 553-566.
- Mintz, A. (2004). How Do Leaders Make Decisions? A Poliheuristic Perspective . *Journal Of Conflict Resolution* .
- Mintz, A., & De Reuven, K. (2010). *Understanding Foreign Policy Decision Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nasser, C. A. (1955). The Egyptian Revolution. *Foreign Affairs*, 33(2), . *Foreign Affairs*, 199-211.
- Neact, L. (2008). *The New Foreign Policy: Power Seeking in a Globalized Era*. USA: Rowman & Littlefield Publishers .
- Shemesh, M., & Troien, I. T. (2005). Egypt: From military defeat to political victory. *The Suez-Sinai Crisis: A Retrospective and Reappraisal* (s. 113-121). içinde Taylor and Francis Inc.
- The Revolution and the Early Years of the New Government: 1952-56*. (2023, July 12). <https://countrystudies.us/egypt/32.htm> adresinden alındı
- Thornhill, M. T. (2004). Britain, the United States and the Rise of an Egyptian Leader: The Politics and Diplomacy of Nasser’s Consolidation of Power, 1952–4. 119(483), 892-921. *The English Historical Review*, .
- Troen, S. I. (1990). The Sinai Campaign as a” war of no alternative”; Ben-Gurion’s view of the Israel-Egyptian conflict, . *The Suez-Sinai Crisis, 1956* (s. 180-195). içinde
- Uçarol, R. (2000). *Siyasi Tarih* . Ankara: Filiz Kitabevi.
- Woodward, P. (1992). *Nasser* . Addison: Wesley Longman Ltd.

Bölüm 11

ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE’NİN ENERJİ POLİTİKALARI

Zehra DOĞAN¹

---

¹ Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: eszehra.dgn@gmail.com , ORCID:0000-0001-8885-6572.

Giriş

Soğuk Savaş boyunca devlet merkezli askeri tehdit odaklı ele alınan güvenlik kavramı, Soğuk Savaş'ın son dönemleri ve iki kutuplu sistemin nihayete ermesiyle birlikte çok daha geniş ve derin bir boyut kazanmıştır. Bireyler, toplumlar en az devletler kadar güvenlik meselesinin aktörleri haline gelirken; tehditler ekonomiden çevreye kadar birçok konuyu içine alacak şekilde genişlemiştir (Doğan, 2022:21-59). Türkiye de iç ve dış güvenlik konularında uluslararası sistemde güvenliğin dönüşümüne paralel bir gelişim göstermiştir. Çok uzun süre devlet merkezli ve askeri tehdit odaklı bir güvenlik anlayışına sahip olan Türkiye, 90'ların sonu ve 2000'lerin başından bu yana insani güvenlik, ekonomik güvenlik, çevre güvenliği gibi daha yumuşak güvenlik konularını da güvenlik ajandasına dahil etmiştir. Bu açıdan enerji güvenliği hususu, son dönemde Türkiye'nin hem dış hem de güvenlik politikalarında önemli bir yere sahiptir. Türkiye, enerji meselesini kendisini bölgesel bir güç haline getirecek stratejik bir alan olarak görmektedir ve bu yönde politikaları hayata geçirmektedir.

Bu noktada Türkiye, her ne kadar petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları açısından fakir bir ülke olsa da sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla rezerv bakımından dünyada önde gelen petrol ve doğal gaz sahibi ülkelere yakındır. Bu sebeple enerji kaynakları ve uluslararası pazarlar arasında transit ülke olan Türkiye, bölgesel ve küresel enerji güvenliğinde kilit bir roledir. Türkiye'nin enerji güvenliğine dönük politikalarının analizi başta bu ülke olmak üzere bölgesel ve küresel enerji güvenliğinin anlaşılmasında önemlidir.

Bu sebeple bu çalışmada, Türkiye'nin son dönem enerji politikalarına odaklanılacaktır. Çalışmanın ilk ana başlığında kısaca “enerji güvenliği nedir?” sorusuna yanıt aranacaktır. Ardından Türkiye'nin enerji politikaları 2017 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nca ilan edilen “Milli Enerji ve Maden Politikası” stratejisi bağlamında incelenecektir. Çalışmanın sonunda 2023 yılında 100. yılını geride bırakan Türkiye'nin enerji güvenliği hususunda bölgesel ve küresel açıdan geldiği nokta ortaya konmuş olacaktır.

Enerji Güvenliği Nedir?

Endüstri Devrimi ile birlikte sanayileşmenin ortaya çıkışına paralel enerjiye duyulan ihtiyaç artmıştır ve bu ihtiyaç, insanoğlunu çeşitli enerji kaynakları arayışına sürüklemiştir. Günümüz dünyasında enerji kullanımı hayatın her alanına nüfuz ederek günlük yaşamın idamesi için olmazsa olmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu ihtiyacın karşılanmasına yönelik arayış toplumlar ve devletler için çok uzun zamandır enerji güvenliği hususunu gündeme taşımaktadır.

Tarihsel olarak da enerji güvenliği büyük güçlerin yükselişi ve düşüşü ile ilişkilendirilerek ulusal güç bağlamında ele alınmıştır (Karabulut, 2016:32).

Devletler; kömür, petrol ve doğal gaz gibi birincil kaynaklara erişim için rakipleriyle yarış içerisine girmiştir. Günümüzde ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin enerjiye bağımlılıkları geçmişle kıyaslandığında çok daha fazla artmaktadır ve AB, Çin gibi enerjiyi daha çok dışarıdan ithal eden ülkeler bu bağımlılığı azaltmaya dönük stratejiler geliştirmektedir. Geleneksel enerji kaynaklarının her geçen gün tükenme riski bu devletleri güneş, rüzgâr gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına yöneltse de bu kaynakların yakın zamanda geleneksel kaynakların tamamen yerini alması uzak gözükmemektedir. Bu durum enerji güvenliği hususunu daha da önemli kılmaktadır. Yani ister gelişmiş ister gelişmekte olsun devletler için enerji kaynaklarının çıkarılması, işlenmesi, kesintisiz ve ucuz bir maliyetle piyasalara aktarılması oldukça önemlidir. Bu durum bu kaynakları üretenler ve bu kaynakların tüketicileri için hayati önemde bir konudur (Caşın ve Kısacık, 2017:185).

Bununla birlikte tanımlaması zor bir kavram olan enerji güvenliği kavramının enerji ihracatçı ve ithalatçı ülkeler için farklı anlamları vardır (Doğan, 2021:144). İhracatçı ülkeler için enerji güvenliği; “talep güvenliğini” sürdürmektir. Zira bu ülkelerin devlet gelirlerinin büyük bir bölümü enerji ithalatından kaynaklanmaktadır. Enerjiyi ithal eden ülkeler ise; ekonomik büyümeyi sağlamak adına yeterli enerji kaynaklarına sahip olmadıkları için enerji ihtiyaçlarını dışarıdan karşılama yoluna gitmektedir ve enerjiye kabul edilebilir ve istikrarlı fiyatlarla ulaşmaya çalışmaktadır. Bu ülkelerin odak noktası ithalat bağımlılığı ve arz kesintisi riskini minimuma indirmektir. Bu noktada Uluslararası Enerji Ajansı'nın (UEA) enerji güvenliği tanımı yeterli gözükmemektedir. UEA, enerji güvenliğini; “*makul bir maliyetle yeterli enerji arzı*” (Uluslararası Enerji Ajansı'nın (UEA), 2023) şeklinde tanımlamaktadır. Ancak belirtmelidir ki Ajans, daha sonra bu tanımını çevresellik ve sürdürülebilirlik bağlamında revize etmiştir. Bu noktada Asya Pasifik Enerji Araştırmaları Merkezi'nin (APEAM) enerji güvenliğine dair geliştirdiği yaklaşım enerji güvenliği kavramının anlaşılması açısından yol göstericidir. “4A yaklaşımı” olarak bilinen bu yaklaşım da APEAM, enerji güvenliğini; mevcudiyet (availability), erişilebilirlik (accessibility), ekonomiklik (affordability) ve kabul edilebilirlik (acceptability) şeklinde dört ana başlık altında ele almaktadır (Hatipoğlu, 2019:2).

Bu bağlamda Hatipoğlu (2019:1)'nin da vurguladığı gibi, geçmişten itibaren enerji güvenliği söz konusu olduğunda ağırlıklı olarak küresel pazarların ticarete açık olmasına, petrol ve gaz platformlarının, boru hatlarının, rafinerilerin, depo ve dağıtım sistemlerinin güvenliğine odaklanılsa da günümüzde enerji güvenliği çok daha karmaşık ve zorlu hususları içermektedir. Siber terör ve terörün diğer halleri, denizlerde korsanlık, doğal afetler, yeni madenlere duyulan ihtiyaçlar gibi farklı güvenlik tehditleri daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır ve enerji güvenliğinin sağlanmasında devletler kadar devlet dışı ve devlet altı aktörlerin rolü artmaktadır (Hatipoğlu, 2019:1).

Gerek enerji arz eden gerekse enerji talep eden ülkelerin enerji güvenliğini tehdit eden unsurları özetleyecek olursak bu tehditler; siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, bölgesel riskler, teknolojik problemler, siber saldırılar dahil her türlü terörizm ve vandalizm, yerel ve çevresel şartlar, konuyla ilgili mevzuatlara dair uyumsuzluklar ve fiziksel güvenlik eksiklikleri şeklinde özetlenebilir (Tuğrul, 2020:589).

Öte yandan ülkelerin Gayri Safi Hasılları, nüfusları, küresel enerji fiyatları, bir ülkenin ekonomik yapısı ve bu yapıya bağlı olarak enerji yoğunluklu aktiviteleri, enerji verimliliği ve mevsimsel şartlar gibi çok sayıda faktör enerji talebini etkilemektedir (Aktaranlar; Tozar ve Güzel, 2011:2). Enerji kaynakları ikiye ayrılmaktadır (Horozoğlu, 2020). Bu kaynaklardan ilki güneşten, rüzgârdan, hidrolik ve jeotermal kaynaklardan elde edilen yenilenebilir enerjidir. Bu enerjinin yenilenebilir enerji olarak adlandırılmasının nedeni bu kaynakların kendilerini tükenmelerinden daha hızlı bir şekilde yenilenmelerinden dolayıdır. Dünyada kullanılan enerjinin çok büyük bir oranını oluşturan ve oldukça kıt bir şekilde bulunduğu için çoğu ülkenin ithal etmek zorunda kaldığı petrol, doğal gaz ve kömür gibi kaynaklar ise yenilenemeyen enerji kaynaklarıdır. Bu tür kaynakların tükenebilir oluşu ve bu kaynakların dünyada son derece kıt oluşu arz ve talep açısından sıkıntı yaratmaktadır ve bu noktada enerji güvenliği meselesi önem kazanmaktadır.

Petrol, doğal gaz ve kömür gibi yenilenemeyen kaynaklar ağırlıklı olarak Orta Asya, Orta Doğu, Rusya, Amerika gibi coğrafyalarda bulunmaktadır ve bu kaynaklara sahip olmak bu bölgeleri jeopolitik açıdan son derece stratejik bir konuma taşımaktadır.¹ Bu bölgelerde yer alan ithalatçı ülkelerle enerjiyi ithal eden ülkeler arasında kesintisiz enerji akışının makul fiyatlarla sağlanması gereklidir; ancak bu husus aradaki mesafe, piyasalardaki dalgalanmalar, taraflar arasındaki güven problemleri ya da üçüncü taraflardan kaynaklı tehditler gibi çok sayıda faktörden etkilenebilmektedir (Horozoğlu,2020). Örneğin konuya petrol özelinde bakıldığında geçen yüzyılın ortalarında yaşanan Arap-İsrail Savaşı enerjinin bir silah olarak araçsallaştırılmasının başlangıcıdır. Sonrasında 1973 yılında Yom Kippur Savaşı'nda petrol üreten Arap ülkeleri, İsrail'i destekleyen ekonomilere petrol ambargosu uygulamıştır. Daha sonra 1979'da gerçekleşen İran İslam Devrimi, 1980-1988 yılları arası süren İran-İrak Savaşı, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ve 2003 yılında Irak'taki Saddam rejiminin yıkılışı petrol özelinde enerji arz güvenliğini etkileyen önemli hadiselerdir (Doğan, 2021:138).

Günümüzde de küresel ve bölgesel olarak çatışmalar devam etmektedir. 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve kısa sürede enerji kaynakları açısından son derece önemli olan Kuzey Afrika ve Orta Doğu'ya sıçrayarak bu bölgeleri karışıklığa sürükleyen Arap Baharı ve en son 2021 yılında Rusya'nın Ukrayna

¹ Elektrik üretiminden taşımacılığa kadar çok sayıda alanda kullanılan petrol, dünyadaki toplam enerji tüketimindeki yüksek payı sebebiyle küresel ekonomi açısından son derece kritik bir enerji

ile girdiği savaş başta olmak üzere ortaya çıkan çok sayıda silahlı çatışma ülkelerin enerji güvenliklerini olumsuz etkilemektedir. Özellikle enerji de dışa bağımlı ülkeler bu bağımlılıklarının negatif etkilerini derinden hissederken bağımlılıklarını azaltmaya dönük çabalar sergilemektedir. Bu ülkelerden biri de Türkiye'dir.

Çalışmanın bu aşamasında; Türkiye'nin enerji güvenliğine dönük politikaları 2017 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nca ilan edilen "Milli Enerji ve Maden Politikası" bağlamında ele alınacaktır.

Enerji Güvenliği Bağlamında Türkiye

Türkiye, coğrafi olarak stratejik olduğu kadar çalkantılı ve istikrarsızlıklarla dolu bir bölgede yer almaktadır. Bu husus Türkiye'nin dış politikası ya da güvenlik politikaları analiz edilirken öncelikle dikkate alınması gereken bir husustur. Türkiye ile ilgili dış politika ve güvenlikle ilgili analizlerde Türkiye'nin jeopolitiğine sıklıkla atıf yapılmaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin Asya ve Avrupa'yı birbirine bağladığı, İstanbul ve Çanakkale gibi iki önemli su yoluna sahip olduğu ve enerji kaynakları açısından çok zengin bir ülke olmamakla beraber Dünya'daki ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin yarıdan fazlasının bulunduğu Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya gibi küresel enerji arzı açısından önemli bölgelere komşu olduğu belirtilmelidir. Ne var ki sayılan bu bölgeler; özellikle Soğuk Savaş'ın son bulması, 11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik gerçekleştirilen saldırılar ve 2010 yılında Tunus'ta patlak veren Arap Baharı isyanlarından bu yana çatışmalı, çalkantılı ve istikrarsızlıklarla doludur. Devlet dışı aktörlerin çoğaldığı, başarısız devletlerin sayılarının arttığı, vekalet savaşlarının yaşandığı böylesi bir ortamda; Türkiye için avantaj gibi gözüken bu coğrafi yakınlık aynı zamanda güvenlik noktasında riskler barındırmaktadır. Türkiye, ulusal güvenliğini sağlarken tüm bu riskleri göz önünde bulundurmamak zorunda kalmaktadır. Ekonomik, dış politika ve ulusal güvenlik politikalarının bir parçası olan enerji güvenliği konusunda da Türkiye, tüm olası fırsat ve riskleri dikkate alan politikalar geliştirme çabasındadır.

Günümüzde Türkiye, enerji talebini büyük oranda dışarıdan karşılamaktadır ve enerji konusundaki öncelikli stratejisi de yüksek orandaki bu

---

kaynağıdır. 2021 yılı itibarıyla küresel ölçekte toplam ham petrol rezervi 244,4 milyar tondur. Bu rezervin %20'lik payı Venezuela'ya aittir ve bu ülke, dünyadaki ham petrol rezervleri dağılımında en büyük orana sahiptir. Dünyadaki en büyük ham petrol üreticisi ülke de %17'lik üretimle ABD'dir. Ağırlıklı olarak elektrik üretiminde, konutlarda, sanayide ve hizmet sektöründe kullanılan doğal gazın ise Dünyadaki rezerv oranları incelendiğinde 2021 yılı verilerine göre, bu kaynağın rezervi 188,1 trilyon m³ civarındadır. Bu rezervde %19'luk payla Rusya ilk sırada yer almaktadır. Dünyadaki en büyük doğal gaz üreticisi ülke de petrol de olduğu gibi yine %23'lük payla ABD'dir. Kömür de elektrik üretimi, ısınma, demir-çelik ve çimento sanayi ile sanayinin birçok alanında kullanılan yenilenemeyen enerji kaynaklarındandır. 2021'de %26,9'luk payla dünya birincil enerji tüketiminde petrolden sonra ikinci sırada olan kömür, Dünya elektrik üretiminde %35,9'luk payla ilk sıradadır. 2021 yılında dünyada toplam 8,17 milyar ton kömür üretimi gerçekleştirilmiştir ve Çin, 4,1 milyar ton (%50,5) üretimle bu hususta ilk sırada yer almıştır. Bu kaynaklara dair veriler için Bkz. (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETB), 2023).

dışa bağımlılığı sona erdirmektir (Türk Dışişleri Bakanlığı (TDB), 2023). Zira Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın verilerine göre, Türkiye'de 2022'de 3.58 milyon ton ham petrol üretimi yapılmıştır; ancak ham petrol ithalatı 33.49 milyon tondur. Bu veriler göstermektedir ki Türkiye, %90 oranında ham petrol ithalatına bağımlıdır. Ülkenin üretilebilir rezervi 2022 itibarıyla 70 milyon ton civarındadır. 2022 yılında Türkiye'de 421.408 metre sondaj yapılmıştır ve 191 ham petrol kuyusu açılmıştır (ETB, 2023). Benzer şekilde Türkiye, 2022'de 408 milyon m³ doğal gaz üretimi yapmıştır. 54.6 milyar m³ doğal gaz ithalatı yapan Türkiye, % 99 oranında doğal gaz ithalatına bağımlıdır. Bu sebeple güzergâh ve kaynak çeşitlendirmesi yoluyla enerji arz güvenliğini sağlama yönünde geliştirilecek stratejiler Türkiye için hem bir dış politika hem de bir güvenlik meselesidir.

Türk Dışişleri Bakanlığı'nın resmi internet sitesinde; Türkiye'nin geliştirdiği enerji stratejisi sayesinde hem bölgesel ve küresel enerji güvenliğine katkıda bulunmayı hem de enerjide bölgesel bir ticaret merkezi olmayı hedeflediği belirtilerek Türkiye'nin bu stratejisinin uluslararası boyutunu oluşturan ana unsurlar şu şekilde sıralanmıştır (TDB, 2023):

- Türkiye, artan talep ve dışa bağımlılık doğrultusunda petrol ve doğal gazın elde edilmesine yönelik güzergâh ve kaynak çeşitlendirmesine gidecektir.
- Türkiye'nin bulunduğu bölgenin yanı sıra küresel enerji güvenliğine katkı vererek enerjide bölgesel ticaret merkezi olması önemlidir.
- Türkiye'nin son dönemde önemi giderek artan sürdürülebilirlik anlayışı çerçevesinde enerji zincirinin her aşamasında sürdürülebilir kalkınma bağlamında sosyal ve çevresel etkileri dikkate alınması gerekmektedir.
- Elektrik üretiminde yerli ve yenilenebilir enerjinin payının artırılması hedeflenmektedir.
- Nükleer enerji de Türkiye'nin enerji güvenliğinde önemli bir yere vardır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye; enerji güvenliği ve enerji politikaları bağlamında çok sayıda doğalgaz ve petrol boru hattı projelerini hayata geçirmiştir:

- “Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC)”,
- “Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı (SCP)”,
- “Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)”,
- “Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonnektörü (ITG)”,
- “Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP)”

➤ “TürkAkım”

bu projelerden öne çıkanlarıdır. Türkiye, bu projelerle arz güvenliğini sağlarken Avrupa'nın enerji arz güvenliğine de katkı sunma iddiasındadır. Öyle ki Avrupa'nın 4. doğal gaz arteri olan Güney Gaz Koridoru, Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) vesilesiyle hayata geçirilmiştir. Bu Koridor'un ana unsuru Türkiye'den geçen TANAP'tır. Bu hattın 2026'da 31 milyar metreküp (bcm) yıllık kapasiteye ulaşması planlanmaktadır (TDB, 2023). Türkiye'nin ve Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı sunan başka bir proje de TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı projesidir. İki boru hattından oluşan bu projenin ilk hattı Türkiye'ye, ikinci hattı ise Avrupa'ya doğal gaz sevki gerçekleştirmektedir. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu Boğazlar da küresel enerji güvenliği açısından kritik önemdedir. Zira Dünya petrol talebinin %3'ü Türk Boğazları'ndan taşınmaktadır (TDB, 2023).

Türkiye'nin “Milli Enerji ve Maden Politikası”

Enerji güvenliğini bir ulusal güvenlik meselesi olarak gören Türkiye, son dönemde hem dış politikasında hem de ekonomi politikalarında daha güçlü hareket edebilmek adına enerji hususundaki dış kaynak bağımlılığını azaltma yönünde stratejiler geliştirmektedir. Bu stratejilerden biri de 2017 yılında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın ilan ettiği “Milli Enerji ve Maden Politikası”dır. Türkiye, bu politika doğrultusunda öncelikle dışa bağımlılığı azaltmayı sonrasında da enerji ihtiyacını kendi kendine karşılayabilmeyi hedeflemektedir (Karagöl, E.T. vd. 2017).

Enerjinin; üretim, tüketim, dağıtım ve iletim olmak üzere birçok alanına yönelik politikalar içeren Türkiye'nin Milli Enerji ve Maden Politikası; ‘arz güvenliği’, ‘yerleştirme’ ve ‘öngörülebilir piyasa’ olmak üzere üçlü bir yapıya sahiptir. Bölgesel ve küresel enerji piyasalarında Türkiye'ye stratejik bir güç katma iddiasındaki bu politikanın ekonomi, dış politika ve güvenliğe yönelik önemli amaçları vardır (Karagöl, E.T. vd. 2017). Ekonomik açıdan hayata geçirilecek enerji politikalarıyla enerjinin kaliteli, kesintisiz ve uygun maliyetle elde edilmesi sonucunda cari açığın azaltılması, istihdam artışı sağlanması başta olmak üzere yüksek gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH)'ya ulaşılması amaçlanmaktadır. Enerjide dışa bağımlılığın azaltılması ve enerji yollarının güvenliğinin sağlanmasıyla birlikte de Türkiye'nin hem çok daha rahat ve bağımsız bir dış politika uygulaması hem de ulusal güvenliğini çok daha güçlü bir şekilde sağlaması söz konusu olacaktır.

Bu çerçevede geliştirilen stratejide öncelikli unsur elektrik iletim ve dağıtımına yapılacak yatırım olarak açıklanmıştır. Elektrik iletim ve dağıtımları noktasında 5 yıl için 30 milyar liralık bir bütçe belirlenmiştir. Bu bütçenin 18 milyar lirası dağıtımda özel sektöre, 12 milyar lirası da Türkiye Elektrik İletim AŞ (TEİAŞ) bünyesinde yapılması planlanmıştır (Dünya, 2017).

Enerji arz güvenliğinde boru hatlarının yanı sıra doğalgaz depolamanın önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, depolama kapasitesini tüketim talebinin %20'sine ulaştırmayı planlamaktadır ve Tuz Gölü Depolama Tesisinde kapasitenin 5.4 milyar metreküpe çıkarılması kararı alınmıştır.² Denizlerde Avrupa'nın en büyük gaz depolama tesisi olan Silivri'de kapasitesinin yıllık 4,6 milyar metreküpe çıkarılmasıyla Türkiye, depolamada bölgenin en büyüğü olacaktır.³

Türkiye'nin 2015 yılının sonunda 34 milyon metreküp olan günlük LNG kapasitesi 2017 yılının sonunda 107 milyon metreküpe çıkarılmıştır (TRT HABER, 2022). Türkiye'de ilk Yüzer LNG Depolama ve Gazlaştırma Ünitesi (FSRU) olma özelliğini taşıyan İzmir'deki terminalin açılışı 2017 yılının Mart ayında yapılmıştır. Hatay Dörtyol'daki FSRU terminali ise 2018 yılından bu yana hizmet vermektedir. Terminalde kullanılan ve Türk Denizcilik Sicili'ne kayıtlı ilk FSRU olan Ertuğrul Gazi, 170 bin m³ LNG depolama ve günlük 28 milyon m³ gazlaştırma kapasitesi ile çalışmaktadır (AA, 2022). Milli Enerji ve Maden Politikası bağlamında Türkiye'nin doğalgazın dışında, petrol depolama kapasitesinin 5 milyon tona ulaştırılması hedeflenmiştir.

Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığını azaltmak adına attığı bir diğer adım da aktif sondaj faaliyetleridir. Bu bağlamda 2017 yılında Oruç Reis adlı sismik arama gemisi faaliyete geçmiştir.⁴ Üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olarak Türkiye'de her yıl Karadeniz'de iki, Akdeniz'de iki olmak üzere aktif sondaj faaliyetleri sürdürülmektedir. Fatih Sondaj Gemisi ile Karadeniz'de yürütülmekte olan sondaj faaliyetleri kapsamında 710 milyar m³lük doğalgaz rezervine ulaşılmıştır (BBC News TÜRKÇE, 2022). Bu rezerv, Türkiye'deki en büyük doğalgaz keşfidir. 2020 yılında Tuna-1 kuyusunda keşfedilen 405 milyar m³lük rezerv ise dünyada derin denizlerde yapılan en büyük keşiftir. Türkiye, Sakarya Gaz Sahasında yeni keşifler yapmıştır. Söz konusu doğalgaz rezervinin uluslararası piyasalardaki karşılığı 1 trilyon dolar olarak hesaplanmaktadır.

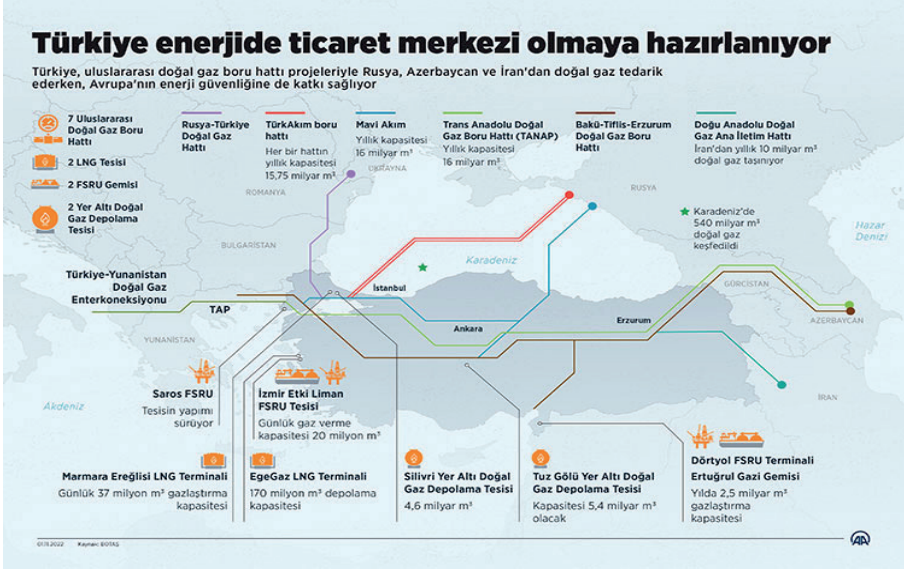
Ayrıca Türkiye, üç kıtayı birleştiren çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapan Akdeniz'de de doğal gaz arama faaliyetlerine girişmiştir. Büyük bir hidrokarbon potansiyeline sahip Doğu Akdeniz hem Türkiye'nin hem de Avrupa'nın enerji arz güvenliği açısından kritik önemdedir. Zira bir rapora göre; Doğu Akdeniz'de 1,7 milyar varil petrol, 3,5 trilyon metreküp doğal gaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir (BBC News, 20229).

2 Tuz Gölü Doğal Gaz Depolama Projesi, Türkiye'nin enerji arz güvenliğinin sağlanması amacıyla BOTAŞ tarafından geliştirilmiştir. Tesis, yerin 1,5 km altında açılan tuz kuyularına tatlı su basılarak tuzun eritilmesi ile 52 kavernadan oluşmaktadır ve enerji arz güvenliğinin yanı sıra bölge habitatını da canlandırmıştır. Bkz. (BOTAŞ, 2023).

3 2007 yılında hayata geçirilen Silivri Doğal Gaz Depolama Tesis Projesi, Türkiye'nin ilk doğal gaz depolama tesisidir ve bu Tesisin elektrik ihtiyacı rüzgâr enerjisinden sağlanmaktadır (BOTAŞ, 2023).

4 Tuzlada bir tersanede inşa edilen ORUÇ REİS sismik arama gemisi % 90'ı aşan yerlilik oranına sahiptir ve Türkiye'ye 400 milyon liraya mal olmuştur (AA, 2017).

Resim 1.

Kaynak: (AA,2023).

Türkiye, Milli Enerji ve Maden Politikası doğrultusunda petrol arama faaliyetlerini sürdürmektedir. Örneğin, geçmişte daha çok terör haberleriyle gündeme gelen Gabar, Cudi ve Kato'da petrol keşfi gerçekleştirilmiştir (Yeni Şafak, 2023). Pervari kırsalındaki Çatköy-1 kuyusunda başlatılan sondaj çalışmaları da başarılı olmuştur. Şırnak'ın Gabar Dağı'nda Şehit Esmâ Çevik-1 kuyusunda petrol bulunmuştur.

Türkiye'nin enerji kaynakları içerisinde kömür de önemini korumaktadır. Enerji Bakanlığı verilerine göre; Türkiye'nin 19.32 milyar ton linyit, 1.52 milyar ton taş kömürüyle birlikte toplam kömür kaynağı 20.84 milyar ton'dur. Türkiye'nin 2018-2022 yılları arası ortalama kömür tüketimi 118 milyon ton olmuştur. 2022 yılı sonunda Türkiye'nin kömüre dayalı santral kurulu gücü toplam kurulu gücün %21'ine karşılık gelmektedir. Yerli kömüre dayalı kurulu gücün toplam kurulu güce oranı ise %11'dir (ETB, 2023).

Öte yandan Türkiye, nükleer bir güç olma yolunda da önemli adımlar atmıştır. Ülkedeki ilk nükleer reaktörün inşası için, Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında 12 Mayıs 2010 tarihinde "Akkuyu Sahasında "Bir Nükleer Güç Santralinin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma imzalanmıştır. Santralin 2017 yılından bu yana inşaat faaliyetleri devam etmektedir. Santral tamamlandığında Türkiye'de 2030 yılına kadar nükleerden üretilecek elektriğin, toplam üretimin %11,1 seviyesine ulaşması planlanmaktadır.

Türkiye'nin Milli Enerji ve Maden Politikası çerçevesinde madencilik de önemli bir husustur. Türkiye, 2021 yılında maden ihracatında Cumhuriyet tarihi rekoru kırmıştır (AA, 2022). Maden ihracatı, 2002 yılına göre 9,5 kat artmıştır ve 6 milyar 469 milyon dolara ulaşmıştır. Savunma sanayi, nükleer gibi kritik sektörlerle yönelik bor karbür ve ferrobörün Türkiye'de üretilmesine yönelik projeler geliştirmektedir. Türkiye'nin ilk bor karbür tesisi, Balıkesir'in Bandırma ilçesinde açılmıştır (TRT HABER, 2023).

Bu noktada belirtilmelidir ki yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim, Türkiye'nin son dönem enerji politikalarında öne çıkan bir husustur. Yerleştirme, yerli üretim doğrultusunda Türkiye, yenilenebilir kaynaklara da önem vermeye başlamıştır. Bu bağlamda uzun ömürlü, dışa bağımlı olmayan yerli kaynaklardan olan hidroelektrik enerji santralleri, düşük potansiyel risk taşımaları nedeniyle tercih edilen kaynaklardandır ve Türkiye'de, 2021 yılında hidroelektrik kaynaklı 55,5 milyar kWh elektrik üretilmiştir. 2022 yılının Mayıs ayı sonu bu rakam yaklaşık 35,2 milyar kWh değerine ulaşmıştır. Türkiye'nin 2022 yılının Haziran ayı sonu itibarıyla hidrolik enerjisine dayalı elektrik kurulu gücü de 31.558 MW'dır. Hidrolik enerjisine dayalı elektrik kurulu gücünün toplam kurulu güç içerisindeki oranı %31'dir (ETB, 2023).

Bir başka yenilenebilir enerji kaynağı olan rüzgâr enerjisi kaynaklı elektrik üretimi birtakım dezavantajlara sahip olsa da çok sayıda avantajı vardır. Çevre dostu rüzgâr enerjisinin tükenme ve fiyatının artma riski söz konusu değildir. Türkiye'nin 2022 yılı Haziran ayı sonu itibarıyla rüzgâr enerjisine dayalı elektrik kurulu gücü, 10.976 MW, toplam kurulu güç içerisindeki oranı % 10,81'dir (ETB, 2023).

Kurulum ve kullanım kolaylığına sahip güneş enerjisi de çevreyi kirletmeyen ve zararlı atık oluşturmayan yenilenebilir bir enerji kaynağıdır. Coğrafi konumun verdiği avantajla Türkiye'nin ortalama yıllık toplam güneşlenme süresi 2.741 saat olup ortalama yıllık toplam ışınım değeri 1.527,46 kWh/m² olarak hesaplanmıştır. Türkiye'nin 2022 yılı Haziran ayı sonu itibarıyla güneş enerjisine dayalı elektrik kurulu gücü; 8,479 MW, toplam kurulu güç içerisindeki oranı %8,35'tir (ETB, 2023).

Jeotermal enerji de yenilenebilir, yerli bir yeraltı kaynağı olarak elektrik üretiminde, ısı üretiminde, termal turizm ve sağlık amaçlı olarak kullanılmaktadır. Türkiye, jeotermal enerji potansiyeli açısından Avrupa'nın 1. ve kurulu güç bakımından Dünya'nın 4. Ülkesi konumundadır (ETB, 2023).

Nihayetinde gelinen noktada Türkiye, yenilenebilir enerjide kurulu güç açısından Avrupa'da 5. ve dünyada 12. Sıradadır. 2035 yılına kadar enerji tüketiminde yaklaşık % 39,5 oranında artış beklenen Türkiye, enerji ihtiyacını büyük oranda yenilenebilir kaynaklardan sağlamayı planlamaktadır. Türkiye, 2035 yılına kadar birincil enerji tüketiminde güneş kurulu gücünü 52 bin 900, rüzgâr kurulu gücünü 29 bin 600, hidroelektrik kurulu gücünü 35

bin 100, jeotermal ve biyokütle kurulu gücünü 5 bin 100 megavata çıkararak yenilenebilir enerjinin payını %23,7 bandına yükseltmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda; Türkiye, 2023 yılı içerisinde “Ulusal Enerji Planı ve Hidrojen Teknolojileri Stratejisi ve Yol Haritası”nı açıklamıştır (BBC News Türkçe, 2023). Türkiye, bu Planı hazırlarken 2053 net sıfır emisyon hedefini dikkate almıştır ve bu Plan aracılığıyla bir yandan ekonomik büyümeyi desteklemeyi diğer yandan yeşil enerji dönüşümünü daha da geliştirmeyi amaçlamaktadır.

SONUÇ

Çalışmada aktarılan bilgiler doğrultusunda gelineen süreçte Türkiye'nin enerji güvenliği meselesine çok yönlü bir bakış açısı ile yaklaşmakta olduğu söylenebilir. Bir yandan geleneksel enerji kaynakları olan petrol, doğal gaz gibi enerjilere dönük çok sayıda projeyi hayata geçiren Türkiye, aynı zamanda rüzgâr, güneş, jeotermal gibi yenilenebilir enerjilere yatırım yapmaktadır. Ayrıca Türkiye, enerjide ticaret merkezi olmaya da çalışmaktadır. Burada belirtildiği üzere, Türkiye, uluslararası doğal gaz ve petrol projelerinin yanı sıra LNG depolama tesislerine sahiptir. Uluslararası projelerden TürkAkım ile Rusya'dan aldığı gazı hem kendi kullanmakta hem de Avrupa'ya gaz sevk etmektedir. Benzer şekilde Azerbaycan gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştıran TANAP, Türkiye ve Avrupa'ya yıllık 16 milyar metreküp gaz taşımaktadır. Bu gazın 32 milyar metreküpe kadar artırılması söz konusudur. Gelineen süreçte Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı, Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı, Türkiye-Yunanistan Doğalgaz Enterkoneksiyonu gibi projeler Türkiye'nin ve Avrupa'nın enerji arz güvenliğine katkı sunmaktadır.

Ayrıca çalışmada belirtildiği gibi; Türkiye, Karadeniz'de 540 milyar metreküplük doğal gaz keşfini 2023 yılının ilk çeyreğinde üretim aşamasına getirmiştir. Türkiye, yakın bir gelecekte piyasaya arz edilme ihtimali olan başta Doğu Akdeniz olmak üzere Türkmen ve Irak gazlarını da Avrupa'ya ulaştırma potansiyeline sahiptir. Bu noktada önemli olan bölgesel ve küresel istikrarsızlıkların ve çatışmaların son bulmasıdır. Çok daha istikrarlı ve çatışmasız bir ortamda Türkiye'nin yanı sıra bölge ülkeleri ve Avrupa'nın enerji güvenliği daha kolay sağlanacaktır.

Halihazırda enerji konusunda uluslararası sitemde kilit bir oyuncu konumunda olan Türkiye, gelecek de çok daha etkili bir aktör olma yolunda ilerlemektedir.

KAYNAKÇA

- Caşın, M.H. ve Kısacık, S. (2017) Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliği Bağlamında Türkiye'nin Enerji Koridoru Rolünü Anlamak. *Bilimevi Dış Politika Dergisi*, Sayı 1, ss.185-210.
- Doğan, Z. (2021). Bölgesel Siyasi İstikrarsızlıkların Enerji Arz Güvenliğine Olası Etkileri: Arap Baharı Örneği. *International Journal of Politics and Security (IJPS)*. Cilt. 3. Sayı. 2, ss. 135-168).
- Doğan, Z. (2022). Kavramsal, Tarihsel ve Kuramsal Bağlamda Güvenlik. (Ed. Ömer Özkaya) *Hukuk Devleti ve Güvenlik*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Karabulut, B. (2016). Enerji Güvenliğine Küresel Ölçekte Bir Bakış. *Savunma Bilimleri Dergisi*. Mayıs, Cilt15, Sayı 1, 31-54.
- Karagöl E.T. vd. (Haziran 2017). Türkiye'nin Milli Enerji ve Maden Politikası, *SETA ANALİZ*. Sayı 203, ss.1-24.
- Tozar B. ve Güzel E. (2011). Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Boğazlarına Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*. Cilt3, Sayı 2, ss.1-14.

İnternet Kaynakları

- Anadolu Ajansı, (29.06.2010).“Milli sismik gemisi MTA Oruç Reis hizmete hazır”, <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/milli-sismik-gemisi-mta-oruc-reis-hizmete-hazir/850152> (E.T. 10.10.2023).
- Anadolu Ajansı, (26.06.2022). “Türkiye'nin ilk FSRU gemisi 1 yılda 2,1 milyar metre-küp gazı sistemeaktardı”, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-ilk-fsru-gemisi-1-yilda-2-1-milyar-metrekup-gazi-sisteme-aktardi/2622201>, (E.T. 10.10.2023).
- Anadolu Ajansı, (04.01.2022). “Maden ihracatında 5,9 milyar dolarla Cumhuriyet tarihinin rekoru kırıldı”, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/maden-ihracatinda-5-9-milyar-dolarla-cumhuriyet-tarihinin-rekoru-kirildi/2464761>, (E.T. 11.10.2023).
- Anadolu Ajansı, https://cdnuploads.aa.com.tr/uploads/userFiles/54a-427bf-71c5-4e63-a83d-6196709e92a3/02_2022%2F30_Kasim%2F08%-2FAA-29314719-750.j, (E.T. 11.10.2023).
- BBC News Türkçe, (26.12.2022). “Erdoğan, Karadeniz'de keşfedilen gaz rezervinin 710 milyar metreküpe ulaştığını açıkladı: ‘Piyasa değeri 1 trilyon dolar’”, <https://www.bbc.com/turkce/articles/clkx07prld4o>, (E.T. 10.10.2023).
- BBC News Türkçe, (21.01.2023). “Türkiye Ulusal Enerji Planı açıklandı: Güneş hedefi güçlü ama kömürden çıkış yok”, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cm-mzpr0j5po>, (E.T. 12.10.2023)
- BBC News Türkçe, (17.11.2022). Doğu Akdeniz sorunu: Bölgede ne kadar gaz var, hangi ülke ne istiyor? <https://www.bbc.com/turkce/articles/cydm7qlr5qeo>, (E.T. 10.10.2023).

- BOTAŞ, Tuz Gölü Doğal Gaz Depolama, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/tuz-golu-dogal-gaz-depolama/23>, (E.T. 09.10.2023).
- BOTAŞ, Silivri Doğal Gaz Depolama, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/silivri-dogal-gaz-depolama/21>, (E.T. 09.10.2023).
- <https://www.dunya.com/sectorler/enerji/iste-turkiyenin-yeni-enerji-stratejisi-haberi-357149>
- Dünya Gazetesi İnternet Sitesi, (06.04.2017). “İşte Türkiye’nin yeni enerji stratejisi”, <https://www.dunya.com/sectorler/enerji/iste-turkiyenin-yeni-enerji-stratejisi-haberi-357149>, (E.T. 10.10.2023).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-hidrolik>, (E.T. 12.10.2023).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-ruzgar>, (E.T. 12.10.2023).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-gunes>, (E.T. 12.10.2023).
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-jeotermal>(E.T. 12.10.2023).
- Hatipoğlu, E. (2019). Enerji Güvenliği. Güvenlik Yazıları Serisi. https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/12/EnerjiGuvenligi_EmreHatipoglu_v.1.pdf, (E.T. 07.10.2023).
- Horozoğlu, S. (03.09.2020). Enerji Güvenliği ve Türkiye’nin Stratejik Önemi. <https://www.tuicakademi.org/enerji-guvenligi-ve-turkiyenin-stratejik-onemi/>,(E.T. 07.10.2023).
- International Energy Agency, <https://www.iea.org/search?q=energy%20security>, (11.10.2023).
- Tuğrul B. (20.06.2020). Enerji Güvenliği ve Ulusal Güvenlik İlişkisi, *TASAM*, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/53631/enerji_guvenligi_ve_ulusal_guvenlik_iliskisi, (E.T. 08.10.2023).
- Türk Dışişleri Bakanlığı, https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa., (E.T. 11.10.2023).
- TRT HABER, (02.02.2022). “Kara ve denizdeki LNG terminalleri tam kapasite çalışıyor”, <https://www.trthaber.com/foto-galeri/kara-ve-denizdeki-lng-terminalleri-tam-kapasite-calisiyor/43283/sayfa-8.html>, (E.T. 10.10.2023).
- TRT HABER, (19.03.2023). Türkiye’nin ilk bor karbür tesisi açıldı, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyenin-ilk-bor-karbur-tesisi-acildi-754262.html>, (E.T. 12.10.2023)
- Yeni Şafak, (16.06.2023). “Üçüncü petrol keşfi müjdesi yolda: Gabar ve Cudi’nin ardından Kato için de harekete geçildi” <https://www.yenisafak.com/ekonomi/ucuncu-petrol-kesfi-mujdesi-yolda-gabar-ve-cudinin-ardindan-kato-icin-de-harekete-gecildi-4538881>, (E.T. 11.10.2023).